

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
73

2009.

Издавач
Етнографски музеј у Београду
Студентски трг бр. 13
www.etnografskimuzej.rs
etnografski.muzej@nadlanu.com

Уредник
Др Весна Марјановић, Етнографски музеј у Београду

Редакција
Академик Петар Влаховић, Црногорска академија наука и уметности
Др Весна Марјановић, Етнографски музеј у Београду
Др Софија Костић, Етнографски музеј у Београду
Др Илдико Ердеи, Одељење за етнологију и антропологију
Филозофског факултета у Београду
Мр Данијела Велимировић, Одељење за етнологију и антропологију
Филозофског факултета у Београду
Мр Милош Матић, Етнографски музеј у Београду
Др Петко Христов, Етнографски институт
Бугарске академије наука (Бугарска)
Др Нашко Крижнар, Институт за словеначку етнографију (Словенија)

Секретар редакције
Мр Милош Матић

Лектура и коректура
Слободанка Марковић

Превод резимеа
Жермен Филиповић

Тираж
800

Штампа
„Чигоја штампа“

Радови примљени за штампу на седници Редакције 11. фебруара 2010. године
Ставови изражени у радовима објављеним у Гласнику Етнографског музеја 73
припадају ауторима и не одражавају нужно став редакције
Гласника Етнографског музеја.

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године.
Први број ГЛАСНИКА објављен је 1926. године.
Гласник Етнографског музеја бесплатно је доступан
у електронској форми на адреси www.anthroserbia.org

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

VOLUME
73

2009.

Publisher

Ethnographic Museum in Belgrade

Studentski trg 13

Belgrade, Serbia

www.etnografskimuzej.rs

etnografski.muzej@nadlanu.com

Editor in chief

Vesna Marjanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade

Editorial board

Academic Petar Vlahović, PhD, Montenegro Academy of Science and Art

Vesna Marjanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade

Sofija Kostić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade

Ildiko Erdei, PhD, Department of Ethnology and Anthropology,

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Danijela Velimirović, MPhil, Department of Ethnology and Anthropology,

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Miloš Matić, MPhil, Ethnographic Museum in Belgrade

International editorial board

Petko Hristov, PhD (Bulgaria)

Naško Križnar, PhD (Slovenia)

Assistant to editor

Miloš Matić, MPhil, Ethnographic Museum in Belgrade

Proof editor

Slobodanka Marković

Translation to English

Žermen Filipović

Copies

800

Print

„Čigoja štampa“

Accepted for publishing by Editorial board on 11. 2. 2010

Ethnographic museum in Belgrade founded in 1901.

First volume of Bulletin of the Ethnographic museum published in 1926.

Available for free on www.anthroserbia.org

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА.....	9
-------------------	---

ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

<i>Милош Матић</i> СОЦИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА У СЕЛИМА У ОКОЛИНИ ПИРОТА.....	13
<i>Софија Костић</i> ГОДИШЊИ ОБИЧАЈИ У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ.....	65
<i>Татјана Микулић</i> АНАЛИЗА ПРОСТОРНОГ ПОНАШАЊА НА ПРИМЕРУ САХРАНЕ КРАЉА ПЕТРА I КАРАЂОРЂЕВИЋА.....	93
<i>Јелена Савић</i> КОЛО СРПСКИХ СЕСТАРА – ОДГОВОР ЕЛИТЕ НА ЖЕНСКО ПИТАЊЕ.....	115
<i>Иван Ковачевић</i> „АМЕРИЧКИ ИДОЛ“, „ЈАРАНСКИ ПРИНЦИП“ И ВРЕДНОВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА У СРБИЈИ.....	133

МУЗЕОЛОГИЈА

<i>Марко Стојановић</i> МУЗЕЈИ И ТУРИЗАМ: НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ – КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА –.....	157
<i>Вјера Медић</i> НАПИСИ НА НАРОДНОЈ НОШЊИ ИЗ ФОНДА ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА.....	179
<i>Александра Тркља</i> КОЛЕКЦИЈА ПРТЕНИХ ЧАРШАВА У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ.....	217
<i>Гордана Пајић</i> КОЛЕКЦИЈА ЋИЛИМА У ЗБИРЦИ ТЕКСТИЛНОГ ПОКУЋСТВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА ВАЉЕВО.....	243
<i>Сашка Велкова</i> ЕТНОЛОГИЈА У МУЗЕЈУ ПОНИШАВЉА.....	255
<i>Велизар Секулић</i> ФУНКЦИЈА БРИТВЕ У НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ НА ПРИМЕРУ ПРЕДМЕТА ИЗ ЗБИРКЕ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ.....	267

ЕТНОГРАФСКА ГРАЂА

<i>Данка Вишекруна</i> ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА МОСТАРСКИХ ХРВАТА.....	283
<i>Весна Николов</i> ОБРОЧНИ КРСТОВИ У ОКОЛИНИ ДИМИТРОВГРАДА.....	303

КА НОВОМ МУЗЕЈУ

<i>Марко Стојановић, Милош Матић</i> ЦЕНТАР ЗА ПРОЈЕКТЕ И РАЗВОЈ У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ.....	311
---	-----

ХРОНИКА

<i>Миодраг Матицки</i> ВУКОВИ САБОРИ.....	321
--	-----

<i>Весна Бижић-Омчikus</i> ЕТНОГРАФСКИ МАТЕРИЈАЛ ПОРЕКЛОМ ИЗ СРБИЈЕ СЛОВЕНСКОМ ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У ЉУБЉАНИ.....	327
<i>Весна Марјановић</i> 5 TH InASEA CONFERENCE “MIGRATIONS IN, FROM, AND TO SOUTHEASTERN EUROPE: SOCIAL CHANGES, INTERCULTURAL COMMUNICATION, TRANSNATIONAL TIES”, ANKARA, TURKEY, 21-24 MAY 2009.....	333
<i>Татјана Микулић</i> КОНФЕРЕНЦИЈА „WHY MUSEUMS AND TO WHOM – MUSEUM AS FORUM AND ACTOR – WHAT IS THE ROLE OF MUSEUMS IN CONTEMPORARY SOCIETY AND WHAT FUTURE ROLES CAN THEY PLAY?“, БЕОГРАД, 14–15. ДЕЦЕМБАР 2009. ГОДИНЕ.....	349
<i>Марко Стојановић</i> ОЧУВАЊЕ И ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ	353
<i>Милош Матић</i> СЕМИНАР/ОКРУГЛИ СТО О ДОСТУПНОСТИ МУЗЕЈСКИХ ПРОГРАМА И САДРЖАЈА ЗА ОСОБЕ С ИНВАЛИДИТЕТОМ.....	357
<i>Татјана Микулић</i> НАУЧНИ СКУП „НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У МУЗЕОЛОГИЈИ – СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ“	361
<i>Милош Матић</i> СТРУЧНИ СКУП САВРЕМЕНА ЕТНОГРАФСКА МУЗЕОЛОГИЈА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА (НОВИХ) ИДЕНТИТЕТА, НОВИ САД 10–11. ДЕЦЕМБАР 2009. ГОДИНЕ.....	367
<i>Марко Стојановић</i> ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА (ИЗАЗОВИ – РЕЗУЛТАТИ – ПРИМЕНА) МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА, СИРОГОЈНО	373
<i>Марина Цветковић</i> ИЗВЕШТАЈ О СТУДИЈСКОЈ ПОСЕТИ БУГАРСКОЈ	377
<i>Вера Шарац-Момчиловић</i> ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ И ПРИКУПЉАЊЕ ГРАЂЕ О НАРОДОЈ НОШЊИ СРБА У БАРАЊИ	385

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

<i>Весна Марјановић</i> ЛИДИЈА НИКОЧЕВИЋ: ИЗ „ЕТНОЛОШКОГ МРАКА“	405
<i>Илдико Ердеи</i> MUSEUM AND SOCIETY, VOL. 7, NO, 1, 2, 3 (2009).....	406

О РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

<i>Саша Срећковић</i> ИЗВЕШТАЈ О РАДУ XVIII МЕЂУНАРОДНОГ ФЕСТИВАЛА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА	409
---	-----

IN MEMORIAM

<i>Јасна Бјеладиновић</i> НАДА МИТИЋ (1925–2009).....	419
<i>Сенка Ковач</i> ЕДИТ ПЕТРОВИЋ (1959–2009).....	423
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА	425

CONTENTS

EDITORIAL	9
ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY)	
<i>Milos Matic</i> SOCIAL ORGANIZATION IN VILLAGES OF PIROT REGION.....	13
<i>Sofija Kostic</i> ANNUAL CUSTOMS IN PIROT AND ITS SURROUNDINGS.....	65
<i>Tatjana Mikulic</i> ANALYSIS OF SPATIAL BEHAVIOR ILLUSTRATED BY EXAMPLE OF THE FUNERAL OF KING PETAR I OF SERBIA.....	93
<i>Jelena Savic</i> THE ROLE OF ELITE IN PROCESSES OF NATIONAL INTEGRATION ILLUSTRATED BY THE EXAMPLE OF THE CIRCLE OF SERBIAN SISTERS	115
<i>Ivan Kovacevic</i> „AMERICAN IDOL“, „FRIENDLY PRINCIPLE“ AND EVALUATION OF RESULTS OF THE HUMANITIES IN SERBIA.....	133
MUSEOLOGY	
<i>Marko Stojanovic</i> MUSEUMS AND TOURISM: IMMATERIAL CULTURAL HERITAGE – CONCEPTUALIZATION OF CASE STUDY –	157
<i>Vjera Medic</i> INSCRIPTIONS ON FOLK COSTUMES FROM THE COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM.....	179
<i>Aleksandra Trklja</i> COLLECTION OF TEXTILE HOUSEHOLD ITEMS – <i>PRTENINA</i> AT THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE	217
<i>Gordana Pajic</i> THE COLLECTION OF KILIMS WITHIN THE COLLECTION OF HOUSEHOLD TEXTILES OF THE NATIONAL MUSEUM OF VALJEVO	243
<i>Saska Velkova</i> ETHNOLOGY IN THE MUSEUM OF PONISAVLJE	255
<i>Velizar Sekulic</i> FUNCTIONS OF A RAZOR IN FOLK TRADITION ILLUSTRATED BY EXAMPLE OF OBJECTS IN THE COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE.....	267
ETHNOGRAPHY	
<i>Danka Visekruna</i> FUNERAL CUSTOMS AND BELIEFS OF CROATS IN MOSTAR	283
<i>Vesna Nikolov</i> STONE CROSSES IN DIMITROVGRAD AREA	303
TOWARD NEW MUSEUM	
<i>Marko Stojanovic and Milos Matic</i> CENTRE FOR PROJECTS AND DEVELOPMENT	311

CHRONICLE

<i>Miodrag Maticki</i> ON 75 TH VUK'S ASSEMBLY.....	321
<i>Vesna Bizic-Omcikus</i> SERBIAN ETHNOGRAPHIC GOODS IN SLOVENIAN ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN LJUBLJANA..	327
<i>Vesna Marjanović</i> 5 TH InASEA CONFERENCE „MIGRATIONS IN, FROM, AND TO SOUTHEASTERN EUROPE: SOCIAL CHANGES, INTERCULTURAL COMMUNICATION, TRANSNATIONAL TIES”, ANKARA, TURKEY, 21-24 MAY 2009.....	333
<i>Tatjana Mikulic</i> CONFERENCE „WHY MUSEUMS AND FOR WHOM – MUSEUM AS FORUM AND ACTOR – WHAT IS THE ROLE OF MUSEUMS IN CONTEMPORARY SOCIETY AND WHAT FUTURE ROLES CAN THEY PLAY?”	349
<i>Marko Stojanovic</i> PRESERVATION AND PROTECTION OF SERBIAN CULTURAL HERITAGE ABROAD	353
<i>Milos Matic</i> SEMINAR/ROUND TABLE ON AVAILABILITY OF MUSEUM PROGRAMS TO DISABLED PERSONS	357
<i>Tatjana Mikulic</i> REPORT ON SCIENTIFIC CONFERENCE „NEW TRENDS IN MUSEOLOGY – PERMANENT EXHIBITIONS”	361
<i>Milos Matic</i> EXPERTS CONFERENCE CONTEMPORARY ETHNOGRAPHIC MUSEOLOGY AND PRESENTATION OF (NEW) IDENTITIES	367
<i>Marko Stojanovic</i> FIELD RESEARCH (CHALLENGES – RESULTS – IMPLEMENTATION) INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE, SIROGOJNO.....	373
<i>Marina Cvetkovic</i> REPORT ON STUDY STAY IN BULGARIA	377
<i>Vera Sarac-Momcilovic</i> FIELD RESEARCH AND GATHERING OF MATERIALS ON FOLK COSTUMES OF SERBS IN BARANJA	385

REVIEWS AND CRITICISM

<i>Vesna Marjanovic</i> LIDIJA NIKOČEVIĆ, IZ „ETNOLOŠKOG MRAKA“, AUSTRIJSKI ETNOLOŠKI TEKSTOVI O ISTRI S KRAJA 19. I POČETKA 20. STOLJEĆA, ZAVIČAJNA NAKLADA „ŽAKAN JURI“, BOOK REVIEW	405
<i>Ildiko Erdei</i> MUSEUMS AND SOCIETY, VOL. 7, NO. 1, 2, 3 (2009)	406

WORK IN THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

<i>Sasa Sreckovic</i> REPORT ON 18 TH FESTIVAL OF ETHNOLOGICAL FILM.....	409
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Jasna Bjeladinovic</i> IN MEMORIAM NADA MITIC	419
<i>Senka Kovac</i> IN MEMORIAM EDIT PETROVIC	423
GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS	425

РЕЧ УРЕДНИКА

Нови број Гласника Етнографског музеја у Београду (73) настоји да и овог пута научним и стручним радовима и осталим прилозима допринесе развоју етнологије, антропологије и музеологије. Како би задржао препознатљивост и свој идентитет, ГЕМ се као музеолошки, научни и стручни часопис бави традиционалном народном културом, њеном трансформацијом и препознатљивом симболиком коју региструјемо и у обрасцима живљења првих деценија 21. века. Стога у поглављима *Етнологија и антропологија*, *Музеологија*, *Етнографска грађа* и *Ка новом музеју*, аутори расправљају о материјалној, социјалној и духовној култури, о статусу и вредновању научног рада, али и о музеологији која последњих година све више заузима важно интердисциплинарно место у развоју културе и науке.

У настојању да прати рад стручњака – етнолога у музејима Србије, и да тако пружи читаоцима увид у стање колекција и порука које се данас ишчитавају њиховом анализом, нови број Гласника Етнографског музеја скреће пажњу на сву сложеност рада у контексту примењеног приступа у музеологији. Збирке и могућности њиховог представљања у оквирима културног наслеђа с једне стране, и наставак рада музеалаца на сакупљању теренске грађе с друге стране, и у 21. веку указују на то да је подједнако важна грађа која се црпи из музејских колекција и она сакупљена у емпиријском раду на терену.

У поглављу *Етнологија и антропологија*, аутори су фокусирани на сложеност како историографских тако и друштвених тема. М. Матић се бави истраживањем социјалне организације у селима у околини Пирота и сматра да је такво истраживање комплексан задатак који подразумева скуп тема, попут структуре и организације породице, структуре и организације локалне сеоске заједнице, сродничких односа, или тема као што су процеси интеграције локалне сеоске заједнице, односи између полова и структура процеса одлучивања у разним облицима традиционалног друштвеног организовања. С. Костић у свом раду посвећеном годишњим обичајима и народној традицији Пирота и његове околине констатује да су се одржали многобројни годишњи обичаји, али у модификованим формама. Т. Микулић разматра просторно понашање на примеру сахране краља Петра I Карађорђевића. Ј. Савић на примеру удружења Кола српских сестара приказује развој и допринос највиших социјалних кругова у формирању и остваривању националних идеала у Србији на почетку XX века. Ауторка пише о разним активностима Кола српских сестара, од хуманитарних, током ратова за ослобођење, па до културно-просветних у периоду формирања заједничке државе. На основу тога

анализира друштвене прилике и потребу за интеграцијом тадашњег српског друштва у легитимне националне асоцијације ради промовисања сопственог националног идентитета. Прилог И. Ковачевића, „Амерички идол“, „Јарански принцип“ и вредновање резултата хуманистичких наука у Србији, чини се да искаче из тематских оквира претходних радова, али је у њему заправо обједињена дискусија и констатација да „између плаћених цитатометара и квантофрених техноида, с једне стране, и научника из области друштвених и хуманистичких научника, са друге стране, није могућа“ и како наводи аутор, „Другачија расправа, унутар самих друштвених и хуманистичких наука, може допринети изградњи целовитог и примереног система валоризације науке у Србији. Једна таква расправа, вођена на Интернет форуму „BLOW – ROOM“ повод је за изношење основних идеја за реконструкцију и побољшање система процењивања научних резултата.“

У поглављу *Музеологија* М. Стојановић Музеји и туризам: нематеријално културно наслеђе, бави се све више истицаним феноменима туристичких атракција, њиховим местом у савременом друштву и њиховим историјским дискурсом, али и неопходношћу данашњег схватања заштите и очувања културних добара. Аутор сматра да савремени сложен однос према културној баштини ствара потребу за „разматрањем могућности за позиционирање будућих музеолошки детерминисаних модела у средишњу и доминирајућу улогу током осмишљавања туристичких дестинација, атракција и пратећих програма.“ С. Велкова је у прегледном раду размотрила развој етнологије у регионалном Музеју Понишавља у Пироту. По први пут је приказан развој етнологије путем сакупљачке делатности и сарадње са стручњацима изван Пирота у периоду између два светска рата, што је имало резултата у начину формирања етнографских збирки у Музеју. Г. Пајић је представила колекцију текстилног покућства – ћилима из Народног музеја у Ваљеву, а А. Тркља пртене чаршаве од кудеље у колекцији текстилног покућства у Етнографском музеју. В. Секулић је дао приказ бритви, ножева из колекције у Етнографском музеју у Београду. Посебан део посвећен је представљању доступне етнографске грађе. В. Медић у раду анализира појаву писма на појединим деловима народне ношње с краја 19. и прве половине 20. века. Ауторка констатује да је писмо, најчешће ћирилично, на ношњи представљено у облику имена, иницијала, или ређе, кратке поруке.

Д. Вишекруна је аутор етнографске грађе о погребним обичајима и веровањима мостарских Хрвата, док В. Николов даје систематски обрађену грађу о оброчним крстовима у околини Димитровграда. У поглављу *Ка новом музеју*, аутори М. Матић и М. Стојановић расправљају о неопходности и карактеру формирања центра за пројекте и развој у оквиру музеолошког рада у времену транзиције. Из угла потреба, али и тешкоћа прилагођавања новонасталим потребама друштва у целини, на примеру организације рада у Етнографском музеју, аутори постављају у дискурс одлуку о оснивању *центра за пројекте и развој* који ће у оквиру свог рада превасходно деловати путем пројектног приступа на основу ауторског и тимског рада.

Дакле, из свега до сада наведеног што доноси нови 73. број Гласника Етнографског музеја у Београду, уочава се да су одређени радови и даље у оквирима типизираних и искуствених шема и да се баве етнологијом и антропологијом „код куће“, тј. актуелном традиционалном и савременом проблематиком коју често намеће и сама друштвена клима у Србији у којој се крећу аутори као представници струке.

Весна Марјановић

ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

Оригиналан научни рад

УДК 392/394(497.11-22)''19''
316.728:308(497.11-22)''2003/2005''
ГЕМ 73/2009 (13-64)

Милош Матић

СОЦИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА У СЕЛИМА У ОКОЛИНИ ПИРОТА

У овом раду презентована је етнографска грађа која се односи на социјалну организацију становништва руралних области општине Пирот. Презентована етнографска грађа директно је потекла из теренских истраживања која сам обавио од 2003. до 2005. године. Истраживање социјалне организације је обухватан задатак и ту се пре свега може говорити о скупу тема, као што су структура и организација породице, структура и организација локалне сеоске заједнице, сроднички односи, или теме као што су процеси интеграције локалне сеоске заједнице, односи између полова, структура процеса одлучивања у разним облицима традиционалног друштвеног организовања, процес трансформације традиционалне друштвене структуре итд. Полазећи од таквог схватања, као и од чињенице да је немогуће успоставити потпуну дистинкцију између различитих социјалних процеса јер се они непрекидно међусобно преплићу на овај или онај начин, моје истраживање друштвеног живота у селима општине Пирот конципирано је тако да обухвати елементарне облике традиционалне и савремене друштвене структуре, процесе трансформације, као и низ процеса који се, имплицитно или експлицитно, одвијају у оквиру те структуре. Обухватање ових процеса, чија би проучавања заправо требало да буду засебне теме, има за циљ да што комплетније представи друштвену структуру и да послужи као основа за даља парцијална етнологска и антрополошка истраживања.

Кључне речи: *Социјална организација, социјална интеракција, појединач, породица, сродство, суседство, село, трансформација*

Увод

Приликом истраживања социјалне организације – која се још назива и „друштвени живот“, нарочито у старијој етнолошкој литератури – мора се прихватити чињеница да се под појмом социјалне организације заправо подразумева широко, да не кажем бесконачно поље појединачних тема, при чему многим од њих треба посветити велику пажњу. Узмимо само на пример појам породице, њене структуре и организације, система одлучивања у оквиру породице, на шта се надовезује однос између полова и однос према старима и деци итд. Ова чињеница – као и неоспорна чињеница да су разни социјални процеси и облици социјалне интеракције, не само у оквиру породице већ и шире, у оквиру једног села или мреже локалних заједница, међусобно тесно повезани и испреплетани, на емпиријском нивоу често нераздвојиви – лежи у суштини опредељења да током спроведеног истраживања, па самим тим и у овом раду, обрадим базичне елементе социјалне организације, оне елементе који се у етнолошком и социјалноантрополошком дискурсу јављају као класични облици модела социјалне интеракције на датом простору. При том, из херитолошких разлога изванредно нагласак је стављен на оне савремене облике социјалне интеракције који имају своје исходиште у традиционалној култури како би тиме у потоњим истраживањима биле јасније уочене и протумачене трансформације социјалне организације локалног становништва.

Истраживање социјалне организације у условима транзиције глобалног друштва, наиме, деликатан је посао из два разлога: велики је број промена у периоду реструктурирања социјалне организације и појаве феномена несталности појединих модела понашања, а други разлог јесте чињеница да се транзиција одвија у специфичним економским и политичким условима који подразумевају интензивно деструктурирање општих аспеката до тада постојеће социјалне организације, али без дефинисања алтернативних модела који би представљали јасно уочљив прелазак у ново стање као последицу процеса транзиције. Друкчије речено, чини ми се да сам процес транзиције није јасно дефинисан и да се своди на „напуштање старог“ без одређивања шта је „ново“ и чему се заправо тежи.

Недостатак алтернативних модела понашања, који би при том били изразито функционални, као и чињеница да је од седамдесетих година 20. столећа, након краткотрајне ревитализације, наступила општа демографска и ресурсна девастација руралног подручја општине Пирот, један је од примарних услова који су довели до парцијалног одржавања оних облика социјалне организације који су формиран у традиционалној култури у 19. столећу. Није ми намера да овде утврђујем некакву културну регресију јер она неоспорно не постоји, што потврђују сви подаци прикупљени у току теренског истраживања. Било која дијахрона компарација би то такође потврдила. Али чињеница да је свако село које је иоле удаљено од Пирота од седамдесетих

година доживело изразити рурални егзодус и остало без млађе популације, то јест претворено у такозвано старачко село, довољан је услов за утврђено делимично одржавање старијих форми социјалне организације, што проистиче из неоспорне чињенице да старије особе много мање и много теже прихватају промене, а нарочито оне које се односе на базичне линије социјалне структуре.

Географско-административна област у којој је било спроведено истраживање била је и до сада истраживана у неколико наврата и о њој је написан велики број етнолошких, демографских, историјских, антропогеографских, социолошких и других радова из области друштвених наука. Осим великог броја радова објављених у Пиротском зборнику 1979. године, пажњу привалачи и неколико радова проистеклих из систематског етнолошког истраживања промена у приградским и неким удаљеним селима општине Пирот које је спровео Етнографски инстит САНУ седамдесетих година 20. столећа (Васић 1984; Ђаповић 1984; Дрљача 1984; Петковић 1984). Значајну етнографску грађу из пиротског краја објавио је и Владимир Николић у својој етнографској монографији о Лужници и Нишави (Николић 1910). Занимљиво је и да велики број села Општине Пирот има своје монографије. Те монографије су, међутим, писали људи различите врсте и нивоа образовања па су подаци презентовани у њима често дискутабилни или неупотребљиви у етнолошким или социјалноантрополошким истраживањима. У методолошком смислу за истраживање пиротског краја изванредан значај имају и радови који се односе на суседне области, при чему срећну околност чини то што је суседна књажевачка општина била предмет темељних истраживања Етнографског музеја.¹ Иако се у поменутом и многим другим радовима могу наћи етнографски подаци који се односе на социјалну организацију, овом приликом нећу да наводим те податке, већ само оне које сам лично прикупио у току теренског истраживања. Мислим да је немешање података један од предуслова за каснији суштински аналитички приступ разним културним феноменима који су регистровани у току истраживања.

Али постојећи подаци о социјалној организацији руралног становништва на територији општине Пирот представљали су квалитетну основу за прављење концепције мог истраживања, на шта су се надовезала сазнања стечена приликом рекогносцирања терена. Основна замисао истраживања је, дакле, да се прикупе они етнографски подаци који говоре о базичним структурним елементима социјалне организације, без значајнијег уплива специфичних етнолошких и антрополошких теоријских система, као и да се с презентованим подацима нагласе поједине теме које би могле да буду објекат засебних систематских истраживања. Други битан циљ истражива-

---

¹ Етнографски музеј у Београду је деведесетих година 20. столећа спровео опсежна и систематска истраживања Општине Књажевац, а резултати тих истраживања су публиковану и посебној монографији. За тему којом се ја овде бавим свакако је најбитнији рад Гордане Љубоје (Љубоје 1998).

ња јесте презервација, макар и кроз дескрипцију, једног битног дела нематеријалног културног наслеђа, што је сагласно делатности Етнографског музеја као носиоца целокупног истраживачког пројекта.

Основна методолошка техника која је коришћена приликом рада на терену јесте интервју с испитаницима. Узорак су чинили испитаници различитог узраста, од најмлађих до најстаријих, оба пола. У време истраживања најмлађи испитаник је имао 8 година, а најстарији 92 године. На тај начин је обухваћен временски период од времена истраживања па уназад до почетка друге четвртине 20. столећа, колико је то омогућавало сећање најстаријих испитаника. Залажење у дубљу прошлост искључиво на основу сећања испитаника је увек методолошки дискутабилно па су њихови одговори увек узимани с резервом и вишеструко проверавани. Но, одговори таквих испитаника су корисни јер омогућавају праћење промена кроз дужи временски период, нарочито када узмемо у обзир да је истраживана област (као уосталом и цела држава) током 20. столећа прошла кроз неколико периода транзиције у којима је долазило до већих структурних промена глобалног друштва.

Разговори с испитаницима вођени су на основу упитника који је углавном садржао питања с отвореним одговором. Понекад је, ипак, током разговора било неопходно усмеравати испитанике или им тражити конкретне одговоре. Када сам желео да проверим истинитост неких исказа понекад сам прибегавао унакрсном или за испитаника конфузном испитивању, или пак враћању на теме о којима је већ било речи. Већ ту сам дошао до једног занимљивог податка да је занемарљиво мали број испитаника намерно давао неистините исказе, то јест већина испитаника је показивала готово ђачку спремност да што квалитетније одговори мојим захтевима. Много већи проблем представљало је разграничавање идеалтипског понашања које ми је вербално презентовано од реалног понашања, посебно када је било речи о конфликтним ситуацијама или званично непожељним облицима понашања.

Велики број етнографских података прикупљен је кроз разматрање појединих комплексних животних ситуација, посебно оних церемонијалних. Такав индиректан приступ, често у бити скривен за испитанике, омогућио је долажење до специфичних података који се не појављују на површини, током разговора, то јест када се од испитаника не може очекивати отворен одговор, као што је на пример став према појединим групама сродника или хијерархија у локалној заједници, положај жене, однос према девијантном понашању итд. Стицајем околности један део етнографске грађе прикупљен је и посматрањем и партиципацијом у неким церемонијалним ситуацијама, што ми је омогућило прикупљање података о неким суптилним процесима социјалне интеракције.

О истраживаној области

Села истражене области су махом полузбијена или полуразбијена села која немају правилну структуру ни облик, већ су испресецана неправилним улицама (cf. Васић 1984: 345), а и домаћинства имају неправилан облик. Села која се налазе надомак Пирота имају нешто асфалтираних путева, док удаљена села имају најчешће асфалтиран само главни пут. Такође, приградска села имају и водовод, док удаљена немају, или користе природни пад воде с извора. Села најчешће имају једно језгро које се може окарактерисати као збијено, и окружење које има карактеристике полуразбијених или разбијених села. Међу селима у којима сам обавио истраживање најзанимљивију структуру имају Паклештица и Гостуша, чији централни делови унеколико подсећају на приморске вароши с уским стрмим улицама. У сваком селу уочава се средсело. То је нешто шири и отворенији простор који се налази приближно у средини села и ту се обично налазе задруга, продавница, школа и слично. Већина зграда грађена је у систему бондрук, али се у неким селима, попут Темске, Црноклишта, Барје Чифлика или Сопота запажа велики број кућа грађених од тврдых материјала (цигла, бетон, камен и сл.). Скоро свако домаћинство има издвојено економско средиште – појату. Раније су те појате интензивно коришћене, а данас су неке од њих напуштене или се користе само повремено. Свака сеоска кућа има економско двориште у којем се налазе плевња, обори и торови, живинарник, магаза и друге економске зграде, углавном грађене од дрвета.

Демографска динамика становништва Општине Пирот предмет је других истраживања те ћу, стога, да поменем само неке одлике које су битне за тему коју сам истраживао. Једна од тих одлика јесте већ поменуто старење села, то јест повећање броја старачких домаћинстава. Извесне статистичке податке за нека од истражених села прикупио је Тодор Васић (Васић 1984: табела 3). Из тих података, као и из стања које сам затекао у истраженој области, а које се хронолошки надовезује на презентоване статистичке податке, јасно се види да у селима која су иоле удаљена од Пирота, а посебно у планинским и најудаљенијим селима, нагло расте број старачких домаћинстава, а нека села се чак могу данас окарактерисати као изразито старачка, што нас доводи до друге битне одлике социјалне динамике. Број становника у селима која се директно наслањају на Пирот непрекидно расте. При том, како је и Васић утврдио, не ради се само о природном прираштају (наталитет чак и опада у тим селима), већ се ради о механичком приливу становништва, о чему јасно сведоче и егзактни подаци које је навео Миливоје Поповић (Поповић 1979). Повећање броја становника у приградским селима и повећање броја старачких домаћинстава у удаљеним селима стоје у директној корелацији. Приградска села као што су Пољска Ржана, Гњилан, Бериловац, Извор или Барје Чифлик, била су, а унеколико су то и данас, етапа у померању становништва од удаљених села ка самом Пироту. Због деловања ра-

зних техничких, урбанистичких, економских, социјалних, културолошких и адаптационих разлога многи млади људи из удаљених села одлучили су да се не насељавају директно у Пирот, већ у приградска села. Такав облик померања становништва, међутим, није за последицу имао значајне културне промене, па ни промене у социјалној организацији. Друга генерација ових досељеника се већ помера у сам град, а понекад одлази и у друге градове као што су Ниш или Бела Паланка, што већ узрокује извесне културне промене јер се ради о преласку из једне средине, села, у структурно другачију средину – у урбану средину.

Најинтензивнији одлив становништва из удаљених села у околини Пирота дешава се у периоду индустријализације после Другог светског рата. Мушкарци из тих села су од давнина ишли у печалбу, али су се увек враћали и њихова домаћинства су опстајала. Али у периоду индустријализације многи млади су отишли у градове и нису се вратили. С друге стране, у селима као што су Темска и Црноклиште, која се налазе на важнијим путевима, или Сопот, које је нешто ближе Пироту и још увек има редовну аутобуску линију, има домаћинстава која су потпуно активна и претежно их сачињавају чланови који су радно способни, а у неким од њих има и деце, па у тим селима још увек ради школа. У готово сваком старачком домаћинству испитаници су причали како имају куће у Пироту или Нишу, Белој Паланци и другим околним градовима, и да у тим кућама живе њихова деца и унуци који раде у тим градовима. Старци, пак, углавном не желе да живе у градовима јер су навикли да живе у свом селу. Тај став можда најбоље одсликава одговор једног испитаника: „Ту сам се родио, ту сам навикао“. Њих деца повремено или редовно обилазе, опскрбљују их разним намирницама и помажу им да обаве неке веће послове, мада се већина њих више не бави интензивно пољопривредом већ само чувају понеку краву, овцу, козу, и обрађују помало земље. У селима у околини Пирота забележио сам и постојање старачких домаћинстава чији чланови зиму проводе у Пироту и у другим градовима, код своје деце, а за време топлх месеци живе у својим родним кућама у селима. Таквих домаћинстава највише има у Пиротском Пољу (уз Нишаву) и тамо их најчешће називају *викендашима*.

Ранија истраживања и подаци које сам прикупио говоре и о делимичном враћању становништва у удаљена села у последње две деценије, али се ту никако не може говорити о ревитализацији тих села јер су „повратници“ махом пензионисана лица, бивши службеници и радници који су стекли извесну непокретну имовину у граду коју су оставили својој деци, а они сами се вратили у село. Не може се говорити о ревитализацији због тога што су то стара лица која се више не баве пољопривредом или било којим другим послом већ су им пензије стечене у току радног века у граду основни извор прихода. Њихове пољопривредне активности сведене су на минимум. Такви повратници, заправо, често се нису бавили никаквим пословима или су се пољопривредом бавили из хобија (нпр. баштованством, гајењем пчела или воћа). Но, услед настале политичко-економске кризе током деведесетих го-

дина 20. столећа они су се „вратили“ редукованим пољопривредним активностима како би обезбедили сопствени опстанак и како би у одређеној мери помогли својој деци у Пироту.

Политичко-економска криза довела је до тога да се чак и неки људи или породице који су млађи или су у средњим годинама, услед губитка посла у самом граду и несналажења у новонасталим кризним ситуацијама, враћају на родитељска домаћинства и почињу да живе од пољопривреде. Али, и ту је тешко говорити о ревитализацији села јер је број таквих људи или породица изузетно мали. Радије можемо да говоримо о спорадичној појави него о правилу. Најдрастичнији пример таквог повратка јесте случај Чеде Миленковића који се вратио у родитељску кућу у селу Горња Планиница, где сада живи у невенчаном браку без деце. Чеда Миленковић је остао без посла и сада се у селу бави оскудним сточарством и земљорадњом. Сир и друге пољопривредне производе које прикупи током сезоне носи на пијаце у Београду, понекад и на пиротску пијацу, и тако долази до новца. Тај случај сам одредио као драстичан због тога што је у Горњој Планиници у време мог истраживања било људи у још свега пет домаћинстава, а сва су могла да се означе као старачка, а и само село је готово потпуно изоловано јер нема ни добар пут, ни телефонску мрежу, ни продавницу ни било које друге елементе инфраструктуре. Много је чешћи случај да деца у Пироту очекују помоћ од старих родитеља из села. Млади људи остају по сваку цену у граду и ту се радије баве шверцом и другим облицима нелегалне трговине, слабо плаћеним физичким пословима или пак чекају социјалну помоћ уместо да се у селу баве интензивном пољопривредом. Став тих људи је готово једногласан и своди се на то да је држава крива за све и да није створила повољне услове за бављење пољопривредом. Такав став делимично је оправдан.

У овом кратком осврту на демографску динамику руралних области Општине Пирот не смеју бити занемарена ни усељавања избеглих и расељених породица из разних крајева бивше Југославије. Сви они насељавају се у сам Пирот или у приградска села, што такође доводи до механичког увећања популације. Спровodeћи истраживање у приградским селима готово редовно сам наилазио на низак ниво социјалне или било које друге интеракције између староседелачког становништва и избеглих или расељених породица. Таква ситуација претпоставља постојање различитих културних модела у истој локалној средини, али на терену нисам забележио примере сукоба, већ се постепено успостављају контакти с придошлицама и спонтано стварају односи сарадње, који потом делују као једна од примарних детерминанти интеграције новоусељеног становништва.

Појединац у селу

Свака дискусија о традиционалним обрасцима социјалне организације прилично брзо доводи до неоспорног закључка о чврстој интеграцији појединца у примарне групе, пре свега у породицу, тако да нема много простора за разматрање индивидуалистичких облика понашања. Наравно, у току процеса модернизације локалног друштва долази до промена које временом доводе од повећања степена индивидуализма, као последице разградње традиционалних видова социјалне организације. Традиционална социјална организација, наравно, не подразумева нужно одсуство индивидуалистичких карактеристика, али свакако кроз чвршћу интеграцију појединца у заједницу не оставља много простора за самостално деловање, нарочито ако је то деловање мимо етаблираних образаца понашања. Због тога није постојао велики број прилика чисто индивидуалне социјалне интеракције.

Пошто села у околини Пирота нису велика, може се рећи да се мештани једног села међусобно добро познају. То, наравно, данас није случај у оним приградским селима чији се број становника нагло повећао у другој половини 20. столећа и где је, што због просторно-демографског ширења, што због промена животног стила, постало једноставно немогуће познавати све становнике сопственог села. У селима, иначе, постоји један број прилика за неформалне, случајне сусрете. Такви сусрети су били готово обавезни покрај сеоске чесме или бунара. У неким селима су таква места чак временом постала и дуго су се одржала као редовна састајалишта, али ипак као алтернатива неким другим местима, као што је кафана. Многа села општине Пирот у прошлости и нису имала кафане. Спонтани сусрети појединаца нешто су чешћи у време сезоне пољопривредних радова и уопште у току топлијег времена. Неретко су испред кућа направљене мале клупе на којима се седи у смирај дана и онда се ту окупљају суседи у неформалним разговорима који се углавном свде на препричавање дневних догађаја, размену информација и искустава и, свакако, оговарање. Покрај клупа испред кућа најчешће се окупљају жене, док мушкарци посећују друга јавна места. У неким селима је било периода када су се мушкарци редовно окупљали на средселу.

Дружења суседа одвијају се и у кућама, посебно у току хладног времена, када нема много пољопривредних послова и послова око стоке. Према сећању старијих испитаника било је одавно таквих дружења по кућама, али у мањој мери него у новије време када има више слободног времена. Интензивније дружење по кућама почиње од шездесетих и седамдесетих година 20. столећа. Данас није реткост да се у некој кући окупе суседи и да уз ракију или неку мању количину хране разговарају, играју карте или доmine. С друге стране, испитаници из села удаљених од Пирота наводили су да се данас људи мање друже због тога што их је све мање у селима, све су старији и теже се крећу, а и због тога што сви радије гледају телевизију. Неретко испитаници су као разлог за изостанак дружења наводили и опште лоше ста-

ње у селу, сиромаштво и опустелост, одсуство воље за животом. Такав став је нарочито био изражен у селима која су доживела изразиту депопулацију. „Отишао народ, укинули нам аутобус, продавницу, сад нема ништа у селу“ чест је одговор испитаника. У приградским селима Гњилан и Пољска Ржана, пак, изостанак честих дружења оправдаван је обимом посла и високим степеном отуђености људи. „Сад се нико не гледа, сад се и с' комшије не познајемо“ наводи једна испитаница из Пољске Ржане.

*Међусобно дружење суседа, село Камик
(фотографија М. Матић)*

За време релативно кратког периода интензивног развоја пиротских села од Другог светског рата до осамдесетих година 20. столећа, када почињу да се осећају последице депопулације и деаграризације, обнављају се или граде задруге, домови културе, задружни домови, продавнице, кафане. Тада нагло расте број прилика за неформалне сусрете, којих је више и због модернизације пољопривреде, што доводи до повећања слободног времена и појаве доколице. Модернизација пољопривреде, у корелацији са званичном државном политиком супресије религије из свакодневног живота, довела је и до једне од битнијих промена у организацији начина живота – до сегрегације забаве. Забава сада постаје засебан ентитет и није више интегрисана у пољопривредне радове или у религијске церемонијале, мада из њих не

ишчезава у потпуности. Локални домови културе постали су центри неформалних окупљања и забаве појединаца. Викендом су, нарочито у летњем периоду, у домовима културе или око њих одржаване игранке. У почетку су забављачи били разни локални музиканти, а потом њих често замењују грамофони и радио пријемници. Док су забављачи били музиканти игранке су биле нешто ређе јер, како наводе испитаници, музику је требало платити, али када се појавио грамофон онда су игранке одржаване сваког викенда. Сеоске игранке су биле прилика не само за забаву, већ и уопште за дружење, разговор, размену информација, али и за међусобно зближавање младих људи. То је нарочито значајно с обзиром на одустајање од традиционално прихваћене идеје да родитељи треба да играју искључиву или пресудну улогу приликом избора брачног партнера. Сеоске игранке су, међутим, биле и атмосфера у којој је долазило до свађа и сукоба, али нико од испитаника није могао да се сети неких сукоба већих размера, а најчешћи узрок сукоба је било претеривање у шалама на нечији рачун или пак љубомора између момака због девојака.

На сеоске игранке су по правилу долазили млађи и евентуално средовечни људи, док су старији задржали уобичајено окупљање и дружење у сфери куће и окућнице, на средселу или код продавнице. У селу Обреновац сам забележио и занимљив податак да су се људи у прошлости радо дружили у воденици. Ту су долазили не само они који су имали шта да мељу, већ и ради сусрета. У воденици се остајало и до десет часова увече. Данас је окупљање и дружење људи потпуно другачије. У удаљеним и старачким селима све се своди на међусобна дружења у оквиру суседства или на ретке сусрете на сеоским путевима или код продавнице кад је отворена. У многим селима, попут Покревеника, Присјана, Камика, Паклештице или Базовика, наиме, продавница ради само једном или два пута недељно, тако да нема редовних сусрета, док села попут Горње Планинице или Орље више и немају продавницу. Иначе у селима која су нешто ближе Пироту, као и у селима у долини Нишаве, у којима продавнице раде свакодневно, оне су постале редовна састајалишта људи. Старији људи се обично ту сусрећу у јутарњим часовима, када купују основне животне намирнице (пре свега хлеб и млеко). Уколико нису суседи они застану и међусобно разговарају или се нешто договоре. Средовечни и млађи људи, најчешће мушкарци, у продавници се увече састају готово редовно, где разговарају, играју карте или неке друге друштвене игре, гледају телевизију и пију пиво, ретко кад ракију или неки сок. У Великом Селу сам забележио да се људи окупљају у продавници и када треба испратити све важније спортске догађаје. Окупљање у продавницама је сасвим уобичајена појава тако да све сеоске продавнице имају клупе или столице за седење.

*Окупљање и дружење у сеоској продавници, Велико Село
(фотографија М. Матић)*

*Клупе испред продавнице у Великом Селу
(фотографија М. Матић)*

У неким селима ближе Пироту, на пример у Крупцу, постоје кафићи у којима се окупљају млади људи из суседних села, али и из самог Пирота. Такви кафићи су по правилу уређени по узору на кафиће из урбаних средина, али забава се може окарактерисати као рурална интерпретација урбане забаве. Све се своди на сусрете с пријатељима, сродницима и познаницима, разговор о актуелним темама (спорт, музика, естрадне звезде, пријатељи, препричавање догађаја, ретко кад и политика), испијање пића, а све уз обиље новокомпоноване народне музике. Таква дружења по кафићима су нестална и последица су помодарства.

Положај самаца у селу до периода интензивног егзодуса није био тако тежак као данас. Суседска и сеоска заједница је имала милосрдан однос према самцима јер је неко могао да остане сам у селу само због тога што га је задесила нека трагедија. Сеоска, а пре свега суседска група увек може да прераспореди своје ресурсе тако да може да помогне самцима. Таквим људима се радо помагало у пољопривредним и другим пословима, давана им је храна, помагало им се у одржавању хигијене, а становници села нису замерали уколико би осамела особа склопила нови брак, чак и с особом која је доста старија или млађа, или која већ има децу из неког другог брака или има ванбрачну децу, што је иначе сматрано непожељним облицима брака и породице. Данас је изузетно велики број старијих људи који сами живе у селу. Уколико такви људи имају неке сроднике (то су најчешће деца) у Пироту или неком другом граду, они прелазе да живе код њих, али је положај оних људи који су остали сами, а не могу да рачунају на сродничку солидарност из града, изузетно тежак.

Једна од уобичајених и све учесталијих прилика за индивидуалне сусрете и разговоре јесу и погребни и подушја, *оброци*, који се потом приређују. Осим уобичајених изјава саучешћа на погребима и подушјама људи разговарају о разним темама, препричавају догађаје из села, распитују се за родбину и познанике нарочито ако се с неким ретко виђају, склапају договоре, а ако је умрла особа веома стара онда ни разне пошалице и смех нису искључени.

Жене су се међусобно дружиле и када су прале рубље на кладенцима или потоцима. Ту су уз рад разговарале, препричавале догађаје из села, коментарисале поједине особе или су се договарале око обављања неких друштвених заједничких послова.

Брак и породица

Ступање у брак и заснивање породице било је и остало један од императива у селима у околини Пирота. Све до седамдесетих и осамдесетих година 20. столећа у брак се ступало одмах по стицању пунолетства. Девојке

су понекад у брак ступале и раније, са 16 или 17 година, али уз прибављање одговарајућих административних дозвола. Девојке старости преко 23 или 24 године сматране су престарелим за удају, а најповољније време за удају је било између 20. и 22. године живота. Нисам забележио случајеве званично невенчаних бракова до стицања пунолетства, али је било случајева промене године рођења девојке како би званично било представљено да је пунолетна. О пунолетству младенаца водило се рачуна и пре Другог светског рата. За момке се сматрало да су спремни за женидбу кад одслуже војску, а било је пожељно да се ожене до 25. или 26. године. Сви који пређу уобичајене старосне границе за ступање у брак, који су „преврљили рогове“, сматрани су непожељним брачним партнерима и њима је било веома тешко да заснују породицу. Од осамдесетих година 20. столећа ситуација је потпуно другачија. Малолетнички бракови су и даље реткост, али је старосна граница за ступање у брак померена на 30 или чак на 35 година. У удаљеним селима, поврх свега, има и много неожењених момака старијих и од 50 година јер у таквим селима једноставно више нема девојака за удају, а због лоших економских услова или због немогућности да се населе у граду, девојке из Пирота или Димитровграда не желе да се удају за момке у селу, тако да су такви бракови веома ретки.

Према исказима испитаника, правило је одувек било да момак буде старији од девојке, али бракови са женским сениоратом су честа појава. Женски сениорат је забележен и у ранијим истраживањима (Дрљача 1979; 1984), али је у тим истраживањима констатовано да је женски сениорат све ређа појава. У случајевима које сам ја забележио жене су од својих мужава обично биле старије од једне до три године. Најизразитији случај који сам забележио (у Великом Селу) јесте да је жена била чак 11 година старија од свог мужа, али тај брак имплицира и лоше здравље младожење, као и немање деце из здравствених разлога. Поврх свега, момак је имао свега 16 година када су га оженили. Такви случајеви су ретки, док су, с друге стране, чести случајеви да су муж и жена исписници, да су рођени исте године.

До средине 20. столећа доминантну или искључиву улогу приликом избора партнера имали су родитељи, чешће родитељи момка него родитељи девојке. Кад родитељи имају дете које треба да се уда или ожени, они почну да се распитују преко пријатеља и сродника, или сами већ знају за кога би дали своје дете уколико је пожељна особа за брак у истом селу. Затим се родитељи будућих супружника између себе договарају о браку њихове деце, о даровима, миразу, времену када ће свадба да се одржи и другим детаљима. Уколико би се момак или девојка сами нашли, морали су да траже сагласност родитеља. Родитељи сагласност за ступање у брак обично нису давали одмах, већ су се најпре распитивали о момку/девојци и њиховој фамилији и тек потом би давали пристанак или забрањивали ступање у брак. Било је и случајева да момку доведу жену док је он одсутан, рецимо док је у војсци или у печалби. „Удали ме за бревенке“, то јест једној жени су само показали момкове панталоне и довели му је за жену. Док су родитељи имали

значајнију улогу приликом избора супружника своје деце више се водило рачуна о редоследу ступања у брак у породици. Тада су много ређи били случајеви да млађа деца ступе у брак пре старије деце. Од средине 20. столећа о томе се све мање води рачуна, док се данас о таквом редоследу готово уопште и не размишља.

Испитаници углавном потврђују да је утицај родитеља приликом избора супружника ослабио још пре средине 20. столећа. „Напред су се мешали, сад слабо“, каже један од испитаника за утицај родитеља приликом избора супружника. Најстарији испитаници, осим неколико случајева, потврђују да их нису „оженили“² родитељи, већ да су сами изабрали момка или девојку на сеоским игранкама, вашарима у Пироту, саборима по селима, сеоским славама и другим колективним ситуацијама. Од средине 20. столећа улога родитеља приликом избора супружника постаје све мања, а данас је готово занемарљива.

Пропорционално с утицајем родитеља приликом избора супружника стоји и број одбеглих девојака. Један од испитаника у селу Камик ми је до детаља испричао како је организовао да девојка пређе у његову кућу и како су родитељи потом долазили да је воде назад. Но, сва бекства девојака – а нисам забележио ниједан случај одбеглог момка – су заправо била добровољна и такви поступци нису изазивали сукобе нежељених и стицајем околности стечених тазбинских сродника. Уобичајено је било да девојка пређе да живи код момка и да се неко време сачека реакција њених родитеља. Уколико је момак био сиромашнији утолико је противљење девојчиних родитеља било веће, али се узимало у обзир и колико је момкова кућа честита у селу или изван њега. Након пристанка девојчиних родитеља прављена је свадба. У Базовику сам забележио да је мајка, којој су обе кћерке побегле за своје садашње мужеве, прихватила њихово бекство и навела је да је њеним кћеркама сада добро и да не жали што су побегле. Било је, међутим, случајева да се момкови родитељи супротставе неодобrenom доласку девојке у њихов дом, али је број случајева враћања девојака у родитељску кућу веома мали. Момкови родитељи су се такође противили уколико је девојка била из сиромашне куће или није била честита. Суседска и сеоска заједница према правилу није осуђивала брак с одбеглом девојком, већ је то прихватала као уобичајену појаву.

Приликом избора брачног партнера водило се рачуна о томе да буде из „добре куће“. Момак и девојка су обично били из истог или из суседног села, ретко кад из неког удаљеног села. Пожељно је било да будући супружник буде из богате куће, али то је по правилу било тешко оствариво јер је број великих газда био мали. У сваком случају избегавало се да супружник буде из сиромашне куће, тако да момци и девојке сиромашних родитеља нису имали много избора. Такво схватање избора будућег супружника доводило

² Старије испитанице су за себе углавном говориле такође да су се „жениле“, а не да су се удавале.

је до слабог мешања богатих или средњестојећих домаћинстава са сиромашнијим, али то је од секундарног значаја с обзиром на прилично висок степен економске уједначености сеоског становништва. Друкчије речено, као што је број великих газда и богаташа био веома мали, исто тако је и број сиромашних људи био веома мали. Осим економског стања водило се рачуна и о социјалном положају породице у селу и мрежи суседних села. Уколико момак или девојка нису из честите и угледне куће избегавало се ступање у брак с њима. Сходно исказима испитаника, много се више водило рачуна о томе каква је девојка него какав је момак. Дуго се подразумевало да девојка треба да невина ступи у брак, што је потврђивано крвавом кошуљом после прве брачне ноћи. Један од испитаника је морао да показује крваву невестину кошуљу када се женио 1955. године, али отприлике од тог периода постепено почиње слабљење контроле невиности девојке и развијају се предбрачне слободе. Много ређе, али ипак се водило рачуна и о томе да момак није склон женама, „да воли да шара“, а нешто више се водило рачуна о томе да није склон алкохолу. Но, било је свакако пожељно да су и момак и девојка вредни, да не избегавају рад и да су спремни да добро воде домаћинство. Неретко је брак посматран као практичан уговор који једној страни обезбеђује додатну радну снагу. Једна испитаница из Доброг Дола, рођена 1916. године, каже како је родитељи ништа нису питали него су се договорили о њеној удаји, а момкови родитељи су је ту довели да ради. Сиромаштво и недостатак радне снаге су најчешћи узрок малолетничких бракова. Није се, иначе, много водило рачуна о томе да ли будући младици имају исту крсну славу, те да ли ће будући тазбински сродници моћи да се посећују за славу.

Већ од периода између два светска рата, а нарочито од средине 20. столећа, паралелно са слабљењем утицаја родитеља, лепота и љубав се појављују као фактори који утичу на избор брачног партнера. То ипак не значи да су остали критеријуму занемарени, али су унеколико потиснути. У периоду развоја села, до почетка масовне депопулације и деаграризације села, на многобројним игранкама и сеоским славама, саборима или вашарима, момци и девојке су се састајали мање-више слободно. Ту су се упознавали и заљубљивали једно у друго. Од времена када љубав и лепота почињу да играју битнију улогу у избору супружника постепено се развијају и предбрачне слободе. Било је уобичајено да се момак и девојка састају, рецимо крај сеоске чесме или бунара, на игранкама, у пољу. Временом постаје уобичајено и да играју једно крај другог у колу, да се држе за руке, па и да момак испрати девојку кући уколико су из истог села и да је пољуби. На крају је постало сасвим нормално да девојка и момак не ступе у брак невини. О предбрачним сексуалним слободама говори и чињеница да су девојке остајале трудне и рађале децу. Најстарији испитаници обично потврђују да је тога одувек било, али веома ретко. Затруднеле девојке су обично прибегавале намерном побачају, а у неким селима се и данас препричавају случајеви чедоморства. Један веома стар испитаник (1919) у Добром Долу ми је на питање о томе да ли су девојке рађале децу одговорио: „Било је тога, али то се дете умори“.

У селу Покревеник су ми поменули да постоји један старији човек којег је родила девојка, која је касније ипак успела да се уда. Након Другог светског рата, па и данас у оним селима у којима има девојака, и даље се рађање деце пре брака сматра непожељним. Наравно, уколико девојка остане у другом стању обично се одмах прави свадба, а уколико отац таквог детета не жели да ступи у брак приступа се прекиду трудноће у пиротској или нишкој болници. Пошто је данас уобичајено да девојке улазе у брак дефлорисане, није им тешко да заснују касније брак иако су већ имале предбрачну трудноћу, а због промене схватања лакше им је да заснују брак чак и уколико задрже предбрачно рођено дете.

Неки облици брака су у традицијској култури сматрани мање-више непожељним. Сеоска заједница обично није одобравала прелазак жене од једног мужа другом, мада је исто важило и за мушкарце. Непожељно је било и да момак узме разведену или обудовелу жену, посебно ако она већ има децу из претходног брака. Веома је непожељно било да момак узме девојку која је родила дете, нарочито ако се не зна отац тог детета. Наравно непожељно је било и склапање брака с особом са инвалидитетом, али су и такве особе успевале да ступе у брак. У таквим случајевима се у прошлости чак прибегавало и својеврсним преварама, па су момак или девојка мимо свог пристанка или знања принудно морали да заснивају брак с особама са инвалидитетом. С друге стране, такве особе су ступале у брак с момцима/девојкама који су престарели, с обудовелима или с онима које је задесила каква несрећа па су остали сами.

Развод брака је до педесетих и шездесетих година 20. столећа био ретка појава, али се дешавало да до тога дође. Бракови су растављани уколико није било деце или уколико је један од супружника исказивао девијантно понашање, посебно ако је муж исувише насилан према жени или уколико је постао алкохоличар. Сеоска заједница по правилу је толерисала и чак подржавала женино напуштање насилног мужа. Жена која напусти мужа враћала се својим родитељима, и са собом је водила своју децу, а уколико јој се укаже прилика поново се уда, обично за неког удовца. Прељуба је била нешто ређи узрок раскида брака, а у случају немања деце најчешће је долазило до договорног раскида брака, мада је било и случајева да муж отера жену. Опште је правило да након раставе брака жена узима своју личну имовину и имовину коју је донела у мираз, мада је то по правилу тешко оствариво када је мираз био у новцу јер је тај новац трошен.

У случају обудовелости у други брак се ретко ступало, осим уколико се за то укаже добра прилика. Обудовели мушкарци остају у својој кући, а домазети се по правилу не враћају родитељској кући. Обудовеле жене, уколико су млађе, враћају се родитељима и покушавају да заснују други брак, а уколико су старије остају у мужевљевој кући. У Темској сам забележио случај да је млада жена остала удовица и пре него што је добила децу са својим мужем, па су је после свекар и свекрва поново удали као да је девојка и малтене као да је њихова кћерка. Општи је став да млада удовица треба да

се уда да би рађала децу. У неколико случајева испитаници су рекли да су се раније удовице много чешће удавале други пут него сада. Обудовели обично не праве свадбу приликом заснивања новог брака. Случајева снахочества и левирата нисам забележио. У том смислу индикативан је случај који сам забележио у Барје Чифлику. Када је једна млада жена изненада остала удовица свекар јој је рекао да је она млада и да нема шта да тражи ту у кући поред њега и још три девера, да мора да иде из куће. Када удовица напушта мужевљеву кућу она са собом води децу уколико су мала, али сам исто у Барје Чифлику забележио случај да је мајка оставила двогодишње дете код свекра и свекрве, а она, пошто је још била млада, отишла и удала се поново.

Када је реч о браку, има и неких случајева који показују девијантно понашање. Најупечатљивији случај јесте да се један од мојих испитаника женио шест пута до сада, с тим што су неки од тих бракова били невенчани, а неки веома кратки, краћи од годину дана. Како је сам испитаник рекао, у неке од тих бракова улазио је само због сексуалних односа. Но, број таквих девијантних брачних случајева је веома мали. У нежељене ванбрачне односе спада пре свега прељуба. Она је формално била осуђивана од стране сесоске и сродничке заједнице, али је прељубе ипак било. Испитаници нерадо говоре о прељуби, посебно о сопственој. Мушкарци нешто чешће признају своје прељубничке авантуре. Један од испитаника је ипак сасвим отворено признао не само своју прељубу, већ и прељубу своје жене. Тврдио је да је то нормално, „природа је то“, нарочито кад су мушкарци дуже време одсутни кад оду у печалбу. Он је током рада у Београду имао ванбрачне односе са женама, а зна да је и његова жена током његовог одсуства имала прељубничке односе с мушкарцима из села. Али по његовом мишљењу то није био разлог за растурање породице. Навео је већи број прељубничких случајева у селу. У прељубу су ступали они који већ јесу у браку, али је више било случајева прељубе с удовцима или удовицама, понекад и с девојкама, а момци су се повремено упуштали у љубавне односе са старијим женама, најчешће с удовицама. Старији испитаници обично тврде да у доба њихове младости прељубе није било много, а као разлог наводе то да се много теже живело и да се више радило, као и то да су људи више времена проводили заједно, у кући или на пољу и уз стоку, тако да и није било много прилика за прељубу. У сваком случају, прељуба је увек постојала али никада није отворено признавана и није јавно прихватана као нормалан облик понашања. И уопште, кад се говори о брачним односима, иако сам навео неке девијантне случајеве, највећи број бракова, и потом породица, заснован је пратећи социјално етаблирани идеалан модел брака.

У селима у околини Пирота брак је сходно прихваћеним културним нормама патрилокалан, али уобичајен је био и *домазетски* брак. Заснивању таквог брака прибегава се из економских разлога, као и због традицијски установљене тежње за одржавањем куће кроз мушко потомство. Уколико неко домаћинство има велико имање није искључено чак и да, и поред имања мушке деце, кћерка доведе мужа у своју кућу да би се повећао број радно

способних чланова породице. Много чешће је склапан матриликални брак кад у кући нема мушке деце, а готово редовно када родитељи имају само једну кћерку. Тада су се родитељи трудили да по сваку цену у своју кућу доведу зета да не би остали сами. С друге стране, у кућама у којима је било више мушке деце, неко од њих је радије ступало у домазетски брак него кад је у кући један или два сина. „Момци се призећују кад у кући има више браће. Онда иду тамо где има више земље од које могу да живе.“ До призећивања може да дође и због сукоба у породици, када се син не слаже с родитељима. Домазетски брак се, дакле, третира као један прагматичан приступ решавању имовинских, економских и сродничких проблема, то јест као сврсисходна редистрибуција људских ресурса, и такво схватање се у суштини одржало до данас.

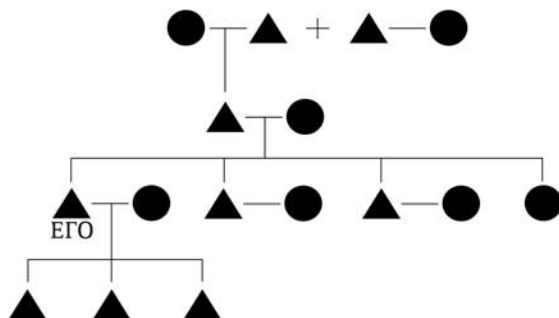
Положај домазета варира од случаја до случаја, али се генерално може оценити као повољан. Понекад се призећивање сматра и пожељним из индивидуалних економских разлога јер мушкарац постаје поседник имања без претходно уложеног труда. Домазета у пиротским селима обично називају *призетен*, *призетњак*, *приводњак*. Свadbени церемонијал се обавља исто као и у случају патрилокалног брака, али понекад изостаје. У жениној породици домазет наставља породични култ жениних родитеља, а када они умру и даље се слави иста породична слава. Домазет ретко кад након смрти таста и таште почиње да слави славу породице из које је потекао (уколико се слава разликује). Породична слава куће из које је домазет потекао се у жениној кући прославља скромно, али се по правилу не напушта. Домазет се у жениној кући обично прихвата као равноправан члан који има једнако право одлучивања, а кад женини родитељи остаре он у потпуности преузима управљање домаћинством. Сукоби који се евентуално јављају по правилу не нарушавају домаћинство и случајеви у којима због сукоба домазет трајно напушта женину кућу, па самим тим и сву имовину, изузетно су ретки. Али уколико је домазет доведен из сиромашне породице његов положај у кући је по правилу нешто неповољнији, ускраћује му се право потпуног располагања имовином и самосталност у одлучивању, бар док су родитељи његове жене способни да сами воде домаћинство.

Алокални брак је до осамдесетих година 20. столећа био изузетно редак. Међу старијим испитаницима забележио сам само један случај да су муж и жена убрзо након венчања засновали сопствено домаћинство на купљеном имању. Од када почиње интензивно напуштање села, постаје уобичајено да млади брачни пар одмах заснива ново домаћинство у Пироту или неком другом ближем граду.

У селима у околини Пирота, колико сеже сећање најстаријих испитаника у прошлост, није било великих задружних породица, а и сам термин „задруга“ се изузетно ретко користи за именовање великих породица. До средине XX столећа ипак јесте било већих, проширених породица за које се може рећи да су структурно одговарале задругама. Живело се „у заједницу“. Али такве породице никада нису имале велики број чланова – најчешће од

*Структура породице Јовановић непосредно пре деобе
1950. године, село Обреновац*

Такве велике породице се тешко могу сматрати задругама због тога што, јамачно под утицајем позитивног права, нису ни формално, а ни реално, имале колективну имовину. Други разлог јесте систем одлучивања који није колективан нити познаје изабраног старешину. Све кључне одлуке формално је доносио отац, најстарији члан, без институционализованог договора са осталим члановима породице. Отац је распоређивао активности у породици и, наравно, апсолутно располагао имовином. Тако је отац *a priori* имао улогу старешине, чиме је искључена обичајноправно институционализована демократичност задруге. У случајевима када су два брата са својим породицама живела заједно пре се може говорити о заједници суживота јер је свака породица имала своју имовину и водила своје домаћинство, једино што су сви живели у једној кући. Такве заједнице су заправо последица смрти оца и никада се нису дуго одржавале јер је један од браће убрзо заснивао засебно и физички одвојено домаћинство.

У породици Тричковић сам забележио и случај да је испитаникова баба, пре но што се породица поделила, преузела улогу старешине пошто јој је муж умро. Она је била исувише стара да би се поново удавала и она је распоређивала активности чланова породице, мада се испитаник не сећа да ли је она и у потпуности располагала имовином.

Најчешћи узрок поделе великих породица била је тежња деце за заснивањем сопственог домаћинства и, евентуално, сукоби у породици. Испитаници углавном нису наводили да су жене биле узрок сукоба и деобе, мада ми је један испитаник из села Сопот ипак потврдио да се он оделио од брата због тога што се јетрве нису између себе слагале. Најчешћи узрок сукоба, а потом и поделе породице, била је управо индивидуалистичка тежња и став да је ефикасније водити самостално домаћинство. Највећи број деоба је, ипак, спроведен мирно, уз разуман договор с оцем. Неретко један од синова, обично најстарији, изрази жељу за издвајањем из породице и тада долази до деобе. Отац је најчешће био тај који је делио имовину својој деци, водећи рачуна о квалитету и квантитету делова. „Мене веће, тебе боље“, тако да браћа

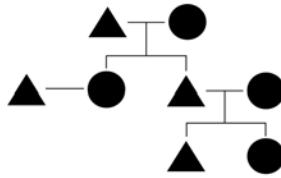
буду задовољна. Понекад су и браћа делила имовину између себе, а отац је то само одобравао или кориговао. У селу Покревеник сам забележио и да је отац узео себи онолико имовине колико је сматрао да му је довољно за нормалан живот, а остало је дао синовима да деле сами како знају и умеју. Женска деца су приликом деобе обично добијала на име мираза део непокретне имовине – једну њиву, или новац. Минорат доминира приликом одлучивања који ће син остати с родитељима, „да остане сас башту“³. У већини случајева на које сам наишао на терену најмлађи син остаје на родитељском имању, а испитаници износе став да је најмлађи син, управо због своје младости, понекад и нежењен у тренутку деобе породице, у прилици да најдуже чува родитеље кад они остаре. Ипак, ни случајеви сениората нису ретки. У Малом Јовановцу сам забележио занимљив случај да је најстарији син остао са стрицем на имању у Великом Јовановцу, а преостала три сина су с оцем прешла на имање у Мали Јовановац.

Од времена масовних деоба великих породица најчешћи облик породице су двогенерациске или трогенерациске инокосне породице, а систем једног детета није био развијен, већ се пре може рећи да су породице с једним дететом спорадични случајеви који су данас нешто чешћи из економских разлога. Просечан број деце данас је између 2 и 3 детета, док је раније био нешто већи и кретао се између 3 и 5. Ретко која породица је имала више од петоро деце. Жене су у прошлости, ипак, рађале већи број деце, али се она, због лоших услова живота и високе смртности, нису одржавала. Једна старија испитаница је сасвим смирено рекла: „Родила сам десет детета, ал’ ми је ови’ пет остало“. Број деце тешко се може довести у корелацију с економским стањем породице пошто има случајева да неке сиромашне породице имају по једно или два детета, а друге по троје, четворо, па и више. Општа уједначеност броја деце управо потврђује искључивање економског стања као детерминанте броја деце. Број деце у породици најчешће зависи од општеприхваћених ставова о деци, тако да је најчешћи одговор испитаника био да сви имају толико и толико деце па су и они „рађали“ толико деце.

У селима у околини Пирота се све до средине, а понегде и до седамдесетих година 20. столећа, задржао обичај да се деци даје презиме по њиховом деди, па се често дешава да свака друга генерација има различито презиме, али и то да у великим породицама њени млађи чланови имају два или три међусобно различита презимена. Презиме по дедином имену даје се само мушкој деци и то прворођеном мушком детету. Данас је такво давање презимена по деди знатно ређе. Име детету даје кум, с тим што у новије време он само даје неколико предлога, а родитељи праве коначан избор. Понекад родитељи дају име детету, а кум прихвата то име као свој предлог.

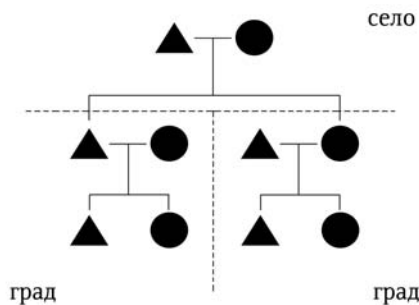
---

³ Термином „башта“ у локалном говору означава се отац.

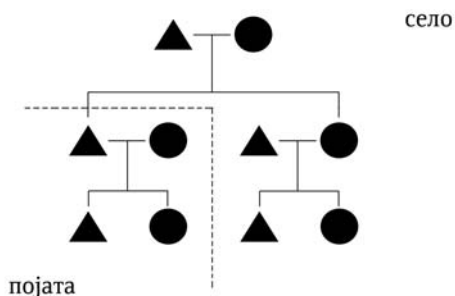
Модел трогенерацijske породице

Уобичајену двогенерацijsку породицу чине родитељи и деца, а кад деца одрасту и ступе у брак, двогенерацijsка породица добијањем деце постаје трогенерацijsка породица. Уколико најстарији чланови доживе дубоку старост, породица може бити и четворогенерацijsка. Док су почетком 20. столећа такве породице биле језгро великих породица, данас то није случај јер деца теже да се што пре одвоје од родитеља. Ту, међутим, у периоду од средине 20. столећа више углавном не долази до поделе и уситњавања имања јер је одвајање деце од родитеља најчешће значило да она из села одлазе у Пирот и више не раде на имању, тако да је оно остајало родитељима. Такве породице, с одвојеном децом и њиховим нуклеарним породицама, и даље се доживљавају као јединствена породица, али физички предвојена (слика 7). Припадници млађих генерацija, који живе у Пироту или неком другом граду, редовно обилазе своје родитеље у селу. Деца често школски распуст проводе код баба и деда у селу, а старији током сезонских радова долазе да помогну. Окупљања породице за разне пригодне и периодичне свечаности су веома честа, а за кућну или сеоску славу обавезна. У време кризних година крајем 20. столећа у селима која се непосредно наслањају на Пирот, у којима има младих људи, из економских разлога се повећава број домаћинстава у којима се деца не одвајају од родитеља када ступе у брак и добију своју децу, тако да се ту унеколико повећава број трогенерацijsких породица.

Модел предвојене породице када деца са својим нуклеарним породицама живе у граду

Традицијски установљен вид предвајања породице, проистекао је из организовања економских активности. Многа домаћинства су имала, а и данас имају, издвојена економска средишта, појате (данас често напуштене), па су поједини делови већих породица живели издвојено да би обављали све неопходне послове. Издвајање делова породице је обично било сезонско, али је било и случајева да део породице борави преко целе године на појати. Један од испитаника из села Чиниглавци ми је навео да су се у његовој породици тројица браће са својим женама и децом преко године смењивали на појати. Смењивање је обављано на Ђурђевдан. Иако данас има издвојених делова имања, то јест појата, предвајања породице нема пре свега због тога што су то углавном старачка домаћинства и због тога што се ретко ко још интензивно бави пољопривредом. Наравно, савремени услови живота и примена многобројних агротехничких мера, пре свега пољопривредне механизације, укидају потребу за континуираним сезонским боравком на појати у оним домаћинствима која се претежно баве пољопривредом.

Модел предвојене породице када једна нуклеарна породица живи на појати

Односи према својини у породици јасно су дефинисани под утицајем државног законодавства. Оно је још од краја 19. и од почетка 20. столећа постепено наметало модел приватне и личне имовине. Сва непокретна имовина је стога у власништву појединаца у породици. Најчешће је власник непокретне имовине муж и отац, али се дешава, нарочито у већим породицама, да буде и неколико власника непокретне имовине. С друге стране, пак, та имовина се у породици користи као да је власништво заједнице. Власници имовине формално имају неприкосновено право располагања имовином, али они то право ретко кад користе. Када је неопходно купити или продати неку непокретност у породици обично долази до саветовања шта и како урадити. До пред крај 20. столећа ретки су били случајеви да формални власник отуђи имовину без саветовања с породицом, или бар с наследницима. Имовина се по правилу наслеђује патрилинеарно. Женска деца обично још за живота од родитеља добију неку имовину на име мираза и касније нису учествовала у наследству. Под утицајем позитивног права од средине

20. stoleћа женска деца постепено почињу све више да користе право равноправног наслеђивања тако да патрилинеарни систем наслеђивања више и није строго правило. Женска деца данас понекад препусте својој браћи већину имовине, у духу традиционалног система наслеђивања и због тога што се сматра да су она удајом материјално обезбеђена. Домазет – сходно унутарпородичном договору, али и сходно уобичајеној пракси – наслеђује имање свог таста, али обично наслеђује и део имања својих родитеља равноправно с браћом и сестрама. „То (призећивање) се рачуна као да се поделио од оца и отишао.“ Понекад је домазет ипак био искључен из наслеђивања родитељског имања јер се сматрало да је добио имање жениних родитеља и да је материјално обезбеђен. С друге стране, када домазет наслеђује имање свог таста сматра се као да је то имање наследила сама кћерка, па се самим тим имање преноси потом на њену децу, што заправо значи да имање остаје у оквиру породице.

Новац у породици дуго није сматран личном већ породичном имовином, и чуван је на једном месту. Новцем је располагао старешина породице, али и ту обично уз договор с осталим одраслим члановима. Он је по потреби давао новац оном члану породице коме је требао, али само за оправдане и породично признате трошкове. Још у првој половини 20. stoleћа новац постаје лична својина и повећава се слобода располагања. У породици се ипак и даље задржава извешан породични фонд новца, али се он више не чува на једном месту. Сваки члан породице је, иначе, имао своју личну имовину којом је слободно располагао. Постојало је опште правило које се унеколико до данас задржало, да мајчину имовину наслеђују кћерке, а очеву имовину синови.

Сродство и сроднички односи

У истраженој области сродство и односи међу сродницима одувек су били високо постављени у систему вредности. Временом није дошло до битнијих промена тако да и данас сродници представљају веома важну групу у оквиру које се одвија интензивна социјална интеракција. Сви сродници се генерално сврставају у две групе: крвно и тазбинско сродство. „Ово су моји, а то је женина фамилија“. Међутим, у оквиру те две групе постоји разликовање ближих и даљих сродника. Сродство се хоризонтално и вертикално рачуна у коленима и у ближе сроднике се убрајају они до трећег или четвртог колена, а у даље сродство се убрајају сродници до седмог колена. За женидбу или удају се у прошлости гледало и до деветог колена. „Много треба колена да мине да се разроде.“ Сродници се најчешће означавају терминима *род*, *родбина* и *фамилија*. У неким случајевима се прави разлика

између ових термина, па се родом означавају ближи сродници, а фамилијом сродници уопште или само даљи сродници. Ближи сродници се означавају и термином *своји*. Контакти с ближим сродницима су чести и неретко подразумевају разне облике сарадње. С даљом фамилијом се ступа у социјалну интеракцију најчешће само у церемонијалним ситуацијама, као што су свадба или неко друго весеље или пак за нечију сахрану.

Становништво у селима у околини Пирота, нарочито оно старије, води рачуна о широј припадности фамилији, тако да се у сеоској заједници тачно зна ко којој фамилији припада. Фамилијама се даје карактеристичан назив који произилази из особина њених чланова, из неког значајног догађаја у фамилији, из места порекла, из презимена, итд. На пример Чорини, Мађини, Базовци, Табаков,⁴ Чокоје. Често се у свакодневном говору у имена уноси припадност фамилији у виду надимка који има форму презимена, на пример Велко Табаков, Божидар Чорин и слично. Такви надимци се користе за социјалну класификацију становника једног села, али и као идентификација изван сеоске заједнице. Млади људи данас напуштају такав систем маркирања припадности фамилији.

Званичан став испитаника показује да однос према сродницима подразумева висок степен равноправности. То се обично потврђује управо у церемонијалним ситуацијама, када се, на пример, не прави хијерархија између крвних и тазбинских сродника. Сродници из обе групе су равноправно заступљени и по правилу нема повлашћених. Кад је реч о даљим сродницима, при чему је опет свеједно да ли су они крвни или тазбински, може се рећи да су унеколико потиснути у церемонијалним ситуацијама, али такво потискавање је последица иначе ретких контаката и одсуства индивидуалне зближености. О односу према сродницима лепо сведочи и један исказ испитаника: „Рачунали смо (сродство, М. М.) до деде и прадеде. Целу мајчину фамилију из Крупца смо звали на свадбу.“ Равноправност сродника се огледа и у ситуацијама када треба доносити важне одлуке, као и у случајевима сарадње. Када је сродство основ за неки вид сарадње, сасвим је свеједно који су сродници у питању, тако да се и с крвним и с тазбинским сродницима сарађује потпуно равноправно.

Значајно место у сродничким односима одувек има и кумство, као најраширенији вид духовног сродства. Кум и његова породица веома су поштовани и по правилу указује им се посебна пажња кад год за то постоји прилика. „Кум се много поштује, то је најбољи род.“ Поштовање кума показује и изрека: „На кумово куче треба да се засрамиш“. У сваком породичном церемонијалу, мада нешто мање приликом прославе рођендана, кум игра значајну улогу и увек има почасно место. На свадби кум даје највећи дар и прима највеће уздарје. У кумову фамилију се убрајају сродници до седмог или чак до деветог колена тако да многи испитаници знају да негде у неком

⁴ Иако фонетски наликује, назив Табаков не потиче из бугарског језика тако да се не ради о бугарској фамилији.

селу имају кумову фамилију, али уопште не познају њене припаднике. Стога постоје случајеви да се људи детаљније распитују о фамилији својих кумова кад њихова деца треба да ступе у брак, да не би дошло до брака с духовним сродницима. У последње две деценије се, ипак, о томе мање води рачуна. Опште је правило да кум треба да буде из неког другог села, а некада се чак избегавало да буде и из суседног села већ је кум требало да буде из неког удаљеног села. На тај начин се смањује број међусобних контаката, чиме се смањује и број ситуација у којима може да дође до сукоба. С удаљеношћу кумова уједно се умањују и могућности за родоскрнављење. Наравно, има и случајева кад је кум из истог села.

Као и другде, и у селима у околини Пирота стара кумства се одржавају генерацијама, а кумство се преноси патрилинеарно с колена на колено. Исти кум и крштава и венчава. У новије време паралелно се одржавају два модела односа према кумству – одржавање старог кумства и олако узимање пријатеља и друга за кума. Млади људи за кумове узимају своје пријатеље и другове с којима су постали блиски у току школовања, у време служења војне обавезе или у неким другим приликама. Приликом раскидања старог и заснивања новог кумства неопходно је тражити опрост од старог кума. Верује се да ће онога ко прекине старо кумство без опроста сустићи нека несрећа. Када се тражи опрост кумства, прави се *ушит* и старом куму се обично објасни због чега се раскида кумство и због чега се узима нови кум. Стари кум по правилу даје опрост, „нек’ ти је просто“, и тиме је кумство раскинуто. До раскида старог кумства може да дође и из неких других разлога. Може да се деси да кум нема децу па кумство једноставно утрне само од себе. Уколико је кумова породица у жалости узима се други кум. Данас, због већег степена мобилности локалног становништва, дешавало се да се кумови одселе у неки даљи град па се изгубе сви контакти. Тада се узима ново кумство без опроста. Дешава се и да кум западне у економску кризу те да једноставно није у могућности да испуни материјалну страну својих обавеза у церемонијалним ситуацијама, пре свега за свадбу. У Барје Чифлику сам забележио и занимљив случај кад је кумство раскинуто због тога што кумова жена (кума) није била задовољна вредношћу уздарја које су добили на свадби. Као што неко жели да раскине кумство, дакле, тако и сам кум може да откаже кумство и тада је неопходно узети новог кума. Један од испитаника из села Мали Јовановац је навео да је уобичајено, нарочито ако је кућа богата, да јој се неко сам јави да буде кум ако чује да је стари кум отказао. Тада је кућа у прилици да бира најбољу особу за новог кума. „Ако ми одговара ја га узем за кума, ако не, ја тражим бољег. Идемо с погачом, шулетом ракије, флашом вина, и идемо увече код новог кума, љубимо у руку новог кума и седамо да вечерамо, и тако смо се закумили.“

У духовном сродству важну улогу имају и побратимство и посестримство. Побратимство се понекад ставља изнад кумства јер се с побратимом или посестримом чешће контактира. Али док је кумство редован вид сродничких односа, побратимство се јавља знатно ређе. Свако има кума, а тек по-

неко има побратима или посестриму па је можда и због тога истакнут значај овог облика духовног сродства. Побратимства и посестримства се обично склапају из невоље, мада млади људи приступају данас и канонизованом побратимству како би потврдили пријатељске односе. Једна веома стара испитаница из села Обреновац је испричала како је, док је била девојчица, ишавши на причест упала у набујалу реку и како ју је један човек спасио. Нису се ритуално братимили већ је једноставно почела свог спасиоца да зове побратимом, а он њу посестримом. Испитаница је истакла да је свог побратима богато даривала на својој свадби. Занимљива су и два слична случаја из Пољске Ржане и Малог Јовановца. У Пољској Ржани су оцу мог испитаника оставили дете на раскршћу, сходно веровању да онај који нађе дете мора да га узме за побратима да не би деца више умирала у кући. Испитаник из Малог Јовановца је испричао да је једном приликом нашао на раскрсници мајку с дететом. Када им је пришао појавила се дететова баба која је рекла да детету није добро и да би оно преживело мој испитаник је требало да дететовим ручицама отвори катанац на дететовим грудима. Када је он то учинио баба га је пољубила у руку и рекла да су они од сада побратими. Став тог испитаника је да је побратимство важније од кумства.

У селима у околини Пирота је, иначе, забележен само један случај да је мајка дојила туђе дете, али то нису третирали као сродство по млеку. Нисам забележио ни постојање шишаног кумства као посебног облика духовног сродства.

Положај жене, деце и старих људи

У савременом друштвеном дискурсу чини се излишним разматрање положаја жене, али кад се има у виду да локална култура у истраженој области у етнологији слови за интактну патријархалну културу, постаје разумљиво што је тој теми посвећена извесна пажња. Свака оцена положаја жене као повољног или неповољног била би погрешна. Њен положај у породици и сеоској заједници варира од случаја до случаја, а свакако се мењао кроз време. Док једни примери говоре о неповољном положају жене, други говоре о њеној доминацији у породици и значају у селу. Ипак, испитанице се генерално слажу да је жена поштована. На неповољан положај жене указује њено ритуално потчињавање у свадбеном церемонијалу, приликом увођења у младожењину кућу. Ту јој свекар на главу набацује узду и уводи је до огњишта. Но, такав поступак сам забележио само у Темској, а исти испитаник ми је потврдио да се одавно више не поступа тако с невестом. У Великом Селу сам, сасвим супротно, забележио да свекар дарује невесту зубуном и ципелама, које јој даје на послужавнику. Један од испитаника у селу Госту-

ша је, приликом моје посете, стално терао своју жену из просторије у којој смо разговарали и ускраћивао јој присуство чак иако сам ја инсистирао да она остане и да желим да разговарам и с њом. Поједине испитанице су се жалиле да жене, када говоримо о уобичајеном начину сеоског живота, раде много више од мушкараца. Девојка која роди дете у традицијској култури је била осуђивана и село је избегавало комуникацију с њом. Таква девојка би дуго остајала у кући, а излазила је само кад је то било потребно. О неповољном положају жене у прошлости сведочи и то да су биле делимично или у потпуности искључене из наследства. Такође, жене нису имале право да присуствују сеоским зборовима, тако да нису имале право одлучивања.

У селима у околини Пирота може се, на основу јавно изнетих ставова испитаника, као и на основу наведених примера, закључити да је статус жене у традицијској култури заиста био мање повољан у односу на статус мушкараца, како у породици тако и у сеоској заједници. Ипак, када се размотре поједине ситуације и схватања, увиђамо да је улога жена у локалној социјалној организацији била изузетно значајна. Иако наизглед искључене из система одлучивања, како у оквиру породице тако и на нивоу села, жене су имале, а имају и данас велики индиректан утицај, а у случају одсуства мушкараца и директан утицај приликом доношења важних одлука. Већ сам навео један случај да је најстарија жена у великој породици, након што јој је муж преминуо, одлучивала о свему и управљала породицом. У таквим случајевима жена равноправно учествује и на сеоским зборовима. Када мушкарац оде у печалбу, што у пиротским селима није био редак случај, жена је та која остаје да управља домаћинством. Но, и када у кући има одраслих мушкараца, они ретко кад, по сопственом признању, доносе важне одлуке без договора са женама, и уопште са свим одраслим члановима домаћинства, што женама оставља могућност снажног утицаја на управљање домаћинством. Поједини мушкарци чак отворено признају да у њиховим кућама „жена води главну реч“.

Жене у селу често стварају неформалне групе. Такве групе обично чине жене из суседства и оне се међусобно друже, разговарају и размењују информације, препричавају догађаје из села и оговарају, размењују разна искуства везана за хигијену, припрему хране, чување деце и слично. Жене и у породици – нарочито у великим породицама у којима је било много жена – формирају неформалну групу у којој се као нека врста старешине, пандан мушкарцу старешини целе породице, издваја најстарија жена. „Код нас су у кући јетрве радиле на недељу. Свекрва одлучи шта ће да се спрема, али договарају се.“ Временом се положај жене у селу мењао, званично под утицајем социјалистичких догми о еманципацији жене. Жене су формално постале равноправне с мушкарцима, али све испитанице сматрају да се њихов положај унеколико погоршао јер су морале више да раде и да имају већу одговорност. Но, промена положаја жене последица је реалне промене економских услова и социјалне организације. Оно што их је заиста довело у супериоран положај у односу на мушкарце јесте да слободним избором брачног партне-

ра омогуће себи лакши прелазак у град, што је у другој половини 20. столећа постало императив, а као последицу имало и још увек има велики број неожењених мушкараца у селима, посебно оним удаљеним од Пирота.

О статусу жене у сеоској средини много говори и веома чест став испитаника да жену треба поштовати јер је она мајка њихове деце. Самим тим жена која не може да рађа – при чему се раније није водило рачуна о томе да ли је мушкарац узрок немања деце – имала је, отприлике до седамдесетих година 20. столећа, неповољан друштвени статус и третирана је као особа другог реда, а бракови без деце су се обично распадали. Жена која не може да рађа била је искључивана из уобичајених породичних активности, нарочито свечаних, али није била ослобођена рада. На њу је стално вршен притајени притисак да роди, а ако до тога ипак не дође, враћала се својим родитељима и, евентуално, покушавала поново да се уда. С повећањем свести о значају медицине положај жене која не може да рађа се унеколико поправља јер се прибегава разним видовима лечења, а тек уколико ниједан медицински третман не да никакав успех, брак се евентуално распада, мада много ређе него у прошлости.

И сама деца се према правилу третирају као велика вредност, као смиао ступања у брак, као наследници имања, као неко ко ће се бринути о родитељима у старости, а у условима примитивне пољопривреде и као додатна радна снага у домаћинству. Родитељи иначе ретко кад праве емоционалну разлику између мушке и женске деце, већ су и једна и друга вољена и цењена. Општи је став испитаника да децу треба поштовати да би и она поштовала своје родитеље. Одређене разлике које настају у односу према мушкој и женској деци произилазе из локалне социјалне организације која једнима додељује једне, а другима друге улоге у заједници. У веома раном детињству бригу о деци у прошлости, а и данас воде жене, пре свега мајка, али и дететова баба. О детету понекад брину и тетке, ујне или стрине, но то су обично изузеци који зависе од дате организације поједине породице. Брига мајке за дете се наставља кроз детињство и младост, с тим што се мења садржај од бриге о исхрани, здрављу и хигијени детета ка бризи о његовом школовању, статусу у заједници, избору брачног партнера, па чак и о статусу у браку. Отац се од најранијег детињства такође укључује у бригу о детету, али он обично јавно испољава извесну дистанцу према детету, и превасходно има улогу у укључивању детета у ширу заједницу, као и приликом доношења кључних одлука у животу детета. До периода масовног егзодуса сеоске популације отац је формално одлучивао о школовању деце, евентуално о томе с ким ће ступити у брак и слично. Старији испитаници, иначе, много су чешће наводили да су родитељи према њима били строги, али су у исто време наводили да су их родитељи ретко кад тукли или кажњавали на било који други начин који би подразумевао неки вид суровости и злостављања. Такви облици кажњавања деце плод су персоналне патологије и у заједници су снажно осуђивани, нарочито од стране жена. Деца су кажњавана наметањем додатних послова у кући или око стоке, ускраћивањем кретања и дружења

с другом децом, ускраћивањем слаткиша или неке друге омиљене хране. С друге стране, деци је раније ретко кад била посвећивана пажња већа од оне која је традиционално утврђена као неопходна и довољна. То је можда најбоље потврдио један од испитаника из села Враниште који је навео да је његов отац годинама као зидар био у великим градовима Србије, али да својој деци никада није из печалбе ништа донео на поклон.

Дете се социјализује у оквиру целокупне породице и може се слободно рећи да сваки члан, чак и у ранијим великим породицама, игра одређену улогу у социјализацији детета. Како су млађи мушкарци често одлазили у печалбу, њихову улогу у социјализацији деце често су преузимали старији мушкарци. Млађи и средовечни чланови породице превасходно уводе децу у разна практична знања и вештине и упућују их како се треба понашати у конкретним ситуацијама. Старији чланови домаћинства се у социјализацији деце јављају као носиоци мудрости и они су кроз разне приче из прошлости или кроз разне народне приповетке профаног или фантастичног садржаја деци преносили најопштије принципе владања у заједници и животу. Може се приметити да се жене нешто чешће јављају као приповедачи фантастичних прича.

Дете је све до средине 20. столећа – а понекад и данас у сиромашнијим кућама – од малих ногу укључивано у разне послове. Деца су у прошлости од своје шесте, седме или најкасније осме године почињала да раде. Била су задужена за чување стоке, ношење воде са сеоског бунара или чесме, за ношење воде или хране радницима у пољу и друге лакше и једноставније послове. Женска деца су уз мајку и друге старије жене учила да спремају храну и обављају друге уобичајене послове у кући, док су мушка деца уз очеве и друге старије мушкарце у кући учила вештине пољопривредних послова и разних других послова у самом домаћинству.

Како је основно школовање одавно постало обавезно, деца су се готово редовно школовала. У школу обично нису ишла деца из сиромашнијих кућа, а било је и појединих случајева да су родитељи бранили женској деци да се школују. Деца су у кући или пољопривреди ипак радила све што би и иначе радила без обзира на то што су ишла у школу. Након Другог светског рата, када се у селима граде основне школе (четворогодишње и касније осмогодишње), а нарочито када долази до економског јачања села, старосна граница када деца почињу да раде постепено се помера навише, тако да су деца почињала нешто више да раде у кући или пољопривреди тек након завршетка основне школе. Од седамдесетих година деца све више похађају и средњу школу, тако да многа од њих никада нису ништа ни радила од пољопривредних послова, изузев, понекад, помагања током летњег распуста.

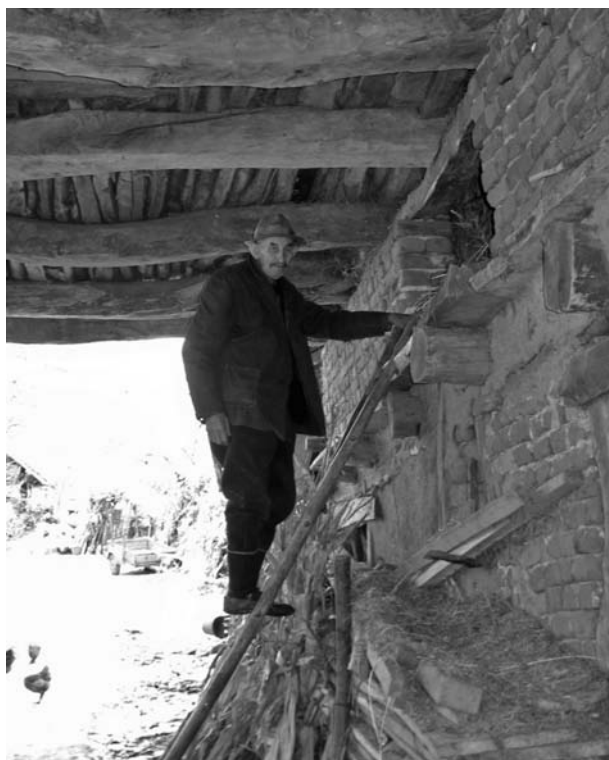
Период детињства престаје са завршетком основне школе. Осим извесних промена у одевању, не постоје никаква друга обележја преласка у момаштво и девојаштво. Момци и девојке једноставно почну много више да се крећу по селу самостално, више да учествују у кућним и пољопривредним пословима и у сеоским забавним или ритуално-забавним окупљањима,

попут литије, заветина и сеоских слава, сеоских игранки и слично, бивају социјално прихваћени као стасали чланови заједнице. Девојке тада почињу и да израђују своју девојачку спрему. Млади људи се од 15. или 16. године живота сматрају одраслим људима, али тек након ступања у брак постају пуноправни одрасли чланови сеоске заједнице и учествују у доношењу одлука од интереса за целу заједницу. Данас, у селима у којима има деце, она се и даље сматрају момцима и девојкама након завршетка основне школе, а одраслим људима након ступања у брак и заснивања своје нуклеарне породице.

Становништво села из околине Пирота под старим људима подразумева оне који нису више способни за уобичајен рад, мада стари људи никада нису у потпуности искључени из активности у кући или у пољопривреди. Због ограничености економских ресурса старци и даље обављају неке лакше послове као што су чување стоке (кад стока пасе недалеко од куће), прављење или поправка покућства и слично. Стари људи престају да учествују у сеоским прославама и церемонијама. За старе људе се ипак не може рећи да су у прошлости имали неповољан статус због своје радне неспособности. Породица се бринула о њима до њихове смрти, посебно уколико су болесни. Бригу о веома старим и немоћним члановима породице по правилу су преузимале жене. Стари људи нису били искључивани из процеса одлучивања у породици, осим уколико не би показали извесне менталне слабости. Изузетно стари људи су били искључени из процеса одлучивања на нивоу села, мада су понекад присуствовали сеоским зборовима јер је заједница умела да цени њихово искуство. Данас је положај старих људи у селима, нарочито у оним за која сам већ навео да се могу окарактерисати као старачка, веома неповољан. Ови људи су често препуштени сами себи јер су и њихови суседи и сродници из истог села, уколико их уопште има, такође у тешком положају тако да се напросто не зна ко коме треба да помогне. Стари и беспомоћни људи не могу да добију одговарајућу медицинску помоћ јер у селима нема амбуланти, а они сами су често немоћни да оду код лекара у Пирот. Поврх тога, у многим селима су укинуте редовне аутобуске линије, тако да су људи објективно спречени да потраже помоћ лекара. То је честа слика коју сам сретао у удаљеним или неприступачним селима као што су Орља, Базовик, Добри До и слично.

Стари људи у селу Присјан (фотографија М. Матић)

Деда Велко Табаков има 92 године и још увек ради (фотографија М. Матић)

Односи у суседству

У локалним сеоским заједницама суседство представља непосредно окружење породице као примарне заједнице и оно је основно поље културне и социјалне интеракције с другима. Социјална интеракција суседства је веома значајна јер је суседство у највећој мери упућено у све што се дешава у једној породици. Осим тога, суседство је било уједно и сродство, па чак и данас у пиротским селима суседи често и јесу међусобно у неком сродничком односу. У приградским селима, која су доживела велики механички прилив становништва, много се ређе дешава да су суседи уједно и сродници.

Комуникација са суседством је редовна и подразумева честе сусрете, како изван домова тако и у двориштима и кућама. Суседи често заједно иду у продавницу, на њиву или заједно путују у Пирот. Суседи, комшије, радо се међусобно друже, разговарају, размењују информације и искуства, у новије време играју друштвене игре (домине, карте, шах). Дружење је обично на крају дана и пропраћено је скромним гостопримством које се своди на пијење кафе, неколико чашица ракије или чаша вина, понекад и на нешто хране. Сусрети међу суседима су неформални, спонтани, могу се десити у било које доба дана. Комшија може да дође кад год хоће, да нешто пита или да позајми ако му затреба.

Осим сталних сусрета и дружења, односи суседства се јасно огледају и у међусобном испомагању у разним, пре свега, пољопривредним пословима. За оваква испомагања се обично каже *зајам, да се позајми, помажемо се, у круг* и слично. Паралелно уз сродство, суседство је најбитнија основа за стварање међусобних коалиција како би се повећала ефикасност рада, сходно захтевима које намеће процес пољопривредне производње. Како временом долази до међусобног разрођивања суседа, суседство онда постаје управо најбитнија, понекад и једина основа за стварање сељачких радних коалиција. Све до почетка осамдесетих година 20. столећа, међусобно испомагање суседа било је сасвим уобичајена појава, али од тог времена знатно се смањује обим пољопривредних радова, не толико због масовног увођења механизације колико због деаграризације села, тако да су данас међусобна испомагања суседа малог обима и више неформална и спорадична. Суседничке групе су се међусобно испомагале приликом важнијих пољопривредних послова – жетве, вршидбе, косидбе и свожења сена, копања и брања кукуруза, шишања оваца, брања воћа, транспорта дрва и других тешких послова. Испомагања су обављана за све послове који изискују бројнију радну снагу у кратком временском периоду, што једна просечна породица није у стању сама да обезбеди. С обзиром на општу пропорционалност величине имања и породице, у прошлости се и великим породицама дешавало да нису у стању да обезбеде довољно радне снаге у кључним моментима које намеће пољопривредна производња.⁵

⁵ Проблем недостатка радне снаге понекад је решаван узимањем најамних радника.

Међусобни односи суседа приликом испомагања уређени су веома прецизно и подразумевају комбинацију генералног и строгог реципроцитета, тако да се испомагање у крајњој линији може посматрати и као заједничко обављање послова на имањима групе суседа. Кад једно домаћинство треба да обави неки обиман пољопривредни посао за који нема довољно радника, обраћа се суседима за помоћ и с њима се договара колико ће радника из њихових домаћинстава да им помаже. Онолико радника колико једно домаћинство добије из неке друге суседске куће, толико радника потом даје тој кући када њој затреба помоћ. При том се води рачуна да дата испомоћ буде за исти посао за који је испомоћ и примљена. Али такви међусобни договори суседа се не обављају за сваку пољопривредну сезону јер се временом – у условима када нема већих породичних и имовинских промена – устали редослед и обим испомагања тако да групи суседских домаћинстава остаје само да се у току сезоне договоре одакле ће почети с обављањем неког посла, од које ће њиве, рецимо, отпочети жетва. Због тога се испомагање и може посматрати као заједничко обављање једног посла на скупу суседских имања. То најбоље показују најчешћи одговори испитаника: „Па то се зна, данас смо код мене, сутра код тебе, прексутра код њега и тако редом.“; „Он (комшија) дође код мене, помогне ми, сутра ја идем код њега и тако се помажемо, морамо.“; „Јесмо, испомагали смо се у круг.“ Кад се обављају неки већи послови, домаћинство на чијем се имању ради тога дана обавезно је да припреми доручак и ручак, а ако посао потраје онда и вечеру.

Начело реципроцитета је углавном поштовано, али је долазило и до извесних споразумних одступања. Могло је да се деси да неко не узврати онолики број радника који је добио, али из оправданих разлога, и тада нема никаквих последица. Могло је да се деси и да добијени рад буде узвраћен за неки други пољопривредни посао. Свако драстично одступање од начела реципроцитета значило је дуготрајан прекид било каквих односа с оним суседима који су одустали од реципроцитета на штету других, а понекад може да прерасте у већи сукоб. Неиспуњавање обавезе узвраћања радне снаге почело је у већој мери да се јавља са смањивањем породичних имања и увођењем пољопривредне механизације, када је заправо престала потреба за додатном радном снагом. Осим тога, у селу Паклештица сам забележио да једна породица никако није хтела за шишање оваца да се испомаже с комшијама, већ је за тај посао окупљана фамилија, а поједини чланови су долазили и из Пирота да би помогли.

Испитаници нису знали шта је то моба, и само је један од испитаника у селу Барје Чифлик међусобно испомагање суседа означио као нешто слично моби: „То ти је као моба.“ Али испитаник је при том мислио на помагање приликом изградње куће.

Међусобно испомагање суседа за пољопривредне послове становништво пиротских села користи као модел за организовање других облика испомагања. Тако је било кружних окупљања по кућама за *лупење*, то јест за љушћење кукуруза, затим за чишћење пасуља, обраду вуне и сличне по-

слове. Таква окупљања ради заједничког обављања послова по правилу се обављају у корист једног домаћинства, да би се потом прешло у друго домаћинство и тамо радило и у његову корист. Таква кружна окупљања била су веома популарна и имала су радно-забавни карактер, а називана су *седенће*. На седенће се обично окупља увече у кући домаћина којем се помаже. Када су у питању такозвани женски послови, углавном везани за прераду вуне и израду текстилног покућства, онда се, нешто раније, најпре окупљају жене, а касније им се придружују и мушкарци. Доласком мушкараца развија се забавна страна таквог окупљања. Тада се причају разне згоде и шале, праве се пошалице, понекад и неслане шале. Окупљање је обавезно пропраћено ракијом и вином. Онда када се ради искључиво у корист домаћинства у којем је направљен такав радни скуп, домаћинска кућа обезбеђује пиће и вечеру за раднике. Сутрадан се иде код суседа и све се понавља. Таква окупљања се углавном дешавају у току зиме, а уколико се седенће прави кад је лепо време онда се понекад окупљају на раскрсници или испред нечије куће. Но, на таквим спољашњим окупљањима обично се само заједнички обављају неки послови за личну корист тако да и нема испомагања у правом смислу речи. Тада свако доноси оно што жели да ради, а и свако себи доноси ракију или шта већ друго уколико жели.

*Скуп жена на седенће у селу Барје Чифлик
(фотографија П. Томић)*

Суседство се међусобно испомаже и када се укаже потреба за обављањем великих пригодних послова, као што је изградња куће. Саму градњу обављају плаћени мајстори, али домаћинство које гради нову кућу мора само да обезбеди грађу и други материјал за кућу. Тада у помоћ прискачу комшије како би помогле у транспорту или припреми цигле, камена, дрвне грађе и другог неопходног материјала. Такви послови се ретко обављају, некад и само једном у животу, али се такође води рачуна о реципроцитету, то јест таква помоћ се памти и узвраћа, макар то обавили и припадници следеће генерације. Наравно, уколико се укаже потреба, добијени рад може бити узвраћен за неки други посао приближно исте тежине и обима. Суседи, ипак, најрадије прискачу у помоћ када се праве пригодне церемоније, свадба пре свега. У селима пиротског краја нема суседске помоћи у храни – храну обезбеђује сама кућа која прави неко весеље или погреб – али зато суседи помажу приликом припреме хране, набавке пића, они обично послужују госте и, на крају, учествују у распремању. На свадбама, када има много гостију, хране и пића, постоје послужитељи, и то су особе којима се највише верује, а најчешће је то неко из комшилука, без обзира на то да ли је сродник или није. Поједини испитаници су инсистирали на томе да на свадби послужују чланови фамилије, али се обично испостављало да се преваходно узимају они чланови фамилије који су уједно и суседи. Кад се праве разна весеља или се обавља сахрана суседи помажу и око редовних послова у кући и око стокe. Кад се обавља нечија сахрана или се дају подушја, уобичајено је било да главна жена која спрема – називана *месуља* или *мешаја* – буде жена којој је умрло прво дете, без обзира на то да ли је комшиница или није, а сви други који помажу су махом из суседства.

Село као друштвена заједница

Сви облици социјалне интеракције који се могу наћи међу суседима, без обзира на то да ли имају економску основу или не, могу се наћи и на нивоу села као целовите заједнице, али знатно ређе. Систем међусобног испомагања, на пример, заснива се преваходно са суседима, а тек потом, уколико то изискују специфични услови, с неким другим из села. Целовитост села као јединствене заједнице у смислу организоване мреже друштвених односа много се више испољава кроз другачије односе, односе који могу имати обичајноправну, економску, религијску (ритуалну) и забавну подлогу.

Једна од најзначајнијих прилика у којој се испољава друштвена целовитост села јесте сеоска слава *заветина*. Као и у другим крајевима, то је религијски обред везан за култ природе, у процесу христијанизације везан за неког од светаца (уп. Зечевић 1973). У селима у околини Пирота заветине су

најчешће на Ђурђевдан, имплицирајући доминацију сточарства у прошлости, затим на Спасовдан, Јеремију, Ђермана (Џерман), Св. Илију, Духове (најчешће други или трећи дан). Прослављање заветине, или како их још називају *литује*, одавно више не садржи све елементе које је садржало у даљој прошлости. Редукција прослављања, а пре свега редукција религијских компоненти, почиње још пре Другог светског рата. Велики број старијих испитаника је рекао да се пре рата престало с ношењем крстова и ритуалним опходом сеоског атара. Наравно, после Другог светског рата комунистички режим је у потпуности забранио обављање обреда изван цркава, тако да су се литује, крстоноше, у понеком селу задржале најдаље до 1948. године. С друге стране, социјална страна сеоске заветине – у виду гозбе, гостопримства и забаве – опстала је и задржала се много дуже, а у неким селима је прослављање заветине престало заправо тек с масовном депопулацијом, када су у селима остали само стари људи који, како сами наводе, нису више видели смисао прослављања заветина. У неким случајевима је прослављање сеоске заветине због притиска власти пренето у сферу приватног и прослављало се у кругу породице, налик на кућну славу. Када се испитаницима, посебно оним старијим, помене прослављање заветине, радо су се присећали тих прослава као нечег веома значајног и лепог у њиховом животу. Сами најчешће истичу *оро*,⁶ забавни део обележавања заветине. Неколико најстаријих испитаника је чак причу о заветини пропратило сузама, сетивши се како се некада у селу живело „тешко али лепо“.

Припреме за заветину почињу неколико дана унапред и састоје се углавном у припреми хране и договорима ко ће шта да ради на сам дан заветине. На овај дан сви житељи села, осим можда оних најстаријих или болесних, након завршених редовних јутарњих послова, окупљају се код крста. Сеоски крст је направљен од камена и најчешће је постављен покрај неког дрвета. Крст се назива *оброк*, а дрво се назива *миро дрво*. Мирово дрво је обично дуб или „круша“ (крушка). Село може да има и неколико оброка и миросаних дрвета. У селу Суково миросана дрвета су прилично правилно распоређена по ободу села и ту се, према исказима испитаника, веома води рачуна о томе да дрво не буде оштећено. Мештани тог села чак несрећу која је задесила једног човека тумаче тиме што је посекао миро дрво на свом имању. Неретко оброк и миро дрво се налазе у близини гробља или на самом гробљу, као што је то рецимо у селима Обреновац и Пољска Ржана, док се у селу Срећковац налази покрај цркве.

---

⁶ Видећемо касније да се термином „оро“ означава свако забавно окупљање у селу, без обзира на то да ли има религијски карактер или не.

*Миросано дрво и камени крст „оброк“ у селу Горња Планиница
(фотографија М. Матић)*

Након окупљања, поп чита молитву за плодност и здравље, обнавља се крст урезан на дрво и прекади се камени крст. На дрво или крст ставља се црвени конац и стабљике кукуруза, пшенице и других усева. Крст и дрво ките се цвећем. Након Другог светског рата из таквог обреда неретко је изостајао поп. После обављене молитве и кићења крста и дрвета, што заправо представља бескрвну жртву, у неким селима су ишле крстоноше. Они су обилазили сеоски атар, али никада нису ишли ободом атара, већ су обилазили неколико битних тачака на којима је обично по једно миро дрво и крст. Приликом обилажења атара било је уобичајено да се прође покрај неке воде. У Темској сам забележио да су попа преносили преко реке Темчице и да су га обавезно намерно испуштали у реку да би се поквасио. Поп је увек знао шта га чека и никада се није љутио.

Код крста и мирог дрвета сече се славски колач. За сваку годину се бира по један *колачар* чија кућа меси колач. Колачар ломи (сече) колач с попом и с оним који ће следеће године бити колачар. Колачар се, дакле, мења сваке године и обично је то неко ко има нешто већи углед у селу, мада у новије време заветног колача се прихвата свако. У већим селима није било необично да буде и неколико колачара, мада ретко кад више од три. Кад су миро дрво и оброк на нечијем имању, тада власник имања спрема колач и сече га с попом. Покрај главног сеоског obroка и мирог дрвета коље се

овца или јагње и кува се *молитва*, нешто попут јагњеће (овчије) чорбе. Свако добије помало и једе, а мало молитве се носи и кући. Покрај оброка и мирог дрвета се у неким селима налазе пљоснати каменови, обично на земљи постављени у круг, тако да се на њима седи и обедује молитва. Обично се зна који је камен чији али приликом седења се не успоставља никаква хијарархија – камен ближи оброку не значи повољнији или значајнији положај у заједници.

Након овог ритуалног обеда почиње велика гозба и забава. Забавни део заветине био је у исказима испитаника највише истицан, а свакако је значајан из угла социјалне организације. Свако од куће доноси храну – печено јагње или јаре, пите, гибанице, сир, кајмак, погачу, колаче, ракију, вино, казније и сокове, кафу. Обичај је био да свака кућа попу да десну плећку од печеног јагњета и комад сира. Поп је то сакупљао и носио кући. На свакој заветини музиканти су били обавезно присутни. У селу је обично било оних који знају да свирају у „тупан“, „кланетир“ (кларинет или неки сличан дувачки инструмент), хармонику, ћемане или виолину, кавал и слично. Уколико таквих ипак није било у селу, музиканти су долазили из суседних села или из Пирота. Често су била два или три оркестра, па су се и људи окупљали на оро на два или три места. Уз музику се готово непрекидно играло, млад до старог, момак до девојке, баба до деде. Деца су се играла унаоколо, а младићи су правили пошалице и неслане шале. Ту и тамо понеко би се издвојио с девојком, мада су очи родитеља пратиле све што се дешава. За село у целини заветине су биле прилика за опуштање од свакодневних тегоба и напорног рада, прилика за забаву и шалу, али уједно и прилика за сусрет с онима с којима се ретко виђа (уколико је село велико), за потврђивање добрих или лоших односа, за мирење посвађаних, за упознавање момка и девојке. Потврђивање постојећих или заснивање нових социјалних односа посебно је важно када се има у виду да на заветине долазе гости и из суседних села, наравно уколико немају исту заветину. Јер, број заветина је веома ограничен и сасвим је уобичајено да два или више суседних села имају исту заветину, а то су најчешће Ђурђевдан и Духови. Уколико на заветину ипак дођу гости из неког суседног села они бивају добро почашћени, а и сами се забављају у *оро*, то јест уз музику у колу. Долазак гостију из суседних села је добра прилика за размену информација и склапање разних договора, при чему се договори о будућим браковима сматрају најбитнијим. Забава на дан заветине обично траје до дубоко у ноћ.

У селима у околини Пирота постоје разне варијације прославе сеоске заветине. Већ сам поменуо да понегде изостаје поп, па је самим тим редукована хришћанска компонента заветине. У неким селима је изостајало ритуално обилажење сеоског атара, то јест литија. У неким селима (нпр. у Обреновцу) није увек било колачара и свака кућа је доносила свој колач, а овцу коју су кували за *молитву* куповало је цело село. Негде, рецимо, молитву нису јели код крста већ су је само носили кући. Било како било, заветина је једна од најбитнијих ситуација у којој су комбиновани сакрални и

профани обрасци понашања и у којој село наступа као јединствена заједница истовремено према себи самој и према суседним сеоским заједницама. Колективистичко понашање у ритуалним и забавним облицима свакако има недвосмислену интегративну функцију, а преко интеракције с припадницима суседних села, село потврђује свој локални идентитет и истовремено потврђује своју припадност мрежи локалних сеоских заједница. О значају одржавања социјалних односа с припадницима других села можда најбоље сведочи тежња да се празници не одржавају истог дана. У селу Орља су заветину славили на Ђурђевдан и поп је сваке године долазио из Осмакове да *молитви* сир и јагње. Али исти поп је „држао“ неколико села, па је у Орљу долазио тек предвече тако да су домаћини морали да чекају попа и нису могли да започну ритуал, гозбу и забаву. Нарочито им је сметало што су и њихови гости морали да чекају. Због тога су одлучили да дан заветине почну да славе другог дана Ђурђевдана. Овим постуком су себи омогућили да на Ђурђевдан одлазе код сродника и пријатеља у другим селима, као и да њима долазе гости за заветину.

Од деведесетих година 20. столећа у неким селима, у којима има нешто више млађих и средовечних становника, почиње „обнављање“ прослављања заветина, у контексту глобалне националне идеје о „враћању традицији“. Под утицајем цркве обнавља се ношење крстова и барјака по сеоским имањима, или око саме цркве, а гозба која прати ритуал понекад добија огромне размере. Свим записима који нису у међувремену пропали или посечени поново се урезају крстови, а понегде се и саде млади записи. Обновљено прослављање заветине углавном личи на онакво прослављање какво је било после Другог светског рата, мада с нешто већом формалном улогом православне цркве. Присуство свештеника сада је обавезно, носи се литија и, с друге стране, ритуално жртвовање животиње (овце или јагњета) нема изражено ритуални карактер или изостаје.

На сеоским заветинама се окупљају гости из суседних села, али у селу Чиниглавци до средине осамдесетих година 20. столећа одржаван је велики народни сабор на који су долазили људи из удаљених села и из Пирота и Димитровграда. Сабор је одржаван 4. августа, на Св. Марију. То је била посебна прилика за сусрете, упознавања и потврђивања пријатељстава, као и за склапање неких битнијих договора. Наравно, као и сваки други сабор, био је то и значајан економски догађај јер су из удаљених села доносили разну робу од дрвета и продавали је. Из Висока су, на пример, доносили дрвене ковчеге и друго дрвено покућство. Из градова су, пак, мајстори доносили разну занатску и индустријску робу, а слаткиши су били незаобилазни. Сабор је имао изражену забавну компоненту тако да је понекад било и по неколико оркестара, а коло се играло на неколико места. После Другог светског рата сабор добија већи социјални значај јер је разну робу већ било могуће лакше набавити у самим селима или у Пироту и Димитровграду, а под притиском званичне државне политике религијска компонента у великој мери бива потиснута. Један од испитаника, који је свирао на овим саборима, потврдио је

да после рата људи готово да и нису улазили у цркву. Данас се велики сабор одржава у селу Темска, односно у манастиру који се налази надомак села. Сабор се одржава 16. новембра, на Ђурђиц. Том приликом се, опет у духу националне идеје „враћања традицији“ као организатори сабора, односно као домаћини славе манастира јављају разна предузећа из Пирота. На овај сабор такође долазе људи из удаљених крајева тако да има гостију из Зајечара, Књажевца, Ниша, Беле Паланке и многих других удаљених села. Велика посећеност славе манастира последица је придавања великог религијског значаја манастиру. Но, за разлику од сабора у Чиниглавцима, на којем је доминирала забава, на сабору у манастиру Темска доминира црквени обред и велика гозба. Сабор сам посетио два пута и ни једном приликом није било музике и народне игре. Људи који долазе на овај сабор углавном се окупљају у мале групе познаника, а познанства с онима из удаљених крајева су случајна и површна.

Нешто мањи религијски, али изражен социјални значај имају и сеоске славе. Њих у сваком селу обично има неколико. Основна разлика између сеоске славе и заветине је у томе што заветину слави село као јединствена заједница, док сеоску славу слави свака породица појединачно. У приградским селима, у којима је било усељавања становника, данас углавном староседеоци прослављају сеоске славе, док придошлице углавном прослављају сеоске славе својих села из којих су дошли. Прослављање сеоске славе наликује прослављању кућне славе. Меси се колач и гори славска свећа, спрема се богатији ручак, а у госте долази фамилија и, евентуално, пријатељи из суседних села или из града. У поподневним часовима, после ручка, домаћини и гости излазе у село на оро, где свира музика и игра се коло. Уколико неко жели, понесе ракију, вино и нешто од хране, али нема заједничке гозбе. Забава траје до касних вечерњих часова, а није реткост да на скупу буду и по два или три оркестра и да се оро игра на неколико места у селу.

*Место окупљања „на оро“ у селу Доња Планиница
(фотографија М. Матић)*

Након Другог светског рата, од почетка економског јачања села у околини Пирота, па до почетка масовног одласка младих из села, уобичајена су била окупљања *на оро*, на игранкама, и без посебног религијског повода. Таква окупљања су одржавана на празнике и током викенда. За разлику од окупљања за сеоску заветину или сеоску славу, на таква обична окупљања старији људи нису долазили, а и средовечни људи их нису баш редовно посећивали. Млади људи су се у току лета окупљали на средселу или на раскрсницама, а зими су се окупљали у сеоским домовима. Када су у селима изграђени домови културе, окупљања су у току зиме постала готово свакодневна, а викендом су организоване игранке. У почетку су на игранкама свирали музиканти, али с појавом радија и, нарочито, грамофона и телевизора, музиканти полако остају без посла. Такве игранке, иако замишљене да олакшају положај младих у селу, заправо су убрзале њихов одлазак јер су им презентовале, кроз доступне грамофонске плоче и радио и ТВ програм, урбани стил живота који их је вукао у оближње градове.

Сва окупљања у неком селу, без обзира на то да ли су имала религијски или профани повод, била су увек разлог за долазак младих људи из суседних села. Такви доласци понекад су били, нарочито после Другог светског рата, праћени сукобима, а као најчешћи узрок сукоба испитаници наводе преотимање девојака и растурање локалних забава. Сукоби су некад били

изражени кроз неслане шале према непожељним гостима (нпр. бушење гума на бициклима и мопедима, постављање жице да би се саплели у мраку и сл.), а понекад су прерастали у праве туче, праћене чак и интервенцијом тадашње народне милиције.

Сва села у општини Пирот подељена су на махале. Махале су у прошлости чинили праипадници једне фамилије, али је временом дошло до разрођивања и премештања становништва унутар једног села. У селима се и данас зна која је која махала и ко припада којој махали. Подела села на махале, међутим, није уопште основа за било какве друге поделе или облике сарадње у селу. Само сам у селу Темска, које се дели на Малу и Голему Страну забележио да су у другој половини 20. столећа млади момци једне стране забрањивали понекад момцима друге стране да долазе на игранке, као да се ради о различитим селима.

Веома значајна обичајноправна институција која је потврђивала интегритет сеоске заједнице јесте *сеоски збор*. Треба имати на уму да су зборови у периоду који је обухваћен овим истраживањем већ били делимично регулисани позитивним правом, тако да цео систем управљања селом као заједницом представља бриколаж обичајноправних и позитивноправних регула. Зборови су сазивани увек када се за то укаже потреба. На зборовима су доношене важне одлуке за село, попут одлука о колективним радовима у корист заједнице, почетка сезоне појединих пољопривредних послова. У селу Сопот је, на пример, сеоски збор одлучивао када ће почети берба кукуруза и нико није смео пре тога да започне бербу, а у Доњој Планиници су се на збору договарали када ће почети да терају овце на испашу. На сеоским зборовима су решавани конфликти између појединаца или породица. На збор су долазили представници свих кућа, а обично је то био најстарији мушкарац који је уједно био и старешина куће. Жене по правилу нису учествовале у зборовима, али у случају да у кући нема зрелог мушкарца онда је на збор ишла најстарија или најспособнија жена која се сматра старешином куће (до зрелости мушкарца). Понекад се дешавало и да из неке куће нико не присуствује збору. Одсуство са збора могло је бити проузроковано привременом одсутношћу из села, али и незаинтересованошћу за оно о чему се одлучује. На зборовима се тежило томе да одлуке буду доношене консензусом, али уколико је постојала мањина која се с нечим није слагала дешавало се и да одлуке буду донете већином. Целокупним селом, па самим тим и сеоским збором, управљао је сеоски *кмет*. Избор сеоског кмета био је компромис између избора житеља једног села и званичне власти. Уобичајено је било пре Другог светског рата да кмета бира село, а да власт само потврђује ту одлуку. За време рата кмета је постављала бугарска окупациона власт, а након рата комунистичка власт. У другој половини 20. столећа села се административно формирају као месне заједнице, а занимљиво је то да се назив кмет за председника месне канцеларије у неким удаљеним селима одржао чак и до данас.

У време пре формирања месних заједница, у време традицијских зборова, за кметове су бирани (или предлагани) људи који су сматрани поштеним, паметним и отреситим, способним да доносе одлуке. Није било правило да кмет буде најбогатији човек у селу. Захваљујући позитивноправним нормама, сеоски кмет је имао и овлашћења да неке одлуке доноси самостално. Имао је право, рецимо, да сам одређује блаже казне за мање преступе. Казне су обично биле стављање у затвор на неколико дана или батинање. После Другог светског рата представници села су такође били људи који су у заједници имали нешто већи углед. У том периоду село се често окупљало на зборове, сада већ уз присуство жена, како би биле донесене разне одлуке о изградњи локалне инфраструктуре, пре свега електричне и саобраћајне мреже, а касније телефонске и водоводне мреже.

Интегритет сеоске заједнице био је често потврђиван управо колективним радовима у корист целокупне заједнице. Након договора на збору, цело село је учествовало, сходно својим могућностима, у обављању послова. Једни би, на пример, возили камен, други би истоварали, трећи би вукли дрва, и тако редом према послу који се обавља. Село се обично организовало за прављење мостова, нових путева, сеоских воденица итд. Сваким послом непосредно је управљао кмет. Такви послови били су у суштини договорни и самим тим добровољни. Дешавало се да се неки посао обавља у интересу само једног дела села и тада би само житељи тог дела учествовали у радовима, а остали би помагали уколико желе. Све до педесетих и шездесетих година 20. столећа било је, међутим, и редовних колективних послова у корист целокупне заједнице који су подразумевали обавезност рада. То су били *кулуци*, *гарије*. Обично је то било редовно насипање путева и чишћење утрине, шанаца, водотокова. Свака кућа је, према претходном договору, добијала конкретно шта треба да уради. Испитаници углавном потврђују да су људи обављали такве послове без поговора јер је обављање таквих послова у суштини задовољавало њихове интересе.

Најстарији испитаници још увек памте време када су у селима постојали *сеоски кошеви*, *сеоски амбари*. Под утицајем државне власти у тим кошевима сакупљана је летина која је давана на име разних намета. С друге стране, у сеоским кошевима сакупљана је и летина која је касније, сходно одлукама сеоског збора, коришћена и као испомоћ онима који су се нашли у кризи. Дешавало се, на пример, да град уништи летину у једном делу сеоског атара и онда се помагало онима чије су њиве у том делу атара. Сеоски кошеви су, дакле, имали функцију колективне солидарности, мада они од Првог светског рата наовамо губе ту функцију. Сеоска домаћинства су у сеоске кошеве давала летине онолико су могла, али се, с друге стране, често дешавало и да се на збору одреди колико ће која кућа да да, сходно величини имања. Један испитаник из села Сопот овако је описао давања за сеоски кош: „Није свака кућа давала у сеоски кош. Није био откуп, али је био као сеоски кош. Тај кукуруз се после прода и паре иду у месну заједницу, тамо

има књига и води се колко ко даје.“ Испитаников опис се односи преваходно на период непосредно после Другог светског рата.

У селима у околини Пирота је било уобичајено формирање интересних група домаћинстава. Чланови таквих група међусобно могу да буду сродници или суседи, али често и нису били. Економски разлози најчешћи су разлог за формирање интересних група, то јест разних ортаклука. Тако су, на пример, двојица мојих испитаника у селу Суково имала само по једну краву, па су се договорили да по потреби један другом дају краву и због тога су се сматрали ортацима. У селима на вишим надморским висинама, у којима је доминирало сточарство, пре свега узгој оваца, људи су се удруживали за време летње испаше. Такво удруживање има неке елементе бачијског организовања, али се ипак пре може сматрати ортаклуком. Јавља се, наиме, када се број оваца смањио након Другог светског рата. Неколико кућа би спојило овце у једно стадо и терали су их на испашу на смену: „Скупљамо у ред овце и чувамо око 100 браве.“ Колико се оваца има у заједничком стаду толико се дана пропорционално чувају овце, тако да онај који има више оваца тај их више и чува. Следствено томе, онај који чува овце тај их све и музе, тако да опет онај који има више оваца добије више млека. Али у селу Орља су, на пример, мерили млеко по овци па су га тако распоређивали. Укупна количина млека се подели на број оваца, па се онда узима према броју оваца који се има у стаду. Такви ортаклуци за чување оваца склапани су сваке године. Понекад би се један број ортака усталио, али су сваке године ти ортаклуци потврђивани и међусобни односи су поново договорани.

У селима Пиротског поља забележено је и неколико случајева установљавања сеоских *обрета* (редова) за наводњавање башта. Због тога што су неке баште ближе реци или потоку било их је лакше наводњавати, док је до оних удаљених било немогуће довести воду. Временом су утврђене и потом устаљене обавезе оних чије су баште уз реку да морају да пропуштају воду до удаљених башта. Постојали су устаљени редови по данима – тачно се знало којег дана се у који део поља с баштама пропушта вода.

Данас у селима у околини Пирота, под утицајем државног законодавства, формално нема колективне сеоске имовине. Таква имовина постојала је махом до Другог светског рата. У колективну имовину су спадале ливаде и шуме. Извори и потоци нису у правом смислу речи сматрани колективном сеоском имовином, већ су третирано као опште добро које нико не сме да присвоји. Када је та имовина преведена у државну имовину, село је по инерцији наставило да је користи као своју све док не би држава конкретно почела да искоришћава ту имовину, на пример да сече шуму. Планински пашњаци се и данас користе слободно, као да су сеоска имовина. Искоришћавање сеоске имовине је у прошлости било регулисано договором унутар самог села и постојала је обавезност придржавања договора, а свако коришћење преко договореног сматрано је крађом и директно санкционисано забраном даљег коришћења заједничке имовине. пошто је колективна имовина важан заједнички ресурс, третирана је као и приватна имовина, све до подржавље-

ња. Од тада почиње помало стихијско искоришћавање јер је сеоска заједница имала све мањи утицај на регулисање коришћења. Осим коришћења колективне имовине, било је дозвољено и слободно напасање стоке на приватној имовини, али тек након убирања летине.

Говорећи о социјалној организацији у селима у околини Пирота не сме се previdети чињеница да у неким од њих има ромских породица. Иако су Роми у мањини, однос према њима је коректан. Они су у локалним сеоским заједницама прихваћени као равноправни чланови, тако да је бесмислено говорити о било каквој дискриминацији. Роми се, иначе, баве уобичајеним пољопривредним пословима и занатима, а њихов економски статус се не разликује битно од економског положаја Срба. Роми равноправно учествују у свим облицима социјалне и економске интеракције. С друге стране, заснивање српско-ромских бракова није било често, али они који су засновали такве бракове нису имали проблеме у својој средини. У новије време, од краја осамдесетих година 20. столећа, у већим приградским селима, као што је село Гњилан, појављује се извесна нетрпељивост према Ромима. Нетрпељивост је заснована на уобичајеним предрасудама, потеклим из глобалног друштва. Ипак, однос српског становништва према Ромима у селима у околини Пирота уопште, јасно одсликава изјава једног од испитаника из села Рудиње: „Село које нема Цигане у тој село не је добро“.

Девијантно понашање

Приликом многобројних разговора с испитаницима приметио сам да они упорно говоре о свему као да је све у реду, као да је све нормално и као да не постоје никаква одступања од друштвено уобичајеног понашања. Сви социјални односи о којима је разговарано су представљани као исправни. Испитаници сами не помињу никакве „лоше примере“, не помињу никакве сукобе или облике понашања који у већој мери одступају од друштвено етаблираних норми. Наравно, све варијације у понашању или у разним врстама социјалне интеракције су за испитанике нормалне, али то су само оне варијације које не нарушавају устаљени поредак. Испитаници су једноставно игнорисали девијантно понашање.

У девијантно понашање – које није последица психичких поремећаја појединаца – могу се убројати крађе, негирање хијерархије, већи сукоби и заваде, насилничко понашање, расипништво, блудничење, избегавање сарадње и слично. Сви ти облици социјално неприхваћеног понашања могу се јавити у мањој или већој мери, али у сваком случају то су *неприхваћени* облици понашања. Локално становништво, које је о девијантном понашању, дакле, причало тек кад бих ја иницирао разговор о томе, генерално не прави

разлику између разних облика неприхваћеног понашања и по правилу га не вреднује као мање или веће, мање или више неприхватљиво. Свака крађа је крађа, свако расипништво је исто, а све то заједно треба осудити. Управо је *игнорисање* реакција која лежи у суштини технологије решавања социјалних проблема међу локалним становништвом. Осуда девијантног понашања испољава се не кроз јавну осуду већ кроз специфичан вид игнорисања. То није игнорисање у смислу негирања постојања, то јест занемаривања учињеног престапа, већ је реч о симултаном комбинацији јавног игнорисања починиоца и његовог дела. Игнорисање постојања било каквог облика неприхватљивог понашања се јавља ка споља у односу на породицу, сеоску заједницу и, евентуално, у односу на мрежу суседних села. Са странцима се не разговара о негативним појавама у заједници, што је свакако у функцији социјално пожељне презентације сопствене заједнице. О девијантном понашању се разговара у уским круговима људи, с пријатељима или са суседима, износи се став према таквом понашању, али то никако не значи да ће бити предузете директне физичке или материјалне санкције.

Игнорисање унутар заједнице има вишеструко деловање. Игнорисање особе која испољава девијантно понашање значи њено постепено искључивање из система међусобног испомагања. У условима оскудних природних и економских ресурса, било на нивоу породице или на нивоу целог села, игнорисани појединац и његова породица бивају искључени из разних облика сарадње и испомагања и долазе у економски незавидан положај ризикујући потпуну економску пропаст. То, пак, приморава породицу девијантног појединца да утиче на њега да усклади своје понашање с друштвено прихваћеним нормама. Игнорисање, даље, представља својеврсно обезвређивање негативног понашања или учињеног злодела. Свака јавна осуда би у ствари била потврда значаја неприхватљивог понашања, чиме се ризикује да неприхватљиво понашање временом постане уобичајено и прихватљиво. Ако се нешто није јавно десило, онда се то уопште није ни десило. Игнорисање има важну улогу и у социјализацији деце. Кад се друштвено неприхватљиво понашање игнорише, онда се о њему и не разговара, тако да најмлађи чланови заједнице немају у детињству и раној младости сазнања о лошем понашању. Игнорисање може, што је наизглед апсурдно, да подразумева и одбацивање екскомуникације. Према појединцу који испољава девијантно понашање остатак заједнице се једноставно понаша као да није учинио ништа неприхватљиво и он је и даље у потпуности укључен у живот заједнице, али му се стално намеће, углавном вербално, да то што је учинио није добро и да не треба то поново да ради. На тај начин се појединцу суптилно намеће снага друштвено пожељног понашања и обесмишљава његово девијантно понашање, тако да он временом одустаје од таквог понашања. Сви наведени принципи односа према социјално неприхватљивом понашању чине се веома једноставним, а у сваком случају су делотворни. Они представљају суптилан систем регулација међуљудских односа.

Пишући о сеоском кмету, поменуо сам да је он имао могућност кажњавања појединаца за учињене преступе. Ту се, међутим, ради о упливу позитивног права и такав однос према непожељном понашању стоји наспрам традиционално установљеног игнорантског односа према девијантном понашању. Поступак кмета подразумева формалну законску осуду, али и јавну осуду и јавно признање значаја учињеног дела. Ипак, казни поступак кмета је у традиционални принцип решавања девијантног понашања унет као још један елемент који треба игнорисати. Понекад су чак законске санкције доживљаване као нужно зло у обичајноправно установљеном систему регулације међуљудских односа. А ту се опет игнорисање појављује као израз односа према државном закону. У селу Црноклиште сам забележио једну причу о поступку са ситним лоповом у селу. Додуше, то се одиграло после Другог светског рата, тако да је улогу оног који кажњава имала локална полиција (тада милиција), која је преузела правду у своје руке и поступила више обичајноправно неголи законски. Лопов је вођен кроз село, а око врата су му везали паприке и секиру коју је украо. После су га претукли, „убили су бога у њему“. Село је, међутим, имало игнорантски став не према самом лопову већ према девијантном понашању тог човека и према поступку полиције. Он је, и поред друштвено неприхватљивих поступака, био прихваћен у заједници, тако да се касније оженио и добио двоје деце. Чини се да је на тај начин сеоска заједница лопову наметнула друштвено прихватљиво понашање.

Закључак

У периоду који је обухватило ово истраживање могу се разликовати три фазе – прва фаза траје од почетка истраженог периода, то јест од почетка друге четвртине 20. столећа, до краја Другог светског рата; друга фаза траје од завршетка Другог светског рата до осамдесетих година 20. столећа; трећа фаза траје од осамдесетих година до времена када је истраживање спроведено, то јест до самог почетка 21. столећа. У све три фазе могу се уочити нека општа места у социјалној организацији, али и поједине специфичности, тако да укупно сагледано можемо да пратимо процес трансформације кроз посматрани период.

У првој фази доминирају традицијске форме друштвене организације наслеђене из претходног периода. У овој фази село је још увек функционисало као јасно дефинисана и интегрисана целина чија је социјална организација утемељена на традиционалним обрасцима. Неки примери – попут система својине у породици, институције сеоског кмета и слично – указују на интензитет утицаја глобалног друштва на руралну социјалну организацију,

али се за прву фазу може закључити да у њој још увек доминирају традиционални обрасци организације. Односи према својини у породици можда најјасније показују како је утицај глобалног друштва уклопљен у традиционално схватање својине. За прву временску фазу се може рећи да представља време када је село још увек управљало само собом и када се у великој мери организовало самостално. То је време којег се старији испитаници сећају као времена у којем се живело тешко али лепо. Радије се сећају забавног карактера многих свечаности и церемонијала него напорног земљорадничког или сточарског рада. То је време кад је „у селу била слога“, како је рекао један од испитаника. Ипак, иако то испитаници тако теже да представе, не може се о првој фази говорити као о неком идиличном периоду већ се ради о својеврсној компарацији најстаријих испитаника са садашњом, социјално и економски тешком ситуацијом у коју су запала села у околини Пирота, посебно она више удаљена од града.

У другој фази интензитет утицаја глобалног друштва нагло расте. Тада долази до деструкције појединих форми традиционалне социјалне организације. На пример, уласком модерне технологије у пољопривредну производњу (трактори, вршалице, комбајни) постепено се знатно смањује (или потпуно нестаје) потреба за међусобним испомагањима суседа, чиме се унеколико повећава ниво међусобне отуђености. С друге стране, у свим селима се граде домови културе које постају својеврсни центри друштвеног живота у селу. Увођење нових пољопривредних технологија значи и повећање слободног времена, самим тим и више међусобних дружења која нарочито упражњавају млади у селу. У свим церемонијалним ситуацијама религијска компонента се постепено потискује, а до изражаја долази забавни карактер церемонијала. Уводи се велики број нових прилика за забаву, као што су државни празници. У домовима културе се младим људима представља урбано-индустријски образац живота, и то као пожељан образац, што опет има велике последице на социјалну организацију. Друга фаза је време у којем се интензивно улаже у село – граде се путеви, школе, електрична мрежа и слично – али у исто време то је и период деаграризације села, чија је последица депопулација села. Велика улагања државе у другој фази истраживаног периода, нарочито улагања у комуникацију, довела су до веће отворености села, а следствено томе и до лакшег уплива разних позитивних и негативних модела понашања из глобалног друштва. То узрокује слабљење традицијски установљених образаца социјалне организације.

Наметање урбаног стила живота, те интензивна деаграризација и депопулација села обележавају прекретницу између друге и трећа фазе истраженог временског периода. Од осамдесетих година 20. века млади људи из села масовно одлазе у град да би радили у индустрији. У граду се запошљавају, заснивају породице, граде куће или купују станове и постепено заборављају село. Град је за њих нови простор за живот, рад, забаву. У град се постепено преносе свадбе, рођендани, испраћаји у војску и многи други облици друштвеног живота. Многи испитаници у селима навели су да они

више не славе крсну славу. Предали су је деци која су у граду и сад они одлазе код деце у госте. Један од испитаника у селу Орља једноставно каже: „Ја сам славу предао деци у град. Сад ја идем код њих ако дође неко колима да ме одвезе.“

У селима, посебно оним удаљеним, остају махом стари људи који по инерцији одржавају неке традиционалне облике социјалне организације. У таква села се више не улаже па су људи једноставно приморани да поново упражњавају систем међусобног испомагања и да примењују друге облике солидарности који могу имати корене у традицији. Деведесетих година 20. столећа, у оквиру националистичке еуфорије глобалног друштва, у понеким селима у околини Пирота, у којима је још и било младих људи, јавља се феномен враћања традицији који се махом манифестује кроз обнављање литија. Све то, међутим, представља бледу слику минулих времена и није, чини ми се, ништа друго до пуко испуњавање форме зарад личног истицања у локалној заједници или зарад сопственог промовисања у некој политичкој организацији. Да ли се може литија у селу Горња Планиница, коју организују представници четири домаћинства у опустелом селу, окарактерисати као религијски и друштвени празник у пуном смислу те речи?

У приградским селима је ситуација нешто другачија због механичког прилива становништва. Та су села много виталнија, али, с друге стране, живот се у њима одвија по урбаним обрасцима социјалне организације. У овим селима се донекле могу разликовати две супкултуре. Староседелачко становништво, које обухвата и старије људе, тежи да одржи село као интегрисану целину, али пошто то не успева онда се у селу јавља као субзаједница која тежи да функционише као интегрисана целина. На пример, ако се испомажу у пољопривредним пословима, онда то чине староседеоци између себе. Такође, они су ти који одржавају сеоску славу или заветину, а усељеници ту учествују мање. С друге стране, усељеници, међу којима је мање старих људи, представљају субзаједницу која радије прихвата урбани стил живота. За њих је село у које су се уселили „други“ простор у односу на село из којег су потекли. Село у које су се уселили доживљавају готово истоветно као и град. Због тога, као и због чињенице да су дошли с разних страна, међусобна отуђеност усељеника је већа, а висок је и ниво отуђености у односу на староседеоце. Они једноставно имају различите интересе.

На крају се може закључити да, сходно општим и посебним условима у којима егзистирају поједина села у околини Пирота, социјална организација током времена задржава поједине кључне, заправо универзалне елементе установљене у претходним временима, док с друге стране доживљава јасну трансформацију под утицајем глобалног друштва. Та трансформација увек подразумева најпре постепено инкорпорирање иновација у постојеће социјалне односе, а тек потом преовладавање нових форми социјалне организације. Понекад неки нови облици социјалне интеракције бивају одбачени. У сваком случају, истраживање показује да не треба по сваку цену тражити традиционалну социјалну организацију у селима у околини Пирота, али је

неоспорно да она понекад функционише као модел за савремене социјалне односе, било у селу или у граду.

Литература

- Васић**, Тодор 1984: Антропогеографске и етнодемографске карактеристике одабраних насеља у општини Пирот. У: Зборник радова Етнографског института 14–16: 335–373.
- Дрљача**, Душан 1979: Прилог етнолошком проучавању брака и породице у приградским селима околине Пирота. У: Пиротски зборник 8–9: 379–402.
- Дрљача**, Душан 1984: Промене у браку и породици у приградским селима Пирота. У: Зборник радова Етнографског института 14–16: 415–424.
- Ђаповић**, Ласта 1984: Култура становања и промене у њој у пиротском крају. У: Зборник радова Етнографског института 14–16: 375–413.
- Зечевих**, Слободан 1973: Заветина у североисточној Србији. У: Гласник Етнографског музеја 36: 43–66.
- Љубоја**, Гордана 1998: Друштвени живот. У: Гласник Етнографског музеја 62: 11–28.
- Николић**, Владимир М. 1910: Из Лужнице и Нишаве. У: Српски етнографски зборник XVI: 1–436.
- Поповић**, Миливоје 1979: Неке промене у становништву Пирота – последица његовог економског развоја. У: Пиротски зборник 8–9: 369–377.
- Петковић**, Милица 1984: Обичаји из животног циклуса у околини Пирота. У: Зборник радова Етнографског института 14–16: 425–447.

Milos Matic

SOCIAL ORGANIZATION IN VILLAGES OF PIROT REGION

Summary

This paper presents ethnographic materials on the social organization of the population of rural settlements in the Municipality of Pirot. The ethnographic material originates directly from the field research conducted in this area from 2003 until 2005 and includes elementary forms of the social structure, processes of transformation, as well as some processes that, implicitly or explicitly, take place within the social structure. The paper presents the characteristics of villages that are relevant for the topic of research, the position of an individual in a village, marriage, family

and kinship, status of women, children and old people in a village, neighborhood relations, the organization of a village as a complete community and technology of resolving deviant behavior of individuals.

The research encompassed the period from the second quarter of the twentieth century to the beginning of the 21st century. Within this period, three phases are singled out: from the beginning of the second quarter of the 20th century until the end of World War II; the second phase lasts from the end of World War II to the eighties of the twentieth century; the third phase lasts from the eighties until the time when the research conducted, that is, to the beginning of the 21st century. The paper emphasized the transformation of social organization during the three phases. It can be concluded that over time, the social organization retains some of the key, universal elements established in previous times, while on the other hand, it is clearly transformed under the influence of the global society. The transformation always involves gradual incorporation of innovations into the existing social relations, and only then prevalence of new forms of social interaction, while occasionally, some new forms of social interaction are rejected. The research shows that the traditional social organization of the Pirot villages should not be sought after at all costs, but it is undisputed that it sometimes functions as a model for modern social relations, either in villages or towns.

Софија Костић

ГОДИШЊИ ОБИЧАЈИ У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ

У народној традицији Пирота и његове околине још увек су се одржали многобројни годишњи обичаји, али већином у рудиментарном облику и с видним разликама у извођењу ритуала.

Многи од њих су ишчезли. Села, нарочито планинска, старе. Остају пуста. Млади се образују и одлазе да живе у градовима и ту заснивају своје породице. Много је оних који су нашли егзистенцију у иностранству. Међутим, ствара се нови друштвени слој приватних предузетника, трговца, индустријалаца, банкара, а затим и оних који раде у оквиру корпорација. Оживљава идеја савремених фармера да изнедре стари масовни узгој оваца, али и већих стада коза с производњом квалитетних белих сирева и чувеног пиротског качкаваља по старој рецептури. С новим начином живота, у складу с временом и технологијом, стварају се и нова обичајна правила. Па ипак, док год живе они, живеће и стари обичаји, ма колико били измењени и прилагођени савременијим условима живота.

Кључне речи: *обичај, слава, ритуал, жртва, архетип, мит*

Увод

Годишњи обичаји су најделикатнији облик менталног, физичког, индивидуалног, породичног, али и колективног облика понашања који се везују не само за претхришћански и хришћански период, него и за разне друге митске и архетипске видове дејстава везаних за најстарија веровања која се преплићу у ритуалним радњама. Ови обичаји су у нераскидивој вези с астролошким, климатским и периодичним временским променама, као и њиховом утицају на живот, рад и плодност. Они прате такоређи све значајне

аспекте живота. Све се то отелотворује уз њихову помоћ, обавезне обреде праћене различитим облицима „жртве“, који треба да произведу одређени, жељени исход. Ови обичаји се везују за годишња доба, животне циклусе како старијих, тако и нових ритуалних облика понашања који се упражњавају на нивоу породице, групе, села, али и шире. Временом су постали обавезна годишња манифестација.¹ Као таква, организују се и најразличитија историјска, политичка и друга збивања везана за интензивно годишње понављање ново осмишљених друштвених надметања у духу „традиције“ као и неких других облика понашања која добијају значај озбиљне обавезе. Овим видовима испољавања обухваћени су не само појединци, него и њихове породице, радни колективи, а и шире заједнице почев од засеока, села, варошице, града, краја, области па и државних заштитаних региона. Ова подела може да се сузи рецимо искључиво на обреде које упражњава становништво одређене верске припадности, мада има и неких необичних догађаја који су подједнако укореењени код свих. Наравно, у таквим случајевима такође постоји систем одступања. То значи, ако сви славе један верски, државни или међународни годишњи празник, као и претходно наведене, има оних који или нису заинтересовани за ту масовну појаву, или у неком случају нису њене присталице. Као саставни део средине, они би били вечито „неопредељени и незаинтересовани“, што је истовремено и карактерна особина или менталитет посматраних узорака.² То се односи нарочито на годишње верске обичаје. Неки обичаји оживљавају на начин који намећу услови живота, економске и социјалне прилике, а такође и околина. Може се рећи да на неки начин они врше одређен облик трансформације старих ритуала у којима основна формула понашања ипак остаје непромењена.

Све годишње обичаје можемо поделити на:

друштвене, религијске, (у оквиру пролећног, летњег, јесењег и зимског циклуса) економске, јубиларне и друге који настају из различитих разлога а имају значај на нивоу породице, групе, заједнице или друштва.³

Поред ових годишњих циклуса, постоје и други, створени временом, под различитим околностима, а диктираним углавном актуелним догађањима која су од неког значаја за ширу друштвену заједницу или државу, а највише за средину у којој се ради или живи.

То су они обичаји који прате законом утврђене празнике, највише друштвено-политичког, социјално-економског те привредног карактера, као и обичаји везани за неки вид иницијација: одрастања путем завршене средње школе, прослављање матуре на нов начин, али и неки други слични обичаји који се односе на друштвена окупљања у мањим или ширим оквирима ради

¹ Манифестација као обичај: „убичајило се“. Прим. аут.

² Ради се о становништву 18 села околине Пирота, као и самог Пирота.

³ Погледати: Ђорђевић Тихомир, *Наш народни живот*, том I, II, III, IV, Београд, 1984; Ердџановић, др Јован, *О почецима вере и другим етнолошким проблемима*, СКА, Београд, 1938; Барјактаровић, др Мирко, *Основи опште етнологије*, Београд, 1977.

прославе или обележавања сегмената живота човека од његовог рођења до смрти. Ови последњи не припадају концепцији реферата, па ће као такви бити представљени у делу монографије који се односи на животне циклусе. Акцент овог рада је на религијским годишњим обичајима.

Пролећни годишњи обичаји

Годишњи обичаји посматрани с аспекта годишњих доба, деле се на: пролећне, летње, јесење и зимске. Поред претхришћанских и хришћанских (у овом случају, православних) ту су укључени и остали који не припадају оквирима религије, али су се дужином трајања током вертикалног временског циклуса, установљеним правилима понашања, као и редовним одржавањем, временом претворили у традицију. Наравно, не могу се занемарити ни они који тек настају, јер животни циклус као дијалектички процес изнедрава нове генерације, измењене технолошке, економске и друштвене односе, који прихватају све савременију технологију живљења и рада, тако да је сасвим нормално очекивати појаву стварања нама сада непознатих, али неких нових и сасвим другачијих обичаја који ће временом постати традиција уз старе, док ће неки стари, полако ишчезавати због њихове несврсисходности.

Пролећни годишњи обичаји су усмерени ка рађању, почетку свега што до краја године мора да да добар исход; плодност, радост живљења, здравља и успешног посла, неизбежне љубави и милости Господње. Паганство, хришћанство и још по нешто...⁴ микс најразличитијих обичаја у овом циклусу, који имају за циљ све ово, напред речено. Оно што поједностављује проблематику изучавања религијских обичаја је чињеница да је становништво (већински српско), као и становништво бугарске националности православне вере, те су сличности на овом плану велике. Једина разлика је у слављењу крсне славе коју Срби имају, а Бугари немају. Међутим, постоје одступања, па се могу наћи примери код мешовитих бракова између ове две групације да се слава прихвати без обзира да ли је муж или жена српске православне вере. Типичан пример је забележен у селу Доња Планиница.⁵

Младенци су први пролећни празник. Он се слави као годишњи празник везан за паганска веровања, али и као хришћански празник. На 22. март млади одлазе у шуму или поље где могу да наберу врбово и дреново шибље. Симболично се шибају међусобно, а односе пруже и кући те ударају

⁴ Мисли се на утицаје других цркава и секти који се последњих деценија могу осетити у стварању неких нових обичаја који припадају окултизму и везани су највише за астролошке појаве као и одређене „идоле“.

⁵ Податак је забележено приликом истраживања за монографију Пирота и околине Милош Матић. Погледати његов рад у овом Гласнику.

укућане да би били жилави као врба, а деца расла брзо попут ње. Дрен којим се такође „шиба“, треба да обезбеди здравље. Младенци су и дан змије.⁶ Врачало се против ње. Жене нису радиле ништа с предметима који личе на змију како их не би призвале. Некада су палили парче крпе и обилазили око стада кадећи их њиме. Данас се тај обичај у „угаслим“ селима као и онима са остарелим живљем сасвим изобичајио.⁷ За Младенце се иде у госте код особа венчаних у протеклој години од последњих Младенаца, с поклонима. За тај дан се пеку младенчићи које у овом крају зову „кравајци“ премазани медом, а у недостатку меда, премазани су сирупом од шећера и воде, да би им живот био убудуће „сладак“.

После овог празника, календарски следује прослављање славе Св. **Цермана**⁸ (Св. Герман) који пада 25. маја. Тада се обављају радње против града. Данас је још остало понегде да када се појави први облак, треба гледати у небо и викати: „Пренеси Цермане овај облак да оде даље“.⁹ У манастиру Суково, Св. Герман је преслава.

Као црквени годишњи празник **Лазарева субота** (Цветна субота; Лазарица или Врбица) и **Цвети** обележавају се у току трајања великог ускршњег поста. По селима је овај празник „тек да се зна да је“ и да се не ради јер је црвено слово. Обичај да се деца и младеж симболично шибāju врбовим гранчицама како би брзо расла и била здрава је већином замро зато што села старе, а нека су скоро празна с неколико домаћинстава. Тек понегде у некој кући планинског предела у околини Пирота се поштују ова паганска веровања које је прихватила и црква као део ритуала с ношењем венчића од врбовог прућа на глави, а деца носе звончиће око врата како би разгонили зле силе и целе године била здрава. У цркви се чита „молитва“, а у селима где нема цркве заветно дрво преузима њену функцију. Села у планинском подручју се „гасе“. Старе и изумиру баш као и људи. Тек у понеком селу нађе се једно дете да иде у школу.¹⁰ Негде младих уопште и нема. Ови празници који су некада изузетно поштовани, а поворке *лазарица* (као саставни део ритуала пролећног буђења природе, плодности и здравља) које су чиниле девојке и један момак кретале су уз песме које су изражавале добре жеље домаћинима за општу благодет у наступајућој години, а заузврат од њих добијале дарове, сада су у начелу изобичајене али довољно упамћене.¹¹ Тако је у селу Костур записано доста пригодних песама које су оне певале. О воловима се певало:

⁶ Костић Н. Софија, Култ змије код Срба, Ужице, 1998.

⁷ Детаљније о том старом обичају: Тихомир Ђорђевић, нав. дело.

⁸ Локални назив за свеца св. Германа. Прим. аут.

⁹ Тихомир Ђорђевић, нав. дело.

¹⁰ Село Рсовци има у центру лепу школу и трг са спомеником, али нема деце, док је после двадесет година у селу Славиња рођено прво дете 1996. године по имену Савић Марко, од мајке Славице рођене 1958, којем су мештани дали надимак Бинго (по премији у лутрији): прим. аут.

¹¹ Погледати: Ђорђевић Тихомир, нав. дел.

„Ови силни волови
рано поље с' орали.
Орали га орали,
Сејали га сејали.
Родило се родилочисто злато пшенице,
ој Лазаре девојћо“.

а за кућу:

„Ова кућа богата
пуна разних дуката,
У бунару динари,
у кошеви грошеви
ој Лазаре девојћо“.¹²

Појава лазарица у селу Звоначка Бања у пиротском округу забележена је 1950–1956. Описује се на следећи начин: „Четири девојке, обично лепше, са једним младићем „воцом“ обилазиле су уочи Лазаревог дана куће по селима и певале песме „лазарице“. Девојке обучене у женска народна одела из што је могуће старијих времена, коса им је дуга, мазна и миришљава“ (а понекад и са редом пужева на рубовима)“. Младић, „воца“, је пагански обучен, носи штап и корпицу за јаја. Улазак у кућу иде следећим редом: Још са капије девојке запевају песму кући, а домаћица их радосно дочекује и благосиља. Девојке затим настављају са песмама, а у зависности кога и чега има у кући. Певање се изводи тако што девојке унакрсно шетају-играју мењајући притом места, а друге две све време певају. Ако су окићене пужевкама на рубовима, док се „шетају“, ниске звече и уклапају се тонски са отегнутим певањем имитирајући тако невероватно лепу „музичку пратњу“. За сваку песму домаћица их награђује по једним јајетом а ко има новцем. Дарове узима „воца“ и ставља у корпу. Ако домаћинство држи пчеле, пева се пчелама. Затим их домаћица послужује медом из глиненних тацни, а девојке, када се послуже, мију руке у једном суду из кога се после вода за „бољитак“ просипа у пчелињак...Ако су домаћини негостољубиви, што је ретко, у знак протеста пева се „распев“.¹³

У равничарским селима и у самом Пироту, долази се у цркву на тај дан и овај обичај после једног периода „мировања“ почиње да оживљава, али не по комплетном традиционалном сценарију.

Ускрс је празник који сви уважавају. Он је покретан празник. Најраније може пасти 22. марта, односно 4. априла, а најкасније 25. априла, или 8. маја по новом календару. Међутим, по хришћанском обичају празник Ускрс је везан за недељу „која зависи од равнодневнице и пуног месеца, такорећи утиснут у космички ток кретања“¹⁴, јер помирује соларно и лунарно рачуна-

¹² Духомир Цветковић, *Костур*, Београд, 2001.

¹³ Петар Цветковић, *Лазарице*, Пиротски зборник бр. 2, Пирот, 1969, 195–196.

¹⁴ Лазар Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*, Београд, 1961, 208. Погледати: Миле Недељковић, нав. дело.

ње времена. По народном схватању¹⁵, ово је празник по значају велики као и Божић. На Велики петак се фарбају јаја, а за сваког члана породице се меси и хлечкић са јајетом на средини такозвани „перашће.“ У Брлогу се некада месио и за пастира који чува овце, али му се даје дан касније да неби стока оболела од „јајченика“.¹⁶ Поред поста који се на први дан завршава, крећу литије. Он је и заветни дан. У селу Паклештица се празнују сва три дана тако што се на први дан не иде од куће, а другог и трећег дана када се иде у госте, сваком се носи шарено јаје док се куму пече и посебан колач са јајима. Туца се јајима и гађа се јаје металним новчићем. Ко разбије јаје, узима новчић. Овај обичај није познат свима.¹⁷ Такође, обичај је да се ујутро, на сам Ускрс протрља лице црвеним јајетом да би били здрави и румени. Обично се омрси јајетом пре но што почне мрсни ручак. Негде је обавезна ускршња печеница; прасе или јагње, а ко нема може и перната живина. Понекад није у питању ни то ко шта има него какав је у селу обичај“.

Од пролећних годишњих обичаја у околини Пирота и планинској и равничарској, где је доминирало сточарство као привредна грана, а познатој по специфичној производњи качкаваља и неким другим млечним производима, најважнији годишњи обичај после Божића и Ускрса је свакако Ђурђевдан. То је првенствено слава сточара и сеоска слава, заветина и крсна слава многих породица. Ритуал прослављања овог дана је изузетно богат. О овој најраспрострањенијој слави у Пироту и околини биће даље у тексту дато подробније објашњење.

Ђурђевдан је непокретна слава и увек пада на 6. мај. „Више но ма који пролећни празник, Ђурђевдан је сачувао доста веровања и обичаја који магичким путем треба да осигурају напредак, плодност стоке и поља, здравље и срећу међу људима“.¹⁸ Празновање почиње један дан раније као увод у ђурђевданске свечаности.¹⁹ Посебну церемонију чини одлазак у поља и брање цвећа од кога ће се плести венци или одмах, или у рану зору на саму славу. Венцима ће се китити куће, стаје, животиње, а посебне венце плету за овцу чије се јагње коље као и за прву мужу на тај дан. Док беру цвеће, девојке певају пригодне песме.

„Венче здравче
беру ли те моме?
Беру, беру,
како да не беру.
Па ме носе
рано на кладенац,
па ме вију

¹⁵ Сабрана дела Вука Караџића, *Етнографски списи*, Београд, 1972, 171.

¹⁶ Забележено у селу Брлог 1987. године.

¹⁷ Никола Г. Ђорђевић, Драгослав В. Војчић, *Паклештица*, Београд, 2001, 128–129.

¹⁸ Драгослав Антонијевић, *Алексиначко Поморавље*, СЕЗБ 83, Београд, 1971, 187.

¹⁹ Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990, 72–82.

три венца зелена:
 први венац за овцу Калушу
 други венац за краву Сивуљу
 трећи венац за ведро ковано²⁰.

Када вију венац певају песме конкретног садржаја, али помало сетне:

„Боже мили чуда великога
 снешка нема и сада га нема.
 Заблејала ђурђилова мајка,
 заредила редом по овцете
 да си нађе њено мушко јагње“²¹

У ђурђевданском ритуалу постоје три сегмента: припрема, приношење жртве и славље. У припрему спада брање цвећа и прављење венаца у води са мало црвеног концца којима се кити овца чије се мушко јагње („ђурђило“) приноси за жртву као и само јагње²², а један венац остаје за бакрач у који ће се помустити млеко. Венцима се кити и остала предводна стока, кућа, обори, штале, дворишне зграде и капија. Када се обави ритуал кићења, онда се врши мужа окићене овце (кићење капије и куће није заступљено свуда).²³ Припреми се ковани суд који се постави на земљу у коју је затрпан колач и једно јаје. Ко нађе мраве на том месту има среће јер ће се стока у наступајућој години, како се тумачи, множити као мрави. На ведрицу се стави колач у облику котура, а преко њега венац. Млеко помужено на тај начин и тог дана има велику моћ. Чобан који је музао овцу негде узме оно јаје испод ведра и гађа у чело прво јагње које изађе. Он је тај који треба да поједе и колач кроз који се промузе млеко.²⁴ У Дојкинцима се уз јаје стави и пара. Ту пару после муже домаћин носи током године у новчанику да се новци множе. Постоји и низ других варијанти, али основна формула ритуала је свуда иста. Поред укућана, да се и стоци да попије како би сви били здрави, а година плодна.²⁵ У Сињој Глави се уз мужу узме и шоља масти.²⁶ Сам чин се одиграва ујутру рано, када се сви умију и уреду за празник. Некада се умивало у води у коју је стављано ускршње црвено јаје како би сви били здрави и румени. Данас се тај обичај изгубио нарочито у остарелим домаћинствима. Меси се погача или колач који негде има симболичан облик главе са рошчићима као замена за жртву јагњета. Колач, тамо где постоји црква носи се да га свештеник

²⁰ Драгољуб Вељковић, Блато, Пирот, 1998, 130.

²¹ Казивач: Павлина Манчић рођена 1934. из Рсовац, забележено 1998. године.

²² Женско јагње се оставља за „домазлук“. Казивач: Вукосава Панајотовић (1923) из Раснице. Забележено 2001. године.

²³ Казивач: Богомир Тирков (1938.) село Дојкинци – 2001. године.

²⁴ Казивач: Павлина Манчић (1934) Рсовац – 2000. године.

²⁵ Некада је било више магијских радњи приликом муже; прим. аут. Зато погледати: Ђорђевић Тихомир, нав. дело.

²⁶ Казивач: Миодраг Стојановић (1944). Забележено 2000. године.

освешта.²⁷ Ако нема храма, носи се „на крст“, односно под миросано дрво где долази свештеник. Поред хлеба, најважније је доношење јагњета у посуду која се зове „паралија“, а носи се и сир. „Поп узима предњу десну плећку и четвртину сира, а погачу ретко“.²⁸ После тога, иде се кући на свечани ручак. После ручка ће се све кости поједеног јагњета покупити и затрпати у мравињак што је асоцијативан магијски чин. Значи пуно оваца и стоке уопште, а самим тим богатство и здравље у кући. Некада су девојке и момци пре ритуала одлазили да се умију или окупају у „неначетој“ води, а увече су остајали на седељкама. Сада се умива код куће, а ако негде и остану дуго у ноћ, у градској и приградској средини, онда је то „журка“, за разлику од старе „седенће“. Религијски чин у овом паганском обичају је израз узајамног помирења цркве са народним обичајем како би се више приближило Св. Ђорђу који убија аждају (зиму) и спасава од зла, доносећи лепше дане, богатство и здравље (пролеће).

На Ђурђевдан девојке враћају за кога ће се и да ли ће се удати. Под јастук стављају цвет узет са олтара и огледало, некад огледало у коме се нису огледале, чешаљ којим се нису очешљале и лавор воде у којој се нису прале под кревет, па шта сан каже, тако ће и бити, ако се уопште сан упамти. Ђурђевдан је и сеоска слава, заветина, литија, али и крсна слава. Тако буде да они којима је овај дан крсна слава „о једном трошку“ обаве и сеоску. Ево како је прославу Ђурђевдана данас, описао мештанин Дојкинаца:

„Млад свет уочи Ђурђевдана креће на појату, на више места пале ватру, певају песме и беру здравац и друго цвеће са купином пре сунца. Донесу венчиће увезане црвеним концем. Један за ведро где се музе млеко, један где се цеди млеко на бакрач, један на овцу која прва изађе тамо где се музе. Полукружно се окити као капија код стоке, тамо где се музе. Пусте се јагањци и које прво изађе окити се венцом. Испод ведра у које музу млеко у рупу се стави некувано јаје и један колачић, а на ведро колач са рупом. Пре муже се закоље јагње коме су пре тога ставили венац. На рожиће се завију свеће да горе, а у уста му се стави камен соли. Домаћин у кући запали свеће где стоји неко време и колач. Затим износи јагње из собе и коље га изнад унапред ископане рупе. Када му дере кожу, сече и предње ноге и закопава у рупу у коју се сливала крв да све то не би развлачили керови. Када се одере, онда се усали и натакне на ражањ и напољу пече на жару уз ватру. Када се испече стави се са стране са млеком које је помужено. Део тог млека се подсири (сириште), а део остаје несирено па се носи од појате до села. Сир у цедиљки се носи на крст код школе. Јагње, сир и колач се носе у цркву где свако има своје

²⁷ Забележено у селима Висока и Барје Чифлик 2001. Било је жалби да свештеник одбија да благослови хлеб с рошчићима јер је то „ђаво“. У његовом непознавању обичаја и несхватању симболике јагњета (нарочито тај хлеб месе самачка и стара домаћинства, као и она која нису при стоци да би клали јагње, те тај хлеб има посебан значај за оног ко га прави у том облику).

²⁸ Казивач: Марица Ђирић, рођена 1961. године из Барје Чифлика. Забележено 2001. године.

место. Не може како се хоће, већ по фамилији. Чека се поп да све окади. Он узима паре, леву плећку и доњу вилицу јагњета са језиком. После тога се скупи народ и једну плећку додају деци. Које дете дохвати каже се: „ко да је вук појео“. Затим се спомен (крст) који су саградили најближе, окити и остави нешто хране. Тада почиње славље. На овај дан се не ради. Долазе рођаци на јело и пиће, а буде тога и да понесу. Кости јагњета се скупе и затрпају у „бробинало“ – мравињак да керови не развлаче, а да се стока множи као мрави. Чобан који је први изгонио овце после славља, испали пушку и то је крај Ђурђевдана.²⁹

Свети Ђурђиц је намењен истом циљу. Мада је слава сточара која пада у јесен, 16. новембра, манастир Св. Ђорђа у Темској слави ову славу, а не пролећни Ђурђевдан. Народ долази са свих страна на освештани ручак, доноси дарове, али и славске колаче на освештење. На манастирској чесми се пуне боце с водом за коју се верује да је тог дана лековита. Са славе свако понесе бар комадић погаче кући. Ово је заиста један од омиљенијих празника у Темској и околини што се може видети по многобројним гостима за које су капије манастира на тај дан широм отворене. Свети Ђурђиц је и крсна слава многих домаћинстава.

Јеремијиндан се јавља као заветни дан када понегде иду литије. Он је варовни и усечни дан. Змијски светац.³⁰ Најизраженији је тамо где има змија које би могле ујести човека или стоку. Тако је у пустом селу Сиња Глава неколико десетина километара од Пирота, које се налази у планинском подручју с мало земље и доста камена прибележено постојање обичаја да се на овај дан уз лупање лопатама изговарају следеће речи: „Јеремија у поље, беж те змије у море“. У још неким селима планинског краја разгоне се змије на сличне начине: лупа се у шерпе и лонце и виче: Јеремија у поље, беж те змије у море. Која змија остала, своје очи избола, „а све то како би оне биле током целе године што даље од људи и стоке. Богатство старог ритуала са паљењем старих крпа или нечег сличног где се каде кућа, дворишне зграде и торови са низом других магијских поступака ишчезли су.³¹

²⁹ Казивач: Ђунић Ђорђе (1925) Забележено у Дојкинцима 2001. године.

³⁰ Софија Н. Костић, *Култ змије код Срба*, Ужице, 1998.

³¹ Исто.

*Прослава манастирске славе Св. Ђурђиц
у манастиру Св. Ђорђе у Темској 2003. године
благосиљање гостију*

Освештавање славског колача

*Освећани колачи у
цркви Св Ђорђе уз олтар*

*Дочек гостију који су сами дошли – двориште
с постављеном трпезом*

*Манастирски гости у конаку на ручку
за столом с лева на десно су истраживачи из Етнографског музеја,
Милош Матић, Гордана Јовановић, Софија Костић и Ранко Баришић*

Точење свете воде на култном манастирском извору

*Дечак с освештаним хлебовима
које треба понети кући*

Спасовдан се слави највише као заветни дан у Пироту и околини. На тај дан се меси колач и носи у цркву. Држи се литургија и обавља се ритуално обилажење цркве 3 пута уз адекватно појање Христу Богу. Када се после обреда врате у село, жене бацају жито из сита и говоре: „Нек вам роди жито, вино, да је родна година“.³² На литији се носе барјаци и звоне звона, а после обилажења цркве литија иде у њиве. Иде се до миросаног дрвета. Мушкарци служе ракију, а жене носе сито окићено са житом које се баца да година буде родна, а жито се ставља и женама у недра.³³ У селу Блато већ вековима живе Срби, од којих је мањи део досељен из Црвене Јабукe. Спасовдан је у Блату сеоска слава. „Мештани носе литије и крећу са крста Свети Сава из школског дворишта, затим јужно до Колчине крушке где се обнавља крст на запису (зарезује). Одатле литија иде преко имања на потезу „Греда“ и „Песак“ где је крушка Ставрије Гошића где се урезује други крст. После тога се иде у виноград, до крушке Милана Милићевића где се урезује 3. крст.

Онда литија креће преко церовика у „Равништу“ и долази до крста испод блатског гробља где се организује заједнички ручак. Док се литија креће, једна особа клепеталом даје знак мештанима и ови долазе на ливаду крај крста.

³² Казивач: Богомир Тирков, Дојкинци. Забележено 2000. године.

³³ Казивач: Ђунић Боринка (1924) из Дојкинца. Забележено 2000. године.

Тог дана се сво мужено млеко усири и све донесе до крста.

Поп реже после службе колач (половину узима) као и половину сира, а од печења задњи бут. Сваки домаћин донесе печено јагње или јаре (а понеко и прасе). Поклон са славе поп запрегом тера кући. У један котлић обично неко дете прикупља новац верника за попа на добровољној основи. (Иста литија се прави за Св. Џермана).

Млади певају песме. Сви су свечано обучени и на главама имају венце од цвећа разних боја.

– Свети Спаса коња спрема,
коња спрема, колан нема,
колан спрема, узду нема.
– Па си пође Свети Спаса
да си своје поње зађе.
Па си сrete стару мајку,
– па је праша Свети Спаса:
„Где си била стара мајко?“
„Море синко Свети Спасо
ја сам поље прошетала,
наше поље много добро:
јесењин клас је исврљила;
пролећни је у вретено.
Од два грозда, ведро вино,
Од два класа шиник жито“.³⁴

Манастир Поганово има Спасовдан за славу, али га не слави. Народ дође и донесе храну и све што треба те поставе на заједничку трпезу. Војнеговац такође има Спасовдан за славу, а јавља се и другде.

Тројице падају седму недељу по Ускрсу и светковале су се три дана. У већини села где постоје цркве намењене Св. Тројици су литије и заветни дан. У околини Пирота ову целу недељу „жене празнују, а нарочито тешке жене“. Ове последње да им деца не болују од „русе“.³⁵

Да је овај празник веома цењен, говори и чињеница да неколико села има цркву Св. Тројице. То су на пример Јеловица, која поред цркве има и литијску славу, затим Рсовци, а Курупац у два села. Св. Тројицу светкује као заветни дан. Негде је то некада била углавном еснафска слава.

³⁴ Драгољуб Вељковић, *Пирот*, 1998, 127–128.

³⁵ Владимир М. Николић, *Нешто из народног празновања*, Караџић, лист за српски народни живот, обичаје и предања, Алексинац, 1900, 89.

Летњи годишњи обичаји и славе

Видовдан се обележава 28. јуна у Друговцу великим скупом. Овај празник у некадашњем виду прослављања се више не може наћи. Данас је преузео доста политичких елемената због историјске битке која се одиграла на косовском пољу 15–28. јуна 1389. године између Срба и Турака. Међутим, ако се слави као пагански и верски празник остали су понегде редуковани обичаји. Српска православна црква га уноси у календар тек 1892. године. Сам празник је везан за пагански култ старословенског божанства Вида. На тај дан се доста врача и прориче, а очи умивају у води у којој је биљка видовчица како би очи биле здраве, али и да би се излечиле.

Ивањдан, (Св. Јован биљобер) који се прославља 7. јула у најтоплијем месецу у години, веома је омиљен празник. Као и други празници, он има своју паганску позадину, али и православни религијски значај. На овај дан се као и у другим крајевима Србије иде у поље и бере цвеће, а посебно богородичина трава. Биље убрано на овај дан је лековито и свака кућа гледа да осуши за чајеве и мелеме најпотребније траве. Од ивањског цвећа (иванчице) плету се венци и њима ките врата куће, капија, крст, носи се у њиву и код стоке „да болест не уђе“.³⁶ У амајлије које се и данас носе, као један од састојака нађе се и мало ивањске траве. У самом Пироту овај венац се може купити на пијаци као и у другим урбаним срединама где је од обичаја остао само симбол венчића и уважавање лековитости ивањских трава. Некада су девојке гатале за кога ће се удати и постојао је низ најразличитијих поступака који су се одигравали на дан Св. Јована летњег. Паљење ватри се и даље задржало тамо где има млађег света. Ватра се на моткама за које се закачи кора неког дрвета које дуже гори, проноси кроз село и сва места која треба заштитити од болести. Некада је то био веома весео и апотропејски посебан дан. Певале су се песме:

„Лиле, лиле, вакло јагње,
 да идемо у Загорје,
 у Загорје оро игра
 све момчета ферманчета,
 све невесте оплетене,
 а девојке у забо' ње!
 Лиле, лиле, вати пиле,
 он га стисну, оно писну,
 понесе га да га пече,
 оно прну па утече!
 Девојће се насмејаше

³⁶ Миле Недељковић, нав. дело.

па ми лилу запиташе:
„Лиле, лиле, камо’ ти пиле?“³⁷

Некада су упражњаване и вечерње седељке. Вило се оро (коло) и певале песме. Било је углавном много младежи. Сада је тај обичај ишчезао. Понегде се још и запале ватре-лиле, али у сваком случају млади нису расположени за одржавање овог обичаја што је нормална последица савременог начина живота и много другачијег вида забављања.

У најтоплијим летњим месецима невезано за славе (у јулу и августу) када није било дуже време кише, кретале су се маскиране поворке додола које су се до данас сасвим изобичајиле.

Св. Илија (Илиндан) спада у ред најпоштованијих празника у Србији. Празнује се 2. августа по новом календару. Светкује се највише као заветина и еснафска слава. За Св. Илију се не кува кољиво, односно жито зато што припада групи живих светаца. У селу Паклештица слави се са страхопоштовањем. Код крста оброка Св. Илији, постављеног 1930. године у месту званом Бајин дел, на сам празник коље се чиста овца коју сваке године даје други домаћин. Месо се кува у котлу, а зготовљено јело се зове „молитва“. Обавезно се меси обредни колач. У Паклештици кувају и пшеницу па све то носе код Оброка. Позове се свештеник да прочита молитву и пресече колач. После обреда почиње ручак. Од „молитве“ се носи и кући да се послуже укућани.³⁸

Врачеви, Св. Кузман и Дамјан се јављају у околини Пирота и као кућна слава и као заветни дан, а у неким селима иду литије. Празнују се два пута у години, 14. јула и 14. новембра. На Св. Враче су се људи заветовали да би били здрави. На тај празник се никако не баје. У Расници је подигнут храм Св. Кузмана и Дамјана. За ту славу која је и крсна слава куће, једна мештанка на тај дан позива тачно 40 гостију на ручак. У цркву носи славски колач да га свештеник освешта, а за јело спрема белу пилећу чорбу, а неки пут телећу или свињску. Затим суву паприку коју пуни пиринчом и свињским месом, а од виновог лишћа прави сарму. Затим следи обавезно печење и 7-8 врста торти. Увек мора да буде доста хране и да остане за понети. Овај обичај спремања хране да се понесе кући је веома важан. Данас кажу да се храна шаље деци или старима који нису били на слави. Међутим, иза овог даривања стоји укоренењен култ покојника.³⁹ Као заветина, некада ју је славило цело село а гозба се правила под шаторима. Сада тога нема.⁴⁰ Храм у Расници је новосаграђен. Људи нису баш блиски вери, али млађи свет се све више враћа славама и цркви. Ово село показује тенденцију развоја, а и близу је Пиро-

³⁷ Др Илија Николић, Милан Ђ. Станојевић – његова збирка народних песама из пиротског краја, Пиротски зборник бр. 4, Пирот, 1972, 207.

³⁸ Никола Г. Ђорђевић – Драгослав В. Војчић, Паклештица, Београд, 2001, 132.

³⁹ Софија Костић, *Народна знања и веровања у књажевачком крају*, ГЕМ 62, Београд 1998, 121–153.

⁴⁰ Казивач: Ђорђевић Митра, (1928) Забележено 2000. године у Расници.

та. Утицај на однос према вери је значајнији од стране струје становништва пореклом са Косова. Међу неким од повратника има и оних који су били у државним службама и сада као пензионери на неки начин доприносе неговању традиције коју преносе на младе. Управо због спутавања неговања традиционалних обичаја док су били у радном односу, ти људи су више упорни у настојању да сада надокнаде све оно што су временом изгубили.

Манастири и цркве по селима у околини Пирота указују на славе и пре-славе које се поштују како од стране свештенства тако и народа који светкује те славе као кућне, сеоске, заветине или литије. Тако на пример у Изитовцима се налази манастир Св. Арханђел, у Рсовцима Св. Илија, а поред манастира и црква у пећини брда Калик намењена Св. Петру и Павлу. У Височкој Ржани и Сукову су манастири посвећени Св. Богородици. У селу Поганово је манастир Св. Јована Богослова.⁴¹ Може се рећи да се црвена слова у календару увек поштују од стране верника, али и многи датуми обележени масним црним словима као на пример Св. Прокопије за кога се каже: „Светог Прокопа су се и Турци плашили“⁴² те на тај дан не треба ништа радити јер слови за тежак. Постоји прича с терена од човека који је на сам празник секао дрва и једна иверица „прсне“ и избије му око.⁴³ Нарочито се треба клонити сечива и металних алатки. Сеоске славе и заветине имају посебан значај.

Јесењи годишњи обичаји и славе

Тако на пример **Митровдан** који пада 8. новембра, или како га још називају Гмитровдан, чини крај летње половине године и почетак зимске. Веома се поштује и слави у многим селима првенствено као заветина, а у кућама и као крсна слава. У селу Завој је некада прослављан због повратка хајдука који су се тада припремали да презиме док не дође топло време за Ђурђевдан да поново крену у хајдучију. Временом је овај дан прерастао у омиљени празник. Пошто су тада завршени главни пољопривредни радови, онда има времена за славље. Домаћин куће коме је тај дан крсна слава иде по селу с ибриком пуним вруће ракије и позива госте. Званица попије мало ракије и тиме потврди свој долазак. Пред саму славу укућани секу колач и чита се молитва. Гости долазе на вечеру. На слави су се певале хајдучке песме. Једна од њих говори о томе шта се вечерало у седам славских дана:

„Једну вечер вечерали:
Једну тицу јаребицу,

⁴¹ Милица Петковић, нав. дело.

⁴² Забележено на пијаци у Пироту 2000. године.

⁴³ Забележено у Пироту 2001. године од Н. Н. особе старе 78 година.

Мало вурду у паницу.
Планино, зла рано!

Друго вече се у следећој строфи испред птице јаребице додају два голуба пролетња, треће вечери „три кокошке менђуше“, затим „четири гуске пердушће“, па „пет јарца печена“, затим „шес овна јалова“ да би последње вечери та песма звучала овако:

„Седму вечер вечера’мо:
седам вола бивола,
шес овна јалова,
четри гуске пердушће,
два голуба пролетња,
једну тицу јаребицу,
мало вурду у паницу,
планино, зла рано!⁴⁴

У Дојкинцима ову славу славе тако што најпре саставе списак гостију које после домаћин позива. На дан славе окади се кућа и сече се колач који је украшен. У колач је забодена свећа која се пали тек кад гости дођу. Жене стану на леву страну, а мушкарци на десну. Кад домаћин окади храну и изговори оченаш, он пољуби колач и преломи га тако што једну половину да даље десној страни, а другу левој, тако да сви гости пољубе колач и одлеме парче прекрстивши се пре тога. Тамо где има могућности, зове се свештеник да за славу посвети водицу и обави славску церемонију. Обавезно је кувано жито. За вечеру се спремају супа, пуњене паприке, печење и колачи. Пију се ракија и вино. Гости долазе и сутрадан на ручак.⁴⁵ На Митровдан се не ради јер се верује да ће оно што се направи тада, преко године мишеви појести.⁴⁶ О Митровдану су се обично измиривали стари рачуни. Иначе, у већини села у околини Пирота је празнован 9. новембар дан Св. Нестора под називом „Митров-дан“. По предању, чирак (шегрт) Св. Димитрија, Нестор, убио је некакву алу из које је истекло и намножило се свакога гада – много мишева, гуја и гуштера,, па је овај дан празнован да преко године мишеви не чине штету. Тврдо верују: што се год тог дана направи и уради, то ће све преко године мишеви упропастити.⁴⁷

Дани Св. Мрате називају се **Мратинци**. У околини Пирота су дани Мратинаца називани по редоследу Први до Седми Мрата и по селима, нарочито око Мицора светковано је свих седам Мрата, док у селима која су ближе граду светковани су само (11. и 17. новембар) Први и Седми Мрата. За Мратинце су у околини Пирота везани многи обичаји. У Високом се празновало неколико дана „да стока не би страдала од курјака“. У Топлом Долу се пра-

⁴⁴ Војислав М. Минић, *Завој*, Пирот 1989, 38.

⁴⁵ Казивач: Злата Ђирков (1938) из Дојкинца. Забележено 2001. године.

⁴⁶ О церемонији позивања на славу погледати: Часлав Р. Спасић, *Присјан*, Пирот, 2001.

⁴⁷ Влад. М. Николић, *Нешто из народног празновања*, 1900, 88–91.

зновао чак 11 дана. „За то време овце нису премештане са места на место. У Рудињу се три дана није смео да помене „курјак“. Ако се неко превари, па и помене вука, говори се: „През море му вечера, у дупе му церова главња!“ Веровало се, иначе, да ће, у случају да не буду поштовани сви обичаји, стока страдати од вукова. Гости из других села журили су кући да се на „Мратинци“ не нађу у туђој кући. Ако и „ухвате Мратинци“, морали су да остану све до краја празника.

Некада су се, после убијања вука, у појединим селима приређивале обредне поворке. Ловац и још неколико људи носили су од куће до куће вучју кожу напуњену сламом и наденуту на мотку, и од домаћина „добили на поклон преслицу вуне“.⁴⁸

У оквиру јесењих слава највише се славе Св. Арханђел Михаило (свети Ранђел) и Св. Никола који већ залази у божићни пост и најављује циклус зимских празника и обичаја.

Зимске славе и обичаји

Први већи празник који најављује цео низ најзначајнијих религијских зимских слава и ритуала који уз њих иду, и трају до данашњих дана је Ваведење (4. децембар), односно *Увођење Св. Богородице* у храм. То је углавном женски празник па младе жене и нероткиње на тај дан углавном нису радиле.

За сточарске крајеве у околини Пирота веома је био важан „Андрејин дан“ (13. децембар) који је празнован да људе и стоку не би нападали медведи. „Тога дана, у рано јутро на кров куће („чандије“), стављан је куван кукуруз (клас) који је претходно загризла најстарија жена у кући. Остатак кукуруза се даје деци, да га поједу – „за здравље“. У појединим селима (Топли До, на пример) на Св. Андреју није се смео јести кукуруз, нити се смела помињати мечка. Куван кукуруз стављан је на кров куће или стаје и позивана мечка да га поједе, да не би јела стоку у току године. У неким селима (Велика Лукања, на пример) мечка је на „Андрејин д н „називана „тетком“.⁴⁹ Што се тиче ових обичаја навела сам их као занимљиве, али изобичајене. Наиме, села Велика и Мала Лукања су већ око петнаестак година потопљена, а село Завој је потопљено још седамдесетих година XX века. На њиховом месту се налази сада велико акумулационо језеро и хидроелектрана. Водом је прекривено око 20 км лоших путева и око 520 хектара земљишта, од чега 20 одсто чине неплодне површине, док 80 одсто одлази на оранице, пашњаке,

⁴⁸ Томислав Г. Панајотовић, *Адети*, Пирот, 1986, 105.

⁴⁹ Исто, 106.

воћњаке, ливаде и шуме.⁵⁰ Због природног одрона земљишта који се догодио 1963. године донета је ова коначна одлука о потапању поменутих места како би се избегле даље катастрофе, а створили услови за нешто што ће у сваком случају имати велику економску корист за Пирот и околину. Становништво је исељено, а природни, привредни и културни миље сасвим измењен. Од карактеристичних демографских, пољопривредних, сточарских, друштвених и историјских података, остала су сећања бивших житеља оба села од којих је већина населила сам град Пирот. Рецимо: „доласком у град становници села Завој извршили су извештај на градску средину, али су се много више под утицајем те средине сами мењали“.⁵¹ Тако су се временом адаптирали на урбану средину да су постали њен саставни део. Променили су понашање, обичаје и све оно што их је повезивало са старим крајем у којем су били самостални сточари и пољопривредници. На овај начин су годишњи обичаји из ових села сасвим изобичајени као и много тога везаног за ову групу становништва. Данас се могу посматрати само у оквиру изучавања одређених правила понашања (као што су поменути годишњи обичаји) становништва Пирота. Када су у питању славља, онда су зимски дани свакако најлепши период. Нема тешких сеоских послова, а славе добијају посебну драж и сви им се радују. Св. Никола је крсна слава многих породица и прославља се 19. децембра по новом календару. Како пада у време поста, храна је посебна као и колачи. Међутим, интересантно је да је код Срба за овај дан могућа и мрсна слава. Значи, на трпези се понекад нађу и печења па и друга јела која нису посна. Овај детаљ указује на веома старо порекло празновања овог свеца и то по неким правилима који се косе са црквеним поимањем понашања и исхране на тај дан. Дађу само пример Срба у источној Славонији код којих је ова слава мрсна.⁵²

На Св. Игњата, (2. јануар) који се слави после Андрејин дана (13. новембра), а претходи Божићу, (у народу је познат као „кокошињи Божић“), био је обичај да домаћин или неко из куће рано ујутро уђе у кућу с гранчицом дуговечног и снажног дрвета или неке родне воћке и њоме благосиља кућу и укућане, а затим ту гранчицу забоду у огњиште. Овај пагански обред има карактер апотропејона, панакеје, а својствен му је и дивинизиторни карактер као и код разних других назовимо магијских ритуала који су присутни приликом обележавања неког празника који се данас везује за одређеног свеца или је опстао као обичај за који се не зна прави разлог чињења, али се упорно понавља према принципу „ваља се“. У понеку кућу зађе и кокошињи положајник која одмах поставе на јастук како би се и кокошке легле. Он благосиља и царајући ватром жели пуно пилића, пернате живине, али и плод-

⁵⁰ Мр Стеван М. Станковић, Завојско језеро, Пиротски зборник бр. 2, 1969, 135.

⁵¹ Паулина Игњатовић, Адаптација Завојца у Пироту, Пиротски зборник број 10, 1979, 55.

⁵² Села око Осијека, Вуковара и Ђакова која су настањена Србима. Неки од њих, углавном старинци (село Копривна) су далеким пореклом из источне Србије.

ност у осталим гранама привређивања.⁵³ Некада је било пожељно да прва особа која уђе у кућу буде циганка. „Када неко не храни добро своју стоку и она није добра, присећао се ко их је први „подлазио“ да би га „окривили“ и палили „олајлије“.⁵⁴

С овим даном крећу и коледарске поворке. Оне иду од куће до куће и благосиљају. Најважније поворке се крећу на Бадњи дан. Тада се окупе „дечаци, узму торбе и зају селом. Домаћице већ у зору испеку коврждање. Дају орахе и сушено воће. Коледари носе мале хрестове гране и кад уђу у домаћинство један од њих рецитује:

Добро јутро домаћине,
Нова година се хвали
Са пшеницом – белицом и мушком дечицом,
Са вином и љутом ракијом,
Са телчинка, јаришка и јагњишка,
По пут одила и кут носила“.⁵⁵

Када улазе у кућу кажу: „Бог из ижу, ми у ижу бре.“ Када их домаћин дарује после низа ритуала које изведу за плодност стоке, за одржање пчела и растеривање злих сила, онда одлазе уз обратно изговорене претходне речи: „Ми из ижу, Бог у ижу.“

Некада су те поворке биле састављене од маскираних мушкараца који су носили мочуге, топузе и две дрвене сабље. Око паса па чак и ногу стављали су клепетуше, правили су велику буку и често били зауздани. Међусобно би махали сабљама и пробадали невидљиве силе, караконцуле, завиривали у сваки кут домаћинства. У поворци је један мушкарац био маскиран у невесту, а главни је био дедица који је и најстрашније изгледао. певали су песме у којима се понавља реч коледо, одиграли би једно коло, а домаћини би их чистили после благосиљања куће за здравље и берићет, оним што у датом моменту имају. То је увек храна и понегде ракија. Ретко кад новац. Пут коледара је био тајна за све, како не би дошло до сусрета са другом поворком. У случају да се то ипак догоди, долазило би до озбиљне тучњаве. Зато се такав сусрет и избегавао јер се веровало да ако се коледари потуку, биће града.⁵⁶ Наравно, оваквих архаичних поворки више нема.

Покладе се обележавају у пиротском округу углавном исто. Обавезне су олајлије или оратњице. На дрвене штапове са ракљама се учврсти слама која се пали увече. Те мотке носе мушкарци, углавном младићи и дечаци врте их изнад главе и узвикују „ората копата“. На дан покллада у селу Дојкинци био је обичај праштања или „прочка“ где су се мирили они који су се током године посвађали и да би у следећу годину ушли „чисти“. Помирени, без

⁵³ Тихомир Ђорђевић, нав. дело.

⁵⁴ Војислав М. Минић, *Завој*, Пирот 1989, 38.

⁵⁵ Часлав Р. Спасић, *Присијан*, Пирот, 2001, 60.

⁵⁶ Миле Недељковић, нав. дело.

дугова и с богатом трпезом уз уважавање свих обичаја који су се као главни очували.⁵⁷

Бадњи дан је веома свечан. Ујутро рано, домаћин, уз посебну и свечарску церемонију и са рукавицама иде у шуму да посече бадњак који пред вече уноси у кућу увијен у „месал“, односно платно којим се увија тесто и хлеб. Бадњак се „претрупи“ на три дела и ставља у ватру, али се пази да не изгори цео. Целе ноћи гори ватра. „Главња од бадњака се користи касније за лечење. „У појединим селима неизгорели остатак једног од три дела бадњака износио се рано ујутро у двориште и са њим се обилазило око дрвећа, штала и пчела – да би се обезбедила заштита од „нечастивих сила“ и урока... Од остатака (угљенисаних) бадњака током године понегде је прављен водени раствор. Њиме су се умивали они који су „уватили наочи“. Угљен бадњака коришћен је и приликом бајања. Иначе, када је уношен у „ижу“, бадњак је, попут живог створа, дочекиван речима добродошлице, а и певало се: Добро вече коледо, Исус се роди, коледо; Ваистину се роди, коледо...“⁵⁸

Стари ритуали везани за Бадњи дан су били веома богати разноврсни од села до села. Све се знало којим редом шта иде. Данас, када нема огњишта, бадњак се понегде пали у дворишту, а колективно пред црквом. Негде симболично стоји грана у кући до јутра. Ко може, однесе ту грану и хлебове у цркву да се то посвети, а у цркви оставе поклоне: углавном пешкире, вино и новац. Оно што се очувало, то је прављење колача. За Бадње вече се меси више хлебова са разним фигурама или се месе појединачни са разним представама.⁵⁹ Тако се на трпези могу наћи хлеб њива или хлеб са фигурама које представљају стоку, кућу, виноград и сл.⁶⁰ Посебно је мешена бесквасна чесница у коју се стављала метална пара па када се чесница изломи, онај ко нађе тај новчић биће током године пун пара и доносиће породици срећу. У кућу се уноси слама и на слами се на чаршафу поставља вечера која се састоји од разноврсних и богатих посних јела. Обавезна је кувана пшеница, ораси, пихтије од боба, паприке пуњене купусом, грождје са тавана које се чувало на ораховом лишћу, пита са киселим купусом, компоти, пита тиквењача, пасуљ, ђувеч и врућ хлеб. Домаћин окади трпезу ишчита молитву и када се сви прекрсте додирну земљу уз речи: „Човек је од земље, у њу ће и да оде“. Домаћин узме колач и изнесе га у двориште где одломи парче и поједи га намењујући га као вечеру Божијој мајци. Онда се врати у кућу и за сваки хлеб каже већ чему служи и тек онда се чесница „кравај“ ломи тако да сви добију.⁶¹ Некада се на тој слами на којој се вечерало, после спавало и то на једној страни да не би пшеница полегла. Данас је тај обичај ишчезао. Многи од ритуала се прилагођавају савременом животу. Тако неко и не уно-

⁵⁷ Погледати: др Милан П. Петровић, *Дојкинци*, Београд, 1997.

⁵⁸ Томислав Г. Панајотовић, нав. дело, 107.

⁵⁹ Софија Н. Костић, нав. дело.

⁶⁰ Томислав Г. Панајотовић, нав. дело.

⁶¹ Часлав Р. Спасић, нав. дело, 62.

си сламу, а понегде на сто ставе сламу па чаршаф и тек онда поставе вечеру. Ако има смокава и сувих шљива и оне су присутне на трпези. На Бадњи дан се не иде нигде. Остаје се у кући. То је празник који је везан за кућни лар и прати га доста магијских радњи очуваних из паганских времена.⁶² После преспаване ноћи у неким селима не тако, давно био је још очуван обичај да се на Божић омрси у рану зору врапцима који су нахватани и до 40 комада, очишћени, нанизани на жицу и тако испечени спремљени да се једу како би била лака година.⁶³ Ко је имао услова ишао је на поноћну литургију у цркву где се и причешћивао. Тамо где цркве и свештеника није било, људи су сами различитим поступцима прелазили са поста на мрсну храну. За сам Божић спремала се јанија, чорба, ћуфте, подварак, паприка пуњена месом, сарма од лишћа винове лозе, печење јагњеће и свињско салате од зимнице и колачи од којих највише салчићи, бресквице и обланде. Пије се врућа ракија и вино. На Бадњи дан и на Божић обавезно ујутро долази полагањик. Понекад се и договори ко ће то бити. Он цара гранчицом по ватри и жели здравље укућанима и плодност стоци. Домаћин га дарује углавном храном. Данас деде и бабе спреме унуцима паре па их родитељи пошаљу те они буду положеници, а паре им добро дођу да купе себи за Божић неки поклон.⁶⁴ Слама од трпезе са Бадње вечери однесе се под неко родно дрво и тамо запали. У граду се грана и мали снопић сламе који симболизују део старовременог ритуала, одмах сутрадан изнесу из куће. Ко нема шпорет да то спали, обично закачи то на неко дрво јер не жели да га баци на ђубриште да му година не би била таква. Одроз те имитативне магије назире се у већини ритуалних радњи овог најрадоснијег хришћанског, а код нас православног празника. У самом Пироту овај празник је и црквена слава. Српска нова година која пада на Св. Василија после рата се није славила, али сада се дочекује као и међународна хришћанска Нова година. Затим следи прослава славе Св. Јована Крститеља који је многим породицама крсна слава. Уочи славе је Богојављење када се верује да се обично у поноћ отварају небеса и појављује Господ. Ко тада пожели жељу, она ће му се заиста и остварити. Тада и девојке врачају да би сазнале за којег момка ће се удати. На Св. Јована-Водице, од леда се исече крст који се окити и сви га љубе. Затим следи еснафска, школска и данас здравствена слава просветитеља Св. Саве. Потом се обележавају Три јерарха, Сретење и тако се круг затвара Младенцима којима се завршавају зимски празници и почињу пролећни.

⁶² Тихомир Ђорђевић, нав. дела.

⁶³ Казивач за храну и наведени обичај: Игњатовић Момчило (1954) из Темске.

⁶⁴ Забележено у Пироту 2001. године.

Остали годишњи обичаји

Обичаји уз послове почињу у земљорадњи сетвом. Овај јесењи обичај се у околини Пирота назива „орање жито“. За почетак овог производног циклуса изводило се некада неколико значајних обичаја који су имали улогу да поспеше радове који би на крају дали повољан исход. Почев од анимистичких веровања која су налагала приношење жртве, рецимо у крви закланог петла, али и хришћанског кађења семена.⁶⁵ Био је обичај да се жар стави на раоник и размахне њиме изнад расутог семена да би се одагнале зле силе, али семе се исто тако обилазило упаљеном свећом чији је пламен имао исти циљ. Веровало се да на тај дан не треба давати ништа из куће нити позајмљивати, али ни у кући ништа радити. Гледало се да сетва почне у времену када се месец пуни како би рода било више. Сам дан када је сетва почињала био је обично понедељак у зависности од временских прилика. Међутим, ти обичаји који су некада били веома важни и обавезни, данас су изобичајени, али још увек постоје стари људи који се сећају неких од њих у фрагментима.⁶⁶ Пре почетка орања јарам за волове се украшавао црвеним китама, а пре но што крену говеда, потури им се жарач да пређу преко њега да не би било града. Жарач симболише топлоту земље, сунце и уопште повољно време док траје сетва. Спрема се свечан ручак који је домаћица доносила орачу. Она би се закитила црвеном мушкатлом и уз ручак понела топлу погачу или два краваја за волове. На прву бразду би побола комад дрвета са црвеном вуном и вретено са започетом пређом. После ручка, домаћица се враћа кући док орач продужава да оре. На тај дан се нису радили други послови.⁶⁷

Овај обичај је ишчезао као и многи други са осавремењивањем пољопривреде и модерним начином обрађивања земље. Многи обичаји које су забележили локални становници у жељи да сачувају од заборавља своје обичаје више не постоје. Могли би се поменути радови око жетве. За ове послове су се некада стварале мобе, а доцније изнајмљивали радници. Док се жело, певале су се песме од којих се и данас неке певају независно од разлога због кога су настале као на пример:

„Јеч м жела, јеч м жела
 Ружица девојћа,
 Јеч м жела, јечму говорила:
 „Ја те жела, а ја те не јела!“⁶⁸

⁶⁵ Опширније о томе: Кулишић Шпиро, Из старе српске религије, СКЗ, Београд, 1970.

⁶⁶ Расправу о разлозима чињења неких магијских радњи као и њихово ново тумачење треба обрадити у оквиру народних знања и веровања или магијских радњи везаних за обичаје: прим. аут.

⁶⁷ Никола Г. Ђорђевић – Драгослав В. Војчић, Паклештица, Београд 2001, 132.

⁶⁸ Манојловић, Коста П: „Народне мелодије из Источне Србије“, САНУ, Београд, 1953, 79.

Некада је прво класје жео домаћин и од њега се правио венац који се качио на кућу. Од последњег класја када се жетва заврши исплете се посебан венац увезан црвеним концем. Звали су га „божја брада“ и качио се испод крова амбара.⁶⁹

Изгон стоке на појате и другде је област коју истражују научници који се баве традиционалним привређивањем, земљорадњом и сточарством. Ови ишчезли обичаји могу се пратити кроз многобројну литературу.⁷⁰

Данас су се очували неки основни обичаји везани за послове, али они не припадају циклусу годишњих обичаја.

Панађури или вашари су некада били дан који се ишчекивао и за који се припремало. Поред општег сајамског карактера, економског, занатског и трговачког, они су имали своју веселу страну. Дружење, забаву, али и упознавање младих нарочито кроз игру у колу. Девојке су се посебно дотеривале и облачиле најлепше хаљине или чак шиле и припремале нове. Сјај и шаренило, мириси дружења, сусрети и послови који су се склапали, су само фрагменти по којима су се вашари издвајали и као посебан вид празника.

„Пирот је у 19. и 20. веку био на гласу по вашару међу трговцима и градовима у Србији, Бугарској, Грчкој, Турској, Румунији и Босни. Два пута годишње био је стециште великог броја продаваца и купаца одасвуда. У Тијабари, о Цветима је био 15. дневни сточни вашар углавном за говеда и коње“.⁷¹ „У Барју је на Велику Госпојину 28. августа почињао трговачки вашар и трајао месец дана.

Обично су се вашари одржавали на дан неког свеца-месног заштитника. Пирот није имао градску славу, а нема ни писаних трагова о празновању такве врсте као ни у сећању становништва. Као развијен административни, привредни и културни центар овог дела Балкана, са свим елементима урбане средине и јаким трговачким везама, развијеним занатством, имао је један од најбољих сајмова широке потрошње – трговачки вашар и угледни сточарски вашар. Зато и није било потребе за градском славом“.⁷² Правих панађура више нема. Сточни вашари нису више истог карактера као некада. Трговачке тезге су пуне новог и увозног алата, разне робе од пластике, уво-

---

⁶⁹ Сви обичаји су праћени многобројним магијским радњама које имају свој значај и представљају веома опширну и значајну тему која се неизоставно мора обрадити како би се те радње и сврха њиховог постојања објаснили: прим. аут.

⁷⁰ Поред познатих српских етнолога и етнографа, скоро свако село из околине Пирота изнедрило је бар једног писца који је објавио књигу о обичајима и славама места у којем се родио. То су махом образовани људи, али аматери у овом пољу тако да те монографије нису задовољавајуће написане, али су изузетно вредне јер су се захваљујући њима сачували од заборавља многи обичаји специфични у односу на друге обичаје у другим местима. Такође, да није њих, ретко ко би могао да обухвати тако обимну тематику и сам уради оно што су они на основу својих казивача а и сопственог сећања написали. Зато те монографије имају велику заштитарску вредност која је веома важна за очување духовне културе Пирота и његове околине.

⁷¹ Милица Петковић, *Панађур у Пироту*, Пиротски зборник, 25–26, Пирот, 2000, 209.

⁷² Исто.

зне хране (највише сирева и слаткиша из Бугарске) као и других ствари. Село Добри До 28. августа има вашар који траје три дана. Продаје се свашта, а буду постављене и циркуске шатре.⁷³ Тога има и у другим местима, док је негде панађур само сточни. Његов пређашњи значај је ишчезао. Колико је био важан, говори писмо старешина лесковачких еснафа упућено 30. јула 1894. краљу Александру са следећим захтевом:

„Ваше Величанство

У вароши Пироту постојао је вашар који је трајао 6 дана, а почињао 15. августа сваке године, а постоји од пре 2-3 века.

На захтев неколицине Пироћана господин министар народне привреде укинуо је вашар постојећи у Пироту, с тим да ове године буде само сточни вашар, а да се овоземаљски производи не продају.

Како је пиротски вашар од велике користи не само Пироту и округу пиротском него и другим варошима, па и самом Лесковцу, јер се на пиротском вашару потроши више овоземаљских производа него на осталим вашарима у Краљевини Србији.

Сви еснафи у вароши Лесковцу, а у име еснафа потписате старешина понизно моле Ваше Величанство да изволи одобрити да исти вашар постоји и ове године као што је пређе било како би се могли спремљени овоземаљски производи потрошити.

Од овог вашара зависи наш опстанак и наша будућност. О овоме постоји наша молба господину министру народне привреде од 14. текућег месеца.

У нади да ћемо добити задовољења

*30. јули 1894. године
у Лесковцу*

*Част нам је бити покорни:
старешине еснафске
Петар Живковић, обућарски,
Сотир Мијаиловић, ћурчијски
Ђорђи Цекић, чизмијски
Миленко Стоилковић, пинтерски“.*⁷⁴

Егзистенцијална важност панађура у традиционалном смислу је изгубљена. Сада су присутни на вашарима кућни производи и препродаја, а тек нешто од пољопривредних справа и предмета за домаћинство отпада на занатске производе и услуге. Излагање производа и склапања разних уговора одвија се на савременим сајмовима различитих намена. Стока се продаје на

⁷³ Казивач: Нешић Нежа (1953) из Доброг Дола.

⁷⁴ *Пирот и срез нишавски*, 1918 – грађа, III том.

мало по сточним вашарима, али за узгајиваче, примарни су исто тако сточни сајмови где се могу купити квалитетне сорте стоке.

У сваком случају, на шарм и велики значај некадашњих панађура који су одавно нестали, бар на тренутак подсети и ови данашњи вашари ма како они сад изгледали.

Један од занимљивијих обичаја који се негује сваке године у релативно новије време, а у оквиру једне од најмоћнијих фабрика у овом крају⁷⁵, везан је за разна такмичења базирана на традиционалним спортским вештинама. Ово такмичење привлачи доста учесника и посматрача и свакако ужива популарност.

Затим, ту су разна окупљања у поводу прослава државних празника (мајска окупљања), али и верска у оквиру градске средине. (Нарочито о Божићу и Новој години). Међутим, већина савремених годишњих обичаја који нису религијског карактера представљају нову, разноврсну и занимљиву област за истраживање. За сада, уочене промене које су настале временом у складу с технолошким напретком, образовањем, новим начином привређивања и другим где на сеоску популацију изузетно јак утицај имају средства јавног информисања, су тек почетак нестајања старих народних годишњих обичаја. Многи од њих ће се очувати кроз културне манифестације чији је циљ негововање старих „адета“ и то је свакако веома важно када је у питању очување етничког идентитета путем фолклористичких наступа и такмичења.

*Истраживачка екипа Етнографског музеја после обављеног посла.
С лева на десно: Драгана Стојковић, Ранко Баришић, Гордана Јовановић,
Милош Матић, Софија Костић и пратилац групе Драган Миздрак*

⁷⁵ Мисли се на фабрику гума ТИГАР: прим. аут.

Sofija Kostic

ANNUAL CUSTOMS IN PIROT AND ITS SURROUNDINGS

Summary

Annual customs that still dominate in the region of Pirot and its surroundings are certainly those having a religious character. These can be divided in the spring, summer, autumn and winter customs. Village patron saint's feasts and processions are still cherished, but the patron saint's day of the village such as St George's Day, is no longer important as it used to be in the 19th and early 20th century. Family patron saint's days are the most widely spread. Many saints are celebrated, but most frequent patrons of homes and families in this region are St. Nicholas, St. John, St. Archangel and St. Demetrius, while Christmas and Easter are the two most significant holidays where the spirit of tradition has been preserved to the greatest degree. Modern life, modern technology, education and knowledge of real economic gains that are reflected through the modernization of the work and operations of every type, have resulted in loss of many customs. They have become irrelevant and therefore, there are no objective reasons to cherish them. Famous Serbian ethnographers (Tihomir Djordjevic, Sima Trojanovic, Spiro Kulisic, Veselin Cajkanovic and others) described them in the best fashion thus leaving the data for further study. Survivals of some of the vanishing customs can now be explored by means of materials, literature and fieldwork.

Татјана Микулић

АНАЛИЗА ПРОСТОРНОГ ПОНАШАЊА НА ПРИМЕРУ САХРАНЕ КРАЉА ПЕТРА I КАРАЂОРЂЕВИЋА*

Погребни ритуал краља Петра I Карађорђевића детаљно је описан и протумачен применом концепта просторног понашања. Погребна поворка посматрана је у јасно дефинисаном просторно-временском континууму, с тачно утврђеним категоријама учесника ритуала и материјалног инвентара који је коришћен. Уочавање статичких и динамичких догађаја за време кретања у (бео)градским оквирима и ка задужбини на Опленцу и постављање ритуала у конкретне друштвено-историјске оквире указало је на његове функције. Он је комуницирао с присутнима и одашиљао поруку. Његова примарна функција била је потврда легитимитета владајуће династије.

Кључне речи: *краљ Петар I Карађорђевић, погребни ритуал, просторно понашање, историјски контекст, материјализација града*

Бројне историјске студије написане су о краљу Петру I, његовом развојном путу од политичког емигранта до владара, стварању државе с династијом Карађорђевић на челу, залагањима за утемељење демократије у Србији.¹

---

* Рад је базиран на магистарској тези под називом „Погребни ритуали југословенских државника и владара 1921-2003. године“ одбрањеној на Филозофском факултету у Београду у новембру 2008. године под менторством проф. др Весне Вучинић-Нешковић и пред комисијом у саставу: проф. др Љубодраг Димић, проф. др Иван Ковачевић и научни сарадник ЕИ САНУ др Младена Прелић.

¹ Драгољуб Живојиновић аутор је монографија о првом краљу из династије Карађорђевић. Ове монографије обухватају цео краљев живот и објављене су у три тома: Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић; Живот и дело у изгнанству: 1844–1903*, БИГЗ, Београд, 1988; Исти, *Краљ Петар I Карађорђевић; Живот и дело у отаџбини: 1903–1914*, БИГЗ, Београд, 1990; Исти, *Краљ Петар I Карађорђевић; Живот и дело, рат и последње године: 1914–1921*, БИГЗ, Београд, 1994. Д. Живојиновић је приредио и дневник који је краљ Петар писао у изгнанству током Првог светског рата. Д. Живојиновић, *Лик Краља Петра Карађорђевића на*

Подробан опис и антрополошка анализа његовог погребња, обављеног средином августа 1921. године, остали су незабележени.

Намера овог рада је да детаљно анализира погребни ритуал краља Петра I Карађорђевића. С обзиром да је предмет истраживања погребна поворка која се кретала у јасно одређеном просторно-временском континууму, основни концепт на којем се заснива ово истраживање је концепт *просторног понашања* па оно, поред јавног понашања људи приликом кретања кроз град, односно, динамичког аспекта, укључује и заузимање простора, тачније, статички аспект њиховог јавног понашања.² Другим речима, задатак је уочавање статичких и динамичких догађаја, а у оквиру њих разматрање аналитичких одредница времена и места (простора) одржавања ритуала, потом учесника ритуала и артефаката, односно материјалног инвентара који је у ритуалу коришћен.³ У исто време, *догађај* је посматран као временски и просторно добро дефинисана колективна активност која је организована с одређеним поводом.⁴

Када говорим о просторној категорији имам у виду, пре свега, концепт материјализације појединих градских целина. Материјализација града је кључна приликом тумачења симболике простора, улица и објеката који су у ритуалу коришћени, а које посматрам двојачко: из визуре њихове свакодневне употребе и из визуре њихове употребе у ритуалу. Симболика простора уткана је у историјско поимање одређених градских простора и трансформацију тих простора под дејством ритуала. У том смислу, говорећи о материјализацији града, Луис Мамфорд у књизи *Град у историји* наглашава да се „у ритму живота града непрестано између материјализација и одуховљење: чврсте творевине у људској свијести попримају симболичка значења и уједињују онога који спознаје с оним што спознаје; с друге стране, субјективне слике, идеје и институције само дјеломично обликоване када су први пут изражене, попримају материјалне атрибуте у видљивим структурама“.⁵

страницама ратног дневника. Петар I Карађорђевић „Ратни дневник 1915–1916“, Београд, 1984. Бранко Петрановић је први том свог капиталног дела *Историја Југославије* посветио периоду краљевине. Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988, Краљевина Југославија 1914–1941*, Нолит, Београд, 1988. Види још: Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, Београд, 1999; Д. Суботић, *Краљ Петар I Карађорђевић и институција уставне (парламентарне) монархије у Србији (1903–1914)*, *Српска политичка мисао, 1*, Београд, 1995, 7–25.

² У студији *Просторно понашање у Дубровнику* овакво схватање нарочито је употребљено у поглављима о простору друштвеног догађања (Поглавље X – Простор друштвеног догађања: Страдун као корзо) и простору религијског догађања (Поглавље XI – Простор религијског догађања: град у прослави св. Влаха). В. Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999, 195–245.

³ Уважавам сугестију проф. др Весне Вучинић да је термин артефакт превазиђен те да је адекватнији термин материјални (обредни) инвентар, те ћу исти у даљем тексту у том смислу користити.

⁴ В. Вучинић, 195.

⁵ Л. Мамфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1968, 126.

Истовремено, у циљу свеобухватнијих резултата, ритуал ћу поставити у контекстуалну перспективу. Основна идеја је да догађаји не смеју остати деконтекстуализовани, већ се морају довести у везу са окружујућом реалношћу. Историчар Дејвид Канадин наглашава да „церемоније, као и уметничка дела или дела политичке теорије, не могу бити тумачене само у оквиру њихове унутрашње структуре, *indépendant de tout sujet, de tout objet, et de tout contexte*“.⁶ Тако посматрана сахрана краља своје коначно значење добија тек након уткивања у целокупан историјски, социјални, политички и економски миље.

Савремена антрополошка мисао наглашава комуникацијску функцију ритуала чији је циљ преношење друштвене поруке. Према дефиницији, свака ритуална активност састоји се од низа симбола који могу бити предмети, радње, догађаји, односно, свака од њих има своју визуелну, вербалну, просторну и временску димензију, које се испољавају истовремено и кондензују у јединствен доживљај.⁷ Самим тим, тумачење овог погребног ритуала резултираће уочавањем поруке коју је преносио.

Краљева смрт и сахрана⁸

Министарски савет је 16. августа 1921. године објавио прокламацију народу Краљевине СХС да је краљ Петар I Карађорђевић после дуге болести преминуо. Након завршеног протокола о краљевој смрти, вајар Ђорђе Јовановић направио је посмртну маску краља. Потом је тело балсамовано и одевено у походну униформу ђенерала српске војске.

Сутрадан је тело пренето у Саборну цркву. Читава унутрашњост цркве била је обложена црним. На средини цркве, на катафалку украшеном државним и народним тробојкама, постављен је саркофаг са краљевим телом. Око катафалка су богато украшени балдахини с тешким завесама, раско-

⁶ Д. Канадин, *Контекст, извођење и значење ритуала: Британска монархија и „измишљање традиције*», ц. 1820–1977; у: Е. Хобсбаум, Т. Рејнцер (ур.), *Измишљање традиције*, Библиотека XX век, Београд, 2002, 154. Курзив оригиналан.

⁷ V. Turner, *Symbols in Ndembu Ritual, The Forest of Symbols*, Leiden, 1967, 19–28. На исти начин и Дејвид Покок (David Pocock) истиче да су ритуалне радње (ritual acts) засноване на теоријама симболичке асоцијације или историјског оживљавања, за разлику од правих радњи (real acts) које су сврсисходне акције засноване на теоријама материјалне каузалности. D. Pocock, *Understanding Social Anthropology*, Hodder & Stoughton, London, 1975, 169. Нав. према: В. Вучинић, 196.

⁸ Детаљан опис припрема за сахрану и самог погребња изведена је на основу анализе дневне штампе, односно листа *Политика*. Примерци дневног листа *Политика* чувају се у Фонду периодике Народне библиотеке Србије у Београду и у Фонду периодике Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду.

шним чирацима и кандилима. Крај ковчега је постављен одред војника са четири гардијска официра.⁹

Формиран је Државни одбор за сахрану краља, који је добио задатак да направи дневни програм сахране:

1. „Смрт Њ. В. Краља објављује се у престоници топовским пуцњима на свака четврт часа од 6-18 часова од смрти па све до поласка воза за Тополу. Такође ће звонити звона у црквама на сваки сат по пет минута од 6-18 часова за време до сахране.
2. Општа народна жалост почиње 17. августа 1921. године.
3. У Саборној цркви ће бити изложени посмртни остаци од 18.08. до 21.08. У почасној стражи узеће учешћа све команде, надлештва и установе београдског гарнизона.
4. У цркви ће бити слободан приступ народу све време од 18.08-21.08.
5. 22.08. ће тело Краља Петра по завршеном опелу бити свечано пренето из Саборне цркве на железничку станицу, одатле возом до Младеновца и аутомобилом за Тополу где ће бити сахрањено у породичној гробници“.¹⁰

Направљен је распоред погребња. После заупокојене литургије у Саборној цркви 22. августа почиње свечано опело. Прописана је и свечана одећа пригодна за ову прилику: фрак са декорацијама или народно одело; за официре – свечано одело са свим декорацијама.¹¹ Поводом краљеве смрти у Београду су обележени црним „сви јавни локали, државна надлештва, све радње у чаршији и све приватне куће“.¹²

На седници Народне скупштине одржаној 20. августа, др Иван Рибар, председник Скупштине предложио је да краљ Петар, због своје борбе за ослобођење Јужних Словена и њихово уједињење, добије назив “Велики краљ ослободитељ и ујединитељ“.¹³

Истог дана у Београд је стигао Дворски воз са члановима краљеве породице. У њему су били кнегиња Јелена и кнежеви Арсен и Павле. Они су наредног дана присуствовали свечаном помену у Саборној цркви у коме је чинодејствовао патријарх српски господин Димитрије. Потом су присуствовали затварању ковчега са краљевим посмртним остацима претходно прегледаним од стране др Миловановића. Након што је дрвени поклопац причвршћен завртњима, кључ за њихово затварање предат је на чување Ми-

⁹ *Политика*, Београд, 19.08.1921.

¹⁰ *Политика*, 17.08.1921.

¹¹ *Политика*, Београд, 18.08.1921.

¹² *Политика*, Београд, 19.08.1921.

¹³ Текст говора у: *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС*. Ванредни сазив од 2. јуна до 20. октобра 1921. (Београд 1921), 101-103. АЈ, Ф38-100-235. Наводим усмену сугестију проф. др Љубодрага Димића који подсећа да је краљ назив „Ослободитељ Косова“ понео још 1913. године након ослобођења Косова и Метохије и припајања те територије Краљевини Србији.

лану Ненадићу, управнику Краљевог двора.¹⁴ Исте вечери су на Краљевски одар положени знаци краљевског достојанства: круна, скиптар, јабука, стег и сабља.¹⁵

Распоред почасне страже за 20. август у Саборној цркви био је следећи: „од два часа после подне до три часа Краљев одар чувају инвалиди, од 3 до 4 усташи из 1875.¹⁶, од 4 до 5 четници у четничком оделу, од 5 до 7 маринци. Поред њих Краљев одар ће чувати и питомци Војне академије и резервни официри“.¹⁷

На дан сахране, 22. августа у 7.15 часова почело је опело које је служио Патријарх са епископима. Са десне стране ковчега стајали су кнегиња Јелена, краљевић Ђорђе, кнез Арсен и кнез Павле, рођаци и Влада.¹⁸ Свештенство је стајало у олтару и испред њега, док су испред леве певнице стали дипломатски кор и стране мисије. По завршетку опела краљево тело изнело је из цркве дванаест Краљевих гардиста. Ковчег су ставили на лафет са Солунског фронта, покривен црвеном свилом.¹⁹ На предњој кари лафета је положен венац војске и морнарице. Спровод се кретао од Саборне цркве ка железничкој станици по унапред утврђеном редоследу и плану: улицама краља Петра, кнеза Михаила, краља Милана, Милоша Великог, Немањиним. Од Саборне цркве до железничке станице краљеве посмртне остатке спреда је вукло коношцима, увијеним у тробојке, шездесет пешачких гардиста, а позади придржавало четрдесет коњичких гардиста.²⁰

На челу спровода пред крстом и кољивом, јахало је осам коњаника из Коњичког пука Краљеве гарде, са исуканим сабљама. После крста и кољи-

¹⁴ *Протокол о затварању ковчега са Телом Блаженопочившег Петра Великог Краља Ослободиоца*, Београд, 21.08.1921. године у Саборној цркви. *Политика*, 22.08.1921.

¹⁵ *Политика*, Београд, 21.08.1921.

¹⁶ Крајишки устаници који су у лето 1875. године у Босни и Херцеговини подигли тзв. Невесињску буну против Турака називали су се усташима. Заједно са њима, ратовао је и краљ Петар I Карађорђевић, под псеудонимом војвода Петар Мркоњић. Устанике је помагао пружајући им финансијску подршку, набављајући оружје и организујући борце у складу са савременом војном организацијом. О наведеном више видети у: Д. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић, Живот и дело у изгнанству...*, 47.

¹⁷ *Политика*, Београд, 21.08.1921.

¹⁸ Према сведочењу ђенерала Хаџића, који је краљеве последње тренутке и смрт описао у писму министру Двора, Драгомиру Јанковићу, у тренутку краљеве смрти ниједно од његове деце није било присутно. Краљевић Ђорђе је у краљеву собу ушао пет минута после краљеве смрти. Александар је у Паризу био на лечењу тако да није присуствовао ни очевој сахрани. *Хаџић Јанковићу*, Београд, 20.08.1921. Хартије В. Јовановића-Марамбоа, кутија VII, АС. У дневном листу *Политика* од 22.08.1921. објављена је Краљева прокламација народу поводом смрти краља Петра.

¹⁹ Лафет је учествовао у свим борбама и био на положајима око Росне, Бањице, на Горничеву, на Совичкој коси, на чукама, на коти 1318, а пред саму офанзиву налазио се на положају Шапке код села Будимираца у Првој Армији. У налету наших трупа лафет је победнички стигао до Суботице. Са њега је за време рата испалено 16000 топовских метака, а поред њега је погинуло 6 тобџија. Одлучено је да ће, после погребла лафет бити предат на чување Народном музеју. *Политика*, Београд, 21.08.1921.

²⁰ *Исто*.

ва, које су носили питомци Војне академије, низали су се одреди војске.²¹ Краљевог коња водила су два гардијска официра. Иза њих су венци, певачка друштва, свештенство свих вероисповести, потом лафет са телом њ. в. Краља који води краљева гарда. Око лафета су ишли краљеви ађутанти и ордонанси, почасни ађутанти и краљева цивилна кућа. За њима чланови краљевог Дома²², специјалне мисије страних дворова и држава, краљева влада, дипломатски кор, председништво Народне скупштине и народни посланици, бивши председници влада, министри, банови и бивши председници покрајинских влада. Следили су их „наши представници код страних држава, садашњи и бивши председник државног савета, Касације, Главне контроле, Апелације, Генералитет и Адмиралитет, Академија наука и ректори Универзитета и технике, државни саветници, гувернер Народне банке, покрајински намесници и помоћници министара, носиоци Карађорђевог звезде²³, представници београдске општине, покрајинских градова, округа и жупанија, директори и начелници министарстава, чланови виших судова и главне контроле, професори универзитета и технике, председници првостепених судова, све остало више чиновништво. За њима су корпорације и изасланства из народа, официрски кор (активни и резервни официри), грађанство и одред војске. Знаке краљевог достојанства носили су највиши војни заповедници: круну-ђенерал Милутиновић, скиптар-ђенерал Милан Туцаковић, јабуку-ђенерал Светомир Матић, стег-контраадмирал Виктор Викерхаузер, а сабљу-наредник Краљеве гарде Мијат Младеновић“.²⁴

У *Политици* од 23.08.1921. године остало је забележено да су, по доласку на железничку станицу „ковчег кроз дворску чекаоницу пронели Генералитет и Адмиралитет и унели га у воз. Тело су пратили: чланови Краљевог дома, Краљева влада, Њ. Светост Патријарх са четири архјереја и четири свештеника, председништво Народне скупштине, војна и цивилна кућа Краљева. У вагону обложеном црним, почасна стража крај ковчега састављена је од четири коњичка официра. Врата су обложена државном тробојком. На перону су биле постројене обе чете Краљеве гарде са заставама као и изасланства братске чешке војске“.²⁵

²¹ На челу је фанфарска музика коњичког пука Краљеве гарде, а за њом музика Краљеве гарде. За њима командант погребца, војвода Степа Степановић са штабом, један ескадрон Коњичког пука Краљеве гарде. Потом заставе коњичких и пешадијских пукова из целе краљевине, по четири у реду, за сваким редом по једна десетина војника. Иза њих чета ратних инвалида и чета пешадијског пука Краљеве гарде. *Политика*, Београд, 22.08.1921.

²² Краљевић Ђорђе стајао је са десне стране, у средини је била кнегиња Јелена, а лево од ње кнез Арсен. Иза њих стајао је кнез Павле. *Исто*.

²³ У носиоце Карађорђевог звезде убрајају се сви активни, резервни и пензионисани официри наше и страних војски који су одликовани орденом Карађорђевог звезде са мачевима или без мачева, а носе униформу. Са њима су заједно и они који су одликовани златним или сребрним орденом Карађорђевог звезде са мачевима. *Исто*.

²⁴ Мијату Младеновићу је, као простом војнику, 1914. године на Церу, сам краљ Петар прикачио на груди златну медаљу за храброст. *Исто*.

²⁵ *Политика*, 23.08.1921.

Воз је пошао у 10.30 часова. За време опела, спровода и поласка воза из Београда монитори са Саве одали су три поздрава од по 21 топовског метка. Авиони су пратили спровод од Београда до Младеновца и даље до Опленца. Железничке станице у Топчидеру, Раковици, Кијеву, Рипњу и Раљи биле су обавијене црним драперијама, а дуж пруге, окупљени народ је поздрављао краљев ковчег: деца са китама босилјка; народ, гологлав, у свечаном оделу, са венцима. У станици у Ђуринцима био је постављен импозантан славолук од цвећа са натписом „Слава Петру Великом“.

Воз је на младеновачку железничку станицу стигао око 13 часова. Након што су дворски часници пренели ковчег до аутомобила украшеног тробојкама и цвећем спровод је кренуо ка Тополи и Опленцу. У 15.30 часова били су пред Краљевом задужбином. Док је војска одавала почаст, ковчег је у цркву унело двадесет старијих Шумадинаца. Након кратког помена, у 17.30 часова „двадесет младих Шумадинаца положило је тело блаженопочившег Краља у гробницу. У истом тренутку, поред почасне паљбе на Опленцу, испален је по 21 топовски метак у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Сплиту, Скопљу, Цетињу и Новом Саду, као и са свих бродова наше ратне морнарице у Јадранском мору, на Дунаву и Сави“.²⁶

Контекст одигравања ритуала

Према Дејвиду Канадину, основни проблем текстуалног приступа у антропологији је фокусирање на пуко тумачење текста, а не и контекста. Тумачећи британски ритуал сахране краља и његова значења Канадин је сличан недостатак слуха за контекстуализацију културних форми приметио и код својих колега историчара и социолога који су значења ритуала изводили из суштински деконтекстуализоване анализе самог ритуала.²⁷ Околности неког догађаја су те које диктирају значења па је у одређеним контекстуалним оквирима могуће уочавање једног значења, док с делимично или потпуно

²⁶ *Политика*, Београд, 18.08.1921.

²⁷ Д. Канадин, 154. Сличан приступ заступају научници који припадају историји структуре, дисциплини оформљеној средином 20. века. Они се у својим анализама усредсређују на проучавање структура као трајних феномена, за разлику од догађаја као садржаја подложних брзим променама. Носиоци овог усмерења налазили су се у оквирима француске броделовске школе и немачке структурноисторијске струје (Фире, Кока). Види: Ф. Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992; Ф. Фире, *Радионица историје*, З. Стојановић, Нови Сад, 1994; Ј. Кока, *О историјској науци – огледи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994. Утицај структура на личност анализирали су Диркем, Вебер, Ранке, Буркхарт. Код нас исцрпан преглед ових односа, односно анализу личне власти од античког до савременог доба даје Тодор Куљић. Види: Т. Куљић, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.

промењеном природом контекста исти догађај добија ново значење. Стога је за откривање значења потребна „подробна“, а не „груба“ дескрипција.²⁸ Другим речима, прецизно и детаљно мапирање догађаја у историјском контексту у којем је он заправо извођен.

Како би се сахрана краља Петра I Карађорђевића сагледала у правом контексту, указаћемо на значајне догађе који су обележили историју нове државе Краљевине СХС, и време непосредно пре краљевог упокојења. Трима краљевина проглашена 1. децембра 1918. године, од стране великих сила колективно призната Версајским уговором 28. јуна 1919. године, победама у Првом светском рату под командом регента Александра обезбедила је себи углед међу европским и светским силама. После слома великих империја, немачке, османлијске, руске и аустроугарске, Француска је, као најјача континентална војна сила, постала значајан фактор на Балкану и у том делу средње Европе. Стрепећи од продора совјетских идеја на запад, немачке инфилтрације ка истоку, као и од евентуалних претензија Хабзбурговаца, свјердно је подржавала и усмеравала политику младе Краљевине.

Блиски по језику, са два писма и три вере, народи који су 1918. године ушли у састав Краљевине били су различити и по својим историјским, државно-правним и културним традицијама. Близу 12 милиона становника²⁹ етнички и конфесионално нехомогених, неједнако економски развијених, пореклом из различитих аграрних режима, живело је под паролом „потпуног и неразрушивог народног јединства Срба-Хрвата-Словенаца“³⁰ у економски и привредно неразвијеној земљи. На политичком плану, неслагање владајућих структура и опозиције било је толико да је чак и изгласавање будућег Устава Краљевине доведено у питање. Иако је опозиција бојкотовала поступак доношења Устава он је, незнатном већином, изгласан 28. јуна 1921. године.³¹ Видовданским уставом Краљевина СХС је дефинисана као уставна, парламентарна и наследна монархија у којој су законодавну власт заједнички вршили владар и Народна скупштина. Каснија пракса је, међутим, показала огроман раскорак. Краљ Александар је имао далеко већа овлашћења са правом да сазове и распусти скупштину, сруши Владу и састави нову, што је

²⁸ С. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, London, 1975, 14.

²⁹ Према попису из 1921. године било је 11.984.919 становника. Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, друго издање, Нолит, Београд, 1981, 29.

³⁰ *Исто*, 22.

³¹ Скупштинске клупе напустили су представници Народног клуба, Комунистичке партије Југославије и Југословенског клуба. Највећи допринос изгласавању Устава дала је Демократска странка која је својом шароликом националном структуром доприносила изгледу, нарочито у страниј јавности, да је Устав прихваћен од представника скоро свих југословенских народа. Изгласавању Устава, са друге стране, допринело је поткупљивање чланова Југословенске муслиманске организације (ЈМО) која је заузврат добила уступке у погледу школске и верске аутономије, судства и функција у апарату власти. За подршку Уставу са 11 посланичких гласова награђени су „праведном накнадом“ чланови Џемијета, Муслиманског посланичког клуба са територије Македоније, Санџака и Косова и Метохије, велепоседници којима је у тим областима одузета земља. *Исто*, 53–54.

обично и чињено на самом двору, уместо у скупштинским клупама, нарочито у периоду од 1921 до 1929. године.³²

Управо су 1921. годину, годину краљеве смрти, обележила веома значајна дефинисања државне територије. Закључени су Протоколи о граници са Румунијом у темишварском крају, а завршено је и разграничење са Мађарском. Због упада албанских чета преко границе мобилизоване су пограничне трупе. Размењене су ратификације Рапалског уговора између Италије и Краљевине СХС којима су, под француским и енглеским дипломатским притиском, а по Краљевину неповољно, решена спорна територијална и погранична питања.³³ Истовремено се радило на јачању војне сарадње, нарочито са Чехословачком Републиком и Румунијом па је склопљен низ билатералних одбрамбених уговора, чији је превасходни циљ био очување версајског поретка. Сарадњу ових земаља нарочито је подржавала Француска, обезбеђујући тако свој утицај у региону. Одбрамбене конвенције биле су директно уперене против Мађарске и Аустрије, односно покушаја да се створи нова подунавска федерација под хабзбуршким троном. Све три државе припадале су и тзв. „санитарном кордону“ који је европска буржоазија образовала против СССР-а „да би се заштитила од ширења социјалне револуције, као и против покушаја новог немачког продора у средњу Европу и Балкан“.³⁴

Стабилно вођство регента Александра гарантовало је да ће Краљевина бити фактор мира у, иначе, умореном региону. Подршка великих сила, нарочито Француске, била је обезбеђена, мада увек условљена потребама њихове спољне политике. Та подршка углавном се кретала у правцу финансијских и економских стимулација неопходних за обнову земље након рата и њен даљи развој. Иако изузетно уважаван, нарочито после заједничког повлачења с народом и војском преко Албаније, стари краљ Петар у свести народа није био присутан толико као престолонаследник Александар. Стар и политички неактиван, Петар је 1921. године био само фигура некада поносног владара. Свакако да је његова смрт била значајан догађај у земљи, али она није била катализатор политичких потреса нити је оставила вакуум на краљевом трону; наследник је одавно био дефинисан.³⁵ Погреб краља

³² Исто, 76. О таквој парламентарној пракси која је у историји остала забележена као „псеудопарламентаризам“ довољно говори податак да се у Краљевини сменило 39 влада, а да ниједна скупштина (изабрана 1921–1929. године) није испунила четворогодишњи мандат. Исто, 78.

³³ *Модерна српска држава 1804–2004, Хронологија*, Историјски архив Србије, Љ. Димић и други (редактори и аутори), Публикум, 2004, 201–203.

³⁴ Одбрамбена конвенција између Краљевине СХС и Чехословачке закључена је 14. августа 1920. године, а исти уговор између Чехословачке и Румуније склопљен је 23. априла 1921. године, док је између Краљевине СХС и Румуније склопљен 7. јуна 1921. године. Чехословачко-румунска војна конвенција потписана је 2. јула 1921. године, а чехословачко-југословенска 1. августа 1921. Б. Петрановић, 47.

³⁵ Британски посланик Јанг описао је дешавања поводом смрти краља Петра: “Не може се рећи да је смрт краља Петра, који је већ дуго времена нестао из видика својих поданика, изазвала неке јаке емоције. Свет се више интересује за здравље новог краља, а питање

Петра одигравао се у релативно мирнодопском политичком мизансцену, његова смрт није доводила опстанак земље у питање. Континуитет династије био је осигуран – иза њега је остала да влада чврста рука краља Александра овенчаног ратним успесима.

Динамички догађаји

У категорију динамичких догађаја спадају сви они догађаји у којима доминира динамичко просторно понашање. Другим речима, то су све оне активности које подразумевају формирање и кретање поворке у Београду као и формирање и кретање поворке до комплекса задужбине на Опленцу. То су догађаји који су се одигравали у отвореном јавном простору. Њих посматрам с обзиром на просторне оквире, време одигравања, учеснике и материјални инвентар који је коришћен.

У оквирима јавног градског отвореног простора поворка се кретала главним градским улицама, односно, у оквирима ужег градског језгра, од Саборне цркве до железничке станице. Путања кретања обухватала је следеће улице: Саборна црква – краља Петра – кнеза Михаила – краља Милана – Милоша Великог – Немањина – железничка станица. Историјат и функције набројаних улица биће укратко изложене.

Улица кнеза Михаила данас представља пешачку зону у главном градском језгру.³⁶ Након заузимања Београда 1521. године, када се насељавају на источној дунавској страни града, Турци су на месту Кнез-Михаилове улице направили гробље. Две стотине година касније нови освајачи, Аустријанци уочавају потенцијал ове улице након чега је и први пут трасирају. Простор испод и око Кнез-Михаилове, српски становници, који су у турско време насељавали западну страну града, његов савски део, такође су препознавали као значајан за свој културни идентитет. У наредних стотину година управо на том простору Срби су подигли јавне објекте и институције националне културе: Саборну цркву, Патријаршију, Конак кнегиње Љубице, Велику школу, Академију наука. Након што је 1867. године Емилијан Јосимовић израдио регулациони план Београда, улица је коначно добила своју физиономију и садржај, а 1870. године одлуком Управе града, и име. У њој се настањују најбогатије породице, истакнути београдски трговци и политичари. Поред

наслеђа налази се у главама свих.“ *Јанг Керзону*, Београд, 25.08.1921.Ф.О.371, вол. 6208. ПРО.

³⁶ О стратешком положају Кнез-Михаилове улице, кроз њено дефинисање као градског корза, о њеним друштвеним функцијама, форми, структури и симболици писале су Весна Вучинић и Смиљана Антонијевић у раду Друштвена функција и симболика Београдског корза у Краљевини Југославији (1918–1941), *ГЕИ САНУ* 47, Београд, 1998, 85–102.

функције културног средишта града, од тада постаје и пословно и административно језгро града, што је остала и до данашњих дана.³⁷

Остале улице којима се поворка кретала, Краља Милана, Милоша Великог (Кнеза Милоша) и Немањина, данас су пулсирајуће саобраћајне зоне. Оне чине урбано ткиво и по фреквентности спадају у најпрометније улице у центру града. То су главне градске артерије, а њихова свакодневна употреба има, с једне стране сврху олакшавања кретања градом, а с друге стране, функцију повезивања строгог центра града с околним градским насељима.³⁸ Неке од ових улица (Кнеза Милоша, Немањина) и током процеса формирања урбаног Београда имале су функцију важних саобраћајница. Изузетан стратешки положај, поред Кнез-Михаилове улице, а као њен просторни продужетак, имале су Теразије и Улица краља Милана. То су први урбанисти Београда уочили још средином 19. века, када се ове улице издвајају као нови пословни, друштвени и трговачки центар града. На Теразијама су се већ тада груписале „око Кнежеве палате (...) најглавније нове грађевине (...) скоро сва министарства и важније административне и војне установе“.³⁹ Говорећи о политичком значају тог дела тадашњег Београда, Владимир Карић је забележио да се „у улици Кнеза Милана налази краљев двор; тамо или у непосредној близини налазе се сва министарства и многа виша државна надлештва и посланства страних држава.“⁴⁰

На основу описа кретања погребне поворке у оквирима Београда закључак је да је, у улицама које се користе за аутомобилски саобраћај, он био обустављен чиме су оне привремено затваране за саобраћај. Специјалним наредбама било је дефинисано трајање тог посебног стања: оно је обично отпочињало крајем дана уочи погребња и завршавало се на дан погребња неколико сати након проласка поворке. Не само да је у тим улицама саобраћај био обустављен, већ су из њих и сва возила морала бити уклоњена ради несметаног кретања поворке. Ове улице су због обављања ритуала доживеле

³⁷ *Историја Београда 2*, ур. Васа Чубриловић, Просвета, Београд, 1974, 299–311. Важност Кнез Михаилове улице истакнута је 2007. године на традиционалној манифестацији *Дани Београда* одржаној 16–19. априла. Идеја манифестације је била да се, синтетисањем историјских података о граду, као и путем научних и уметничких перформанса, подсети на историјски значај једне од најстаријих градских улица која је, за ту прилику, представљала централну зону догађања. Четвородневни *happening* био је изузетно посећен што је још једно сведочанство препознавања значаја Кнез-Михаилове улице.

³⁸ Анализирајући првомајске поворке у Београду у периоду од 1893. до 1914. године о симболичкој употреби ових улица писао је Предраг Шарчевић. Он наводи да су првомајске поворке најчешће кретале од Малог Калемегдана, „бирајући пут кроз најпрометније градске улице града као и кроз оне у којима су смештени центри административне и политичке моћи.“ П. Шарчевић, *Првомајске прославе у Београду (1893–1914)*-празник и политика, *Токви 1/90*, Београд, 1990, 80. Тај податак потврђује се и у другом тому „Историје Београда“.
Историја Београда 2, 300.

³⁹ *Исто*, 310.

⁴⁰ В. Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Култура, Београд, Православна реч, Нови Сад, 1977, 668.

трансформацију своје функције и од активних саобраћајница постале пешачке зоне.

Након што је погребна поворка напустила оквире Београда наставила је кретање до своје крајње дестинације. Та фаза кретања поворке изван Београда започињала је од тренутка изношења ковчега из воза на железничкој станици у Младеновцу и трајала је до доласка поворке испред задужбине на Опленцу и уношења ковчега у цркву. Након доласка у Младеновац, поворка се кретала колима регионалним путем Младеновац-Топола и даље ка Опленцу.

Поред јасне просторне дефинисаности ритуала уочава се и строга временска форма. Пошто се радило о сахрани државника највишег ранга сатница је била установљена посебним наредбама и од ње није смело да буде одступања. Протоколом је било одређено време почетка ритуала, као и његов завршетак. Динамички догађаји одигравали су се у две средишње етапе, између статичких догађаја. Поворка је из Саборне цркве кренула у раним јутарњим часовима (око 8 часова) и на железничку станицу је стигла око 10,30 часова. Темпо кретања градом био је свечан, наглашено спор, уједначеног ритма, одвијао се без заустављања или успоравања. Након што је око 13 часова воз с ковчегом стигао у Младеновац, кретање поворке се наставило са изразито динамичким карактером. Кретала се без заустављања да би испред задужбине била око 15,30 часова.

Учеснике ритуала посматраћемо кроз следеће две активности: за време кретања улицама Београда и током кретања до комплекса задужбине на Опленцу. Након што је одржано опело у Саборној цркви, ковчег са телом краља изнет је из цркве чиме је започело кретање поворке, односно динамички догађаји. Значајан чин ношења ковчега до лафета поверен је одабраним појединцима, краљевим гардистима. Исто тако, током кретања поворке, пешачки и коњички гардисти ишли су испред и иза лафета. Знаке краљевог достојанства, као симболе највише власти у монархији, носили су највиши војни заповедници, војни генерали. Једино је сабљу Петра I Карађорђевића понео „некада обичан војник одликован за храброст лично од краља“.⁴¹ Припадници војних јединица, носили су заставе и камионима организовано преносили венце које су такође носили гардисти. Питомци Војне академије носили су крст и кољиво. Краљевог коња водили су гардијски официри. Ковчег су све време пратили припадници највишег државног и војног врха, свештенство свих вероисповести, краљеви ађутанти и ордонанси, дипломатски кор, представници најзначајнијих културних, економских и политичких организација. Након доласка воза у Младеновац ковчег су изнели дворски часници и пренели га на камион, док су пред задужбином ковчег преузели шумадијски сељаци који су га и унели у цркву.

⁴¹ Тај војник био је Мијат Младеновић коме је, као простом војнику, 1914. године на Церу, сам краљ Петар прикачио на груди златну медаљу за храброст. *Политика*, Београд, 22.08.1921.

У овој категорији активности значајно је учити и улогу посматрача. Окупљени народ стајао је на тротоарима приликом проласка поворке улицама Београда као и дуж пута Младеновац – Оплењак. Таква „публика“ је својим пасивним учествовањем у ритуалу давала јавни карактер сахрани и чинила њен својеврстан декор.

Може се извести закључак да су у динамичким фазама ритуала значајну улогу имали појединци и групе који припадају, пре свега, војном миљеу. Истакнута улога припала је и појединцима из широког спектра функција у државној служби, од чланова Владе до нижих државних службеника. Тај податак је сасвим јасан када имамо у виду да је у Краљевини СХС јединство војног и државног врха било персонификовано у њеном владару. Монарх је у својој личности сједињавао функције државног вође и врховног војног команданта. Чињеницу да је краљеву сабљу понео обичан војник, као и да су шумадијски сељаци пред задужбином понели краљев ковчег можемо протумачити веома отвореном наклоношћу краља ка народу и сељацима. С једне стране, краљ, дуго изгнаник из земље, био је жељан живота у домовини. Истовремено, ценио је слободарски дух сељака у Србији у којој је на почетку 20. века управо та категорија представљала већину становништва.⁴² Кроз историју оно је, дизањем бројних устанака и пожртвованим учествовањем у ратовима, „давало главну снагу оним процесима који су од Србије створили модерну националну државу“.⁴³ С друге стране, народ у краљу није видео недодирљивог монарха већ је препознао свог саборца, „краља са воловских кола (...) из династије Карађорђевић коју је засновао човек са села“.⁴⁴ У том духу говорио је и председник Народне скупштине, г. Иван Рибар, рекавши да „краљ Петар није само волео и поштовао свој народ, већ га је и разумео и познавао тачно његове потребе. Нарочито је разумео потребе сељачког света (...) Он је од првог дана своје владавине па до краја био уставан и парламентаран владалац створивши између себе и народа потпуну хармонију и солидарност (...) Био је за цело време своје владавине краљ по вољи народа“.⁴⁵

Од материјалног инвентара коришћеног у овим фазама ритуала можемо издвојити краљеве регалије, ордење, заставе, венце, крст, кољиво, цвеће. У динамичком делу ритуала ови предмети су ношени и приликом кретања поворке у Београду и даље ка задужбини. У *краљеве регалије* убрајамо краљеву круну, мач, стег и јабуку. Оне најдиректније асоцирају на монархију, јер су то најочигледнији симболи врховне краљеве власти. Њиховим јавним излагањем, као и излагањем *ордења*, истицао се ранг покојника и указивало на значај његове функције. Домаће ордење добијало се за изузетне заслуге у

⁴² Сељаштво је чинило чак 76% од укупне популације.

⁴³ С. Наумовић, Српско село и сељак: између националног и страначког симбола, *ГЕИ САНУ 44*, Београд, 1995, 117.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ *Политика*, 21.08.1921.

борбама или за храброст исказану у рату, док су инострани ордени углавном били израз пријатељских тенденција страних влада. Ордење је спадало у обавезан део сценографије у погребном ритуалу и јасно је имплицирало краљев ангажман у рату. Експлицитно излагање ордења имало је функцију да, и у часу највеће жалости, окупљене подсети на његове изузетне ратне успехе и заслуге.⁴⁶ *Заставе* се, према њиховом карактеру, могу разврстати на државне, војне (заставе различитих родова војске) и ратне (домаће и стране). Њихова функција је увек друштвена комуникација. Државна тробојка која је покривала ковчег јасно је указивала на високи државни статус покојника. Учешће војних и ратних застава може се такође интерпретирати у светлу краљевог ратног осведочавања путем непосредног учествовања у ратним операцијама и функцијом врховног војног команданта. *Венце* су на погреб доносили домаћи и инострани званичници. Због своје бројности, углавном су били превожени камионима.⁴⁷ Једини венац који је био постављен непосредно испред ковчега, на топовској кари, је венац војске и морнарице. Значај и значење *крста*⁴⁸ и *кољива*⁴⁹ као обавезног реквизита у погребном обреду, и симболика босиљка, којим је окупљени народ током проласка за-сипао поворку⁵⁰ јасан је када се имају у виду тумачења истраживача српске народне религије.

⁴⁶ Након балканских ратова 1912–1913. године, када су Србији припојене јужне територије, краљ Петар слављен је као ослободилац Косова.

⁴⁷ Камioni којима су превожени венци увек су се, у погребној колони, налазили на зачељу. Сврха таквог распореда била је да штите постојећи поредак у колони од налета маса. Наиме, окупљени народ се прикључивао колони по њеном проласку и постојала је опасност да се темпо кретања поворке наруши. Камioni су регулисали близину масе самој колони и брзину њиховог кретања.

⁴⁸ Крст је у српској народној религији третиран као моћан апотропејон, чија је снага толико велика да је штитио појединца, читаво домаћинство или село. Иако се сматра да је тај симбол много старији од хришћанства, он се ипак највише тумачи као симбол Христове вере. Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд, 1991, 112.

⁴⁹ Кољиво (жито) је фигурирало као „мртвачко“ јело. Употреба кољива у погребном ритуалу била је уобичајена у погребном обреду и временски је припадала његовој завршној фази. Послужујући се житом и ракијом, који су ношени до гроба, присутни би одасипали мало на земљу, намењујући то покојнику. Циљ оваквих радњи био је заштита живих од покојника. Д. Бандић, 257.

⁵⁰ У српској народној религији босиљак је третиран као „божји цвет“. Веровало се да „душа доброг и праведног човека мирише на босиљак“. Поред тога што је био чест део ритуалне сценографије у црквеним и народним култовима и у магијској пракси српског народа, коришћен је и у мртвачком култу. Душан Бандић бележи да га је народ стављао у руке покојника и на његов одар, китио њиме надгробне крстове или га сadio по гробовима. Д. Бандић, 57–59. У народном схватању босиљак је, дакле, асоцирао на праведност и доброту, особине због којих је краљ био цењен и поштован у народу. Међутим, занимљив је податак да се ни у једном извору који се односи на опис поворке поводом сахране краља Александра I 1934. године која се, у својој завршној фази, кретала истим путем, не спомиње његова употреба. Остаје питање да ли је таква пракса заиста изостала или је само остала незабележена.

Статички догађаји

Сви они догађаји који су се одигравали у затвореном јасно дефинисаном простору за коју је карактеристично одсуство кретања припадају категорији статичких догађаја. У такве активности убрајам дешавања у Саборној цркви (држање опела) и дешавања у задужбини на Опленцу (спуштање ковчега у крипту). На исти начин као код категорије динамичких догађаја посматрам статичке догађаје имајући у виду простор, време, учеснике и коришћени материјални инвентар.

Пре свега, под појмом затвореног јавног простора подразумевам архитектонске објекте који су службеним протоколом били одређени за јавно излагање тела. О материјализацији града путем објеката Луис Мамфорд казује да она „упада у очи на сваком кораку док ходамо градом; зграде говоре и дјелују ништа мање него људи који их наставају; у физичким творевинама града живе и дјелују прошли догађаји, давно донесене одлуке“.⁵¹

Симболику јавног затвореног простора тумачим на примеру Саборне цркве и Цркве Св. Ђорђа на Опленцу. Саборна црква је, у историјском периоду о којем је овде реч, почетком 20. века, фигурирала као најзначајнији црквени објекат православне вере. Први подаци о Саборној цркви на њеној садашњој локацији датирају из 16. века. Вековима рушена од стране освајача Београда, упорно је обнављана напорима српских верника и добротвора. У свести српског народа доживљавана је као својеврстан симбол српске борбе против турске власти. Значајан чин нових, измењених српско-турских односа после Једренског мира 1829. године представљало је постављање звона на (старој) београдској саборној цркви. Звона је на цркви наместио Петар Лазаревић, тада у звању варошког кнеза, а по наређењу кнеза Милоша.⁵² Потпуно је завршена 1845. године 8/21. новембра, на дан Светог Арханђела Михаила.⁵³

Црква Св. Ђорђа на Опленцу почела је да се гради убрзо по повратку краља Петра у Србију. Краљ је први пут дошао у Тополу 13/26. јула 1903. године.⁵⁴ По угледу на европску задужбинарску традицију, краљ је желео да својој отаџбини и будућим нараштајима подари велелепну цркву. Међутим, њену бржу изградњу омела су два светска рата, пљачке и немаштина, тако да је и сахрана самог краља 1921. године обављена у још увек недовршеном објекту, да би коначан изглед, размештај појединих целина и њихов унутрашњи распоред уобличио краљ Александар I 1925. године.⁵⁵

⁵¹ Л. Мамфорд, 126.

⁵² *Историја Београда 2*, 92.

⁵³ Податак преузет са званичне веб странице Саборне цркве, www.saborna-bgd.spc.co.yu

⁵⁴ М. Недељковић, *Задужбина краља Петра I*, Задужбина краља Петра I, Топола-Опле-нац, 1997, 12.

⁵⁵ *Исто*, 16.

Званични протокол који је важио у случају погребња владара монарха, налагао је да се, пошто се ради о државнику највишег ранга, погребни церемонијал обави у објекту од нарочитог религијског значаја. Извођење црквеног обреда у граду у Саборној цркви и покоп у задужбини, у Цркви Светог Ђорђа на Опленцу, на известан начин је изједначавао ове две богомоље. Православни црквени обред уз учествовање највишег по рангу православног свештенства, на челу с патријархом, имао је улогу да учврсти статус српске цркве као државне цркве, делимично нарушен уважавањем других верских заједница, одредбама Видовданског устава. Инструментализацијом погребног ритуала, црква је настојала да ојача и учврсти свој углед као главне националне институције, потенцирањем блискости са династијом.⁵⁶

Временски посматрано, статички догађаји припадају почетним и завршним фазама ритуала. Опело у Саборној цркви држано је у раним јутарњим сатима (7.15–8.00 часова), док су завршна дешавања одиграна у задужбини касно послеподне (15.30–17.30 часова). Попут динамичких догађаја и дешавања у статичком делу ритуала одвијала су се спорим свечаним темпом, без прекида и одлагања, пратећи установљени протокол.

Као учесници ритуала у овим фазама истичу се чланови породице, највише државно руководство (чланови владе, министри), војни врх (војно руководство, припадници гарде), страни посматрачи (дипломатски кор, страни државници), као и припадници свештенства (патријарх, митрополити, епископи, ниже свештенство) и представници народа (грађанство, посетиоци из других градова, сељаштво). Биће посматран само њихов просторни распоред у Саборној цркви у Београду пошто подаци о истом у задужбини нису забележени. Да би се утврдила симболика уткана у просторни положај учесника ритуала, ковчег с телом покојника биће посматран као референтна тачка. Као критеријум послужиће правило предности десне над левом страном.⁵⁷ Када применом тог принципа извршим рангирање учесника по важности уочавам да су се десно од ковчега налазили, по рангу, значајнији актери, док су лево од ковчега, условно речено, стајали актери од мањег значаја. На десној страни били су чланови најуже (краљеве) породице, рођаци и припадници највишег државног руководства. Њихов распоред указивао је на симболично изједначавање њихових статуса. И једни и други били су подједнако важни за функционисање државе. Насупрот њима, на левој страни, била је позиција резервисана за припаднике

⁵⁶ У Краљевини СХС и касније Краљевини Југославији, СПЦ је стајала на становишту да су Срби изабрана нација, да је династија укоренења у народу, да је православље аутентична вера, а организација цркве „народна“. Црква је учврстила своју позицију поистовећујући се са династијом Карађорђевића, *Светлим домом*, коју је, опет, сматрала народном династијом. Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, *Краљевина Југославија 1914-1941*, Нолит, Београд, 1988, 44.

⁵⁷ О традиционално вишем вредновању десне стране (мушке, везане за соларни култ) у односу на леву страну (женску, везану за лунарни култ) писао је Слободан Зечевић. С. Зечевић, *Десна и лева страна у српском народном веровању*, *ГЕМ 26*, Београд, 1963.

дипломатског кора, стране мисије и делегације, чије је присуство без сумње веома значајно, али у односу на претходно побројане, ипак мање важно. Свештенство је просторно било везано за олтар тако да је увек имало јасно дефинисан положај, у врху ковчега.

Материјални инвентар коришћен током статичких активности сличан је инвентару коришћеном током динамичких дешавања. И овог пута су то краљеве регалије, црквени реквизити (свеће, чираци, кандила) и венци.

На крају

На основу уочавања динамичких и статичких догађаја, можемо дати једно тумачење обрасца просторног понашања за време погребња краља Петра. Закључујемо да су статички карактер имали спољашњи делови ритуала (одигравани у затвореном простору у почетним и завршним фазама ритуала), док су динамичког карактера били унутрашњи делови (одигравани у отвореном простору у средишњим фазама ритуала). Као што можемо тврдити да су статички догађаји смештени између динамичких догађаја, на исти начин можемо потврдити да се динамички догађаји одвијају у паузама статичких догађаја. Другим речима, све те радње биле су ексклузивно динамичког, односно, статичког карактера, без уплива динамичких елемената у статичке и обрнуто. Такође, обе категорије, и динамичка и статичка, показују тенденцију учествовања истих појединаца и група. Углавном је у употреби био исти материјални инвентар.

Постављен у контекстуалне оквире ритуал је комуницирао с присутнима и преносио поруку. Био је у функцији потврђивања легитимитета владајуће династије. Јавне „најглавније грађевине“ и кључне градске саобраћајнице представљале су кулисе за његово одигравање. Фигурирале су као споменици државној моћи и значају монарха. Док је употребом затвореног јавног простора потенцирана блискост цркве са државном династијом као и значај династије, коришћењем отвореног јавног простора, односно главних градских улица, ритуалом трансформисаних у пешачке зоне, наглашавана је промена стања и важност покојника. Коришћени материјални инвентар, нарочито јавно излагање краљевих инсигнија, јасно је и недвосмислено имплицирао важност династије.

Нација је на достојанствен начин указала пошту свом великом владару који је и њу саму учинио великом. Увођење демократских принципа власти, успеси у ослободилачким ратовима, успостављање стабилне краљевине – све су то биле тековине владавине краља Петра I Карађорђевића. На домаћем плану легитимитет династије потврђен је од стране две најважније институције: Српске православне цркве и војске. Као најверније полуге кра-

љево власти биле су ту да допринесу слици стабилности и да осигурају континуитет власти. У спољнополитичким оквирима иностране делегације су својим присуством потврдиле и оправдале креирање јединствене Краљевине са династијом Карађорђевића на челу. У исто време, испраћајући старог владара поздрављали су и прихватили његовог наследника. Упркос чињеници да нови монарх, Александар I, није био присутан на очевој сахрани, трансформација власти је успешно обављена. Овај посмртни ритуал је потврдио да је преминули краљ своју власт пренео на свог законитог наследника, а династија и монархија су настављале да живе кроз њега.

Скраћенице:

ГЕИ САНУ – Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности
ГЕМ – Гласник Етнографског музеја

Литература:

- Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд, 1991.
- Фернан Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992.
- Весна Вучинић, Смиљана Антонијевић, Друштвена функција и симболика Београдског корза у Краљевини Југославији (1918–1941), *ГЕИ САНУ* 47, Београд, 1998.
- Весна Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999.
- Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, London, 1975.
- Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, Београд, 1999.
- Драгољуб Живојиновић, *Лик Краља Петра Карађорђевића на страницама ратног дневника. Петар I Карађорђевић «Ратни дневник 1915–1916»*, Београд, 1984.
- Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело у изгнанству: 1844–1903*, БИГЗ, Београд, 1988.
- Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело у отаџбини: 1903–1914*, БИГЗ, Београд, 1990.

- Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело, рат и последње године: 1941–1921*, БИГЗ, Београд, 1994.
- Слободан Зечевић, Десна и лева страна у српском народном веровању, *ГЕМ* 26, Београд, 1963.
- Историја Београда 2*, ур. Васа Чубриловић, Просвета, Београд, 1974.
- Дејвид Канадин, Контекст, извођење и значење ритуала: Британска монархија и „измишљање традиције“, ц. 1820–1977; у: Е. Хобсбаум, Т. Рејнцер (ур.), *Измишљање традиције*, Библиотека XX век, Београд, 2002.
- Владимир Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Култура, Београд, Православна реч, Нови Сад, 1977.
- Јирген Кока, *О историјској науци – огледи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
- Тодор Куљић, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
- Луис Мамфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1968.
- Модерна српска држава 1804–2004, Хронологија*, Историјски архив Србије, Љ. Диммић и други (редактори и аутори), Публикум, 2004.
- Слободан Наумовић, Српско село и сељак: између националног и страначког симбола, *ГЕИ САНУ* 44, Београд, 1995.
- Миле Недељковић, *Задужбина краља Петра I*, Задужбина краља Петра I, Топола–Опленац, 1997.
- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1978*, друго издање, Нолит, Београд, 1981.
- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988, Краљевина Југославија 1914–1941*, Нолит, Београд, 1988.
- Душан Суботић, Краљ Петар I Карађорђевић и институција уставне (парламентарне) монархије у Србији (1903–1914), *Српска политичка мисао*, 1, Београд, 1995.
- Victor Turner, *Symbols in Ndembu Ritual, The Forest of Symbols*, Leiden, 1967.
- Франсоа Фире, *Радионица историје*, 3. Стојановић, Нови Сад, 1994.
- Предраг Шарчевић, Првوماјске прославе у Београду (1893–1914) – празник и политика, *Токови* 1/90, Београд, 1990.

Извори:

Дневна штампа:

Политика, Београд, издања од 17.08.1921; 18.08.1921; 19.08.1921. 21.08.1921 и 22.08.1921. године.

Необјављени извори:

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС. Ванредни сазив од 2. јуна до 20. октобра 1921. (Београд 1921), 101–103. АЈ, Ф38–100–235.

Хаџић Јанковићу, Београд, 20.08.1921. Хартије В. Јовановића-Марамбоа, кутија VII, АС.

Јанг Керзону, Београд, 25.08.1921.Ф.О.371, вол. 6208. ПРО

Интернет адресе:

www.sabor-na-bgd.spc.co.yu

Tatjana Mikulic

ANALYSIS OF SPATIAL BEHAVIOR ILLUSTRATED BY EXAMPLE OF THE FUNERAL OF KING PETAR I OF SERBIA

Summary

The purpose of this paper is to analyze in detail the funeral ritual of King Peter I Karadjordjevic, which was held in 1921. As the research subject is the funeral procession that moved in the clearly defined space-time continuum, the basic concept on which this research is based is the concept of *spatial behavior*. The idea is to identify dynamic and static events, and, within their

framework, interpret analytical determinants of space and time of the ritual, its participants and the inventory of material used. At the same time the mapping of the royal funerary ritual in the particular socio-historical period of time was done. Contextualization of the ritual pointed out that in the process of communication with the audience, it conveyed a message. Its primary function was the confirmation of the legitimacy of the ruling dynasty.

Јелена Савић

КОЛО СРПСКИХ СЕСТАРА – ОДГОВОР ЕЛИТЕ НА ЖЕНСКО ПИТАЊЕ

Питање националних права, стварање националног идентитета, као и афирмација државе били су садржај многих друштвених и политичко-идеолошких борби на територији данашње Србије од краја XVIII века па до данашњих дана. У оквиру ових, ширих тема, проучавано је питање улоге елите у процесима националне интеграције, на примеру организованог деловања жена, односно женских друштава какво је било Коло српских сестара, током прве половине XX века. Пратећи рад Кола српских сестара, од његовог оснивања 1903. године до укидања 1942. године, посматран је развој и допринос највиших социјалних кругова формирању и остваривању националних идеала у Србији с почетка XX века. Рад на процесима националне интеграције огледао се у многим активностима Кола српских сестара, од хуманитарних, током рагова за ослобођење, па до културно-просветних, у периоду формирања заједничке државе.

Кључне речи: *елита, женска грађанска друштва, национална интеграција*

Период који обухвата XIX и почетак XX века је у Европи био испуњен дејствовањем и сукобљавањем различитих културних образаца, који су кроз преиспитивање старих и нових система вредности и мишљења редефинисали категорије поимања и организовања кроз поновно одређивање улога група и појединаца у новом друштвеном систему.¹ Стварање модерних нација током XIX века није значило буђење латентне снаге већ стварање новог

---

¹ Мирјана Прошић-Дворнић, Женско питање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис Домаћица (1879-1914), *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XXXIV, Београд, 1985, 47.

облика друштвеног организовања² који је настао на одређеном нивоу техничког и економског развоја.

Убрзани процеси индустријализације и урбанизације омогућили су стварање нових друштвених слојева који постају носиоци идеја које се шире преко свих расположивих средстава: школског система, медија, културе. Трудбеници националног рада појавили су се у свим сегментима друштва: држави, цркви, партијским и грађанским удружењима који ће заједнички радити на политичкој, верској и културној изградњи нације.³ Главни генератор, односно главни чинилац у стварању националне свести као и стварању националне државе била је управо елита⁴ будући да је она чинила ону друштвену групу која је покретач укупне модернизације, али и главни стожер националних идеала.⁵

Процес стварања државе, а с њим и грађење модерног друштва, које, пак, у себи носи класно раслојавање и стварање елита, у Србији је започео након ослобођења од отоманске власти 1804-1815. године. У доба отоманске власти Србија није имала традиционалну елиту, као ни елиту по пореклу, будући да није имала сопствену аристократију нити управљачки слој. Приликом грађења државе најпре се издвојио уски државно-бирокаратски слој који су чинили вође устанка и њихове породице, као и малобројни учени Срби, махом из Аустроугарске монархије. Средином XIX века у Србији се формирала елита везана за двор, високу бирокаратију, офицере, свештенство и малобројну, али утицајну, интелигенцију. Друштвено и политички неразвијена Србија, тек конституисана као национална држава, тражила је током XIX века путеве свог конституисања и напредовања првенствено преко новонастале елите.

Најснажнији елемент у изградњи националног идентитета била је идеја о историјској нацији који се остваривао кроз колективно сећање на изгубљено средњовековно царство.⁶ Уједињење српског народа и обнова славне средњовековне прошлости⁷ постала је идеја свих идеја која је

² Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 73.

³ Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку – систем европске и српске визуалне културе у служби нације*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006, 12.

⁴ „Дефиниција елита подразумева појединце или групе који, захваљујући моћи или утицају доприносе историјским чиновима неког колектива, било одлукама и идејама које преузимају или осећањима које изражавају и симболизују“ Gay Rocher, *Introduction à la sociologie générale* цитирано према: Ljubinka Trgovčević-Mitrović, *Žene kao deo elite u Srbiji u 19. veku*. Otvaranje pitanja, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002, 251.

⁵ Више о елити као креатору историјске и националне свести видети у: Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.

⁶ Ерик Хобзбаум, *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998, 84.

⁷ Мирјана Прошић-Дворнић, *Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века*, *Етнолошке свеске V*, Београд, 1984, 26.

диктирала динамику унутрашњег развоја државе и представљала главну окосницу националне политике у Србији током XIX и почетком XX века.⁸ Национално јединство, идеал препознат као *старозаветни циљ*, представљао је идентитет српске елите⁹ крајем XIX и почетком XX века, без обзира да ли је она долазила са универзитета, из скупштинских дворана или женских салона. Идеја „дуга према народу“ давала је српској елити мисионарски, односно идеолошки карактер који ју је, да би остварила своју улогу, упућивао не само на партијско, већ и на грађанско удруживање. Рад на јачању националне свести прожимао је све активности, па и оне које су предузимане у слободно време. Заправо, пре свега ове активности, јер је елита, као друштвени слој који је од слободног времена створио социјалну потребу и статусни симбол, истовремено била кључни носилац националне идеје.¹⁰ За жене у Србији су постојала два начина укључивања у елиту¹¹: први је подразумевао припадност рођењем или удајом док се други заснивао на школовању, које је омогућавало стицање занимања, а самим тим и друштвену промоцију. У оба случаја реч је о веома малом броју жена у Србији, које су за своју средину као такве представљале веома важан пример и образац.¹² Припадност елити омогућило је женама Београда, односно Србије, јавни рад у националним оквирима и посредно учествовање у националним процесима који су оне свесрдно прихватиле, следећи при том примере својих мужева и очева у организовању грађанских удружења патриотске оријентације.¹³

У таквој атмосфери формирано је Коло српских сестара, женско друштво патриотске оријентације које је током свог постојања, за разлику од многих других женских друштава, у први план своје делатности стављало рад на националном плану који се, од оснивања па до гашења Друштва, кретао од јачања српског националног идентитета и изградње једнонационалне државе у првим годинама XX века, па до идеје о југословенском духовном

⁸ Latinka Perović, *Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države, Srbija u modernizacijskim procesima 19 i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994, 235.

⁹ Више о развоју елите у Србији с почетка XX века видети у: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Uloga elite, 3, Ćigoja, Beograd, 2003; *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, О студентима из Србије на европским универзитетима у XIX веку, Историјски институт, Београд, 2003; Милош Немањић, *На трагу српске интелигенције XIX века*, Топографија и социографија, Драслар Партнер, Београд, 2008.

¹⁰ Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт: урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008, 348.

¹¹ Критеријуми на основу којих се одређена група људи конституише као елита су разноврсни. Поред богатства и својине, изузетно значајан критеријум за одређивање елитног положаја је и моћ која се огледала и кроз образовање.

¹² Љубинка Трговчевић-Митровић, *Žene kao deo elite u Srbiji u 19. veku*. Otvaranje pitanja, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002, 251–252.

¹³ Као што су на пример: *Дружина за помагање српске књижевности*, *Друштво Светог Саве*, *Народна одбрана*, *Културна лига*.

јединству¹⁴ након стварања Краљевине СХС, остављајући при том борбу за женска права изван својих интересовања.

Друштвено-политичка сцена и настанак Кола српских сестара

Крајем XIX и почетком XX века Београд¹⁵ је био центар националног отпора и снажне националне енергије која је само јачала услед притиска који је на њу вршила Аустроугарска монархија с једне и Турска с друге стране. Након Берлинског конгреса 1878. године¹⁶, односно током целе друге половине XIX века и првих година XX века Краљевина Србија се осим борбе за остваривање националних права суочила и с решавањем „македонског питања“. Српско јавно мњење с центром у Београду, настало под утицајем идеја *Уједињене Омладине српске* о уједињењу српског народа, слободоумних иступања Светозара Милетића и социјалистичких учења Светозара Марковића, доста је видљиво изражавало своја национална осећања у односу на територије насељене српским становништвом под управом других држава. Свест елите о неопходности организоване акције на територији Старе Србије¹⁷ и Македоније кулминирала је након слома Илинденског устанка, 1903. године. Јавно мњење и званична политика у Србији тежили су истим циљевима, али су своја стремљења исказивали на различите начине. Целокупна српска национална борба у тим крајевима сводила се до тада на пропаганду преко школа и конзулата чији је рад услед несређених унутрашњих политичких прилика у Србији, до промене 1903. године, био делимично блокиран. С друге стране, јавно мњење, које је чинила политичка и интелектуална елита, је увиђајући немоћ државе, кроз приватну иницијативу приступило формирању различитих грађанских удружења с циљем стварања свести о националној припадности код српског становништва под владавином Отоман-

¹⁴ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918-1941, Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994, 193.

¹⁵ Осим чињенице да је био престоница „Београд је, већ композицијом свог становништва, које је обухватало досељенике и избеглице из свих српских крајева, био позван више него други градови Србије да обраћа пажњу на велика национално-политичка збивања у неослобођеним крајевима српства“ – Владимир Стојанчевић, *Политичка збивања почетком XX века (1903–1912), Историја Београда*, Одељење историјских наука, САНУ, књ. 2, Просвета, 1974, 191–192.

¹⁶ Резултат Берлинског конгреса био је уговор који су потписале Отоманска империја и шест великих сила којим се, између осталог, додељује независност Србији и Црној Гори, а Аустроугарској право да окупира Босну и Херцеговину, док су Македонија и „Стара Србија“ остале под управом Истанбула.

¹⁷ Или како се Косово у то време називало.

ске империје. Покретана вољом и снагом елите, првенствено престоничке, приватна иницијатива постаје основна идеја из које се рађају бројне акције, али и организације у које спада и Коло српских сестара. Уопштено говорећи под појмом приватне иницијативе се првенствено подразумева жеља грађанства за самоорганизовањем, тј. жеља за стварање грађанских организација, у циљу решавања одређених друштвено-политичких проблема услед немоћи или незаинтересованости државних органа у решавању истих. У српском друштву, поготову почетком XX века приватна иницијатива је готово увек помагала државну акцију, „али је, још чешће, служила као једно од моћних средстава националне одбране“.¹⁸

Схватајући важност оснивања женског друштва које би материјално и духовно помагало Србима под Отоманском империјом, а након консултација са Делфом Иванић, супругом тадашњег српског конзула у Скопљу, сликарка Надежда Петровић организовала је састанак еминентних дама београдског друштва¹⁹, махом супруга јавних радника, на којем износи идеју о оснивању одбора за помоћ *поробљеној браћи у Старој Србији*. Сматрајући да привремени одбор не би био од велике користи, Бранислав Нушић²⁰ и Иван Иванић, предложили су оснивање *сталног* женског удружења које би предано радило на остваривању идеје о националном јединству и заједничкој држави Срба. Спојивши Иванићеве предлоге да се удружење назове „Друштво српских сестара“ или „Коло Српкиња“, Нушић је кумовао називу новооснованог друштва дајући му име *Коло српских сестара* у којем је јасно исказан циљ новооснованог друштва.

Након митинга одржаног 15. августа 1903. године²¹ у Београду, пред око три хиљаде жена, приступило се и практичном остваривању идеје о оснивању женског патриотског друштва. Делфа Иванић се у тексту штампаном у *Вардару* након неколико година присећа тих дана: ”Да би се ова ствар боље разумела, потребно је нагласити, да у ово време није било никако згодно оснивати женска удружења, прилике у земљи биле су несређене²² и с доста неоправдане неповерљивости гледало је се на рад жена у опште²³, и ако је његов благотворни утицај био већ бар донекле познат“.²⁴ Услед овакве

¹⁸ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I, Стубови културе, Београд, 1996, 425.

¹⁹ На састанку су, осим породице Петровић и Иванић, присуствовале Мица Мишковић, Јулка Јањић, Марија Јелачић-Павловић, Косара Цветковић и Јелена Лазаревић, као и Бранислав Нушић.

²⁰ У време оснивања Кола, Бранислав Нушић, је био у средишту друштвено-политичког живота Београда и Србије. Као секретар Конзуларног одељења Министарства спољних послова био је упознат с политичким и социјалним положајем Срба ван Краљевине Србије.

²¹ По старом календару.

²² Мисли се на Мајски преврат 1903. године када је свргнута династију Обреновић заменила династија Карађорђевић.

²³ Већина женских друштава била под протекторатом династије Обреновић што је након Мајског преврата постала отежавајућа околност.

²⁴ *Вардар*, 1924, 11.

друштвено-политичке ситуације за прву председницу Кола српских сестара именована је Савка Суботић, јавности позната као умна жена и велики заговорник националне слободе војвођанских Срба у Аустроугарској.²⁵ Њено велико искуство на пољу афирмације српског националног идентитета, као и немали друштвени утицај, допринели су бржој афирмацији на јавној сцени Београда и Србије. Осим председнице Савке Суботић, крећући се по истом моделу, за чланице прве управе Кола изабране су припаднице познатијих београдских породица Луковић, Спасић, Добри, Бајлони, Милетић, Петровић, дајући новооснованом удружењу преко потребну друштвену афирмацију.

У првим Правилима Друштва²⁶ из 1907. године члан 1. износи разлоге за оснивање: „У доброј жељи да приме и понесу сваки део дужности према своме народу, удружују се све сестре српкиње под именом *Коло српских сестара*“²⁷ док наредни члан 2. прецизира циљеве: „...морално и материјално помагање своје браће и сестара из потлачених крајева српских, који су услед сталних нередовних прилика у тим крајевима на сестринску помоћ упућени, као и подржавање и потпомагање сваке тежње за ослобођењем српства“.²⁸ Оваква стремљења Кола српских сестара су у потпуности одговарала владајућој идеологији, али су била далеко другачија од циљева свих осталих женских удружења из тог времена. Поведене свеприсутним националним идеалом припаднице београдске елите су масовно приступиле новооснованом друштву, те је захваљујући овој чињеници Коло од оснивања уживало велику популарност, која је са собом носила и друштвени престиж.

Имућније жене, свесне значаја друштвеног положаја чланова њихових породица, па на крају и свог, кроз чланство у Колу добиле су могућност активног учествовања у друштвеном развоју Србије, док су образоване жене кроз чланство добиле могућност јавне афирмације. Потврду овога налазимо и у цитату из *Вардара* из 1906. године: „Образоване и имућне жене, чије домаће прилике не захтевају од њих заморног рада, улазећи у Коло могу да се приме оних послова који траже много времена и много рада. Тим начином оне ће, с једне стране корисно послужити српској ствари, а са друге, осетиће, кад уморне од озбиљног рада у постељу легну, оно ненакнадно задовољство које само од неиспуњене дужности долази“.²⁹

Рад на националном плану, јасна тенденција да се страначки не опредељује, присуство великог броја имућног и образованог становништва међу чланством, омогућили су Друштву, током првих година постојања, брзу афирмацију на друштвеној сцени Београда и муњевит развитак сопствене инфраструктуре кроз оснивање огранака у готово свим градовима Србије.

²⁵ Савка Суботић је била рођена сестра Михајла Полит Десанчића, вође војвођанских либерала те јој је та чињеница умногоме омогућила да активније учествује у политичком животу Војводине.

²⁶ Правила Кола српских сестара штампана су у *Вардару* за 1907. годину.

²⁷ *Вардар*, 1907, 6.

²⁸ *Вардар*, 1907, 6.

²⁹ *Вардар*, 1906, 23.

Коло српских сестара у првим деценијама XX века

Младој држави Србији и српском друштву пажљиво грађена национална политика током првих деценија XX века пружала је моделе за социјалну интеграцију разнородних слојева у једнородну нацију. Једна од кључних полуга нације је постојање свести о заједничкој прошлости.³⁰ У таквим условима стварност заправо није ни постојала, прошлост је одговарала слици која је о њој створена у народном стваралаштву, док се будућност замишљала као обновљена прошлост. Величање „славне прошлости“ и народне традиције представљало је интегрални део борбе за националну афирмацију.³¹ У трагању за националним идентитетом народна уметност је, крајем XIX и почетком XX века, постала средство којим се доказује идентитет одређене нације.³² У случају Србије народна уметност је била средство путем којег је јачао српски национални идентитет а након I светског рата средство путем којег је успостављен нови, југословенски. Схватајући улогу и значај народне уметности у афирмацији нације, друштво је још на почетку свог постојања формирало Секцију за вез која је као главни задатак имала негововање традиционалне народне културе путем преношења, очувања, усавршавања и популаризовања народних рукотворина.

Како су народне рукотворине, почетком XX века, постале тражена тржишна роба Друштво је почело да оснива женске занатске школе широм Србије превасходно у оним местима у којим су постојали огранци Друштва.³³ Формирање женских занатских школа донело је сиромашном сеоском становништву могућност зараде с обзиром на то да је део израђених рукотворина продаван у Пазару Београдског женског друштва у Кнез-Михаиловој улици. Свакако најпознатија женска занатска школа финансирана средствима Кола српских сестара била је *Удруга за унапређење народне уметности и обрта* основана у Цавтату 1912. године, којом је руководила Женска Добротворна Задруга.³⁴ Јелка Миш, позната далматинска везиља, била је једно време на челу ове школе, касније назване *Везиличка удруга*, односно *Везиличка школа*. Известан број рукотворина насталих управо у овој школи чувају се данас у збиркама Етнографског музеја у Београду.³⁵ Крајем тридесетих го-

³⁰ Entoni Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 42.

³¹ Марина Цветковић, Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радности, *Гласник Етнографског музеја* 70, Београд, 2006, 274.

³² Исто, 274.

³³ Као на пример: у Дервенти, Добоју, Травнику, Босанској Дубици, Санском Мосту, Босанској Градишци, Босанском Новом, Херцег Новом, Бањалуци, Скопљу, Дебру, Зворнику, Тузли, Вишеграду, Приједору, Мостару, Сарајеву и Струмици.

³⁴ *Вардар*, 1926, 159.

³⁵ У Збирци веза Етнографског музеја се налазе 74 узорка веза из Везиличке школе у Цавтату.

дина Друштво је у Скопљу отворило и *Ћилимарску школу*, али је почетак II светског рата убрзо прекинуо њен рад.³⁶

Програм оспособљавања жена за самосталан рад који је спроводило Коло у својим занатским школама донео је бољи положај женама у друштву. Могућност зараде кроз израду народних рукотворина умногоме је допринело стварању новог поглавља у животима, претежно сеоске, женске популације.

Паралелно с оснивањем женских занатских школа у којима се неговала домаћа радиност Коло је формирало и сопствену колекцију народних рукотворина. У извештају Главног одбора из 1937. године налазимо податак да „Коло српских сестара, ценећи народну уметност наших старих везиља, које су на грубом сеоском платну и крај слабих светиљки, преносила најтананија осећања душе наше жене, од свог постанка интензивно ради на прикупљању и репродуковању старог народног веза, тог драгог камена ручног рада наших жена“.³⁷ О детаљнијем настанку и развоју колекције народних рукотворина Кола српских сестара мало се зна, првенствено услед уништавања целокупне документације и архиве Друштва у току 1942. године. На основу извештаја Главног одбора из часописа *Вардар* може се закључити да је колекција често излагана како у Србији, тако и у иностранству али се о броју предмета који су чини колекцију веома мало зна. На основу годишњих извештаја Друштва објављиваних у часопису *Вардар* да се закључити да је број прикупљених предмета био велики и да је колекцију превасходно чинило текстилно покућство, народне ношње као и делови веза.

Прва већа изложба на којој је колекција излагана била је изложба у Прагу 1910. године у организацији Чешког женског друштва.³⁸ Иако је позив био упућен свим женским друштвима, Београдско женско друштво и Коло српских сестара су, као два највећа, на себе преузела целокупну организацију изложбе. Етнографски музеј је такође, на позив чланица ових удружења, издвојио неколицину предмета из својих збирки. Сима Тројановић је, као етнолог али и управник Музеја, поставио целокупан српски део, дајући му назив *Српска жена*. По његовим речима, српска поставка имала је првенствено један „културни задатак“, односно њен циљ је био „да покаже шта све Српкиња ради и како то уме да изради“.³⁹ На основу извештаја Симе Тројановића штампаног у брошури „*Српска жена у Прагу 1910. године*“ видно је да је поставка *Српска жена* имала један, чисто национални задатак – афирмацију државе кроз популаризовање њене културе. Оваква употреба народне уметности као политичког средства у процесу формирања државе и нације није била страна ни Колу ни другим женским друштвима с почетка

³⁶ *Вардар*, 1940, 1.

³⁷ *Вардар* 1938, 7.

³⁸ *Вардар*, 1911, 44.

³⁹ Сима Тројановић, *Српска жена у Прагу 1910 године*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1910, 3.

XX века. Из истих побуда и с истим циљем Друштво је колекцију излагало на међународној изложби у Паризу у току 1914. године.

Почетак епохе ратова (1912-1918) донео је Србији могућност остварења „заветних идеала“⁴⁰ а чланицама Кола нову *дужност* на патриотском плану. Предвиђајући да ће српски народ „само крвљу решити своје национално питање“ председница и потпредседница Друштва, Љубица Луковић и Станислава Сондермајер, још су 1906. године, организовале тромесечни курс за болничарке у Београдској војној болници, први ове врсте након ратова 1876–1878. године. Ови курсеви третирани су као прворазредни патриотски задатак којем су одговорно приступиле многе чланице Кола али и припаднице београдске елите. Традицију организовања курсева за болничарке Коло је задржало све до почетка Балканског рата, када је 1913. године оформило своју болницу у згради основне школе „Цар Урош“⁴¹ на Врачару под називом „IV резервна болница“. У време свог десетомесечног постојања, од 13. октобра 1913. године до 26. августа 1914. године, у њој је збринуто више од 900 рањеника о којима су бригу водиле не само чланице Кола⁴² већ и супруге дипломата и страних представника.⁴³

Још једна од значајних акција које је Коло спроводило у време Балканских ратова било је оснивање прихватних центара за рањенике широм Србије, односно оснивање такозваних *чајшница*. На Балкански надовезао се и Први светски рат у којем су чланице Кола српских сестара учествовале као болничарке у многим војним болницама понекад на првим борбеним линијама. Неке од њих, као Надежда Петровић, Касија Милетић и Љубица Луковић, иначе председница Кола, подлегле су пегавом тифусу негујући болесне војнике. Услед продирања окупационих снага Аустроугарске и по повлачењу наше војске с територије Краљевине Србије управа Кола донела је одлуку о распуштању Друштва 1915. године. Завршетак ратова за ослобођење донео је Србији нову државу а Колу српских сестара нове националне интересе које је требало заступати и бранити.

⁴⁰ *Вардар*, 1914, 119.

⁴¹ Данашња основна школа „Владислав Рибникар“ у Улици Светозара Марковића у Београду.

⁴² Љубица Луковић, Мирка Грујић, Делфа Иванић, Марија Предић, Ђурђина Пашић, Ангелина Одавић, Катица Ђорђевић, Смиља Ристић.

⁴³ Као што су биле лејди Пеџет, супруга енглеског посланика, бароница Гринингер, супруга немачког посланика, Лујза Буњолс, супруга француског делегата при Управи државног монопола, Јулија Странтман, супруга руског војног аташеа, Емилија Мамулов, супруга секретара Руског посланства у Београду, *Вардар*, 1914, 128–129.

Коло српских сестара и југословенски човек

Са стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца српски народ се коначно нашао у једној држави. Уједињењем национални интерес деветнаестовековне Србије мутирао је у интегрално југословенство. Југословенска идеја, као модерна европска интеграциона идеја, захтевала је постојање свесне еманциповане индивидуе спремне на висок степен толеранције уједно свесне и значаја нове државе како на политичком, економском, тако и на културном плану.⁴⁴ По мишљењу многих политичара просвета и култура су требале да буду она област друштвеног живота у коју се морало улагати и путем које је требало афирмисати нову државу, оживотворити основне замисли уједињења, али и спречити даљу политичку, економску и културну подвојеност народа који су започињали заједнички живот.⁴⁵ Након стварања Југославије, требало је створити Југословене а то се могло постићи само кроз образовање нове генерације. Насупрот оваквим стремљењима политичара, државна улагања у просвету остала су недовољна за било какву значајнију промену прилика у школству. Увиђајући да је просвећеност становништва најчвршћи темељ сваке државе, као и важност формирања „новог“ југословенског човека многа женска друштва преузела су на себе терет образовања младог нараштаја.

Прва велика акција Кола српских сестара након завршетка ратова, уједно и први корак у васпитавању омладине у духу нове друштвене стварности, било је оснивање Интерната 1922. године у Београду. У њега су примане сиромашне девојчице, без обзира на етничку или верску припадност. Управо је различитост међу питомицама била пожељна јер ”сакупљена из свих крајева наше отаџбине сва ова женска омладина, свих вера и племена, живећи једним заједничким животом васпитава се тако, да по свршеном школовању може да послужи нашем целокупном народу као млада јака снага за сејање љубави, слоге и братске једнакости“.⁴⁶ Зграда Интерната се налазила у Франкопанској улици бр. 11⁴⁷, у Дому Кола српских сестара, у коме су биле смештене и просторије Друштва. Како сам Интернат није имао школу питомице су слате у разне женске школе, од курсева у занатским школама па до гимназије. Сходно верској толеранцији, коју је и сама држава пропагирала, у Интернату је питомицама било дозвољено светковање верских празника, односно пружала им се могућност „да осете да им је празник те им је давана могућност да га просветкују како је обичај“.⁴⁸ По одласку из Интерната Коло је одржавало везу с њима, помажући им увек кад је то било потребно.

⁴⁴ Branka Prpa, *Neuspešni reformisti*, Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Uloga elite, 3, Ћогоја, Београд, 2003, 121.

⁴⁵ Љубодраг Димић, *Културна историја Краљевине Југославије 1918-1941, I*, Стубови културе, Београд, 1996, 424.

⁴⁶ *Алманах хуманитарних друштава*, Београд, 1940, 76.

⁴⁷ Данашња Ресавска улица у Београду.

⁴⁸ *Вардар*, 1926, 171.

На заинтересованост чланица Кола за изградњу југословенског националног идентитета и стварање осећања припадности једној држави упућује и чињеница да су организовале костимирану забаву под називом *Свеславенски бал*. Први помен о одржавању Свеславенског бала налазимо у *Вардару* из 1926. године где се напомиње да је организована „костимирана забава са словенским костимима у жељи да се манифестује словенска солидарност“.⁴⁹ Учеснице бала, пре свега чланице Друштва, облачиле су народне ношње из различитих крајева Краљевине Југославије да би кроз њих јавно показале стремљење Кола ка афирмацији југословенске идеје али и неопходност развоја пансловенске мисли. Чини се да је рад на овом пољу био веома важан чланицама те и оне саме кажу „Коло српских сестара као патриотска установа, стално укорјењује мисао широке словенске заједнице и солидарности, чување слободе и свих тековина словенских народа, јер је јако и груписано Словенство животни интерес свих словенских народа“.⁵⁰ У складу са главним концептом бала, било је и гостовање уметничких ансамбала из различитих крајева Краљевине Југославије, као и гостовање ансамбала из различитих словенских земаља. Свесловенском балу су, осим чланица Друштва и њихових породица, присуствовали и припадници владајуће династије⁵¹, дипломатски кор⁵², као и „најотменија београдска публика“⁵³ дајући му тако подршку владајућих кругова. Како је стварање осећаја оданости југословенској идеји али и пансловенске мисли међу грађанством био један од важнијих задатака Свесловенског бала, чланице Кола су, неколико дана по одржавању бала, приређивале репризу целог репертоара⁵⁴, пружајући свим заинтересованима прилику „да виде и осете лепоту словенске народне културе“. Свесловенски бал приређивали су и сви одбори Кола српских сестара пратећи Београд у промовисању југословенске идеје и пансловенске мисли кроз употребу народних рукотворина.

Кроз организовање оваквог бала чланице Кола су настојале да укажу на многе сродности словенских народа али и на потребу њиховог културног зближавања. На примеру Свесловенског бала можда се и најјасније види линија српско-југословенско-пансловенско, односно развитак националне мисли код чланица Кола српских сестара.

Све активности које је спроводило Коло српских сестара након стварања Краљевине СХС, укључујући и Свесловенски бал, представљале су средства за грађење жељене слике о јединственој нацији и заједничкој држави чији је циљ био да једну аморфну масу претвори у чврсту формацију јасних

⁴⁹ *Вардар*, 1926, 174.

⁵⁰ *Вардар*, 1932, 7.

⁵¹ Краљица Марија и кнегиња Олга су сваке године присуствовале балу обучене у народне ношње, подржавајући на тај начин саму идеју Свесловенског бала.

⁵² Супруге дипломата су на бал долазиле обучене у народне ношње својих земаља.

⁵³ *Вардар*, 1926, 174.

⁵⁴ Мисли се на дефиле културно-уметничких друштава.

контура⁵⁵, односно нацију, у овом случају *југословенску*. Идеја коришћења материјалне културне баштине на јавној сцени, која се у овом случају огледала у ношењу народних ношњи на балу, имала је политичку позадину.

Генерално гледано, политичка кретања Кола српских сестара су увек и у свему пратила националну тенденцију државе. Без обзира да ли је државни интерес носио српско или југословенско обележје увек и свуда је за националну битку које је водило Коло српских сестара коришћена традиционална женска делатност.

Часопис Вардар – од извора до ушћа

У циљу ширења свог утицаја управа Кола српских сестара је током 1906. године, на предлог потпредседнице Станиславе Сондермајер, донела одлуку о оснивању гласила које би својом програмском оријентацијом и садржајем прилога изражавало концепцију и циљеве самог Друштва. Како је политика српског Двора првих година XX века била у великој мери окренута проблемима Срба у Турској, односно ширењу идеје уједињења код српског становништва под отоманском власти, Коло српских сестара је за одредницу свог будућег часописа управо узело оваква стремљења. Као познаваоци тешког материјалног и политичког положаја Срба на поменутом простору за прве уреднике часописа изабрани су Милојко Веселиновић и Иван Иванић. Иванић је, на основу тежње ка „ослобођењу и уједињењу“ Срба, кумовао часопису дајући му име *Вардар*⁵⁶ јер је ова река „... представљала тежисте наших жеља и претензија... и Коло које је веровало, дубоко веровало, у васкрс велике српске државе и моћи, ... и сматрало је да се одујужује својој националној свести и савести, ако своје првенче назове именом тако драге реке и учини да оно што више живи у нама и пред нашим очима“.⁵⁷

Када се на политичкој сцени поставило питање анексије Босне и Херцеговине циљна група са српског становништва под отоманском влашћу проширила на српско становништво под туђинском влашћу. Током 1908. и 1909. године у *Вардару* у оквиру чланака наилазимо на бројне патриотске позиве упућене Србима у Аустроугарској монархији.

Будући да су се у часопису пропагирале идеје о заједничкој држави, честе су биле и фотографије Новог Сада, Сарајева и Дубровника, тј. свих

⁵⁵ Мирослав Тимођијевић, Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, бр. 6, Београд, 2005, 10.

⁵⁶ Пре овог *Вардара* постојао је истоимени часопис са сличном патриотском садржином намењен читаоцима у „Старој Србији“ и Македонији који је престао да излази 1880. године.

⁵⁷ *Вардар*, 1924, 16.

оних градова, односно, свих оних области, који су показивали тенденцију ка заједничком животу.

Од коликог је значаја био часопис *Вардар* за ширење идеје о јединственој држави под управом Београда сведочи проглас Аустроугарске из 1910. године, у којем је Коло српских сестара окарактерисано као „револуционарно и опасно по интересе Аустро-Угарске Монархије“.⁵⁸ Поменути проглас није спречио чланице Кола да са истим, ако не и већим, жаром раде на идеји заједничке државе међу српским становништвом.

Кулминација нетрпељивости између Аустроугарске с једне и Србије с друге стране, односно свих оних који су радили на српској идеји, говори тачка 1. Јулског ултиматума⁵⁹ из 1914. године у којој се од Србије изричито тражи спречавање штампања и дистрибуирања свих публикација које својим садржајем подстичу мржњу према Аустроугарској монархији.⁶⁰

Поменути ултиматум довео је до објаве I светског рата који је прекинуо рад Кола и издавање *Вардара*.⁶¹ Након завршетка епохе ратова први број *Вардара* штампан је 1921. године. Од тог момента па до почетка II светског рата, тј. до 1941. године, часопис је редовно излазио као годишњак.

Приметно је да је током свог дугогодишњег постојања *Вардар* више нагињао ка темама из савремених политичких процеса, односно темама из *националног домена*, него ка темама из *женског домена*, те се услед овакве концепције још на почетку излагања с правом сврстао у патриотски оријентисане часописе. Док је *предратни Вардар* (у периоду 1906–1914. године) имао за циљ јачање националне свести и вере српског народа под туђинском влашћу у ослобођење, дотле се *послератни* (у периоду 1921–1941. године) окренуо развоју и пропагирању идеје југословенства, јер су уједињењем претходни циљеви били испуњени.

Објављивани текстови из области науке, медицине, историје српског народа, културе па чак и етнологије⁶² су били прожети политичким идејама тог времена, прилагођавајући културна кретања политици српског Двора. Национална интеграција без обзира да ли се радило о Србији или Југославији била је окосница како текстова тако и самог графичког решења часописа.

⁵⁸ *Вардар*, 1910, 32.

⁵⁹ Јулски ултиматум Аустроугарске монархије Краљевини Србији био је последица атентата на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда.

⁶⁰ Овакав историјат непријатељске атмосфере између Кола и Аустроугарске био је пресудан у одлуци тадашње председнице Мирке Грујић да, при евакуацији пред аустријском војском 1915. године, уништи целокупну архиву Друштва.

⁶¹ Последњи *предратни* „Вардар“ изашао је 1914. године. У њему је штампан извештај Главног одбора за 1912–1913. годину.

⁶² У *Вардару* за 1926. годину своје чланке су објавили: Т. Ђорђевић – *Срби и Јужна Србија*; В. Чајкановић – *Српске народне приче*; Н. Зега – *О народним ношњама из Шумадије и Битоља*; М. Лапчевић – *Изобичајена народна женска ношња и текстилна уметност у Фочи*, а у *Вардару* за 1930. годину: Р. Грујић – *Сеоска жена Јужне Србије*; Т. Ђорђевић – *Наше грађанске библиотеке и читаонице*; М. Малагурска – *О бачким Буњевцима*.

Садржај часописа, осим поменутих чланака, чинили су и годишњи извештаји Главног и месних одбора, употпуњени прегледом финансијског половања. Ови извештаји омогућили су широј јавности упознавање са свим делатностима које је Друштво спроводило током године.

Прикупљања финансијских средства за објављивање *Вардара* вршила су се путем годишње претплате али и кроз донаторство појединаца и установа. Наиме, чланице су слале молбе министарствима, институцијама и истакнутим јавним радницима за добровољни прилог у виду откупа једног броја часописа. Овако откупљене часописе слале би сеоским школама широм Краљевине. Тако су чланице Кола с једне стране кроз дистрибуцију часописа, односно њеног садржаја, јачале свест о националним интересима међу становништвом а с друге стране упућивале донаторе на многобројне проблеме на које су наилазиле током свог рада на националном плану.

Иако је *Вардар* био гласило женског удружења, нити су се текстови бавили женским проблемима нити су читаоци часописа биле искључиво жене. Циљну групу чинили су сви они који су заступали идеју о националном јединству без обзира на полну припадност. Управо се по овоме *Вардар* разликовао од свих гласила женских друштава која су излазила током прве половине XX века.

Престанак рада Кола српских сестара

Почетак Другог светског рата и немачка окупација Београда и Краљевине Југославије прекинула је рад многих друштава и установа, па тако и Кола српских сестара. У својим мемоарима Делфа Иванић наводи да је током 1942. године нова власт од ње, као председнице, захтевала исцрпан извештај о раду Друштва, као и попуњавање упитника у којем се претпоследње питање односило на рад Друштва под новим условима, у новој идеологији и с новим осећањима. Одговор Делфе Иванић је био да је Коло српских сестара одувек било „одано Отаџбини и својим основним принципима“. Последице оваквог одговора довеле су до забране рада Кола српских сестара и хапшења Делфе Иванић. Сва имовина Друштва је током 1942. године предата председнику Београдске општине.

Неколико преосталих записника из исте године указују да је Друштво ипак наставило с радом, али само као секција Црвеног крста. У њима се наводи да је рад Друштва првенствено базиран, на хуманитарним акцијама али се о њима мало зна, првенствено услед недостатка писаних извора али и сведока поменутих делатности.

По ослобођењу Београда 1944. године, нове власти потврдиле су забрану рада Кола, карактеришући га као буржујско и реакционарно, те стога

непожељно у новом, социјалистичком друштву. Након 40 година рада на националном плану предајом своје колекције народних рукотворина Етнографском музеју у Београду у току 1947. године престало је да постоји Коло српских сестара.

* * *

Стварање нације директна је последица развоја одређених политичких, економских и друштвених услова.⁶³ Ови услови су, осим стварања нације, омогућили и формирање новог друштвеног слоја, грађанства, које је, захваљујући масовном образовању и писмености, постало носилац идеје о националном идентитету. „Замишљање“, „измишљање“ и „конструисање“ нације и њене традиције били су јасно одређени задаци готово свих сегмената друштва, државе, партијских и грађанских удружења који су деловали на политичкој и културној изградњи државе.⁶⁴

У Краљевини Србији, једној од првих националних држава које су на-стале ослобођењем од владавине Отоманске империје, и након неколико деценија независног државног живота, процес националног уједињења није био завршен⁶⁵, те је пажљиво грађена национална политика стварала преко потребан образац за социјалну интеграцију хетерогених слојева у хомогену нацију.

Допринос елите (политичке, економске, војне, црквене, интелектуалне) процесима националне интеграције био је велики, готово пресудан, у периоду конституисања српског националног идентитета, али и Србије, а касније и Краљевине Југославије, као држава током XIX и почетком XX века. Осврнемо ли се на културно-политички положај Срба из тог времена увидећемо да им је претила опасност од доминације великих империја између којих или у којима су живели. Тај страх од асимилације натерао је државу, а с њом и елиту, поготову политичку, на заступање чврсте националне политике, која се између осталог, огледала и у формирању грађанских организација патриотске оријентације какво је било и Коло српских сестара.

Коло српских сестара је, у првим годинама свог постојања, односно до 1918. године и стварања Краљевине СХС, било заговорник и предани прегалац на српском националном плану, да би свој рад, након стварања нове државе, окренуло ка идеји унитарног југословенства. Друштво је услед рада на остваривању националних интереса током целог свог постојања уживало велику подршку владајућих кругова и јавности. Свака делатност Кола, без

⁶³ Ерик Хобзбаум, *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998, 15.

⁶⁴ Дубравка Стојановић, н.д, 208.

⁶⁵ Исто, 348.

обзира на време и тренутне националне интересе, вођена је у патриотском духу и увек у складу са званичном политиком државе, односно Двора и Народне скупштине. То није изненађујуће ако се узме у обзир општа атмосфера на друштвено-политичкој сцени Србије у првој половини XX века, али и чињеница да су све председнице, као и већина чланица управе Друштва, биле у родбинским везама с представницима државне политике или власти. Оно што су њихови очеви, мужеви, браћа или синови заступали у Народној скупштини или на светским конференцијама, то су оне браниле и подржавале кроз свој рад у Колу српских сестара.⁶⁶

С друге стране државна управа, свесна потенцијала женских покрета који су заплуснули Европу, имала је намеру да женска удружења у Србији придобије за своје циљеве, те нису протежирана она која су пропагирала нов положај и већа политичка права жена⁶⁷, већ су подржавана само она која су представљала добар инструмент владања, а која су или пропагирала традиционалну улогу жене као мајке, супруге и домаћице или предано радила на остваривању идеја и циљева државне политике, али у оквирима поменутих традиционалних улога жене.

Током свог постојања, Коло српских сестара се на себи својствен начин „борило“ против традиционалне улоге жене као јединог могућег занимања, али је рад на пољу афирмације жена био присутан само у оној мери колико је то било потребно зарад остваривања „виших“, националних циљева. Коло српских сестара је учествовало у женским савезима⁶⁸, основаним с циљем еманципације жена и заштите њихових права, али је то било увек из жеље за стварањем ширег поља на којима се могло борити за „отаџбину и народ“.

У периоду од оснивања до гашења Коло српских сестара је радило на националном плану, при том користећи традиционалне оквире женског деловања за постизање одређеног циља. Може се рећи да је основу рада жена на националном плану у оквиру Кола српских сестара, чинио скуп женских традиционалних и „природних“ дужности. Користећи се традиционалним улогама и „провереним женским рецептима“ жене Београда и Србије су кроз Коло српских сестара макар на посредан начин утицале на процесе националне интеграције током прве половине XX века. Кроз постојање ова-

⁶⁶ Важност родбинских веза у проучавању друштвено-политичког развитка српске државе и многих културно-политичких процеса у њој почетком XX века остаће тема за неко друго истраживање.

⁶⁷ О историјату феминистички оријентисаних женских друштава видети у: Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*, Narodna knjiga, Beograd, 1978; Јованка Кеџман, *Жене Београда у борби за право гласа*; Младена Прелић, *Анализа женске штампе између два рата у Београду*, *Гласник Етнографског института*, књ. XXXVIII, Београд, 1988; Мирослава Малешевић, *Женско. етнографски аспекти друштвеног положаја жене у Србији*, Етнологска библиотека књ. 25, Српски генеалогски центар, Београд, 2007.

⁶⁸ Као на пример: Српски женски савез, Мала женска Антанга, Југословенски женски савез – више видети у Јованка Кеџман, *Жене Београда у борби за право гласа*, Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka*, Beograd, 1996.

квог типа удружења идеологија српског грађанског друштва с почетка XX века понудила је алтернативу и властити одговор на „женско питање“.

Литература

1. *Алманах хуманитарних друштава*, Београд, 1940.
2. *Вардар*, Београд, 1906-1940.
3. Branka Prpa, Neuspešni reformisti, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Uloga elite, 3, Čigoja, Beograd, 2003.
4. Владимир Стојанчевић, Политичка збивања почетком XX века (1903–1912), *Историја Београда*, Одељење историјских наука, САНУ, књ. 2, Просвета, 1974.
5. Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт: урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008, 348.
6. Entoni Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
7. Erik Hobsbom, Masovna proizvodnja tradicija: Evropa, 1870-1914, *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
8. Ерик Хобзбаум, *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998.
9. Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
10. Latinka Perović, Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994.
11. Ljubinka Trgovčević-Mitrović, Žene kao deo elite u Srbiji u 19. veku. Otvaranje pitanja, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002.
12. Љубодраг Димић, *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941*, I–III, Стубови културе, Београд, 1996.
13. Ljubodrag Dimić, Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918-1941, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994.
14. Марина Цветковић, Допринос Савке Суботић у проучавању традиционалне текстилне радиности, *Гласник Етнографског музеја* 70, Београд, 2006.
15. Мирјана Прошић-Дворнић, Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века, *Етнолошке свеске* V, Етнолошко друштво Србије, Београд, 1984.

16. Мирјана Прошић-Дворнић, Женско питање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис Домаћица (1879-1914), *Гласник Етнографског института XXXIV*, Етнографски институт САНУ, Београд, 1985.
17. Мирослав Тимотијевић, Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, бр. 6, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2005.
18. Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку – систем европске и српске визуалне културе у служби нације*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.
19. Olivera Milosavljević, Identitet i ideološka konstrukcija identiteta. Analiza konstrukcije identiteta u tumačenjima jednog dela srpske intelektualne elite, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 2, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 1999.
20. Сима Тројановић, *Српска жена у Прагу 1910 године*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1910.

Jelena Savic

THE ROLE OF ELITE IN PROCESSES OF NATIONAL INTEGRATION ILLUSTRATED BY THE EXAMPLE OF THE CIRCLE OF SERBIAN SISTERS

Summary

The issue of national rights, conception of the national identity and affirmation of the state have been the essence of many social and political-ideological struggles in Serbia since the end of the eighteenth century to the present day. Within these, broad themes, the role of the elite was studied in processes of national integration illustrated by the example of organized activities of women, i.e. women's societies, such as the Circle of Serbian Sisters in the first half of the 20th century. By following the work of the Circle of Serbian Sisters, from its establishment in 1903 till it was closed down in 1942, observed were the development and contribution of the highest social circles to the development and realization of national ideals in Serbia in the early 20th century. The work on the processes of national integration was seen in many activities of the Circle of Serbian Sisters, from humanitarian aid during the wars of liberation to cultural and educational activities at the time when the common state was formed.

Иван Ковачевић

„АМЕРИЧКИ ИДОЛ“, „ЈАРАНСКИ ПРИНЦИП“ И ВРЕДНОВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА У СРБИЈИ¹

Расправа између плаћених цитатометара и квантофрених техноида, с једне стране, и научника из области друштвених и хуманистичких наука, с друге стране, није могућа. Другачија расправа, унутар самих друштвених и хуманистичких наука, може допринети изградњи целовитог и примереног система валоризације науке у Србији. Једна таква расправа, вођена на Интернет форуму „BLOW – ROOM“ повод је за изношење основних идеја за реконструкцију и побољшање система процењивања научних резултата.

Основне идеје су ослобођење српских друштвених и хуманистичких наука од цитатометрије како страних, „Reuters“-ових листи, тако и домаћих листи које прави предузеће „СЕОН“ на занемарљивом броју цитата. Друга компонента је задржавање квантитативног мерила које прави разлику између продуктивних и непродуктивних истраживача, али уз трећи услов да рецензентски принцип буде доминантан како у процени квалитета појединачног текста и његове подобности за објављивање у одређеном часопису, тако и за прављење листе референтних часописа уз усвајање европске ERIH листе.

Кључне речи: *цитатометрија, вредновање научног рада, антропологија, српска антропологија, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, наука као популарна култура, „јарански принцип“*

---

¹ Овај чланак је резултат рада на пројекту „Антропологија у XX веку: теоријски и методолошки домети“ (бр. 147037) који у целости финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Увод – цитатометријско једноумље

Расправе о валоризацији резултата научног рада се у Србији најчешће своде на разговоре глувих. Квантофрени цитатометријски лоби одржава сопствене састанке на којима себи међусобно повлађују, понављајући став да је тотална квантификација решење које ће смањити државна издвајања новца за науку, тако што ће довести до укидања, или бар драстичног смањења финансирања, читавих група наука које, по правилу, не могу, мада уопште не би ни требало, да испуне услове природњачко устројене америчке цитатометрије. Самозвани проучаваоци науке, без базичног образовања за тај посао, проглашавају обично бројање цитата у научним часописима науком, славодобитно је називајући сцијентометријом. Вајни сцијентометри, следствено сопственом необразовању, нису у стању ни да дефинишу књигу (монографију) што је базични производ у великом броју наука, и то не само хуманистичких и друштвених, па су у свом баналном бројачком послу извршили просту ампутацију књига бројећи само оно за шта мисле да знају шта је тј. чланке у часописима.² С друге стране, када се расправа обавља изван унисоног друштва, уз учешће представника хуманистичких и друштвених наука, онда се претвара у разговор глувих и резултира увређеношћу оних који, држећи профитабилне позиције у окриљу државне управе, на новим сеансама једномишљеника, оптужују представнике друштвених и хуманистичких наука за изолационизам и бежање од компарације с науком у свету. Такви састанци су одржани крајем 2008. године и то, прво, **трибина Српске академије наука и уметности о евалуацији научног рада** 3. децембра 2008. и, убрзо затим, округли сто о вредновању у науци 8. децембра 2008. године у Привредној комори Србије. На састанку у САНУ цитатометријски лоби се сусрео с аргументованим и темељно припремљеним саопштењима проф. Љубомира Максимовића и проф. Предрага Пипера и уместо у том тренутку, одложено је реаговао на састанку одржаном пет дана касније у очекиваној једноумној ситуацији, полемишући с тезама аутора који нису били присутни.³

На трибини одржаној у Српској академији наука и уметности, историчар, проф. Љ. Максимовић је указао на неколико кључних места која бројање цитата у часописима чине неподобним средством за вредновање научног рада у хуманистичким и друштвеним наукама, као што су: неуважавање капиталних пројеката које, услед њихове дугорочности, цитатометрија не

² Губитак елементарне објективности састоји се у прављењу ранг-листе часописа на основу цитата текстова из тих часописа у неким другим часописима као да се часописи цитирају само у часописима, а не и у књигама. Недостатак који је очевитан, јер се текстови из часописа цитирају и у књигама, покривен је велом ћутања у инфантилној нади да то нико неће приметити нити употребити као дисквалификујући аргумент цитатометрије било ISI-јевске, било домаће производње.

³ Аутор овог текста је присуствовао састанку у Привредној комори тако да о његовом садржају сведочи на основу личног увида.

може да прати и валоризује, затим, познату немогућност цитатометрије да прати и региструје цитате у књигама, зборницима и осталим, често далеко важнијим публикацијама од часописа, немогућност примене ISI листа из хуманистичких наука, европско одбијање цитатометријског приступа евалуације научних резултата у хуманистичким наукама, и угрожавање „националних“ наука које имају шири друштвени значај него цитираност, услед малих научних заједница у тим наукама. На основу ових примедби, које укупно гледано у потпуности дисквалификују евалуациони значај цитатометрије у хуманистичким наукама, Љ. Максимовић је предложио диверсификацију правилника о вредновању научног рада, поновно стављање у процедуру документа који су усвојиле три комисије Министарства науке (за друштвене науке, за историју, археологију и етнологију и за језик и књижевност) као предлога за израду посебног Правилника и свођење цитатометријских показатеља на помоћно средство у валоризацији научних резултата у хуманистичким и друштвеним наукама.⁴

Истом приликом, лингвиста, проф. П. Пипер је указао на чињеницу да на ISI листама нема часописа који се баве српским језиком, као и да је број славистичких часописа веома мали, да многе земље одбацују примену ISI листа које представљају комерцијални производ компаније „Thomson Scientific“, затим на европско искуство у коме је централни принцип вредновања резултат научног рада принцип рецензирања и предложио израду компаративне студије о вредновању научног рада у Мађарској, Чешкој, Словачкој и Словенији.⁵

Неколико дана касније, у једномишљеничком окружењу цитатометријски лоби Пере Шипке и Ђуре Кутлаче није могао да понуди ништа друго осим замене теза. Наиме, квантофрени цитатометри научнике из друштвених и хуманистичких наука, који одбацују цитатометријско вредновање часописа и из тога проистичуће вредновање резултата научног рада ових наука у Србији, проглашавају за научне аутисте који се „затварају у своје атаре“ не желећи контакт са светском науком, што је најблаже речено неистина. Залагање за повезивање са европском науком кроз принципе Европске научне фондације (ESF), непобитан је доказ да се цитатометријски лоби служи бацањем прашине у очи. Нико не спречава цитатометре да светским цитатометријским фирмама („Reuters“) или њиховим домаћим имитаторима („SEON“) мере и броје цитате у оним научним дисциплинама где за то постоје и садржински и методолошки разлози, као на пример у дисциплинама у којима научници углавном не пишу књиге, али њихов упад у дисциплине у којима за примену бројања цитата у часописима не постоји никакво оправ-

⁴ Саопштење Љ. Максимовића на Трибини САНУ о евалуацији научног рада под насловом „Питање хуманистичких наука“ се, у интегралној и ауторизованој форми, налази на сајту <http://blowroom.yuku.com/> у подфоруму „Хегелово зрневље“.

⁵ Саопштење П. Пипера на Трибини САНУ о евалуацији научног рада под насловом „О вредновању научног рада у хуманистичким наукама“ се, у интегралној и ауторизованој форми, налази на сајту <http://blowroom.yuku.com/> у подфоруму „Хегелово зрневље“.

дање, представља културни деликт који би требало и јавно жигосати и ефикасно окончати.

Овакав начин вођења дебате, која то и није, јер се редукује на потпуно измишљене оптужбе, не зачуђује када се ради о директно профитно заинтересованој страни (Перо Шипка и предузеће „СЕОН“) или умишљеним, неадекватно образованим, тобожњим сцијентолозима, који повишеном агресивношћу покушавају да бране своју фалсификовану компетенцију (Ђуро Кутлача).⁶

Управо због оваквог карактера, тешко је очекивати да се у овим дискусијама, препуним агресије и обмана којима се служи квантофрени и профитерски цитатометријски лоби, може пронаћи бар мало разложне аргументоване расправе које ће послужити за усавршавање принципа евалуације резултата научног рада у хуманистичким и друштвеним наукама.

Могућности „меке“ дискусије

На срећу постоје и расправе у којима се на „мекан“ начин укрштају ставови о начинима евалуације резултата хуманистичких и друштвених наука и које могу послужити као полигон за истраживање оптималних евалуационих принципа.

Једна таква расправа започета је на Интернет форуму за хуманистичке и друштвене науке „BLOW-ROOM“ текстом Александра Бошковића „Либерализам, прагматизам и здрав разум“ и одговором Иване Башић.⁷

⁶ Ђуро Кутлача је рођен у Загребу 16. 12. 1956. године. Основну и средњу електротехничку школу „Никола Тесла“ у Београду завршио је са одличним успехом за шта је награђен дипломом „Вук Караџић“. На Електротехнички факултет у Београду, Одсек за електронику, се уписао школске 1975/76 године. На смеру Аутоматика дипломирао је 1980. године, са просечном оценом студирања 8,00 и одбраном дипломског рада под насловом: „Електронски множачи на бази конверзије у телеинформационим системима“, код проф. др Дејана Живковића, са оценом 10,00. По дипломирању се запослио у Институту „Михајло Пупин“ (од 05.01.1981) у Београду, где и сада ради, у Центру за истраживање развоја науке и технологије, на пословима руководиоца Центра. Последипломске студије на Заводу за управљање системима Електротехничког факултета у Београду завршио је са средњом оценом 10,00. Магистарски рад под насловом: „Вишекритеријумска евалуација конкурентности електро и електронске индустрије Југославије по основи технолошког садржаја“, за који су ментори били проф. др Властимир Матејић и проф. др Милић Стојић, одбранио је 29.05.1987. године. Докторску дисертацију под насловом: „Синтеза вишекритеријумске методологије за оцењивање достигнутог технолошког нивоа сектора националне привреде“, за коју је ментор био проф. др Властимир Матејић, одбранио је 25.03.1998. године на Факултету организационих наука у Београду. <http://apv-nauka.ns.ac.yu/vece/dokumenti/kartoni/KUTLACA%20Djuro.doc>.

⁷ Текст, реакција Иване Башић, као и даља расправа се могу наћи на сајту <http://blowroom.yuku.com/> у подфоруму „Avanti popolo!“. Сва цитирања су из тог извора.

Занимљиво је да изворни текст антрополога Александра Бошковића није ни антрополошки, нити се односи на проблем евалуације резултата научног рада, већ је политичко-публицистичке природе. Међутим, на неколико места, која чак за целину текста нису била ни нужна, Бошковић је оценио научну продукцију у Србији и изнео неке ставове о критеријумима за вредновање резултата научног рада. Та два места се односе на укупну научну продукцију у Србији за коју Бошковић пише:

„Према скорашњим подацима, које је у разговору за „Данас“ од 2. јуна 2007. изнео др Тибор Живковић, научници у Србији објављују, у просеку, *три до пет пута мање од њихових колега у Мађарској и Бугарској* – мада су просечне плате научника у Србији веће него у овим земљама.“

Ивана Башић је довела у питање веродостојност процене изнете у Бошковићевом навођењу Живковића, да би прва провера запела на томе што лист „Данас“, у свом Интернет издању, више не одржава архиву која сеже до 2007. године и да је Тибор Живковић одсутан (једногодишњи студијски боравак у Грчкој) уз напомињање да је Живковић податак нашао на сајту Европске научне фондације (ESF). Трагање за тим податком на сајту ESF, које је спровела Ивана Башић, није дало резултат, па је о овом сегменту расправа закључена њеном изјавом да Бошковић има више среће у претрази поменутог сајта. На тај начин је стварање опште слике о непродуктивности српских научника остало без чињеничког поткрепљења, а сама тема показала да је потребно далеко минуциозније ући у процену обима научне продукције, мада се поставља питање да ли је збирни податак уопште релевантан за било шта услед великих разлика у дисциплини. Сасвим је могуће да у једној дисциплини или чак групи дисциплина број објављених радова буде већи него у Бугарској, а мањи него у Мађарској итд.

Од паушалне квантитативне оцене далеко је занимљивији улаз у расправу о критеријумима вредновања резултата научног рада. Не слажући се са залагањем да се валоризација научног рада обавља искључиво у домаћим оквирима, Бошковић указује на неприхватљивост таквих идеја, мада не наводећи њихов извор и заступнике:

„Пошто се укину и обесмисле сви критеријуми за вредновање нечијег рада (у смислу научног „*outputa*“, објављених радова у релевантним публикацијама, и томе слично), ако се наметне идеја да су они који објављују у ствари „прозападни“ (и као такви, наводно *непријатељски расположени* према „домаћој средини“), онда је, наравно, бити лако „први у селу“...“

Две су кључне категорије у залагању А. Бошковића за екстерну валидацију квалитета – „релевантне публикације“ и „квалитетни часописи“. На питање који су то „квалитетни часописи“ есенцијални одговор је да су то часописи са „peer review“ системом, а додатно објашњење, да се то односи

на часописе са ISI листе, може се извући из одбране ISI листе од оних који је нападају тако што тврде да у часописима са те листе може да објави свако. Међутим, одбрана од апсурдних напада, којима се не наводи извор, не доприноси ничему, а поготово не доприноси одбрани од утемељених замерки које, у оквирима друштвених и хуманистичких наука, дисквалификују примену ISI листе као инструмент за рангирање појединаца, пројеката и институција, у Србији, а и уопште.

Треба одмах и јасно рећи да потпуно одбацивање било какве примене ISI листе у вредновању научног рада хуманистичких и друштвених посленика у Србији не значи залагање за сеоску атаризацију и уживање у статусу „првог у селу“. Напротив, вишеструки су путеви квалитетног повезивања српских хуманистичких и друштвених наука са светском науком путем исправног дефинисања појмова „релевантне публикације“ и „квалитетни часописи“. Европска кровна научна асоцијација ESF (European Science Foundation) је за хуманистичке науке створила ERIH листу релевантних часописа у хуманистичким дисциплинама и то рангујући их на основу њиховог научног домета на три категорије А, В и С према општем, регионалном и локалном значају појединог часописа. У стварању такве листе нема будаластог такмичења баба и жаба у скоку у даљ или плетењу чарапа па, чак, није од пресудног значаја ни то да ли је листа строго јединствена у смислу дисциплине што је, пак, између осталог, онемогућило озбиљно узимање у обзир антрополошке ISI листе.⁸ Сасвим проста замена, где би се уместо ISI листе у вредновање научног рада у Србији увела ERIH листа, што су учинили неки факултети у процени напредовања у универзитетској каријери, би била велики напредак у интернационализацији на начин примерен европској мултикултурној и мултијезичкој реалности.⁹

Можда ће некоме изгледати неочекивано, али јарански принцип¹⁰, о коме говори А. Бошковић, помножен великим бројевима, јесте основ продукције научних радова намењених индивидуалном или колективном успеху на ISI листи која се базира на принципима популарне културе и гласања попут гласања за „Америчког идола“. Бројање цитата тј. гласова у избору за најпопуларнијег аутора или најпопуларнији часопис довело је до непотребног цитирања и навођења стотина библиографских јединица у списку референци, што није ништа друго до јарански принцип увећан за величину научне заједнице и прилагођен тој величини.¹¹ Да је то случај потврђује одсуство

⁸ О потпуној неупотребљивости антрополошке ISI листе за било какво бодовање и ранговање (Ковачевић, 2009).

⁹ Посебна аргументација нужности искључења било какве улоге домаћих бројача цитата. (Ковачевић, 2009).

¹⁰ Систем слепих рецензија тзв. реег review систем је, сматра А. Бошковић, немогуће спровести у малој средини каква је Србија, јер свако свакога познаје, тако да је и даље на снази „јарански принцип“.

¹¹ На базични систем „цитирам ја тебе, а ти мене“ као основ постојања обимом малих текстова са више од стотину референци сам указао у тексту са поднасловом „Цитаметрија као покушај убиства српске антропологије“. (Ковачевић, 2008b)

било какве сумње у оригиналност и иновативност текста мањег од десет страница заснованог на великом броју библиографских јединица.¹² Ако је пак иновативност и оригиналност јасно видљива и простире се кроз цео текст поставља се питање чему онда служе више десетина или чак стотина референци осим као иницијални улози у заједничко цитатометријско деоничарско друштво. Стога би у правила о вредновању резултата научног рада у Србији вредело увести правило да се радови који наводе више од једне библиографске јединице на хиљаду карактера текста сматрају „прегледним радовима“, који носе само 50% од бодова који би им припали да су сврстани у категорију „оригинални научни чланци“, а у зависности од ранга часописа у коме је објављен, као и да се они чланци који имају преко 100 референци бодују као стручне библиографије.

Када је реч о „јаранском принципу“, који може произаћи из невеликог обима научне заједнице, што се сматра главним генератором „јаранског удруживања“, заснованог на томе „што свако свакога познаје“, поставља се питање да ли констатовање, додуше претпостављеног, а недоказаног, „јаранског принципа“ треба да буде покретач или кочница његовој демонстрацији. Конкретно да ли због недоказане, а увредљиве претпоставке да у малим српским научним заједницама нема научника од интегритета који се, у двострукој анонимности „peer review“ принципа, односе објективно према текстовима које добију на рецензију, треба одбацити „peer review“ систем и отвореним рецензијама додатно их оптеретити. Одговор на ово питање је недвосмислено негативан. Насупрот дефетистичком негирању могућности објективног процењивања, пасивном односу према покушајима побољшања квалитета домаће научне периодике и идолатрији часописа са ISI листе потребно је регулисати квалитет водећих домаћих часописа, прилагођавајући их европским мерилима. Бошковићев опис ситуације у Норвешкој тамошњу антрополошку заједницу приближава балканском јаранизму:

„Наравно да треба водити рачуна о специфичним областима, које су важне за одређену средину (на пример, *сви норвешки антрополози објављују и у локалном антрополошком часопису, који излази само на норвешком!*) – али зашто не водити рачуна о њима тиме што ће се објављивати у квалитетним часописима, са рецензијама (тзв. „peer review“ систем) „.

Из текста следи став да се може водити рачуна о специфичним областима, тако што ће се објављивати и у квалитетним часописима са peer review системом, што је неспорно, под условом да то нису часописи незаинтересо-

¹² Насумично изабран пример из текуће продукције америчких антрополошких часописа је текст који нема ни 10 страница (23.000 карактера заједно са именима аутора на које се позива) и 69 библиографских јединица. Текст започиње на стр. 72. и завршава се на половини стране 78. док се списак наведене литературе налази на странама 79, 80, 81 и 82. (Haanstad, 2009)

вани за „специфичне области“ као што је већина америчких антрополошких часописа са ISI листе, јер је највећи број „специфичних области“ **специфичан**, што ће рећи, занимљив само за специфичну средину. То значи да су норвешки антрополози сасвим јасно схватили да се „вођење рачуна о специфичним областима“ мора обављати у локалном норвешком часопису зато што други локални часописи са ISI листе као што су нпр. „Oceania“ „Plains Anthropology“ или „Africa“ нису заинтересовани за норвешке теме, а процена релеванције тема се и у другим часописима са ISI листе битно разликује од процене релеванције унутар друштва о коме се ради.

Међутим, у елаборацији принципа вредновања научног рада јавља се уз цитатометрију и принцип „зна се“. Како делује принцип „зна се“? А. Бошковић нас обавештава како у Америци, колевци сцијентометрије, не функционише бројачки принцип, већ принцип „зна се“:

„У САД је најзаступљенија хијерархија, али се из сваке области зна који су главни часописи, и ту је потребно нешто објавити, да би се напредовало у струци. Такође се рачунају само књиге „published by a reputable publisher“ (поново, сви знају ко су они: највеће универзитетске издавачке куће, Routledge, Harcourt, Macmillan, Berghahn и томе слично – знам пре свега за друштвене и хуманистичке науке).“

Принцип „зна се“, према коме И. Башић има оправдану резерву („нелагодност“), функционише само на први поглед када се ради о „најпознатијим“ часописима и издавачким кућама. Када се дође до само мало мање познатих часописа и издавачких кућа поставља се питање да ли су „reputable“, о чему могу постојати различита мишљења, а да не говоримо о издавачким кућама мање познатих универзитета, које могу бити врло озбиљне, али ће их неко сматрати недовољно угледним. Самим тим се враћамо на питање шта су „релевантне публикације“ и „квалитетни часописи“, питање које је у оквирима принципа „зна се“ остало без употребљивог одговора.

На основу конфронтирања ISI-јевске цитатометрије и принципа „зна се“ види се да не само да су међусобно неспојиви, већ да оба имају иманентне недостатке који их дисквалификују као мерило у српским хуманистичким и друштвеним наукама. С тим у вези, посебно је смешан покушај домаћих часописа да уз финансијску помоћ државно-јаранске провенијенције доспеју на листу часописа које ће компанија „Reuters“ цитатометријски пратити три године. То би значило да ће неки часопис који има доброг јарана у министарству или, чак у савршеном облику, министра јарана или министарку јараницу, нагло, уз уплату „Reuters“-у, постати „часопис са ISI листе“. Љубитељи ISI листе те часописе већ проглашавају „часописом са ISI листе“ иако су они тек у њеном предворју с плаћеном картом за улазак на перон, и журе да објаве радове у три плаћене године да би себе прогласили ауторима који имају радове објављене у часопису са ISI листе. По завршетку пробног рада, с обзиром на мале шансе да прођу у другу половину ISI листе, остаће где су били у класификацијском систему нашег Министарства као часопис

из доње половине ISI листе с могућим импакт фактором 0.¹³ Докле ће их „Reuters“ водити на листи обзиром с на занемарљив импакт фактор, зависи од нових уплата које могу изостати с обзиром на променљивост позиција у државним структурама.

Овде се сагледава преплет два ненаучна принципа: балканског јаранизма и америчког комерцијализма. Комерцијалност „Reuters“-а, последица профитног карактера компаније, тежи да наплаћујући мониторинг увећа свој приход, што, без обзира на невелике своте, одражава принцип да „ништа није цабе“ и јасно показује да профитни принцип иде за зарадом без обзира да ли продаје тениске рекете, сосове или ранг-листе часописа. То што компанију „Reuters“ не занима да раздвоји „часопис на пробном раду“ од староседелаца на ISI листи, који имају какав-такав импакт фактор, или то чак чини намерно, испуњавајући потребу неких часописа да бар три године буду у ISI друштву, је као створено за балкански јарански принцип да се јевтино купи, тобоже скупоцено, одело.

Промењен персонални састав је, уместо цеховски ексклузивног плаћања, довео до, додуше усмене, понуде да држава плати улазак на ISI листу бројним часописима што би омогућило новом саставу да као свој велики допринос изнесе „податак“ како је за време мандата, број српских часописа „на ISI листи“ повећан 3 или 5 пута. То што домаћи часописи из хуманистичких и друштвених наука, услед доминантно америчког порекла часописа са ISI листе, немају шансе на „пробном раду“ остваре значајнији импакт фактор па ће проћи лоше на такмичењу у спорту који их се и иначе не тиче и забележити нуле у колони цитираности у, претежно, америчким часописима, није од значаја у поређењу са „брзим успехом“ српске науке који би се огледао у тобожњем повећању броја часописа на ISI листи. Часопис, на пример из антропологије, који би пожелео да оствари импакт фактор мало већи од нуле би морао да заборави базични смисао свог оснивања, да темељно проучи све модне тематске трендове, све обрасце писања текстова, па и идеолошке обресе нпр. америчке антропологије, па да се производњом текстова, преведених на енглески, заснованих на тим клишеима, агресивно дистрибуира и, можда неке допадне, те освоји понеки глас (цитат) у гласању за антрополошког „америчког идола“.

Управо на овом примеру се види проблем дефинисања онога што Бошковић назива „квалитетним часописима“, јер неки часописи са ISI листе то не морају бити, а у још већем броју су нерелевантни за научну заједницу у Србији и многе друге антрополошке заједнице у Европи. Други квалитет о коме је реч јесте рецензентски принцип, оличен у „peer review“ систему који обезбеђује квалитет. Да ли је рецензентски систем у малим научним зајед-

---

¹³ Чак и важећи Правилник донет уз апсолутну доминацију природњачко-техноидног сектора и притисак цитатометријског лобија часописе из доње половине ISI листе бодује једнако као водеће националне часописе, па чак мање од домаћих часописа који се категоришу посебном одлуком Матичних одбора и Министарства.

ницама нападнут „јаранским принципом“? Може се претпоставити да мало-бројност научне заједнице доводи до препознатљивости ауторства текстова у неким случајевима, али то не значи да је препознатљивост стопостотна. Закључивање да претпостављена препознатљивост за собом нужно повлачи необјективност пренебрегава чињеницу да је рецензент такође анониман, а у потпуности и без директних доказа целу научну заједницу оптужује за неморал и подваланство. То што систем није у потпуности заштићен од компромитације не значи да је увек и потпуно компромитован, већ да га је, уместо проглашавања оног што је могуће за стварно, потребно доградити.

Како избећи и јаране и идоле?

Прво, потребно је у потпуности одбацити сваку цитатометрију у хуманистичким наукама. Из разматрања научних резултата у Србији треба искључити ISI листу као списак надређених страних часописа и увести европску ERIH листу као листу на коју је домаћим часописима омогућен улаз уколико својим квалитетом то заслужи. У хуманистичким и друштвеним наукама ISI листа је у потпуности непотребна јер је европска ERIH листа обухватила одређен број часописа са ISI листе које Европска научна фондација сматра европски релевантним. Изостали су са антрополошке ERIH листе они часописи који су на антрополошку ISI листу залутали само зато што класификатори-дилетанти нису имали знање да их правилно класификују као „Social Networks“ или „Global Networks“.

Потпуно искључити из вредновања друштвених и хуманистичких наука Перу Шипку и његово предузеће „CEON“, јер уносе непотребну забуну у вредновање часописа које треба да се одвија на експертском нивоу уз прецизно дефинисане услове хијерархијских категорија. Био би смешан да није опасан напад Пере Шипке на Закон о научној делатности у делу где Закон одређује Матичне одборе као предлагаче листи часописа које служе за бодовање тј. вредновање резултата научног рада у Србији. Уместо Матичних одбора као предлагача тих годишњих листи часописа Перо Шипка је предложио себе и своје предузеће „CEON“ као једини меритум ранговања часописа.¹⁴

¹⁴ Перо Шипка је предложио укидање компетенције Матичних одбора и васпостављање његовог предузећа уместо њих на састанку у Привредној комори Србије одржаном 8.12. 2008. године. Извештај листа „Политика“ изазвао је Шипкину реакцију и писмо Председници Управног одбора А.Д. Политика, Соњи Лихт, и пријаву против листа „Политика“ Суду части Удружења новинара Србије. Комплетан материјал налази се на сајту „Ceona“ (http://ceon.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=206&Itemid=73). На истом састанку Перо Шипка је на предлог да се као референтна листа уведе ERIH листа Европске научне фондације, према импресији аутора овог текста готово збуњено, приметио да та листа није цитатна, уопште не схватајући да је баш то разлог због кога се предлаже.

Друго, не треба због могућег деловања „јаранског принципа“ престати са креирањем правила која ће га сузбијати и, на крају, у великој мери онемогућити. Један старији предлог потекао из Матичног одбора за историју, археологију и етнологију Министарства науке и најновије упутство о уређивању часописа су на трагу борбе против „јаранског принципа“ у рецензирању и уопште у уређивању домаћих часописа. Најважније средство против затварања у мале средине у којима лакше функционише принцип „ја теби ти мени“ јесте интернационализација главних послова у производњи научне периодике. То значи да се инсистира на интернационалном саставу редакција и на значајном уделу страних рецензента. Не може се рећи да је инсистирање, садржано у упутству, да у саставу редакције часописа, који издаје научна институција, буде бар половина чланова који нису из те институције, чаробна формула која ће спречити јарански принцип, али правило по правило, усмерено у правцу објективности оцењивања научних производа у фази публикавања, допринеће да се смањи могућност институционалне затворености и племенске дисциплине. Осим тога, сузбијању „јаранских“ рецензија одређена искуства може донети и тражење једне рецензије изван уже дисциплине, а у најближем и релевантном научном окружењу.¹⁵

На категоризацију домаћих часописа би првенствено утицало то да се неки часопис налази на ERIH листи. Категоризација осталих домаћих часописа, коју обављају Матични одбори, се у хуманистичким и друштвеним наукама може прописати преко следећих параметара: издавач, састав редакције, језик, односно, језици на којима часопис излази, постојање резимеа на страном језику или језицима, учешће оригиналних радова аутора из иностранства, постојање преведених текстова страних аутора, учешће рецензента из иностранства, „peer review“, редовност излажења и начин излажења.

Предлог Матичног одбора за историју, археологију и етнологију упућен националном савету за науку и технолошки развој 2007. године предвиђао је услове које часопис који излази у Србији мора да испуни да би му се унутар земље признао међународни значај. Ти услови су били:

да издавач часописа буде регистрована научноистраживачка организација или научно удружење;

да 50% редакције сачињавају еминентни научници из иностранства, а других 50% редакције сачињавају домаћи еминентни научници;

да 1 свеска у 2 године у целости буде на једном од светских језика;

да свака свеска садржи најмање један рад на неком од светских језика;

¹⁵ Овај принцип је примењиван у избору рецензента једног антрополошког часописа па је рецензија за текст о урбаној топографији као когнитивној мрежи тражена и од урбаног социолога, за текст о антрополошком проучавању религије од социолога религије, за текст из антропологије туризма о владарском туризму у Југославији после Другог светског рата од историчара који се бави тим периодом, за текст из антрополошке методологије од археолошког методолога итд.

да резимеи и кључне речи буду на једном или више страних језика;
да садржи најмање један оригинални чланак страног еминентног научника годишње;

да садржи најмање један превод страног научног текста годишње;
да најмање 50% рецензената у свакој свесци сачињавају еминентни научници из иностранства, док других 50% рецензената да сачињавају домаћи еминентни научници;

да сваки текст рецензирају два рецензента којима није познато име аутора, као и да се аутору уз рецензентске примедбе не саопштава име рецензента.

Ове услове, који су већ наведени у једном ранијем тексту (Ковачевић, 2008b), вреди упоредити с најновијим упутством за уређивање научних часописа које носи назив „Акт о уређивању часописа“ донетим 9.7.2009. године од стране ресорног министра. Скоро ништа од ових критеријума које је предложио Матични одбор за историју, археологију и етнологију се није нашло у наведеном упутству министарства осим, тек неколико препорука, попут оне у којој се уредништву препоручује да „што више рецензената обезбеди из иностранства, како би се у односу на домаће ауторе избегао конфликт интереса“.¹⁶ Такође, ово упутство сугерише, мада не прописује, да половина чланова редакције треба да буде изван научне установе која часопис издаје, као и да половина аутора текстова буде изван те установе, чиме се укида ранији принцип гласила где је часопис био „гласило и огледало“ научноистраживачке организације. И поред тога што ширење редакције и аутора изван установе-издавача позитивно делује на разбијање затворених и самодовољних средина, то је још далеко од детаљних и прецизних услова у том правцу који би служили за стицање категорија. То значи да уколико Министарство науке и Национални савет за научни и технолошки развој нису прописали услове за стицање категорија часописа, то био морао да учини Матични одбор.¹⁷ Упркос томе што ти разрађени параметри не би били озваничени, испуњавање таквих услова удаљује појединачни часопис од „јаранског принципа“ и показује како тај принцип није никакав фатум српске научне периодике.

¹⁶ Акт о уређивању часописа, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 79/05. У наведеном упутству нашло се нечувено прописивање начина цитирање референци. Незабележено је да држава прописује како ће се цитирати референце у различитим дисциплинама са вишевековном традицијом цитирања. Очито је да су у питању комерцијални разлози и финансијски аранжман са „СЕОН“-ом коме је тешко (и скупо) да по фуснотама испод текста пребројава цитате из часописа (књиге и онако не броји јер ни не зна шта су). У том смислу говори и поносна изјава Пера Шипке да је „СЕОН“ „учествовао“ у изради поменутог упутства. (http://ceon.rs/index.php?option=com_frontpage&Itemid=73).

¹⁷ Матични одбор за историју, археологију и етнологију се приликом категоризације часописа користи већим бројем параметара које је предложио вишим државним органима на усвајање.

На тај начин би сваки текст прошао кроз више независних нивоа процене, од редакцијске предрецензије, преко „peer review“ рецензија једног рецензента из научне заједнице и једног изван ње (из сродне струке или из иностранства), а резултат у целини, часопис, би био изложен категоризацији на основу прописаних услова унутар земље (експертско тело министарства – тренутно Матични одбор) и изван земље, од стране ESF која процењује који ће часописи ући на ERIH листу. У питању је, дакле, петостепени систем експертске провере квалитета, у поређењу са којим сцијентометријски бизнис може само да оде у историју промашаја научне и просветне политике у Србији.

Стога се поставља питање шта значи дефетизам и ламентирање над неизбежношћу српског јаранизма. Ништа друго до инфериорно-провинцијално самоспутовање и тражење оправдања за идолатријско гледање у све што је спољашње, па макар било и ординарна глупост, попут антрополошке ISI листе.

Треће, сасвим је јасно да је два веће од један и да је резултат НУЛА резултат лењости или било које друге неспособности за научни рад, па је за такве „научнике“ једино решење престанак финансирања. То значи да квантитативна мерила, уз јасно дефинисане квалитативне критеријуме, могу послужити за ранговање истраживача. Непобитност чињенице да је два веће од један и став да лењост не сме бити толерисана и награђивана, чине да замерке које се упућују квантификацији резултата научног рада, засноване на апсолутизацији квалитативних мерила и ставу да се некада није мерио број радова већ квалитет радова и нова открића (И. Башић), неће допринети изради јасних и избалансираних правила за евалуацију резултата научног рада. С друге стране, оцена да „овде у науци има толико лењих људи да је то страшно“ (А. Бошковић) је проблематична и подстицајна истовремено. Проблематична је утолико што није ничим поткрепљена, али је подстицајна за расправу о критеријумима. Наиме, према условима за финансирање и категоријама истраживача које је Министарство науке донело на почетку пројектног циклуса 2006. године од свих категорије (Б5-Б1 и А3-А1) за финансирање су предвиђене категорије од Б-3 па на више, а за ту почетну категорију се тражи 8 бодова за 5 година. Могуће је расправљати да ли је 8 бодова исувише ниска граница за финансирање и да ли треба у пројекте укључивати истраживаче који су за пет година остварили тако мали резултат. Преведено на језик научних резултата, 8 бодова представља 4 чланка објављена у часопису од националног значаја или чак само два чланка у часопису који посебном одлуком носи 4 бода. То може изгледати мало и оправдано је питати се да ли треба финансирати истраживаче с тако малом продукцијом. С друге стране, истраживач који је у том периоду радио на обимној монографији, све и да та монографија буде класификована као монографија од изузетног значаја добиће само 7 бодова и остати без финансирања. То значи да систем бодовања, осим тога што у облику какав данас постоји, у себи садржи одређену стратегију научног рада која не фаворизује писање књига, већ публи-

ковање у часописима, омогућава па чак и подстиче ниску продуктивност. У том смислу се може рећи да постоје одређени предуслови за „лење“ научнике, па то истраживање продукције српских научника у појединим областима чини још занимљивијим.

О научној продукцији у новој српској антропологији

О научној продукцији у одређеној научној дисциплини могуће је говорити процењујући и квалитет, квантитет или и једно и друго. У тексту који је довео до инспиративне расправе о вредновању резултата научног рада у хуманистичким и друштвеним наукама, А. Бошковић, с правом, одустаје од расправе о квалитету српске антропологије када каже: „... нећу помињати квалитет текстова из области којима се бавим (антропологија, али и теорија друштвених наука)“. Веома је добро и научно сасвим поштено, јер се из његове научне продукције види да се не бави новом српском антропологијом те да би свака оцена квалитета коју би изнео била паушална и импровизирана. Наиме, солидан број радова (једна књига, 9 чланака и више текстова у зборницима) које је публикувао у последњих пет година, регистрованих у узајамној библиографско-каталошкој бази података Народне библиотеке Србије (COBIB.SR) као и на сајту самог аутора¹⁸, састоји се из књиге антрополошког карактера¹⁹ под насловом „Мит, политика, идеологија“ (Вошковић, 2006), два текста о Клифорду Герцу (Бошковић, 2007а, 2007б), затим по једног текста у зборницима о јавном мњењу и распаду Југославије (Pantić, 2009, Rašević, 2007), затим о стратегији борбе против сиромаштва, (Вошковић, 2008), текста о односу антропологије са колонијализмом и феминизмом (Вошковић, 2009), затим о конструисању другости у савременом свету (Вошковић, 2005а) и текстова о бразилској (Вошковић, 2005б) и јужноафричкој антропологији (Вошковић, 2007с).

Ни у једном од наведених текстова Бошковић не цитира ништа из нове српске антрополошке продукције²⁰, што омогућује претпоставку да у њу уопште није упућен, а с већом сигурношћу говори да се тиме, напосто, није бавио, идући за сопственим научним интересовањима, која се огледају у насловима наведене петогодишње продукције.

Нешто другачији су текстови који се односе на раније фазе етнологије у бившој Југославији. Први текст је „Distinguishing 'self and other'. Anthro-

¹⁸ <http://www.gape.org/sasa/>

¹⁹ Друга књига из 2005. године у издању Хелсиншког одбора за људска права у Србији под насловом „Етнологија свакодневног живота“ представља збирку новинских колумни.

²⁰ Једина библиографска јединица коју Бошковић наводи је књига Ивана Чоловића „Бордел ратника“.

pology and national identity in former Yugoslavia“ објављен у антрополошком магазину „Anthropology Today“ (Bošković, 2005c). У том чланку, намењеном англофонској читалачкој публици ове публицистичко-популарне публикације, Бошковић цитира свега неколико текстова српских антрополога, углавном на енглеском језику, од којих тек један припада овом миленијуму. Други текст, из зборника који је Бошковић приредио (Bosković, 2007e), као и текстови публиковани у часописима у Чешкој и у Бугарској (Бошковић, 2007d), односно у Зборнику радова са скупа „Етнологија и антропологија: стање и перспективе“ (Бошковић, 2005b), говоре о неколико виђења односа етнологије и антропологије у бившој Југославији. У најдетаљнијем прилогу, из зборника „Other People’s Anthropologies“, Бошковић реферира на неке текстове српских антрополога у двадесетом веку (Čolović, Kovačević, Naumović, Prošić-Dvornić), али само на радове који се односе на тему његовог прилога, на историју антропологије или друштвену улогу дисциплине.²¹

И поред више текстова о неким парцијалним аспектима ранијих фаза развоја антропологије у Србији у целини радова А. Бошковића се не препознаје компетенција за оцену укупне нове продукције српске антропологије²², па његов став о антропологији у Србији, вероватно, треба и складу с тим и тумачити. Наиме, у оквиру дијалога с Иваном Башић Бошковић се поново осврће на антропологију у Србији и пише:

„Оно што ја мислим јесте да, ма колико сваки систем бодовања и вредновања био несавршен, некакав систем ипак треба да постоји. Што се тиче области којима се бавим или сам се бавио (антропологија, методологија друштвених наука, мит, студије рода), сасвим одговорно тврдим да, мада ствари нигде нису савршене (опет, на основу свог искуства, свашта бих могао испричати о многим земљама...), у Србији је ситуација ипак знатно лошија (да не употребим неки други израз)...“

Није сасвим јасно да ли је Бошковић мислио на квалитет, квантитет или на систем вредновања. Ако је пак реч о овом трећем, сасвим је оправдано тврдити да је ситуација веома лоша, јер важећи Правилник о поступку стицања истраживачких односно научних звања и начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата²³, као и претходни пра-

²¹ Извори на којима Бошковић базира закључке („ограничени контакти са студентима и млађим колегама из Београда“) такође говоре о изостављању разматрања продукције у новој српској антропологији, без обзира на то што је анализа те продукције једини могући основ и за оцену стања и за прогнозе развоје.

²² И код Бошковића се може, мада имплицитно, приметити став социјалне антропологије З. Голубовић према етнологији, који се састоји у намерном петрифицирању етнологије 1960-их година XX века из времена Барјактаровића и Влаховића, јер само у односу на такву етнологију делује супериорно, док у односу на нову српску антропологију показује сву исправност и анахроност. (Ковачевић, 2006, 63–74).

²³ Правилник о поступку стицања истраживачких односно научних звања и начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата, Службени гласник РС, бр. 38|2008.

вилници, књигу, врхунски научни производ у антропологији вреднује исто колико и два чланка у часописима одговарајућег нивоа, иако књига садржи неки пут десет пута већи број страница од два чланка у часописима. Тако је, нпр. раније поменута антрополошка књига А. Бошковића аутору донела 7 бодова и то само уколико је рангирана као национална монографија од изузетног значаја, што је само мало више бодова од 6, колико доносе два чланка у одговарајућем водећем националном часопису (по 3 бода).²⁴

Што се тиче могућег квалитативног карактера претходне оцене стања антрополошке продукције у Србији, већ је указано да опус А. Бошковића не наговештава компетенцију за давање такве оцене, па се стога може поверовати да се ради о процени квантитета научних резултата антрополога у Србији.

Ни аутор овог текста није у могућности да даје квалитативну оцену савремене српске антропологије, али из сасвим других разлога. Наиме, будући њен део и веома активни учесник, није у ситуацији да сагледа ту продукцију на најобјективнији могући начин. Стога се у расправу о продукцији у новој српској антропологији може укључити износећи само квантитативне, интерсубјективно проверљиве, податке које лично учешће не може ни на који начин деформисати.

Подаци о антрополошкој продукцији у Србији ће бити приказани на основу продукције чланова Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.²⁵ Петнаест наставника и један сарадник представљају око трећине продуктивне антрополошке популације у Србији. Остале две трећине сачињавају запослени у Етнографском институту САНУ, осталим научним институтима, запослени у музејима који се осим основне музеолошке делатности баве и антрополошким научним радом, као и један број млађих сарадника афилиран на пројектима Министарства науке. Аматере и дилетанте, који с највећим научним неантрополошким, титулама и звањима, производе параантрополошке текстове, свакако, нећемо узети у обзир без обзира на њихово присуство у јавности.

---

²⁴ Аутор овог текста, упркос томе што је члан одговарајућег Матичног одбора Министарства науке, не може са сигурношћу рећи с колико је бодова вреднована књига А. Бошковића, с обзиром да је он запослен у Институту друштвених наука па пројект на коме учествује није вреднован у Матичном одбору који оцењује антрополошку продукцију у Србији.

²⁵ Уколико се ради о приказу продукције најпродуктивнијег дела научне заједнице онда је то истовремено приказ главнине стања српске антропологије.

Табела 1.
Књиге чланова Одељења за етнологију и антропологију
(2005–2009)²⁶

Аутор	Књига	Одбрањена необјављена докторска теза
1	2	3
Антонијевић Драгана	2	
Ђупурдија Бранко	1	
Ердеи Илдико	1	
Горуновић Гордана	1	1
Ивановић Зорица		1
Ковач Сенка	1	
Ковачевић Иван	4	
Миленковић Милош	2	
Наумовић Слободан		1
Недељковић Саша	1	
Радуловић Лидија	1	1
Рибих Владимир	2	
Синани Данијел	3	
Велимировић Данијела	1	
Вучинић-Нешковић Весна	1	
Жикић Бојан	2	
Укупно	23	4

Табела јасно показује да у непуних пет година продукција чланова Одељења за етнологију и антропологију од двадесет три *самосталне* књиге²⁷ и четири доктората, који још нису објављени, представља публикување близу две књиге у пет година, да је шест чланова Одељења објавило више од једне књиге у наведеном периоду или, када се гледа продукција Одељења у целини то износи преко пет књига годишње као и да нема ни једног члана Одељења који није у овом периоду објавио бар једну књигу или одбранио докторску дисертацију.

Уколико се пак, продукција представи кроз часописе, који се могу и издвојено посматрати с обзиром на један број текстова који су и у књигама и у часописима, и то кроз два часописа које издају Одељење за етнологију

²⁶ Комплетне референце се могу наћи у узајамној библиографско-каталожкој бази података Народне библиотеке Србије (COBIB.SR).

²⁷ У књиге се, овде, не рачунају нижи облици ауторског рада као што су колективне монографије два, три или више аутора, а, поготово, приређивање зборника, иако су и једно и друго, у разматраном периоду, мада у мањем броју, правили и чланови Одељења за етнологију и антропологију.

и антропологију („Етноантрополошки проблеми“) и Центар за етнoлошка и антрополошка истраживања Филозофског факултета у Београду („Антропологија“), као и остале часописе и зборнике, видеће се (табела 2.) да је 16 чланова Одељења за етнологију и антропологију произвело 153 чланка у периоду 2005-2009.²⁸ Овај, унеколико непотпун, преглед показује просечну појединачну продукцију од 10 чланака за пет година или два чланка годишње. Уколико се, пак, овом дода да је неколико чланова Одељења с најмањом продукцијом чланака у наведеном периоду завршавало докторске дисертације или монографије онда и овај показатељ говори о високој продуктивности чланова одељења.

С обзиром на то да је скоро половина продукције у часописима које издају Одељење и Центар за етнoлошка и антрополошка истраживања Филозофског факултета и који по категоризацији за 2008. и 2009. носе 4 бода („Етноантрополошки проблеми“) и 3 бода („Антропологија“)²⁹, као и да ни један од набројаних текстова није објављен у публикацији која носи мање од 2 бода, за очекивати је да ће истраживачи с Одељења бити високо ранжирани. Оваква продукција мерена мерилима Министарства науке и пројектована на период 2006–2010. године ће највероватније довести до тога да већина чланова Одељења буде у, другој по рангу, категорији А2, а један већи број у највишој категорији А1.³⁰

²⁸ Сви бројеви часописа „Етноантрополошки проблеми“ и „Антропологија“ се могу прегледати на Интернет адреси www.anthroserbia.org, а комплетна библиографија за период 2005–2007. године у поменутој бази података Народне библиотеке Србије. Те библиографије су само делимично допуњене за период 2008-2009. године тако да је стварни број објављених радова, заправо, већи. Види библиографије научних радова свих чланова Одељења за етнологију и антропологију на адреси <http://www.vbs.rs/cobiss/index-sc.html> односно <http://splet02.izum.si/cobiss/Bibliographies.jsp?init=t&co=srb&lang=srb>

²⁹ Категоризација часописа из историје, археологије и етнологије на сајту Министарства науке и технолошког развоја: http://www.nauka.gov.rs/cir/images/stories/Maticni_n_odbori/Liste_casopisa_2009/mno_istorija-arheologija-etnologija.pdf

³⁰ Тренутно су три члана Одељења у категорији А1, а сасвим је могуће да се тај број на крају пројектног циклуса 2010. године удвостручи.

Табела 2.

Чланци чланова Одељења за етнологију и антропологију у часописима и зборницима (2005–2009)

Аутор	ЕАП	Антропологија	Остали часописи и зборници	Укупно
1	2	3	4	5
Антонијевић Драгана	5		6	11
Ђупурдија Бранко			3	3
Ердеи Илдико	1		5	6
Горунковић Гордана	2	3	5	10
Ивановић Зорица	2	1	2	5
Ковач Сенка	1	3	3	7
Ковачевић Иван	10	6	7	23
Миленковић Милош	6	5	3	14
Наумовић Слободан	1		5	6
Недељковић Саша	1		9	10
Радуловић Лидија	3	1	5	9
Рибих Владимир	4	3	6	13
Синани Данијел	3	3	3	9
Велимировић Данијела	1	1	1	3
Вучинић-Нешковић Весна	1		4	5
Жикић Бојан	8	3	8	19
Укупно	49	29	75	153

Подаци који су овде изнети показују да је mainstream антрополошке продукције, који представљају истраживачи запослени на Одељењу за етнологију и антропологију, толико продуктиван да се на њега не може односити запажање о бројним лењивцима у српској науци, осим уколико сам Бошковић квантитет сопствене продукције у овом периоду (1 књига и 9 самосталних чланака у часописима, те више текстова у разним зборницима³¹) не оцењује као резултат лењог истраживача. Уколико, приликом писања текста у зборнику из 2007. године (Бошковић, 2007d) Бошковић није имао могућност да се упозна с изузетно високим растом антрополошке продукције у периоду 2006–2009, мада и период 2000–2004. показује знатну тенденцију раста, то је морао учинити средином 2009. године приликом изношења става о стању српске антропологије о којем је овде реч.

О продуктивности осталих антрополога у Србији биће могуће прецизно расправљати на крају пројектног циклуса тј. 2010. године јер су пода-

³¹ Тачан број је тешко утврдити због вишеструког објављивања истог текста у више часописа или у часописима и зборницима.

ци који се могу пронаћи на сајту Народне библиотеке фрагментарни, а подаци који су за истраживаче Етнографског института САНУ објављени у часопису тог Института обухватају само период до 2007. године³², те их аутор овог текста није могао допуњавати. Ипак, већ летимичан увид у библиографије истраживача изван Одељења за етнологију и антропологију до 2007. године такође показује раст продукције у периоду од увођења квантитативних мерила резултата истраживача које финансира Министарство науке што тако постаје општа карактеристика антрополошке продукције у Србији. Ови, позитивни, помаци у антрополошкој продукцији могу веома лако бити уништени уколико опстане опскурна цитатометрија повезана с јаранским принципом која девастира вредан рад с бројним резултатима.³³ С друге стране повратак на искључиво квалитативно и рецензентско оцењивање резултата, такође, може погодovati јаранском принципу и обновити бујице похвала упућених аутору једног јединог рада написаног у целом петогодишњем циклусу.

Већ су поменути и тешкоће доношења паушалне оцена квалитета научне продукције једне научне дисциплине у неком временском периоду и скоро немогуће испуњавање захтева да оцењивач, осим квалификованости, буде дуготрајно и темељно упућен у ту продукцију, а да истовремено не буде и њен део. Озбиљност рецензентског посла у реер review систему, допуњена с вишеструким екстерним рецензентима, представља вододелницу озбиљног научног рада, с једне стране, и аматеризма, публицистике, и шизофреног „бављења“ антрополошким темама, с друге стране. Ипак, могуће је указати и на још неке особине антрополошке продукције о којој је реч као што је разноврсност те продукције у датој научној средини, која може посведочити о настојањима антрополога да, без обзира на малобројност, „покрију“ главна поља антропологије. Тако се у „Етноантрополошким проблемима“ могу наћи текстови из антропологије адвертајзинга (Antonijević, 2008), политичке антропологије (Erdei, 2008), историје етнологије (Gorunović, 2006b), антропологије сродства (Ivanović, 2007), антропологије фолклора (Kovačević, 2008a), антропологије права (Milenković, 2008), економске антропологије (Naumović, 2006), антропологије етничитета (Nedeljković, 2008), антропологије религије (Radulović, 2008 Синани, 2006), политичке етнографије (Ribić, 2008b), антропологије моде (Velimirović, 2006a), антропологије ритуала (Vučinić-Nešković, 2008), антропологије тела (Жикић, 2008b), а у „Антропологији“ текстови из антропологије традицијске културе (Gorunović, 2006a), антрополошке теорије (Ivanović, 2008), антропологије старења (Kovač, 2006), историје антропологије (Ковачевић, 2008c), теорије етнографије (Milenković, 2007), антропологије рода (Radulović, 2006), примењене антропологије

³² Види Гласник Етнографског института САНУ, бр. 55, св. 2, Београд, 2007.

³³ Према важећим правилима би било могуће да се једним јединим текстом објављеним у јаранском часопису, који је добио трогодишњи плаћени боравак на ISI листи, стекне највиша истраживачка категорија.

(Рибић, 2007), антропологије ритуала (Синани, 2008), антропологије моде (Velimirović, 2006b), когнитивне антропологије (Жикић, 2008a).

Овде наведени чланци, само по један за сваког аутора у „Етноантрополошким проблемима“ и „Антропологији“, су тек илустрација или случајан узорак антрополошких поља обухваћених текстовима чланова Одељења за етнологију и антропологију у ова два часописа. Екстензијом навођења наслова списак тема би се још проширио што се може сагледати пуним увидом у 10 бројева „Етноантрополошких проблема“ и 8 бројева „Антропологије“ изашлих у периоду 2006–2009. године.³⁴ Но, с обзиром на то да разноврсност тема којом се баве антрополози одређене научне заједнице још увек, бар експлицитно, не говори о квалитету те продукције и да се аутор овог текста обавезао да ће наводити само интерсубјективно проверљиве чињенице, он ће даље расправљање о новој српској антропологији препустити неком другом.

Прочитајте, па изволите.

Наведена литература

- Antonijević (2008) – D. Antonijević, O Crvenkapi, *Dureksu i ljutnji: proizvodnja, značenje i recepcija jedne bajke i jedne reklamne poruke*, Etnoantropološki problemi, God. 3. br. 1, Beograd, 2008.
- Bošković (2005a) – A. Bošković, The Image of the Other – Friend, Forigner, Patriot?, *Filozofija i društvo*, 3, Beograd, 2005.
- Bošković (2005b) – A. Boskovic, Joyeuses Tropique: Five Encounters with Alterities in Brazil, *Dialectical Anthropology*, Vol. 29, 2005.
- Bošković (2005c) – A. Boškovic, Distinguishing 'self and other'. *Anthropology and national identity in former Yugoslavia*, *Anthropology Today*, Vol. 21, No. 2, april 2005.
- Bošković (2006) – A. Bošković, Mit, politika, ideologija, Institut društvenih nauka, Beograd, 2006.
- Bošković (2007b) – A. Bošković, Od teorije kulture ka objašnjenju sveta, *Kultura*, 118–119, Beograd, 2007.
- Boskovic (2007c) – A. Boskovic, Troubles with Identity: South African Anthropology 1921–2005, *Anthropological Yearbook of European Culture*, 16. 2007. (with Ilana van Wyk)

---

³⁴ На Интернет сајту www.anthroserbia.org могу се осим комплетних бројева часописа „Етноантрополошки проблеми“ и „Антропологија“ наћи и два зборника у издању Одељења (Nedeljković, 2007) и Рибић (2008a) као и 3 књиге Милоша Миленковића, 4 књиге аутора овог текста и једна колективна монографија (Ковачевић, Жикић, Ђорђевић, 2008). У тренутку писања овог рада последње свеске оба часописа нису још биле презентне на Интернет сајту.

- Boškovic (2007e) – A. Boskovic, *Anthropology in Unlikely Places: Yugoslav Ethnology Between the Past and the Future*, in A. Boskovic (ed.), *Other People's Anthropologies: Ethnographic Practice on the Margins*, Berghahn Books (November 1, 2007).
- Boškovic (2008) – A. Boškovic, *Escape from Poverty: Obstacles Preventing NGOs from Becoming Fully Fledged Service Providers in the Area of Social Protection in Serbia*, *Stanovništvo*, god. XLVI, br. 1, Beograd, 2008.
- Bošković (2009) – A. Bošković, *O duhovima i ogledalima – prilog proučavanju antropologije razlike*, *Sociologija* Vol. LI, br. 1, Beograd, 2009.
- Erdei (2008) – I. Erdei, *Television, Rituals, Struggle for Public Memory in Serbia during 1990s*, *Etnoantropološki problemi*, God. 3, br. 3, Beograd, 2008.
- Gorunović (2006a) – G. Gorunović, *Marksistički model dinarske zadruge u srpskoj etnologiji*, *Antropologija*, br. 2, Beograd, 2006.
- Gorunović (2006b) – G. Gorunović, *Pseudomarksizam i protofunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić versus Filipović*, *Etnoantropološki problemi*, God. 1. br. 2, Beograd, 2006.
- Haanstad (2009) – E. J. Haanstad, *Violence and Temporal Subjectivity*, *Anthropology and Humanism*, Vol. 34, Is. 1. 2009, 71–82.
- Ivanović (2007) – Z. Ivanović, *Antropološka kritika teze o „braku kupovinom žena“ kao prilog promišljanju interdisciplinarnosti*, *Etnoantropološki problemi*, God. 2, Br. 2, Beograd, 2007.
- Ivanović (2008) – Z. Ivanović, *Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse*, *Antropologija*, 6, Beograd, 2008.
- Kovač (2006) – S. Kovač, *Les signes du vieillissement*, *Antropologija*, br. 1. Beograd, 2006.
- Kovačević (2008a) – I. Kovačević, *Cokelore (Fine and Best)*, *Etnoantropološki problemi*, God. 3, Br. 1, Beograd, 2008.
- Kovačević (2009) – I. Kovačević, *O ćurkama, pilićima i citatnim indeksima*, *Antropologija*, 8, Beograd, 2009.
- Milenković (2007) – M. Milenković, *Paradoks postkulturene antropologije: Postmoderna teorija etnografije kao teorija kulture*, *Antropologija*, 3, Beograd, 2007.
- Milenković (2008) – M. Milenković, *Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma – pogled iz antropologije. Deo prvi: o „očuvanju“ identiteta*, *Etnoantropološki problemi*, God. 3, br. 2, Beograd, 2008.
- Naumović (2006) – S. Naumović, *On the heaviness of feathers, or what has culture got to do with the failure to establish an organic poultry production business in contemporary Serbia?*, *Etnoantropološki problemi*, God. 1. br. 1, Beograd, 2006.
- Nedeljković (2007) – S. Nedeljković (ur.), *Antropologija savremenosti*, *Etnološka biblioteka*, *Srpski genealoški centar*, Beograd, 2007.
- Nedeljković (2008) – S. Nedeljković, *Individual Migrations of Montenegrins to Serbian Cities in the Post-Second World War Period*, *Etnoantropološki problemi*, God. 3, br. 3, Beograd, 2008.

- Pantić (2009) – D. Pantić (ur.), Glas naroda: rasprave o javnom mnjenju, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd, 2009.
- Radulović (2006) – L. Radulović, Religija i rod: kritički osvrt na pristupe istraživanju, Antropologija, 1, Beograd, 2006.
- Radulović (2008) – L. Radulović, Dekonstrukcija diskursa materinstva na osnovu religijsko-magijske prakse, Etnoantropološki problemi, God. 3, br. 1, Beograd, 2008.
- Rašević (2007) – M. Rašević (ur.), Pomeramo granice, Institut društvenih nauka, Beograd, 2007.
- Ribić (2008b) – V. Ribić (ur.), Antropologija postsocijalizma, Etnološka biblioteka, Srpski genealoški centar, Beograd, 2008.
- Velimirović (2006a) – D. Velimirović, Kulturna biografija grandiozne mode: Priča o kolekciji Vitraž Aleksandra Joksimovića, Etnoantropološki problemi, God. 1, br. 2, Beograd, 2006.
- Velimirović (2006b) – D. Velimirović, Moda, ideologija i politika: Odevanje Jovanke Broz, Antropologija, 1, Beograd, 2006.
- Vučinić-Nešković (2008) – V. Vučinić-Nešković, The Stuff of Christmas Homemaking: Transforming the House and Church on Christmas Eve in the Bay of Kotor, Montenegro, Etnoantropološki problemi, God. 3, br. 3, Beograd, 2008.
- Бошковић (2005d) – А. Бошковић, Антропологија и сродне науке – методологија и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ, бр. 21, Београд, 2005.
- Бошковић (2007d) – А. Бошковић, Между етнологијата и антропологијата: неколико бивши Југославски вижданија, Българска етнологија, 4, 2007.
- Бошковић (2007a) – А. Бошковић, Клифорд Герц: једна каријера, Гласник Етнографског института САНУ, LIV, Београд, 2007.
- Жикић (2008a) – Б. Жикић, Како сложити бабе, жабе и електричне гитаре: Увод у когнитивну антропологију, Антропологија, 6, Београд, 2008.
- Жикић (2008б) – Б. Жикић, Неукроћена „горопад“: управљање репродукцијом као културна пракса, Етноантрополошки проблеми, Год. 3, бр. 1, Београд, 2008.
- Ковачевић (2006) – И. Ковачевић, Традиција модерног, Српски генеалошки центар, Београд, 2006.
- Ковачевић (2008б) – И. Ковачевић, Однос државе према хуманистичким наукама у Србији почетком XXI века. Цитатометрија као покушај убиства српске антропологије, Етноантрополошки проблеми, Год. 3, св. 2, Београд, 2008.
- Ковачевић (2008ц) – И. Ковачевић, О писању историје антропологије краја двадесетог и почетка двадесет првог века, Антропологија, 6, Београд, 2008.

- Ковачевић, Жикић, Ђорђевић (2008) – И. Ковачевић, Б. Жикић, И. Ђорђевић, Страх и култура, Етнолошка библиотека, Српски генеалогски центар, Београд, 2008.
- Рибић (2008а) – В. Рибић, Национализам хрватских комуниста у време „Маспока“, Антропологија, 6, Београд, 2008.
- Рибић (2007) – В. Рибић, Примена антропологије у развоју бивших колонија, Етноантрополошки проблеми, Год. 2, бр. 1, Београд, 2007.
- Синани (2006) – Д. Синани, Антрополошка проучавања феномена опседнутости: друштвени аспекти и импликације, Етноантрополошки проблеми, Год. 1, бр. 2, Београд, 2006.
- Синани (2008) – Д. Синани, „Живот“ једног ритуала, Антропологија, 6, Београд, 2008.

Ivan Kovacevic

„AMERICAN IDOL“, „FRIENDLY PRINCIPLE“ AND EVALUATION OF RESULTS OF THE HUMANITIES IN SERBIA

Summary

Discussions between paid citation metrics analysts and quantophrenic technoids, on the one hand, and scientists in the field of humanities and social sciences, on the other hand, are not possible. A different debate, within the scope of social sciences and the humanities, can contribute to building a complete and adequate system of evaluation of science in Serbia. One such discussion, at the Internet Forum „Blow – Room“ was a motive to present the basic ideas for the reconstruction and improvement of assessment of scientific results.

The basic ideas include the liberation of the Serbian social sciences and humanities from citation metrics, including foreign, Reuters' lists, and local lists, made by the company CEON, using the insignificant number of citations. Another component involves retaining the quantitative criterion that distinguishes between productive and unproductive researchers, but with the third condition being that a reviewing principle is dominant both in the evaluation of the quality of an individual text and its suitability for publication in a particular magazine, and in the making of a list of referential journals with the adoption of the European ERIH list.

МУЗЕОЛОГИЈА

Оригиналан научни рад

УДК 069.01:316.7(497.11)

338.48-6:069(497.11)

ГЕМ 73/2009 (157–177)

Марко Стојановић

МУЗЕЈИ И ТУРИЗАМ: НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

– концептуализација студије случаја –

Туристичке атракције, првенствено осмишљене кроз такмичења у изловљавању рибе сом традиционалним и/или савременим вештинама, као и фолклористичку примену народних знања и веровања, разноликошћу концептуалних одређења, модела организације и реализације, те обликовању и усмеравању релација између интересних и циљних група, указују на различита значења настала у репрезентацији нематеријалног наслеђа. Тумачења у историјском, као и данашњем кључу заштите и очувања културних добара, а поготову на темељима популарне културе насталих „читања наслеђа“ у туристичкој понуди – у оквирима трансформација друштвено-културног система и тренутног процеса транзиције – наводе на разматрање могућности за позиционирање будућих музеолошки детерминисаних модела у средишњу и доминирајућу улогу током осмишљавања туристичких дестинација, атракција и пратећих програма.

Кључне речи: *антропологија туризма, нематеријално наслеђе, интердисциплинарност, музеологија, риболовне атракције*

Увод

Питање интердисциплинарности, интересекторског и мултисекторског повезивања показало се као једно од кључних у савременом свету свеобухватних и брзих канала комуникације, тако да се у складу са информационом

окружењем, на основу оправдано агресивног искорака глобалне организације каква је УНЕСКО¹, може посматрати концепт *културног наслеђа*², које се као друштвено-економско-културни производ сигурним корацима позиционира у различите гране привредних и услужних делатности. Не улазећи у оправданост, доследност или могуће политичке/политизоване мотиве таквог концепта, сматрам да се на основу горе наведених кратких премиса у домен антрополошких и музеолошких истраживања може убројати преиспитивање и позиционирање одрживе сарадње наизглед (до скорашњих дана) интересно удаљених друштвених поља деловања у Србији: туризма као изразито профитабилне и, на другој страни, музејске делатности као буџетске и непрофитабилне. Практичним деловањем институционализована и на србијанском интересном подручју релативно нова туристичка грана, *културни туризам*, допринела је да оба наведена друштвено-културно-економска сегмента могу да се поставе у хипотетичну ситуацију заједничког усредсређења на заједничке циљне групе, те постварене интерсекторске и ине сарадње.³ На све то треба додати како је тзв. *индустрија гостољубивости*, туризам, привредна грана с далеко најбржим растом на глобалном нивоу, што подразумева на овај или онај начин сукцесивно активну, те квалитативно и квантитативно значајну групу корисника. Иза свега реченог, наводећи како и уколико се сви можемо сматрати потенцијалним туристима у времену свеокружујуће Интернет комуникације каква било коме пружа могућност да „завири“ у било који кутак глобализоване цивилизације⁴, очигледно је да се светски трендови осликавају у локалном контексту. На тај начин посматрано, промене које су се догодиле на светском нивоу, у релационом односу према концепцији туристичког развоја примереног савременом човеку, свој одраз сигурно проналазе у оквирима српског туристичког простора, а уз то, промена друштвено-економског система током предтранзиције, ратног⁵ и поратног периода на размеђу два века, показала је да централизовани и „дириговани“ туризам из социјализма мора бити замењен свестранијим моделом одрживог развоја. Како се принципи одрживости односе и на економ-

¹ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=36920&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

² World Heritage Information Kit, UNESCO World Heritage Centre, Paris 2008.

³ Разрешење недоумице о термину интерсекторска сарадња за домен профитне према непрофитној делатности у оквирима друштвено-економског деловања: иако се сматра да су профитни, привредни сектор и непрофитни, тзв. буџетски на супротним крајевима у друштвено-економској структури, у савременом свету **непрофитне организације постају све** више сличне профитно усмереним организацијама, те препознају потребу примене бројних алата и метода преузетих из бизниса, као и важност примене знања из подручја маркетинга.. У савременом окружењу високе конкурентности профитни и непрофитни сектор се приближавају један другоме, све више испреплићу, и долази до својеврсног преклапања сектора и улоге менаџмента.

⁴ V. Đukić Dojčinović, *Kulturni turizam*, Beograd, 2005, 49.

⁵ Ратним периодом сматрам последњу деценију двадесетог века у којој је дошло до дефинитивног распада бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

ске и социо-културне аспекте развоја они неизоставно укључују поштовање очувања природног окружења, а потом, на успостављање одговарајуће равнотеже између те три димензије – као гарант дугорочног развоја.⁶ Важност ове врсте туристичке пробитачности огледа се у дефиницији која указује да:

„Одрживи туризам у свом најчистијем смислу подразумева привредну грану која врши минималан утицај на животну средину и локалну културу, истовремено помажући стицање зараде, нова радна места и заштиту локалних екосистема“.⁷

Иако из претходне дефиниције произилази мноштво праваца за разматрање и проблематизовање концепта одрживог туризма, укључујући различите сегменте друштвено-економског и информационог окружења, за проблематику којом ћу се бавити у наставку текста посебно значајан требало би да буде централни део у дефиницији, којим се одрживи туризам одређује као неагресиван према друштвено-културном миљеу што, сматрам, подразумева простор за активно укључивање музеализованог културног наслеђа као пандан поштовању очувања и заштите природног наслеђа.

Разлози и докази

Разматрајући претпоставке за непринципијелну поларизацију туризма и музејске делатности у Србији, на првом нивоу указује се доскорашња, традиционалном музејском праксом изнова доказивана пасивна улога музеја, искључиво у претпостављеној функцији чувара и репрезента културних сведочанстава. Оваква позиција поготову је деценијама подржавана у окружењу социјалистичког друштвено-државног уређења бивше С.Ф.Р. Југославије, а потом, инерцијом настављеним „ходом у тишини“ музејских стручњака, поготову задужених за комуникацију и односе са јавношћу, постала карактеристична за деведесете године двадесетог века у Србији.⁸ У овом контексту туристичко-музејска сарадња најчешће се сводила на организоване групе туриста или самостално одређиване итинерере ентузијаста (из најразличитијих разлога заинтересованих за музеје) којима је друга страна нудила своје сталне и/или у том тренутку експониране пов-

⁶ -D. Weaver, *Sustainable Tourism: Theory and Practice*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2005, 6.

⁷ Својеврстан кредо о планирању и реализацији програма одрживог туризма може се погледати на електронској презентацији Министарства животне средине и просторног планирања Р. Србије.

http://www.ekoplan.gov.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=79&Itemid=79

⁸ Lj. Gavrilović, M. Stojanović, *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*, Muzejsko društvo Srbije, Beograd, 2008, Reč urednika.

ремене изложбене поставке. Овакав концепт у сваком случају говори о тзв. *Sightseeing*⁹ туристичком приступу посматрача, са скоро искључиво спознајном, значењски површинском комуникацијом те, сходно томе, музејима као ефикасном средству за попуњавање слободног времена између посета заиста занимљивим и жељеним локацијама и туристичким атракцијама према којима су првенствено усмеравана интересовања различитих циљних група. Истовремено, конзументско-посматрачки статус туриста у односу према музејима одражавао је статус честих натписа „Молим, не додиривати предмете“ као парадигму традиционалне изопштености *музејске стварности* у односу на живу културу која се развија, дословно, само на корак од ње – изван музејских здања.

Приближавање туристичке понуде потенцијалима музејске и музеолошке делатности у оквирима које културно наслеђе може да се “окуси и омирише“, и као такво постане доживљај – *нематеријални сувенир* инкорпориран у системе вредности, може се посматрати кроз донекле интерактивне програме какви се најпре могу везати за варијанте *living history museum* и *музеја на отвореном*. У оквиру делатности ових музеја, може се сматрати по дефиницији, појављује се простор за оживљавање рецентно непостојећег културног контекста друштвених заједница чије они постојање репрезентују. Као пример навео бих документарно-драматизоване репрезентације друштвено-историјских кондензата¹⁰, приказивање процеса занатске производње, репрезентације обичајне праксе и фолклора, итд. На тај начин, иако се целокупна комуникација одвија још увек у, како то вековна традиција музеја налаже, *светом простору и ванвремену музејског храма*¹¹ издвојеног од свакодневне комуникације и реалног живота заједнице, музеолошки модел функционисања окренут је умногоме ка доживљају. Померањем тежишта ка значајнијем изласку у активни друштвени простор отвара се канал за комплекснији утицај на реално ткиво рецентне културе, при чему активним друштвеним простором сматрам комуникационо окружење свакодневног живота у којем се интеракција свих учесника подразумева као подлога и основа за културну промену, док би пасивни друштвени простор већ на први поглед могао да се препозна у гро музејских репрезентација: традиционалних, егзотичних и археолошки интерпретираних, тј. научно и стручно дефинисаних и на тај начин „запечаћених“ култура и друштвених заједница.

⁹ Дефинисање туристичког sightseeing модуса указује на то да су углавном у питању посете знаменитим или занимљивим местима.

Definition of sightseeing from the Longman Dictionary of Contemporary English within the topic TOURISM: <http://www.ldoceonline.com/Tourism-topic/sightseeing>

¹⁰ У контексту музеолошких узанси кондензатима сматрам значајне тренутке у животу уже или шире друштвене заједнице, а у оквиру којих се слојевито могу препознати многи или малтене сви елементи опипљиви и неопипљиви елементи културе.

¹¹ Љ. Гавриловић, *Култура у излогу: ка новој музеологији*, Посебна издања Етнографског института САНУ 60, Београд, 33-34.

Став да у неким облицима и данас постоји артефицијелно генерисан антагонизам између традиционално схваћене музејске делатности и туризма, уистину на првом месту изражава дистинкцију између елитизма и дељених/препознатих система вредности у оквиру значајнијег процента припадника општедруштвене заједнице. Концепт музеја као места где се културно наслеђе дефинише као моје/наше и на тај начин и дословно чува од других, постављен је насупрот једном од крајњих циљева развоја туризма, а то би била глобална популација, тј. друштвена група *туриста*, која у сваком тренутку размеђује, усваја и дистрибуира нова сазнања у функцији редефинисања сопствених и туђих културних ставова, вредности и система. У таквом светлу посматрано, тренутно примарни концепт УНЕСКО, заснован на потреби очувања нематеријалног наслеђа и дефинисан Конвенцијом о заштити нематеријалне културне баштине¹² (коју је, на жалост, Србија ратификовала тек на крају 2009. године, прим. М. С.), указује и на могући пут значајнијег приближавања туристичке и музејске делатности. Међутим, у прилог оваквом разматрању навео бих чињеницу да постоји општеприхваћено досадашње поистовећивање израза *заштита* (чување) и *неговање* нематеријалног наслеђа, иако су то у принципу опречне методологије, а што се може упоредити на основу ставова да:

а) заштита одређене појаве, знања, система вредности и употребе истих, углавном захтева издвајање из живућег културног контекста, како би се истраживањем и потоњом интерпретацијом дошло до заокружених и проверљивих резултата;

б) прихватање непрекинутог процеса стварања и обнављања, неговања и обогаћивања културе, тј. различитих облика и система вредности којима тек интеракција с потоњим стваралачким процесима одређује место и значај у контексту целокупног културног наслеђа.¹³

Заштита и очување нематеријалног наслеђа, иако опречни у основи, постају методолошки и практично оправдани тек као унапређени, заједнички упражњавани модел за интегрисано деловање туризма/туризмологије и музеологије, које треба посматрати као интерактивно сучељене културне ствараоце, медијаторе и сукцесоре у редефинисању система вредности већ наведене, потенцијално глобалне циљне групе туриста.

---

¹² Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>

¹³ Према: М. Стојановић, Нематеријална баштина – стање или процес, у: Condition of the Cultural and Natural Heritage in the Balkan region, vol. 1, Narodni muzej Beograd, ICOM, Београд, 2007, 594–600.

*Наслеђе – туристички капитал
(Ко, где, шта, како и зашто?!)*

Ако бисмо преузели неку врсту новинарског модела за трансфер информација – *где, ко, шта, како и зашто* – за појашњавање параметара оправданости и одрживости интерсекторског и интердисциплинарног повезивања србијанског туризма/туризмологије и музејске/музеолошке делатности, на питање о њиховој могућој сарадњи могло би се одговорити низом радних претпоставки:

- *(Ко?, Где)* Културно наслеђе посматрано у дискурсу различито моделоване и транспоноване општечовечанске идеје о постојању дељених система вредности између предака и наследника – која је настала и опстала у непрекинутим процесима дефинисања/очувања цивилизацијског и културног континуитета – пружа за сада хипотетичну могућност дословно сваком припаднику глобалне заједнице да се упозна с културним диверзитетом у сваком кутку наше планете и, *vice versa*, свакој локалној заједници да сопствене специфичности прикључи процесима глобализације.
- *(Шта?)* Музеје је ИКОМ¹⁴ још 1974. године дефинисао као „*непрофитне сталне институције у служби друштва и његовог развоја, ...*“ и „*која у циљу образовања и изградње сакупља, чува, документује и каталогизира, истражује, открива и излаже материјална (и нематеријална, прим. М. С.) сведочанства човека, његове околине и историје*“¹⁵, а то, колоквијално речено, омогућава музејима да чувају прошлост како бисмо спознали садашњост и оплеменили будућност.
- *(Како?)* Туризам путем литургијске интеракције понуде и потражње: туристичких манифестација/атракција и посета туристичким дестинацијама; и дословно музеализује туристички доживљај као врсту културног сведочанства заснованог на вољном, спознајном и осећајном нивоу, те кроз тако обликован релациони однос пружа могућности за цикличну обновљивост и конзумацију што, последично, сваки пут покреће учеснике у организационој и реализационој структури различитих врста туристичких делатности.
- *(Зашто?)* Према једној од дефиниција: „Културни туризам означава кретање људи проузроковано културним атракцијама ван њиховог уобичајеног места становања, с намером сакупљања нових информација и искустава како би задовољили своје културне потребе“¹⁶ што се

¹⁴ ICOM је међународна асоцијација музејских радника коју је основао UNESCO, као једна од организација Уједињених нација, које су, при том, оснивач и светске туристичке организације – WTO icom.museum/

¹⁵ <http://icom.museum/definition.html>

¹⁶ G. Richards, *European Cultural Tourism : Patterns and Prospects*, u: *Planning Cultural Tourism in Europe* (urednici: Dodd, Diane i Van Hemel, Annemoon) Boekman Foundation/Ministry of Education, Culture and Science, Amsterdam, Holland, 17.

може поставити у контекст неких од етнолошко/антрополошких дефиниција преузимања, прожимања и преовладавања различитих културних елемената, па самим тим и дисеминације културе уопште.

Питања и одговори наведени у тезама довољно јасно говоре о заједничком имену, културном наслеђу као туристичком капиталу, те сматрам да би могли да се концептуализују кроз валер будуће туристичке понуде. На тај начин би систематски рад на осавремењавању културног туризма, уз правилно и свеобухватно улагање и сарадњу интересних и циљних група, могао да управо ту туристичку грану позиционира као један од елемената за одрживо усмерење културне политике, као и њено утемељивање у значајног чиниоца националне стратегије у оквирима неминовног процеса дефинисања друштвено-државних циљева. Исто тако, сматрајући да музејско поље деловања према комуникационом окружењу спољног друштвеног простора треба посматрати као дистинктивно у односу на конзервативно/традиционално схваћену музејску делатност у „светом музејском простору и времену“, сматрам да будућа сарадња туризма и музеологије може врло једноставно да се предочи на основу конкретног пројектног задатка, тачније, дефинисања могуће студије случаја. Почетак анализе стога започињем од тачке коју бисмо могли сматрати крајњом, а то је музејски простор у којем је могуће музеолошки и изложбено/експографски реализовати интересекторску сарадњу. Стога ћу се усмерити на вишеструку актуализацију тзв. *Бетон хале*, привредног објекта који се налази у склопу амбијенталне целине београдског пристаништа – код ушћа Саве у Дунав, и која је закључком Владе Србије, током 2008. године, дата на коришћење „државним органима, установама и организацијама, које ће кроз одржавање културно – образовних манифестација и изложбених поставки промовисати културни, историјски, друштвени и спортски развој Србије“. ¹⁷ Разрада осталих неопходних чинилаца указује на одрживост и значењско-комуникационе аспекте апроксимативног пројекта.

(Где, ко?)

Бетон-хала: примењена музеологија

Привредни објекат колоквијално назван Бетон-хала, који ће у будућности бити комплексан музејски простор, изграђен је између два светска рата и просторно-функционално сачињавају га некадашњи магацини, а што је посебно значајно, једини је очувани примерак тадашње индустријске архитектуре у градском језгру Београда. ¹⁸ После деценијског занемаривања и ненаменског коришћења ова дугачка ниска зграда у Карађорђевој улици требало

¹⁷ <http://www.seecult.org/node/29340>

¹⁸ <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php/t16321.html>

би да заживи у новом контексту, што значи да према плановима адаптирани простор убудуће треба да користе *Етнографски музеј у Београду*, *Музеј позоришне уметности Србије*, *Музеј савремене уметности* и *Музеј спорта* из Београда, као и *Музеј наивне и маргиналне уметности* из Јагодине¹⁹, а што, опет, на основу претходно скицираног стања говори како је некадашњи привредни објекат употребно редефинисан као будући музејски простор.

Погодан положај објекта и габарити простора првенствено се у музејском контексту могу посматрати као функционални оквир за изложбену концептуализацију музејских поставки из оквира делатности наведених музеја. Међутим, како је један од издвојених делова додељен Етнографском музеју на коришћење, у даљем тексту окренуо бих се домену етнографске музеологије као примарне за проблем којим сам се бавио у истраживању чије резултате презентујем. Уколико се прихвати премиса да Бетон-хала и даље – на основу контекстуализације у дух времена радничке поткултуре између светских ратова – опстаје као сведочанство из прве половине двадесетог века (иако се тренутно не сматра значајним објектом индустријске баштине и као таква није под заштитом), може се сматрати да овај културно-историјски артефакт комуницира одређеним параметрима на основу којих би се могао, широко посматрано, поставити у значењске оквире нематеријалног наслеђа припадника појединих друштвених група, а у контексту њихове стваралачке припадности урбанизованој и потоњој урбаној култури. Када се претходно наведеним премисама додатно инкорпорира неспорно вековно постојање риболовачког фолклора, као и вештина, знања и веровања који су везани за привредну делатност београдских и земунских аласа, уочавају се елементи на основу којих се може начинити нека врста музеолошког искорака и да се на тај начин *Бетон-хала*²⁰ свеобухватно заокружи као комуникационо-значањски метапростор за будући спој туризма и музеологије.

Ако се планирање и реализација програмског осмишљавања музејске и музеолошке делатности у *Бетон-хали* – у домену предвиђеном за Етнографски музеј – узме као основа за позиционирање комуникационо-значањских топоса у интерсекторском повезивању музеја и туризма, поново се појављује тријадна скала музеолошке градације која полази од музеја као, условно речено, неке врсте пасивног комуникационог реципијента без значајнијег одзива, преко интерактивне улоге у оживљавању секвенци из репрезентоване културе као значењске целине, до креатора и/или ре-креатора идентитета у оквиру друштвене заједнице. Такво градирање на конкретном плану означава, у полазном нивоу, улогу какву би музејски предмети преузели уколико би поставка следила пут предметоцентричне музеологије, што у контексту туристичке посете може бити тумачено у функцији „темпоралног сувени-

¹⁹ <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/beograd/glas-javnosti-31-07-2008/beton-hala-postala-izlozbeni-prostor>

²⁰ Како бих олакшао усмерење на основну нит анализе термин *Бетон-хала* користим као синоним за издвојени изложбени простор Етнографског музеја у оквиру целокупног објекта.

ра“ који обликује тренутни доживљај, који по спознајно-осећајном квалитету наликује на кич. На другом нивоу би се музеолошки интерпретирана улога културних сведочанстава: музејских збирки и индустријског објекта као репрезента епохе; могла оживети тематским драматизацијама значајних периода у животу Савамале²¹, београдске/србијанске речне границе²², итд., као кондензованих репрезентација друштвено-културних утицаја и прожимања.

Трећи, и најважнији ниво на којем се може говорити о значајном изласку музејских институција у друштвени простор, могуће је препознати у ICOM-овој теми прославе *Међународног дана музеја* за 2008. годину: „Музеји као агенти друштвене промене и развоја“²³, те могућности да на тај начин активно учествују у моделовању туристичког идентитета локалне заједнице. У том циљу значајно је навести како су се у редефинисању намене Бетон-хале стекли услови да се остваривањем сарадње на неколико хоризонтално и вертикално постављених праваца успостави ланац у којем ауторитет државе, путем Министарства културе, препознаје потенцијале за нови идентитет у делатности Етнографског музеја у Београду, а који, опет, путем неизоставне сарадње са Туристичком организацијом Београда и Србије може постати један од камена темељаца за настанак микротуристичке дестинације у оквиру Београда као туристичке мултидестинације.²⁴

(Шта?)

Нематеријално наслеђе: риболовне туристичке атракције

Како би се поменути ланац државно-друштвене институционализације туристичко-музеолошке сарадње учврстио покушаћу да на примеру риболовних атракција, као целина у оквирима очувања и промоције нематеријалног наслеђа, укажем на могућности уобличавање будућих заједничких пројеката. Туристичке атракције, првенствено осмишљене кроз такмичења у изловљавању рибе сом традиционалним и/или савременим вештинама, као и фолклористичку примену народних знања и веровања, разноликошћу концептуалних одређења, модела организације и реализације, те обликовању

²¹ Савамахала спаљена је 1739. године приликом повлачења Аустријанаца а насељавање је поново почело 1820. ван шанца који је затварао београдску варош. Савамала је некада захватала простор од данашње Карађорђевог улице до почетка Аде Циганлије, дуж Циганске баре, касније назване Бара Венеција, од Улице краља Милана до Немањине и од Теразија ка Савској падини.

²² Од времена владавине кнеза Милоша Београд је био погранично место на државној граници према Аустрији, а и пре тога вековна пропусна граница двају културних кругова – оријенталног и средњоевропског.

²³ <http://icom.museum/imd.html>

²⁴ Београд се, по мишљењу многих стручњака и посетилаца – као припадника интересних и циљних група – сматра у глобалним размерама туристичком дестинацијом будућности.

и усмеравању релација између интересних и циљних група, указују на једноставна и вишеслојна значења, настала у репрезентацији нематеријалног наслеђа. Такав став образлажем на основу кроки представљања трију риболовних атракција, насталих у распону од само неколико деценија на тлу Србије, а које указују на промене у настанку, друштвено-државној подршци и, следствено, институционализацији не само туристичке понуде у оквиру различитих друштвених система. Туристичке манифестације о којима говорим су:

Златна бућка као један од криптопројеката државно планиране ревитализације Ђердапског Подунавља, између осталог и на основу утемељивања туристичке дестинације Текија. Манифестација која се сматра заштитним знаком малог града на обали Ђердапског језера, које је хидроакумулација на једној од највећих европских река – Дунаву, настала је током осамдесетих година двадесетог века. Током деценија постојања програма манифестације су се мењали, али је окосница и даље такмичење у изловљавању сома традиционалном техником на бућку.²⁵ Целокупан програм рецентне туристичке понуде „Златне бућке“ предвиђа спортске, забавне и културне манифестације, које ће разнодити све учеснике, туристе и госте Текије. Уз такмичење у бућкању организују се пратеће риболовно-гастрономске такмичарске манифестације, првенствено у надметању риболоваца млађих категорија (пионири лове рибу „на пловак“) и на такмичењу у кувању рибље чорбе, где се појављује око 200 учесника²⁶;

Лов на Бесија као резултат приватне иницијативе у протранзиционом времену србијанског друштва пред распад СФРЈ, те као такав покушај новонасталих друштвених слојева, приватних предузетника, најпре да, кроз туристичку понуду, економски актуелизују локалну заједницу. Централна атракција је изловљавање претпостављеног циновског примерка рибе сом из белоцркванских²⁷ језера – почев од 1988. године – и, како наратив о *Бесију* наводи, случајно је препозната као потенцијал за осмишљавање туристичке атракције из разговора два новинара из Београда, који су упоређивали светску атракцију – тзв. „Чудовиште из Лох Нес“²⁸ у Шкотској, с дотада уловљеним капиталним примерцима риба у околини Беле Цркве;

Сомовијада – приватна иницијатива коју је препознала и институционално подржала локална самоуправа у културно-друштвено-економском ок-

²⁵ http://www.virtualnigrad.com/?pd=43&pt=1378&arch=on&page_title=

²⁶ Треба навести како се осим наведених такмичења организују турнири у фудбалу на песку, такмичење у брзом испијању пива и друге атракције, од којих је пажњу изазвао први турнир у одбојци на песку, избор најлепшег дворишта у цветној Текији, избор „Мис мокре мајице“ и маскиране поворке, од којих је најзанимљивији шарени дечји карневал. Као куриозитет, треба навести да је 2007. године финално вече такмичења завршено концертом победнице „Песме Евровизије 2007“, српске фолк певачице Марије Шерифовић. Исто.

²⁷ У питању је градић Бела Црква у Банату, близу границе с Румунијом.

²⁸ Према наративу у језеру Лох Нес живи праисторијска животиња, коју деценијама покушавају да пронађу разни истраживачи, ловци на сензације и други туристи.

ружењу послератне транзиционе Србије. Прве три манифестације имале су локални такмичарски карактер, али, потребу да се локално окупљање претвори у озбиљнију манифестацију организатори су учили на основу великог интересовања риболоваца из удаљенијих крајева Србије, као и учесника из других држава. Потпуно сврсисходно позиционирање манифестације остварено је 2004. године када се као званични покровитељ и организатор појављује Скупштина општине Мали Зворник. Од 2008. године манифестација добија нови елемент због тога што је почетак такмичења обележен пуштањем у језеро младог сома са златном плочицом који ће имати име Звонко.²⁹ Убудуће колико год пута буде уловљен тај јединствени примерак биће враћен у Дринско језеро, а срећни риболовац ће за улов бити награђен износом од 1.000 евра који, као и златну плочицу, дарује лозничка златара „Сафир“.³⁰

Друга страна интерсекторског повезивања и интеграције музејске и музеолошке делатности у туризам могла би се транспарентно посматрати на основу могућности за својеврсну музеализацију већ установљених туристичких атракција, односно модела на основу којих су локалне заједнице у којима се такве културно-туристичке манифестације одигравају оствариле крајњи циљ – постављање на туристичку мапу ужих или ширих размера, за шта сам навео као пример три манифестације из различитих периода и подручја. Хипотетички постављено, то значи да малтене било која од манифестација сврстана у културни туризам може на неки начин бити редефинисана у оквирима комуникационо-значењских целина каквима се сматрају елементи, као и културно наслеђе уопште. На овом месту такав став отвара питање шта се све може сматрати културним наслеђем и где би могла бити граница према рецентном, живом културном окружењу, као и да ли наслеђе треба посматрати као стање, управо због могућности за музеализацију. У таквом светлу би чињеница да је Бетон-хала, лоцирана на ушћу највеће балканске реке у једну од највећих европских река, засигурно била довољан залог за остваривање могућности да се вековима укрштано културно значење природне комуникације и границе транспонује у двадесети век који, на овај или онај начин, ипак представља део и тренутне културне свакодневице.

(Како?)

Туризам

Различити параметри на основу којих је туризам као привредна грана достигао експлозивно растућу позицију у последњој трећини 20. века могу

²⁹ http://www.malizvornik.org/arhivavesti/2008/0727_zavrshena_somovijada2008.htm

³⁰ Он је најавио да ће се на почетку «Сомовијаде» следеће године у Дринском језеру наћи и Звонкова млада партнерка која ће добити име Звончица и кад год буде упецана и враћена у воду, срећнику ће донети истоветан износ награде од истог дародавца. Исто.

се свести на чињеницу да основни потенцијал за туристичку размену чини доживљено искуство, емоције и спознаје у функцији потрошне робе.³¹ То значи да у индустрији туризма не постоје предвидива ограничења у учесталости потрошње/доживљаја као и у дужини временских интервала између две конзумације туристичке понуде. Коначан исход оваквог вишеслојног ангажовања су сукцесивни или обновљени пројекти и стална маркетиншки оријентисана делатност путем којих се у туризму бележи значајна материјална корист у основном и пратећем делокругу деловања. Могућности остварене путем оваквог процеса планирања и реализације, на основу којих долази до цикличне обновљивости свих облика туризма – обликовања и ребликовања туристичке понуде и потрошње – даје значај чињеници да та привредна грана омогућава материјалну корист многим заинтересованим странама у основној и пратећим делатностима. Туризам посматран према понуди и потражњи већ на први поглед показује да та привредна грана укључује тзв. промет и услуга и робе. Како су у овом случају услуге инструменти путем којих долази до функционално-симболичког обликовања доживљаја, оне се у овом светлу могу посматрати као доминирајући елеменат због чињенице да туризам почива на учешћу заснованом кроз спознајно-емоционална искуства.

Чињеница да учешће у туристичким активностима – било на страни туриста као крајњих корисника или на страни креатора, организатора или реализатора – поред свега захтева значајно мотивационо, интелектуално, али и емоционално учешће, осим економске исплативости дефинише туризам и као облик социо-културног интерактивног деловања, који у себи садржи културне, друштвене и психолошке вредности на основу којих постоји двосмерна комуникација у релационим односима произвођача и учесника/потрошача туристичких садржаја. Промене које су се збиле на светском туристичком тржишту почетком осамдесетих година двадесетог века снажно су утицале на трансформацију туристичких токова, углавном у квалитативном погледу. Мање су деловале на интензитет путовања, а више на структуру туристичке потрошње и понашање самих туриста. Туризам је почео да се трансформише из „тврдог“ у „меки“ облик, постао је хуманији и више окренут појединцу. Превасходна карактеристика туризма данас претпостављена је у неизоставној мобилности туриста, на основу које се они измештају из свакодневног животног контекста у несвакидашње време, простор и емоционално/доживљајни контекст одабране туристичке понуде. Како једна од могућих дефиниција туризма говори о томе да сваки човек треба да се сматра туристом уколико у краћем или дужем временском периоду, а најмање један дан, борави ван сталног места пребивалишта, постаје јасније колико је широк простор у којем се може говорити о антрополошким аспектима

---

³¹ Gnoth J., Bigné J. E., Andreu L., *Waiting Time Effects on The leisure Experience and Visitor Emotions*, у: *Progress in tourism marketing* (ur. Kozak M., Andreu L.), Elsevier, Amsterdam; Boston; London, 2006, 255.

туризма,³² што је представљено као један од главних циљева Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије. Индикативно, министарство указује на одрживи развој туризма уз учешће свих релевантних интересних група, да би се обезбедило што значајније учешће становништва и стварање неке врсте консензуса, што одрживи туризам види као процес у континуитету и сталну евалуацију. Уколико се сви ови елементи примене у антрополошком дискурсу, као параметру за савремени процес проналажења координата за феноменологију туризма, они јасно указују на могуће тумачење из којег би се та растућа индустрија препознавала као амалгам усмераване гостољубивости³³ и планиране радозналости.

(Зашто)

Културни туризам

Туризам је скуп односа и појава које произлазе из боравка људи у местима изван њиховог сталног места боравка. Ти односи и појаве су резултат човекових активности везаних за посматрање, доживљавање и комуникацију у природним и друштвено-културним просторима. Разјашњења појма културног туризма у сваком случају подразумевају различите релационе односе настале у интеракцији туризма и културе. Ако издвојимо и занемаримо природне вредности, остају простори, објекти и појаве које је човек стварао и ствара као део свог културног окружења, а то све се у најширем контексту може посматрати као културни потенцијал у туристичкој размени. На овом месту указао бих на то да се култура – у једном од могућих углова посматрања – дешава свуда, на сваком месту и за свакога, а туризам се, међутим, у односу на конзументе – туристе дешава једино изван места њиховог сталног боравка. Културни туризам би у том поједностављеном односу представљао доживљај културе изван места боравка, при чему су туристи постављени у различите комуникационо-функционалне релационе односе према дестинацији у којој бораве. Мотивација и учествовање могу бити на нивоу посматрача и/или придруженог члана с мањом или већом дистанцом и, на другој страни, активног учесника који доживљава, упознаје и учествује. Према томе, културним туризмом се могу сматрати сви они односи и појаве који настају из активности културе у туристичком месту или простору, или, догађаји којима присуствују туристи као допуна боравка у оквиру неког другог облика туризма. У облике испољавања културног туризма могу се уврстити обиласци и разгледања споменика културе, културно-забавне манифестације, фестивали с приказом културних остварења, посете музејима и галеријама, кружна туристичка путовања у којима доминирају

³² Е. Cohen, н.д., 374.

³³ Е. Cohen н.д., 374–375.

културни садржаји, без обзира на дужину путовања, смотре и манифестације фолклорних вредности, градски туризам, сеоски туризам, етно-туризам, конгресни туризам, религијски туризам... и други³⁴ Свака туристичка понуда обухвата, или би требало да обухвати и културне садржаје, па, према томе, различити аспекти културног туризма захтевају и различите углове посматрања. С организационог становишта, то је интерсекторско повезивање културе и туризма – две комплементарне гране које треба да се удруже у остварењу заједничког производа.³⁵ У оквиру туризмолошког становишта, то је покретање појединаца мотивисано културним разлозима и по дефиницији се односи најпре на она места која нису туристички развијена, а имају локалне културне потенцијале.³⁶ Довољно је да туриста у њима проведе најмање један дан активно истражујући тај потенцијал, што подразумева и финансијске трансакције током посете – улазнице, куповина сувенира и остало, и локална заједница постаје дестинација за културни туризам. Када се о културном туризму говори с друге стране, из угла посматрања који подразумева културолошко становиште, може се рећи да та врста туристичке понуде укључује сав онај транспарентни или скривени културни потенцијал који један град или шири регион има, а на основу којег може да се уобличи културни и уметнички доживљај, не само за туристичке посетиоце, већ и за локалну публику.³⁷ Оваква врста дефинисања културног туризма неминовно треба да укључи и одређену врсту интерактивног односа какав се ствара у релацијама локалне средине, организатора туристичке понуде и самих туриста, што с едукативног становишта значи туристичко путовање са жељом да се истражује и нешто научи о различитим сегментима културних вредности током боравка у жељеној туристичкој дестинацији.³⁸

Специфичне потребе туриста условиле су проширење појма културног објекта, простора и дешавања, како би се прилагодили потребама туриста и могућностима туристичке презентације. Културни туризам у ствари представља својеврстан систем у оквиру којег се генеришу елементи и заокружене целине, које постају „култура“ у контексту одабира и понуде културних вредности које постају производ подложен провери финансијске, а следствено томе и културолошке исплативости на тржишту. Такав, туризмолошки посматрано, широк дијапазон културног туризма, даје назнаке за интер-

³⁴ В. McKercher, Н. Du Cros, *Cultural Tourism, The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Haworth Press, New York, 2002, 3.

А. Д. Томка, *Просторно-историјско културне целине, шанса за културни туризам Србије*, Природно-математички факултет у Новом Саду, Департман за географију, туризам и угоститељство, Нови Сад, 2000.

³⁵ В. Ђукић Дојчиновић, *Имамо ресурсе, а да ли имамо културни туризам?*, саопштење на саветовању: *Култура и туризам – интерсекторско повезивање и мултидисциплинарно образовање*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 2001.

<http://www.zaprokul.org.rs/latinica/savetovanja/sokob.html>

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

претацију по којој би свака врста људске делатности могла бити сматрана за будући објекат културног туризма. С обзиром на то да туризам и култура у значајној мери зависе од креативних потенцијала и мотивационог фактора хуманих ресурса, а који креативност црпе из социо-културног окружења, ствара се заокружено поље деловања потпомогнуто финансијским сервисима и услугама у функцији планирања, реализације и укупне одрживости.

Концептуализација студије случаја

Параметри у процесу осмишљавања било каквог интерсекторског пројекта требало би да се бар унеколико ослањају на потврђене резултате. У складу с таквим ставом сматрам како би студија одрживе туристичке манифестације, у оквирима музејски доказане и музеолошки постављене, те туризмолошки позитивно вредноване сарадње, могла почивати на функционално-значењски-комуникативним целинама какве постоје у практиковању риболова, заједничког именитеља који се може препознати у малтене свим друштвеним заједницама света. Модели какви су већ у тексту препознати као нехотично савремено „читање“ нематеријалног наслеђа на домаћем туристичком простору могу да, у контексту сукцесивно насталих риболовних атракција, укажу како концептуализација традиције: ретромодел, повезивање с популарном културом и тржишним моделом функционисања, те глобални процеси; представља један од путева за прикључивање савременом развоју музеологије и музејске делатности. Елементи за интегрално музеолошко тумачење досадашњих, у туристичком дискурсу (експлоатационо) мање или више успешних модела риболовних атракција, могли би бити потцртани на основу организације и реализације засноване на потреби поштовања тржишних закона пословања, о чему на различите начине говори и нови Закон о култури³⁹, подзаконска акта, као и планирани закони о наслеђу и музејској делатности. У том правцу посматрано, и доступност предефинисаног простора Бетон-хале, намењеног (у једном делу) за музејске програме и садржаје специфичног профила какви се очекују од етнографске музеологије, могао би да допринесе управо освајању спољног друштвеног простора.

Уколико прихватимо тезу о непрекидном процесу освежавања и ре-утемељавања нематеријалног наслеђа, концепти и модели који произилазе из

---

³⁹ О потреби да се до сада централизовани начин финансирања и функционисања буџетских, музејских институција осавремени путем активнијег укључивања у самостално доховодно пословање, говоре првенствено чланови и алинеје у члановима Закона о култури, који се баве начелима културног развоја, финансирањем културних програма и пројеката, те стратегијом развоја културе Републике Србије. „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, Закон о култури: чл. 3 ал. 5, 8, 10; чл. 10, чл. 20 ал. 2, 3.

досадашње праксе у оквиру планирања, организације и реализације риболовних атракција већ на први поглед сведоче о постојању значењских модела који инкорпорирају све друге домене деловања, и на тај начин једноставно могу бити апликовани у будућу интерсекторску сарадњу музеологије и туризма/туризмологије. За *Златну бућку* би се доминантним моделом могла сматрати фолклоризована варијанта традиционалног рибарења, с обзиром на то да окосницу чини наратив о бућки, за коју:

„Хроничари рибарења на Дунаву забележили су да је претеча бућке, дрвене направе величине 50 центиметара, која на крају има печурку у облику петодинарца, мањерка из које су војници ручавали. ...Ова врста риболова се одомаћила на ђердапском подручју...“⁴⁰

Иако етнолошки и музеолошки потврђена традиционална технологија изловљавања сомова на бућку⁴¹, сама чињеница апсурдног подвлачења мањерке⁴² као претече бућке и, самим тим, антидатирању порекла и времена настанка те вештине дунавских аласа, у наративу довољно говори о нехотичном упливу популарне културе у риболовачки фолклор. Таква хронолошки и значењски-комуникационо утемељена подлога унеколико доприноси да други од модела, који припада атракцији *Лов на Бесија* и може се препознати већ у једном од митологизованих, наводно спонтано насталих слогана у локалној белоцркванској средини: „Као што Лох Нес има Неси, у Белој Цркви је Беси“⁴³ транспарентно укаже на препознату потребу и комуникациони фокус на глобалну популарну културу. Потпуно је јасна паралела с најпознатијом од легенди о постојању *језерских немани*⁴⁴, тачније о претпостављеном постојању праисторијског чудовишта у језеру Лох Нес у Шкотској⁴⁵, што би за музеолошки оправдано читање и репрезентацију таквог амалгама традиционалне и савремене, урбане/популарне културе могло да се тумачи као превазилажење досадашње музејске праксе оличене у ставу да:

„Ако је ’популарна култура пробни камен будућности’ (према: V. Gibson, *Idoru*, пог. 35), музеји какви данас у Србији постоје очигледно се у тој будућности неће наћи, јер размак између популарне културе и музеја као да постаје све већи“⁴⁶.

Уколико претходно наведене моделе риболовних атракција, и њихову неизоставну, нехотичну или намерну значењску везу с рецентним цивилиза-

⁴⁰ (<http://www.virtualnigrad.com/?pd=43&pt=1378&arch=on&pagetitle>)

⁴¹ М. Стојановић, *Збирка лова и риболова*, Гласник Етнографског музеја 65–66, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004, 111–126.

⁴² Мањерку као део војне опреме треба повезивати најпре с европским културним кругом док је србијанска обала Дунава вековима била део старе балканске риболовне традиције, а потом по времену настанка тек с позним деветнаестим и двадесетим веком.

⁴³ <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2004/08/17/srpski/R04081601.shtml>

⁴⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_monster

⁴⁵ <http://www.chiff.com/travel/loch-ness-monster.htm>

⁴⁶ Љ. Гавриловић, н.д. 28.

цијским тренутком у којем популарна култура треба да се инкорпорира као својеврстан комуникациони медијум, поставимо у оквиру одрживе интерсекторске сарадње туризма/туризмологије и музејске/музеолошке делатности, видно је да осавремењевањем приступа нематеријалном наслеђу (којем, сматрам и понављам, припадају вековима вариране вештине риболова које бар у назнакама препознају малтене све циљне групе будућих туриста) добијају обе стране.⁴⁷ Напослетку, како је већ у претходном тексту наведена као добродошла тржишно дефинисана реализација будућих културних пројеката, поготову у оквирима сарадње са сектором туризма као изразито профитабилне делатности, не бих занемарио ни одлично маркетиншки планирану манифестацију *Сомовијада*. У контексту досадашњег излагања о могућем концептуализовању модела који укључује музејску делатност, туризам, популарну културу и нематеријално наслеђе, значајно је то да је поменута туристичка манифестација сукцесивно надграђивана у комуникационо-значајском кључу: од почетног риболовног такмичења у изловљавању рибе сом традиционалним алатима, преко све активнијег логистичког и маркетиншког учешћа локалне и шире заједнице, до прошлогодишњег врхунца када је у језеро пуштен млади сом „симболичног имена *Звонко*, са златном плочицом на шкргама, који ће оном ко га улови, на такмичењу али и после њега, донети новчану награду у износу од 1000 евра, ...“⁴⁸ То значи да је почетно локална туристичка манифестација надградњом дефинисала неке од параметара за микропроцес одржавања традиционалних елемената нематеријалног културног наслеђа у спрези са савременим популарним „читањем“ истог.

Другу страну одрживе реализације будућег интерсекторског пројекта представљало би утемељивање Бетон-хале у изложбеном/експографском и, самим тим, комуникационо-значајском дискурсу. Како би употреба објекта те врсте и претходне намене у сваком случају означила излазак Етнографског музеја у јавни друштвени простор, значај будућег процеса редеофинисања у нову, потенцијално мултифункционалну целину у оквиру музеолошког приближавања туристичким и туризмолошким узансама, сматрам да постоји дилема да ли Бетон-халу скоро искључиво треба сматрати једноставним проширењем изложбеног и депозитерског⁴⁹ простора „у висину и

⁴⁷ У прилогу ставу да у постмодерном кључу могу бити херетизоване и музеолошки редеофинисане многе наизглед популистички конструисане комуникационо-значајске целине, навео бих чињеницу да, цитирам: „Универзитет Алабама из Бирмингема одлучио је да представи шта је то инспирисало британску списатељицу Џ. К. Роулинг када је писала Харија Потера, и то онај део који се бави науком, магијом и медицином у свету чаробњака. Зато ће од 25. јануара до 5. марта бити отворена изложба 'Хари Потеров свет: Ренесансна наука, магија и медицина'.“

http://www.danas.rs/vesti/kultura/bogata_tapiserija_renansne_tradicije.11.html?news_id=180967

⁴⁸ <http://www.malizvornik.org/turizam/somovijada.htm>

http://www.malizvornik.org/arhivavesti/2008/0727_zavrshena_somovijada2008.htm

⁴⁹ Под депозитурним простором посматрам у за ту намену прилагођене делове Бетон хале који су додељени Етнографском музеју, а који се, према претходној намени магацинског про-

ширину⁴⁹, на основу чињенице да се у њој могу једноставно прекопирати експографски модели какви се и данас користе у згради музеја на Студентском тргу – ма каквим варијацијама они били формално промењени. Алтернатива оваквој употреби, коју би садржала контекстуализација музејских предмета (покретних културних добара) у конкретно живо време и простор досадашњег магацинског простора у којем је он бивао означен многобројним директним и индиректним друштвено-културним утицајима. Директне би у овом случају могле представљати путеви којима су кроз Бетон-халу као неку врсту дистрибутивног фокуса током дугог временског периода допирале различите врсте робе за елитну, свакодневну или илегалну употребу.⁵⁰ Индиректнима сматрам све оне комуникационе претпоставке какве условљава и омогућава положај тог магацинског простора на самом ушћу Саве у Дунав, што значи неминовну, те свакодневну вербалну и невербалну размену између друштвене групе коју бих окарактерисао као *запослени*: лучки и магацински радници; и друге, неформалне групе у коју би спадали морнари, аласи, риболовци и, као посебно значајни, беспосличари, бескућници и криминалци.⁵¹

Указивањем на могућности будућег унапређења усмерене музеолошке комуникације према туристима, употреба у првом реду административно, не примарном наменом (планирањем и градњом) музеализованих простора какви су зграда Београдске берзе⁵² и Бетон-хала, показала је да у случају последњих пола века постојања Етнографског музеја сплет друштвено-државних планова за дефинисање и потоње реализовање очувања и заштите културног наслеђа у домену етнографије, етнологије и антропологије, генерално функционише на основу вредносних ставова о музеју као једносмерно обликованом комуникационом каналу. У таквом контексту мисија музеја требало је да дефинише различите врсте емитовања идеја о, искључиво, освежавању прећутно идеологизованог става о традиционалној култури као петрификованом сведочанству, а при том, кроз схизоидно обликовани значењски статус о „Било и не повратило се добрим старим временима!“⁵³. Централни објекат Етнографског музеја се у том погледу може сматрати комуникационо хладним за усмерену и аутономну туристички концептуализовану намену, која би подразумевала савремено конципирано учешће туриста, то јест прелазак са *Sightseeing*, на *Lifeseeing*⁵³ туристички модус.

стора, могу употребљавати за дислоциране предмете из збирки.

⁵⁰ Ноторна је чињеница да су речни токови и границе врло флукутабилни по питању царински или на друге начине забрањиваног промета робе различите намене.

⁵¹ Навео бих како би се и у оквиру група *запослени* и „незапослени“ могле направити унакрсне поделе на две комуникационе подгрупе: *запослени* у магацину и *запослени ван* – аласи и морнари.

⁵² Првобитно београдска Берза данас је зграда у функцији централног објекта Етнографског музеја, у статусу споменика културе од 1984. године.

⁵³ C. R. Goeldner, J. R. Brent Ritchie, *Tourism: principles, practices, philosophies*, John Wiley&Sons, Inc, USA, 2006, 298.

Упоредивањем зграде и унутрашњег простора садашњег Етнографског музеја, који је редефинисан у музејску и музеолошку концептуализацију из основне намене зграде – Београдске берзе, и потенцијала Бетон-хале на другој страни, већ на први поглед могу се уочити параметри који раздвајају два комуникационо-значањски редефинисана простора, који су из основних намена постали нека врста, додуше не кључних, али градивних елемената за процес заштите, очувања и репрезентације појединих сегмената културног наслеђа. У том правцу посматрана, иако наменски грађена за, и потом дуго година и употребљавана као Београдска берза, зграда Етнографског музеја не садржи самосталне корпусе значења какви би се могли употребити у интерактивној реконтекстуализацији етнографских музејских збирки и нематеријалног наслеђа, те потврђује досадашњу праксом доказивану тезу о музеју као храму издвојеном из живог културног контекста. Насупрот њој, Бетон-хала за сада (2009. година) није проглашена за културно добро, али, налази се на месту које се, како сам већ навео, може сматрати неком врстом „руже ветрова“ за дисеминацију микро и макро друштвено-културних утицаја који су обележили Београд током двадесетог века те, самим тим, у себи носи мета-значања каква могу бити инкорпорирана у будућу музеолошку и изложбenu/експографску концептуализацију.

Извори

1. <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php/t16321.html>
2. <http://www.seecult.org/node/29340>
3. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/beograd/glas-javnosti-31-07-2008/beton-hala-postala-izlozbeni-prostor>
4. http://www.virtyalnigrad.com/?pd=43&pt=1378&arch=on&page_title=
5. http://www.malizvornik.org/arhivavesti/2008/0727_zavrshena_somovijada2008.htm
6. http://www.ekoplan.gov.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=79&Itemid=79
7. <http://www.stile.coventry.ac.uk/cbs/staff/beece/BOTM/Glossary.htm>
8. http://adria-nasta.ry/hor/aboyt_xorvatii
9. <http://www.zaprokul.org.rs/latinica/savetovanja/sokob.html>
10. (<http://www.virtyalnigrad.com/?pd=43&pt=1378&arch=on&pagetitle>)
11. http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_monster
12. <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2004/08/17/srpski/R04081601.shtml>
13. <http://www.chiff.com/travel/loch-ness-monster.htm>

14. Definition of sightseeing from the Longman Dictionary of Contemporary English within the topic TOURISM: <http://www.ldoceonline.com/Tourism-topic/sightseeing>
15. World Heritage Information Kit, UNESCO World Heritage Centre, Paris 2008. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=36920&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
16. Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>
17. <http://icom.museum/imd.html>
18. http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_monster
19. <http://www.chiff.com/travel/loch-ness-monster.htm>
20. http://www.danas.rs/vesti/kultura/bogata_tapiserija_renesansne_tradicije.11.html?news_id=180967
21. <http://www.malizvornik.org/turizam/somovijada.htm>
22. icom.museum/

Литература

1. Гавриловић Љ. (2007), *Култура у излогу: ка новој музеологији*, Посебна издања Етнографског института САНУ 60, Београд.
2. Gavrilović Lj., Stojanović M. (2008), *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*, Muzejsko društvo Srbije, Београд.
3. Gibson V. (1998), *Idoru, Polaris*, Београд [W. Gibson, Idoru, 1996], Polaris SF CD-ROM 2, verzija 1.0 (ur. Z. Živković), Београд.
4. Gnoth J., Bigné J. E., Andrey L., (2006) *Waiting Time Effects on The leisure Experience and Visitor Emotions*, у: *Progress in tourism marketing* (ur. Kozak M., Andrey L.), Elsevier, Amsterdam; Boston; London.
5. Goeldner C. R., Brent Ritchie J. R. (2006), *Tourism: principles, practices, philosophies*, John Wiley&Sons, Inc, Ноебoken.
6. Ђукић Дојчиновић В. (2001), *Имамо ресурсе, а да ли имамо културни туризам?*, у: *Култура и туризам – интерсекторско повезивање и мултидисциплинарно образовање – Прилози*, Завод за проучавање културног развитка, Сокобања – Београд, 3–9.
7. Ђукић Дојчиновић В. (2005), *Kulturni turizam*, Clio, Београд.
8. Jelinčić D. A. (2000.), *Kulturna baština i turizam (magistarski rad)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
9. Kušen E. (2001), *Turizam i prostor-klasifikacija turističkih atrakcija*, *Prostor*, vol. 9, br. 21, Zagreb, 1-14.

10. McKercher B., Du Cros H. (2002), *Cultural Tourism, The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Haworth Press, New York.
11. Richards G. (1999), *European Cultural Tourism : Patterns and Prospects*, у: *Planning Cultural Tourism in Europe* (edit. Dodd, Diane и Van Hemel, Annemoon) Boekman Foundation/Ministry of Education, Culture and Science, Amsterdam, Holland, 43-49.
12. Стојановић М. (2005), *Алтернативна медицина – исцелитељи душе*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. 53, Београд, 389-400.
13. Стојановић М. (2007), *Нематеријална бајтина – стање или процес*, у: *Condition of the Cultural and Natural Heritage in the Balkan region*, vol. 1, Narodni muzej Beograd, ICOM, Београд, 594-600.
14. Томка А. Д. (2000), *Просторно-историјско културне целине, шанса за културни туризам Србије*, Природно-математички факултет у Новом Саду, Департаман за географију, туризам и угоститељство, Нови Сад.
15. Cohen E. (1984), *The Sociology of Tourism: Approaches, Issues, and Findings*, *Annual Review of Sociology*, Vol. 10, 373–392.
16. Weaver D. (2005), *Sustainable Tourism: Theory and Practice*, Butterworth-Heinemann, Oxford.

Marko Stojanovic

MUSEUMS AND TOURISM: IMMATERIAL CULTURAL HERITAGE – CONCEPTUALIZATION OF CASE STUDY –

Summary

The imperative of interdisciplinary, intersectorial and multisectorial correlation has the key role in the modern world of the comprehensive communication channel. The initial definition of parameters for the sustainable cooperation between tourism/tourismology and museum activities/museology shows that the seemingly incompatible, profit and non-profit sector, should basically work towards the common target groups and thereby actively participate in the maintenance process of the intangible cultural heritage. In this discourse, the communication-meaningful way out of the inner, passive and petrified «sacred museum time and space» and into the new, active cultural space, allows a museum to operate as a generator of social changes and development. Conceptualization of a possible case study, based on already exploited tourist models of fishing attractions and, within those, the popular «reading» of traditional fishermen's arts and folklore, speaks about the possibilities for the museology- and tourismology-based activities aiming at redefinition of previous social identities and creation of new ones.

Стручни рад

УДК 391.4(=163.41)''18/19''
069.51:391(497.11)
ГЕМ 73/2009 (179–216)

Вјера Медућ

НАТПИСИ НА НАРОДНОЈ НОШЊИ ИЗ ФОНДА ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

У раду се анализира појава писма на дијеловима народне ношње у контексту с другим предметима традиционалне културе Срба, с краја 19. и из прве половине 20. вијека. Писмо, најчешће ћирилично, на ношњи је представљено у облику имена, иницијала или, врло ријетко кратке поруке.

У функционалном смислу слова на одјевним предметима су третирана као орнамент, коришћен и на дијеловима текстилног и дрвеног покућства или на школским везилачким почетницама и једноставно раширен на широком простору. То представља специфичан облик непосредног описмењавања људи из сеоске средине. Честе ситније неправилности у писму се јављају као ликовни ефект, који предметима за свакодневну употребу дају личну димензију и издвајају их од дијела анонимних аутора народне умјетности.

Кључне ријечи: *народна ношња, орнамент, писмо, ћирилица, име, вез, просвјета, градска култура*

Сл. 1. Деца из Деспотовца, Фототека Етнографског музеја,
 инв. бр. 10266

Увод

Предмет проучавања у овом раду су мотиви слова, иницијала и писма уопште заступљени на етнографским предметима који се чувају у Етнографском музеју у Београду.

Идеја за проучавање настала је приликом ревизије збирке народних ношњи Србије када је, међу најразноврснијом орнаментиком за украшавање, уочена и примјена слова, односно писма. Овакви мотиви на одјевним предметима заступљени су у неколико облика и варијанти: као иницијали или монограми, као пуно име, понекад и презиме, у облику краћих натписа и порука, затим у комбинацији с годином или у оквирима сложенијих орнаменталних и хералдичких цјелина или националних ознака.

Ријеч монограм настала је од грчке ријечи: *монограммос* < *монос* што значи сам, један и ријечи *грамма* – слово. Он се дефинише као скраћеница, шифра, у облику једног, два или више слова повезаних у јединствен знак који представља име, титулу или иницијале¹.

Као дио традиционалне културе српског народа, естетика оваквог украшавања садржи и дјелимичан утјецај и прожимање с елементима културе других народа који су са Србима живјели на широком јужнословенском простору у 19. и 20. вијеку.

Појава писма у украшавању дијелова народне ношње није била предмет посебног проучавања код истраживача традиционалне културе. Чешће је сагледавана као материјални извор за различите видове материјалне, социјалне и духовне културе код истраживача других дисциплина – археолога, историчара умјетности, историчара језика и других.

У фонду Етнографског музеја у Београду, натписи су заступљени и на предметима израђеним од трајнијих материјала, који су разврстани у другим тематским збиркама, на којима је уочена и извјесна подударност у примјени и обликовању ових мотива и на дијеловима народне ношње и на другим текстилним предметима.

Од камених споменика до текстила

Најстарији облици писма у фонду Етнографског музеја уклесани су на средњовјековним каменим споменицима.² Појава писма кроз дужи времен-

¹ Enciklopedija likovnih umjetnosti, tom 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1964, 488.

² Митар Влаховић, Пеђа Милосављевић, *Сеоски надгробни споменици у Србији*, Уметничке мапе, Београд, 1956., Босиљка Радовић, М.С. Влаховић, П. Милосављевић, *Српски надгробни споменици*, Каталог изложбе, Етнографски музеј Београд, 1955–56, Никола Пантелић, *Сеоски надгробни споменици*, Каталог изложбе, Галерија Српске академије наука и уметности, Београд.

ски период може се пратити и на предметима од метала различите културне припадности: на новцу, накиту, инсигнијама, оружју и опреми ратника (пушкама, кубурама, арбијама, сјекирама, ножевима, бритвама), лулама, покућству (мангалама, разним посудама и тацнама), итд.

Из 19. вијека сачуван је велики број предмета од дрвета и глине (керамике), (дијелова намјештаја, шкриња, посуда, преслица) на којима су евидентирани натписи. Из тог времена, и касније, потиче и највећи број предмета од текстила у музејским збиркама: дијелови текстилног покућства и одјевни предмети из сеоских и градских средина. То су ћилими, зидњаци, пешкири, постељина и различити дијелови народне и грађанске ношње.

Поред тога, у 20. вијеку натписи су заступљени и на предметима за личну употребу, дијеловима градског и сеоског *аксесоара*: на марамицама, торбицама, огледалцима, писаним споменарима са стиховима итд.

У укупном фонду Музеја издваја се одређен број предмета са тзв. *оријенталним особинама*, производи домаћих занатских радионица из Србије, Косова и Метохије, Босне и Херцеговине, Македоније, као и из иностранства, чији су облици засновани на традицији и узорима средњовјековне примијењене умјетности и развијани под утјецајем захтјева национално хетерогеног тржишта. На овим предметима карактеристичне су специфичне технике израде и украшавања, као и орнаменти међу којима се појављују и мотиви ћириличног, а понегдје и арапског писма. Таква експлицитна одредница поријекла није, пак, била препрека да ове предмете користи домаће, српско становништво. Нарочито се то односи на предмете за свакодневну употребу: дијелове покућства и посуђа од метала, али и примјерке оружја и елементе ратничке опреме. Употреба и посједовање ових скупоцјених предмета условљено је првенствено економским могућностима појединаца, а за одређене елементе ношње била је значајна и социјална улога појединаца у хијерархији српског патријархалног друштва у 19. вијеку. Тако нпр. јелек *јечерма*, украшен токама или *челенка* за оглавље, дијелови мушког сребрног накита означавали су највиши ранг заслужних ратника.

Типичан производ домаћих кујунцијских радионица крајем 19. и почетком 20. вијека представља и тип мушког прстења, ливеног од слабијих легура сребра и украшеног гравирањем у облику једноставних, грубо стилизованих мотива. На оваквом прстењу често је истакнута година израде и монограм, ознаке које налазимо и на женском накиту с овог подручја, нпр. на копчама за појас, *пафтама*. Неовисно о мјесту на којем су овакве ознаке направљене, монограм је само у изузетним случајевима представљао потпис ових вјештих мајстора, чешће је означавао власника, наручиоца. На сребрним, тродијелним пафтама из Пирота (н. инв. бр. 17172), украшеним искуцаним и цизелираним орнаментима цвјетова, птица и розета урезана је година израде, 1888. и иницијали *СП*. Овакав накит, за будућу невјесту у предјелу Пирота код кујунције је наручивао и плаћао будући свекар.

Овисно о економском стању, у српском традиционалном друштву, познати су различити облици дјевојачке спреме. Најчешће је то *мираз*, неи-

зоставни текстилни предмети, које је дјевојка израдила за себе и укућане (текстилно покућство и ношња, лични предмети, дарови за младожењу и сватове), преношен и чуван у дрвеним шкрињама.

Богата збирка покућства садржи низ различитих облика, димензија и функција дрвених шкриња, сандука, кутија и слично. У оквиру свадбених обичаја кориштене су и посуде од дрвета, нарочито за преношење и држање ракије и вина (чутуре, буклије). И на овим дрвеним предметима често је означена година израде, иницијали или пуно име а понеки имајуи краће текстове (зравица упућена домаћину) или стихове. Тако нпр. на ковчегу из Скопске Црне Горе (н. инв. бр. 25606) уочава се натпис: „*Срећна млада учитељ Благоје и Крстана*“. Приликом набавке на терену, 1907. године Никола Зега је записао да су такви ковчези били уобичајени у другој половини 19. вијека. Из тог времена бројни су примјерци још једног предмета од дрвета: преслице. Преслицу су доносили родитељи приликом прве посјете невести у њеној новој кући, а понекад јој је преслицу израђивао муж. Овај неизоставан реквизит за израду нити за израду текстила пратиће је надаље кроз цијели живот. Ови дрвени предмети: ковчези за дјевојачку спремину и преслице често су полузанатске израде, производи приучених, вјештијих људи из села и на њима су неријетко заступљена идентична техничка и ликовна рјешења. То је уочљиво и на ликовним приказима ових предмета, с мотивима имена, иницијала или порука, које су стручњаци Музеја неизоставно биљежили и на теренским истраживањима. (Сл. 2)

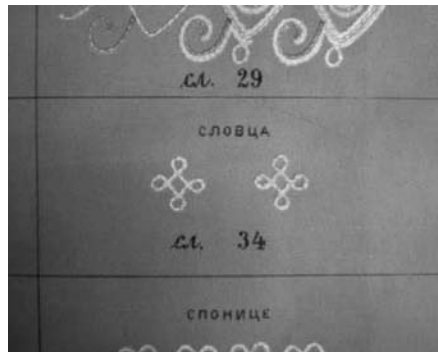

Сл. 2. Јуриј Слански, цртеж, Преслица из села Крушевица поред Рековца, инв. бр. 11284/27

Натписи на предметима од текстила

У објављеној литератури о народној орнаментици на текстилу, с краја 19. вијека, врло ријетко налазимо помињање мотива слова. У облику „слова“ забиљежила га је Јелица Беловић-Бернадзиковска у Босни, на рукавима кошуља, у селима око Бањалуке, Слатине и Прњавора.³ Према наведеном аутору, извођен је као *народни урнек: крстачком* техником веза, бројањем нити. На исти начин украшени су *рукави словаши*, које је Вид Вулетић-Вукасовић забиљежио у Голубићу у околини Книна.⁴ Назив је пренесен с орнамента на рубу рукава ових кошуља који се називају *цвјетови словаши*.

На другом мјесту, пак, овај аутор је забиљежио везове из Доњег Лапца у Лици, чији нас ликовни приказ мотива удаљава од претходног сазнања: мотив *словаца*, израђен је бодом *ланчанца*, једном од техника веза *по писму*, дијела специфичног украшавања текстилних предмета у динарским областима, тзв. *грађе*.⁵ (Сл. 3)

Сл. 3. Српски народни везови, табла II, Споменик VIII, Срп. краљ. академије

Најстарији подаци о овим украсним мотивима на простору Србије везани су за увођење школског система у Србији, 1846. године. Са задатком да се и „девојчице у најнужнија знања у умноме смотренију получе“, у свим наставним плановима нижих и виших школа и гимназија био је заступљен и предмет *Женски ручни рад*.⁶ Током друге половине, а особито крајем 19. вијека, писменост је дубље продрла у народне слојеве. Из тог периода сачувано је обиље текстилног покућства, особито пешкира с натписима који

³ Јелица Беловић-Бернадзиковска, *Грађа за технолошки рјечник женског ручног рада*, Сарајево, 1898, 300.

⁴ Вид Вулетић-Вукасовић, О српским народним везовима, *Споменик Српске краљевске академије*, Београд, VIII, 1891, 217.

⁵ Исто, табла II – слика 34.

⁶ Гордана Павловић-Лазаревић, Станков Љиљана, *Везак везла мома млада*, Каталог изложбе, Педагошки музеј Београд, 2003.

представљају најљепше примјерке народне поезије. Ти кратки „навезени стихови,⁷ којима се изражавају лична осјећања, расположења и мисли, често импровизовани цитати познатих пјесника, најчешће су праћени одговарајућим илустративним призором или цвјетном композицијом. (Сл. 4)

Сл. 4. Драга Стојановић, цртеж, Вез из околине Београда
ил. инв. бр. 4045/1

На предметима из Војводине: зидњацима, пешкирима и *куварицама* заступљене су фигуративне сцене из националне историје: *Косовка девојка*, *Девојка на студенцу*, *Кнежева вечера*, *Деда и унук*, репродуковане слике познатих српских сликара⁸ пропраћене одговарајућим натписом или стиховима. У јеку романтичарских тежњи за етничким идентитетом и истицањем националне различитости, посебном репродуктивном техником *труковања* ове теме су распрострањене на веома широком етничком простору.

Непосредна комуникација неких српских градова и крајева с европским трговачким центрима, омогућила је уплив техничких и ликовних новина у српску традицију веза. Те новине биле су засноване на средњоевропском схватању веза као умјетности, а који је у то вријеме излаган на међународним и свјетским изложбама и изучаван у школама. Основно средство за учење ове вјештине била је почетница – цјелина узорака мотива и техника. Поред различитих геометријских, вегетабилних, зооморфних и архитектонских мотива, везиле су често везле годину и своје иницијале или пуно име и презиме. (Сл. 5) Етнографски музеј у Београду посједује велик број оваквих предмета, од којих је најстарија почетница из 1857. године.

⁷ Персида Томић, Навезени стихови, *Гласник Етнографског музеја* 28–29, Београд, 1966, 297.

⁸ Катарина Новаковић, Одлике народног веза у Војводини, *Рад Музеја Војводине*, 46, Нови Сад, 1994, 154, Витковић – Жикић Милена, *Уметнички вез у Србији 1804–1904*, Музеј примењене уметности, Београд, 1994, 40, Сашка Борисов, *Куварице пиротског краја*, *Гласник Етнографског музеја*, 70, Београд, 2006, 71.

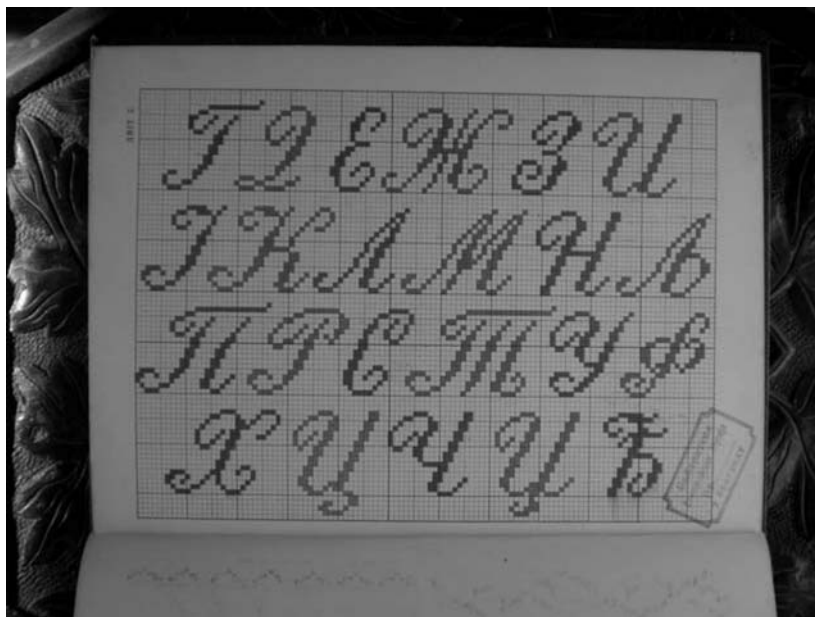

Сл. 5. Узорак веза, израдила Марија Дежев, Београд,
н. инв. бр. 36043

Утјецај ових предмета примијењене умјетности на текстилну радиност био је велики. Мотиви из почетница једноставно су преношени на одјевне предмете или дијелове покућства. Из почетница су, поред мотива, бодова, нових материјала и боја, преузимани и одговарајући називи, првенствено из њемачког језика. То је код појединих истакнутих личности наше културе изазвало отпор. Велики заступници идеје о употреби српских ријечи умјесто страних били су Савка Суботић, Јелица Беловић-Бернадзиковска, Владислав Тителбах и други. Схвативши да у почетницама нема ћириличких слова Владислав Тителбах, аутор богатог умјетничког опуса који се чува у Етнографском музеју, у првој свесци „Српског веза“ објављеној 1896. године у Београду наводи:

„Пошто сам дознао, да код нас нема *прегледаоница за везиво слова*, нашао сам за добро да додам овој првој свесци и ту врсту веза а приказао сам и неколико монограма за ручнике.“⁹ (Сл. 6)

⁹ Владислав Тителбах, *Српски вез*, Албум, Краљевска Српска државна штампарија у Београду, Прва свеска, Београд, 1896.

Сл. 6. Владислав Тителбах, Азбука „писана“ за вез у две боје,
Албум Српски вез, Прва свеска, лист 2

Колекција пешкира у Етнографском музеју као и везилачке почетнице на којима је заступљено ћирилично писмо представљају доказ да су ове просветитељске идеје уродиле плодом.

Почетнице су кориштене и за учење других техника (плетења, кукичања), нарочито након доношења јединственог наставног плана Краљевине СХС за основну школу, 1919. године.¹⁰ Ова новина је убрзо прихваћена у традиционалној текстилној радиности свих народа у оквирима заједничке државе. (Сл. 7, 8, 9)

¹⁰ Павловић-Лазаревић Г., Станков Љ., н. д., 15.

Сл. 7. Узорци кукичане чипке, Баваниште, Панчево, Банат,
рад учитељице Душанке Петровић Ђаковић
(1850–1985), н. инв. бр. 44080

Сл. 8. Узорци плетених бодова, Баваниште, Панчево, Банат,
рад учитељице Душанке Петровић Ђаковић
(1850–1985), н. инв. бр. 44081

Сл. 9. Женски оплећак, Стапар, Сомбор, Бачка, припадао Зорки Бељански (1906–1985), н. инв. бр. 33650

Описмењавањем ширих слојева домаћег становништва, крајем 19. и почетком 20. вијека, постали су доступнији и други елементи градске културе. Стизали су и из већих европских и домаћих градова путем часописа. У часописима који су издани у Бечу, Пешти, Паризу, Београду, Загребу, Вршцу итд. намијењеним женама различитих друштвених слојева, пренесена су ширим слојевима су разноврсна корисна знања везана за породичне односе, васпитање дјете, уређење куће и остале информације. Редован прилог часописа био је табак с кројевима и техничким упутствима за израду, као и мотиви за украшавање столњака, постељине, марамица или дијелова одјеће. *Мустре* за копирање, издавали су произвођачи концa за вез, нпр. *D.M.C.* или *Lenger*. Таква издања и часописи његовали су својеврсно романтичарско потенцирање родољубивих и личних емоција. Едиција *Лични вез*, у мањем формату у виду брошура, на примјер, доносила је *слике пресликачице*, једноставан начин копирања ситних мотива цвијећа, малих животиња, плодова (птица, лептира, жаба, печурки, жирева, риба, трешања), људских и дјечијих ликова и монограма и тиме истицала њежност и индивидуалност.

Године 1903. у Вршцу је почео да излази часопис „*Српска везиља*“, са штампаним додатком, који се путем преплате дистрибуирао по свим српским крајевима.

До Другог свјетског рата излазио је и београдски часопис *Жена и свет*, а у Загребу *Везиља – мјесечник за ручни рад*, који се програмски определио за „*упознавање и унапређење народног ручног рада*“, популаризацију народних мотива у оквиру савременог европског стила примијењене умјетности (Сл. 10) Ово је још један период у којем је био интензиван међусобни утицај народне и високе умјетности, на текстилу и одјећи.

Сл. 10. Кројни табак из непознатог њемачког часописа, са српским народним мотивима за вез и чипку

Натписи на дијеловима ношње

У укупном фонду збирки ношње појава мотива слова, иницијала, имена или писма уопште забиљежена је на 299 предмета. Највећи број распоређен је у збирку Народне ношње Србије (128), у мањој мјери налазе се у збирци Градске ношње (31), и у осталим збиркама: Народних ношњи Босне и Херцеговине (29), Војводине, Македоније (28), Косова и Метохије (22), Хрватске (13), Црне Горе (6) и Словеније (4).

Основну подјелу иницијала, имена и натписа на предметима народне ношње начинили смо према њиховом значењу, по којој ова појава представља знак личне или друштвене припадности.

Такође, уочљива је и подјела натписа према мјесту на којем су изведени. На одређеном броју предмета иницијали или монограми су изведени на скривеном мјесту, обично на унутрашњој страни и представљали су знак личног власништва првенствено из практичних разлога ради њиховог одржавања. То се нарочито односи на кошуље и друге одјевне предмете који се облаче до тијела и често перу (оплећа, подсукње, гаће, комбинезони) заступљене у облачењу градског али и сеоског становништва.

Друга група представља углавном горње одјевне хаљетке (гуњеве, антерије, фермене, јелеке), које су израђивали занатлије: абације, терзије, ћурчије, кројачи народног одијела и други, с мотивима писма изведеним на видљивим мјестима. У оквиру сложених декоративних композиција, на предњој страни, или џепу, понекад је изведен и иницијал, монограм или

пуно име. То донекле представља назнаку својине, *марку* или *потпис* мајстора, или, најчешће, корисника.¹¹

Производи истих занатских радионица били су и различити облици мушког и женског оглавља: капе или мараме, на којима су врло често мотиви писма комбиновани са хералдичким симболима. На тај начин представљали су јавно истакнуту националну или социјалну припадност, као нпр. на мушким капама из Црне Горе или на оглављима удатих жена извезеним златовезом код панонских Српкиња.

Сложени систем значења какав посједује народна ношња у оквирима традиционалне културе, највећим дијелом заснован је на идентификацији унутар властите друштвене групе прихватањем постојећих модела. У таквом контексту, истицање на видљивом мјесту имена носиоца, представљао је облик увођења индивидуалног знака, отвореност према новинама и просвјешћавању. Од свих друштвених група, у том погледу најсмјелије су биле дјевојке, које су на дијеловима свечане ношње најчешће изводиле своје иницијале. (Сл. 1)

Натписи на предметима из збирке градских ношњи

У збирци се чувају комплети и одјевни предмети градског становништва из градова Србије и околине. Међу њима је и колекција женских одјевних и личних предмета и рубља из Осијека и Петриње у Хрватској, која је за Музеј набављена као цјелина са дијеловима текстилног покућства, фотографијама и другим предметима. Колекција је била дио дјевојачког мираза кроз неколико генерација из периода од краја 19. до средине 20. вијека из једне имућне трговачке српске породице.¹² На основу инвентара уочавамо обим и љепоту израде и украшавања цјелине и сваког појединачног предмета. Међу елементима постелног и столног текстилног инвентара, рубља и личних предмета, домаће или индустријске израде, као и прибора за јело, готово је немогуће пронаћи и најситнији предмет без монограма.¹³ Сви су урађени ћирилицом и стилски усклађени са савременим европским умјетничким стиловима. Током посљедње четвртине 19. вијека била је веома развијена мода бијелог веза, *шлингераја*, с развијеним центрима за вез, од којих је један био и Осијек¹⁴

¹¹ Мада је то најчешће орнаментална композиција од гајтана различите дебљине, из: Наташа Николић, Абацијски занат у Крагујевцу и околини, *Гласник Етнографског музеја*, 71, Београд, 2007, 223.

¹² Породица Радановић из Осијека и Томић из Петриње. Упркос сложеним приликама 1941. године сачувани су неки дијелови покретне имовине породице, чији је ова колекција дио.

¹³ Налазе се чак и на кухињским крпама.

¹⁴ Милена Витковић-Жикић, *Уметнички вез у Србији 1804-1904.*, Музеј примењене уметности, Београд, 1994, 78.

Бројни су одјевни предмети из Славоније и Војводине, који су украшени овом техником и ношени у 19. вијеку првенствено у оквирима грађанске ношње, али и у народној ношњи панонског типа. То је највише заступљено на специфичним облицима кратких оплећака, дијеловима ношње који се облаче до тијела или преко кошуље.

Сл. 11. Прслук, Сремска Каменица, Нови Сад,
Војводина, н. инв. бр. 2449

Под инвентарним бројевима: 2449 и 2450 заведена су два *прслука* из Сремске Каменице у Војводини, израђена од бијелог памучног платна у облику кратке блузе до струка, с кратким рукавима, обликовани помоћу низа ситних порупчића и украшени бијелим везом и чипком. У украсну композицију с предње стране, у разгранату цвјетну гранчицу везиља је израдила и своје име: *Катица*. (Сл. 11) *Прслуке* је, око 1890. године, за себе израдила и украсила Катица Продановић, учитељица која је подучавала дјецу породице Дунђерски.

Кошуља без рукава, један од дијелова женског доњег рубља, од најтањег памучног или свиленог платна, која се навлачила преко главе, украшавала се око отвора и на грудима *белим везом*, са честим мотивом имена. Уобичајена у грађанском одијевању, под именом *комбинезон*, постепено је прихваћена и у народној ношњи сеоског становништва. Уз *комбинезон* из Нових Лединаца, поред Новог Сада (н. инв. бр. 41894) забиљежени су и подаци да је израђен за дјевојачку спрему, *штафир*, који је садржавао око 25-30 оваквих и других одјевних дијелова.

Дјечија кошуљица из Бољевца, поред Зајечара, израђена је од *српског* памучног платна и украшена око отвора чипком и везеним иницијалом *Р*. Димензије (38 цм) и назив указују на обредну функцију овог предмета: *кошуљица за крштење* била је дар од куме. (Сл. 12)

Сл. 12. Кошуљица, Бољевац, Зајечар, Србија,
н. инв. бр. 7733

И поједини елементи мушког одијевања имали су обредну улогу, нарочито током свадбених обичаја. Код имућнијег становништва у српским градовима невјесте су за дар своје младожењи поклањале и гаће.¹⁵ Примјерак гаћа који се чува у Народном музеју у Нишу (н. инв. бр. 914), израђен је од танког бијелог узводног платна и украшен у појасном дијелу дискретним везом плавим концем у облику цвијета и монограма *ЛН*.

Мушка кошуља из Бачке, која је украшена златовезом око отвора за прса, на тзв. *формету*, у облику вегетабилних мотива и орнамената као и видно истакнутим иницијалима *СМ*, израђена је крајем 19. вијека за младожењу. У њој су се, према подацима, вјенчала три брата Матића. (Сл. 13)

Сл. 13. Мушка кошуља, Бачка, Војводина, н. инв. бр. 25842

¹⁵ Добрила Влајковић, *Ношња у Крагујевцу XIX века*, Народни музеј Крагујевац, 1987, 17.

Сл. 14. Позаментеријска трака с монограмом НТ,
припадала Николи Томићу,
трговцу из Петриње, Хрватска

Чешће означавање мушких кошуља занатске или индустријске производње монограмима, према садржају музејских збирки, током првих деценија 20. вијека везано је за одијевање богатијег становништва као и за свечане официрске униформе. Ситне монограме израђивале су мануфактурне радионице и фабрике према наруџбини у облику позаментеријске траке, који су се по потреби нашивали на дијелове рубља. (Сл. 14)

Натписи на предметима из збирки народних ношњи

Разнолики облици и типови српских народних ношњи садржавали су сложен систем значења, а појава писма као украсног мотива додатно је појачавала та значења. У функционалном смислу, натписи на дијеловима ношњи неких области извођени су на врло истакнут и репрезентативан начин.

Натписи на оглављима

У српској народној ношњи панонског типа, распрострањеној у географском простору од *Сентандреје до Земуна и од Темшваре до Ђакова*, посебно се истичу женска невестинска оглавља. У облику убрађаја, мараме или капе, коју су добијале од мужевљевог рода приликом удаје, ова оглавља су била недвосмислен знак брачног статуса, националне и социјалне при-

падности жене и њене породице.¹⁶ Капе и мараме су израђиване од скупоцјених материјала с раскошним украсом (златном нити, лажним бисерима, перлицама, шљокицама и ресама) и представљају најљепше примјерке примијењене умјетности код Срба. Та техника и орнаментика, која, према истраживачима веза, почива на тековинама средњовјековног, византијског умјетничког веза, а која се преко српског црквеног веза сачувала до 19. вијека, на нашим просторима његовала се у занатским радионицама за златовез или код локалних везиља.¹⁷

У збирци Народних ношњи Војводине карактеристичне су *мараме златаре, џеге* из Срема, које су, према опису, носиле Граничарке из села: Лаћарак, Мартинци, Кузмин, Вишњићево и Босут. Од тамног свиленог материјала, троугаоног облика, повезиване су на специфичан начин, тако да украшени дио дође до изражаја. Дуж угла који пада низ леђа извезена су крупним ћириличким словима имена власница: *Даринка Чемерлић, Љуба Чеић, Славица Вулетих*. (Сл. 15)

Сл. 15. *Марама џега, Лаћарак, Сремска Митровица, н. инв. бр. 17432*

На појединим марамама или капама, умјесто имена изведен је натпис: *Живила Србадија* (н. инв.бр. 33970), година израде или иницијали (н. инв. бр. 32807, 33604, 33606) а на малој капи, *конђи* или *џеги*, из Даља поред Осијека у Славонији и *грб Краљевине Србије* (н. инв. бр. 42487).

¹⁶ Вера Шарац-Момчиловић, *Чија је ово капа? Златом везена оглавља Српкиња од Сентандреје до Земуна и од Темишвара до Ђакова у XIX и првој половини XX века*, Каталог изложбе, Етнографски музеј Београд, 2006.

¹⁷ В. Шарац-Момчиловић, н. д., 26, 28, М. Витковић-Жикић, н. д., Катарина Новаковић, н. д., 166.

Функција означавања националне припадности на овом оглављу из 1900. године, идентична је са украшавањем мушких оглавља тога периода из других српских крајева. У Црној Гори, нпр. уобичајило се на мушком оглављу динарског типа: на малој округлој капи, *шишку*, од црвене чоје и црне свилене тканине, *деравије* по ободу. Ове капе украшене су на тјемену у облику различитих композиција сачињених од мотива слова, иницијала и симбола, међусобно повезаних у јединствен знак. На капи с Цетиња извезен је, сребрном и златном нити стилизовани мотив круне са српском тробојком, два цвијета с три латице и монограм *AI*, што представља име краља Александра Првог. (Сл.16)

У складу с јасно декларисаним друштвеним и политичким опредјељењем, ова капа је ношена у свечаним приликама све до средине 20. вијека. У употреби су биле и капе с другим варијантама истог мотива као и иконографски и садржајно различите. Капе с мотивом краљевог монограма уоквиреног с пет концентричних лукова, што према казивању представља: „сунце око Црне Горе,“ највише су заступљене у музејској збирци.

Тумачење о националном јединству, које је пратило капу црног обода и црвеног тјемена с везеним симболима, распрострањено је и у другим динарским областима: Источној Херцеговини, Босанској Крајини, Лици и континенталној Далмацији, гдје су варијанте овог типа мушког оглавља ношене и након Другог свјетског рата.

Сл. 16. Мушка капа, Цетиње, Црна Гора,
н. инв. бр. 25974

Сл. 17. Марама, Цивљане, Книн, Далмација,
н. инв. бр. 42483

И на женским оглавлјима ових области појављују се иницијали. Најчешће су ненаметљиво придодани композицији цвјетне гране, као што је на марами из сјевернодалматинске Цетинске крајине. (Сл. 17) Велику мараму, *бошчу*, носила је дјевојка за удају преко капе или удата жена преко конђе. Од идентичних облика ношње Хрватица, разликовала се понекад само по ћириличком писму на марами.

Натписи на горњим хаљецима

У Крагујевцу, центру развијене мреже абацијског, терзијског и кројачког заната у Шумадији, још од првих деценија 19. вијека израђиван је цео низ различитих хаљетака од домаћих или индустријских материјала, украшених гајтанима различите финоће и орнаментике.¹⁸ На већем броју женских и мушких хаљетака који се чувају у музејској збирци, као дио украшавања појављују се и различити облици писма, слова или симбола. У сложеним историјским приликама, искристалисале су се и одређене родољубиве и националне тежње, које су се понекад исказивале и на горњим дијеловима народне ношње. Најчешће су представљене у облику двоглавог орла, хералдиког симбола на грбу Србије и Краљевине Југославије, уз којег се неријетко налазе и иницијали. Извођени су на празничним мушким хаљецима: фермену и антерији, дијеловима тзв. *шумадијског одела*, које је осим у централној Србији, имало примјену и у другим областима Србије.

И на женским јелецима заступљени су хералдички мотиви, као што је на полеђини јелека из околине Ниша и околине Пријепоља. Осим тога, на предњицама јелека из околине Пријепоља израђеног од сукна у занатској

¹⁸ Наташа Николић, Абацијски занат у Крагујевцу и околини, *Гласник Етнографског музеја* 71, Београд, 2007, 214.

радионици и украшеног гајтанима, ширитом и трачицама чоје, извезено је и пуно име и презиме: *Јово Лучић*. (Сл. 18) Остаје отворено питање: чије је име једна дјевојка на прелазу из 19. у 20. вијек тако поносно носила на предњици свога јелека?

Сл. 18. Женски јелек, Бабине, Пријеполје, област Рашке,
н. инв. бр. 16349

Иницијали који се уочавају с предње или унутрашње стране хаљетка у највећем броју означавају власника, занатлије су изводиле, по захтјевима наручиоца. (Сл. 19, 20)

Сл. 19. Мушки јелек, фермен, Варна, Шабац, Поцерина,
н. инв. бр. 15049

Сл. 20. Женски јелек, јелече, Бачевци, Љубовија, Подриње,
н. инв. бр. 6144

Посебну вредност у цјелини народних ношњи чинили су одјевни предмети од коже и крзна, међу којима и кожух. У Војводини је био у употреби код свих етничких заједница, понегдје до савременог доба. Овај скупоцјени занатски производ за свечане прилике је украшаван орнаментиком која је, понекад имала и изражену функцију означавања брачног статуса.¹⁹ Међу најсложенијим је била композиција израђена од коже разних боја звана: *момачка грана*, карактеристичан мотив украшавања кожуха који се након женидбе уклањао с кожуха. Трагови такве интервенције видљиви су и на кожуху из банатског села Крушчица, поред Беле Цркве (н. инв. бр. 36275), гдје се, на основу трагова уочава да су композицију чинили и иницијали власника и година 1905. Обичај и чињеница, да су се овим одјевним предметом служили сви укућани, разлочи су што су мотиви слова и писма ријетко заступљени на кожусима.

Репрезентативни примјер представља раскошно украшен кожух с пуним именом и презименом власника, *Стан Викента* изведеним на веома видљивом мјесту с предње стране, у оквиру веће декоративне цјелине. Израдио га је око 1933. године кожухар Трајан из Алибунара. (Сл. 21)

¹⁹ Мила Босић, Збирка крзнене одеће у Војвођанском музеју, *Рад Војвођанских музеја* 18–19, Нови Сад, 1969–1970, Вилма Нишкановић, *Кожуси у Србији*, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 1998, 22, Катарина Новаковић, н. д., 157.

Сл. 21. Мушки кожух, кожошће, Алибунар,
Панчево, н. инв. бр. 12513

Натписи на прегачама

Предња прегача, правоугаоног облика представљала је ликовно најистакнутији дио женске српске народне ношње из 19. вијека. Током динамичних процеса у Србији, крајем 19. и почетком 20. вијека, који су довели до дјелимичних промјена облика појединих типова народних ношњи, на прегачама је заступљена и нова естетика: у облику веће једнобојне површине, најчешће црне боје, и украшена мотивима разних боја. Паралелан процес представљало је постепено изобичавање технике ткања за украшавање а касније и за израду саме прегаче. У коначном облику умјесто прегаче, уобичајена је *кецеља*, правоугаоно парче индустријске тканине, најчешће сомота, украшено техникама које нису условљене структуром подлоге. Најчешће су заступљени разнолики цвјетни мотиви, неријетко допуњени иницијалима или именом власнице.

Таква појава је у неким крајевима, као што је Нишава, уобичајена већ 1910. године, нарочито код дјевојака, које на својим *опрегљачама* „готово свакад наведу почетна писмена свога имена или цело име.“²⁰ (Сл. 22)

²⁰ Николић М. Владимир, *Из Лужнице и Нишаве*, Српски етнографски зборник, књ. 16, Београд, 1910, 46.

Сл. 22. Прегача, опрегљача, Доња Коритница,
Бела Паланка, н. инв. бр. 18342

У то вријеме уобичајена је употреба црне вуне за ткану подлогу и танка вуна разних боја погодна за вез бодом покрстице преко подлоге *ипогода*. Иако је мотив развијене гране с ружама и лишћем изведен беспријекорно прецизно, име власнице неријетко је изведено врло неспретно. (Сл. 23)

Сл. 23. Прегача, Штубик, Неготин,
Крајина, н. инв. бр. 16010

Лако репродуковање мотива и брза израда и украшавање, временом је довело до деградације умјетничких особина овог дијела народне ношње. То је у појединим областима нарочито изражено, нпр. у сјевероисточној Србији, гдје је народна ношња израђивана и повремено ношена у свечаним приликама све до посљедњих деценија 20. вијека.

Прегаче су израђиване и украшаване материјалом који се већином куповао: сомот, платно, индустријска чипка, вуница и конац. Првобитни умјерени колорит временом је постао презасићен цијелим спектром јарких боја од вуна разних боја. Истовремено је дошло до укрупњавања мотива цвјетних грана и букета, уз које се изводило и име везиље, понекад с презименом, личним епитетом или поруком. (Сл. 24)

Сл. 24. Прегача, Чешљева Бара, Велико Градиште,
Браничево, н. инв. бр 13134

Техничка усавршеност у извођењу основног мотива често је била у супротности с неразумљивим и нечитким натписом. На појединим прегачама наслућујемо њежне поруке: *Даница мило јање* и *Зора је Радоје*. (Сл. 25)

Сл. 25. Прегача, Ђириковац, Пожаревац,
Стиг, н. инв. бр. 12148

Збирке ношњи из Србије садрже и краће кецеље полукружног облика из периода првих деценија 20. вијека. Израђиване су и украшаване као и дугачке прегаче: од сомота или платна, обрубљене по ивицама куповном чипком а по средини украшене везом, шљокицама и перлицама у облику цвјетног вијенца. На неким примјерцима уочљива је готово реалистична стилизација изведених цвјетних мотива која се у потпуности ослободила од захтјева формата и тканих узора. (Сл. 26)

Сл. 26. Кецеља, Ђириковац, Пожаревац,
Стиг, н. инв. бр. 12170

На појединим кецељама је примијењен редуковани колорит, линеарна стилизација мотива и употреба различитих бодова технике веза *по писму*. Такве умјетничке и техничке особине биле су карактеристичне за дијелове текстилног покућства, (особито за куварице) који су из оближњих градова усвојени и у сеоским срединама ових области и послужили као узор за украшавање ношње.

Натписи на чарапама

Међу веома бројном музејском колекцијом чарапа из 19. вијека, неколико пари чарапа издвајају се од осталих по финоћи израде и украшавања. Израђене су од танког памучног конца, најчешће бијеле боје и украшене уплетеним или везеним перлицама у облику цвјетних мотива и орнамената. (Сл. 27) Функцијом су непосредно везане за свадбене обичаје: у градовима Србије (Врање, Ваљево, Жагубица, итд.) и код имућнијег становништва на селу, обували су их млада и младожења на вјенчању. Поједини примјерци ових чарапа означени су иницијалима са задње стране испод руба грлишта, на мјесту које се испод дугачке женске сукње не може видјети. Значај иницијала повећава и чињеница да су на чарапама увијек постављени наопако и да су били читљиви само ономе ко их обува и носи.

Сл. 27. Женске чарапе, Врање, средина 19. вијека,
н. инв. бр. 37223

Сасвим се разликује положај иницијала и натписа на чарапама из збирки народних ношњи.

У складу с општим промјенама народне ношње, потпомогнутим већим развојем индустрије и школства, крајем 19. вијека, и на чарапама се почињу примјењивати техничке и украсне новине. У домену израде, техника *једнопрећног* плетења помоћу пет игала, обogaћена сложенијим бодовима за добијање тањег и чвршћег плетива као и за извођење украсних ефеката, све више потискује компликовану технику *двопрећног* плетива. Прелазну фазу у том процесу представља комбинација уплетених и везених техника, што је примијењено на великом броју чарапа у музејским збиркама.

Првих деценија 20. вијека у већем дијелу Србије уобичајио се тип чарапа плетених од црне вуне и украсених техником веза, најчешће бодом *покрстице* или *гобленским* бодом у облику цвјетних мотива, гранчица, вјенчића или китица, везом вуном разних боја. Ова естетика украшавања била је заступљена и на другим дијеловима народне ношње и текстилног покућства, захваљујући једноставном начину преношења мотива уз помоћ ријетког платна *штогода*, неовисно о структури подлоге.

Пажљиво изведени цвјетни мотиви јарких боја извођени су неријетко на дијеловима чарапа који се испод обуће не могу видјети. Када се, међутим, везло и име, онда се изводило на видно истакнутим дијеловима чарапа, изнад наглавка или изнад пете. (Сл. 28, 29)

Сл. 28. Чарапе, Паклештица, Пирот, Висок, 1910. год.,
н. инв.бр. 36820

Сл. 29. Женске чарапе, Паклештица, Пирот, Висок,
н. инв. бр. 17678

Током пресликавања мотива често је долазило до граматичких и правописних грешака у писму. Грешке су обично приписиване незнању, неспретном поступању услед недостатка простора или специфичним облицима магијске заштите. Међутим, такве импровизације у највећем броју случајева нису утицале на квалитет ликовних рјешења. Један од примјера представља натпис изведен на чарапама из околине Бољевца. (Сл. 30, 31) Развијену композицију околу великог дијела једне чарапе, која је сачињена од мотива ружа и ситнијег цвијећа, с натписом на врху: *Милица је радела*, веома вјешта али, очигледно неписмена везиља, поновила је и на другој чарапи, у идентичном облику али с ефектом огледала.

Сл. 30. Женске чарапе, Криви Вир, Бољевац, Црна Река,
н. инв. бр. 36821

Сл. 31. Женске чарапе, Криви Вир, Бољевац, Црна Река,
н. инв. бр. 36821

Натписи на ситним дијеловима ношње

Поред основних елемената ношње иницијали, монограми или натписи налазе се и на „ситнијим“ дијеловима или предметима који су ношени у цјелини свечане грађанске и сеоске ношње: марамицама, пешкирима, торбицама, рукавицама и др. Међу бројним марамицама из различитих области, издваја се бијела свилена марамица из Алексинца, с дискретним монограмом у једном углу, која је у потпуности домаће израде. Израдила ју је жена трговца Трпковића, око 1883. године. Сама је гајила свилене бубе, израдила конац и откала најфинију свилену тканину – *фенерик* од које је сашила марамицу и у једном углу свилом извезла *Д Т*. (Сл. 32)

Сл. 32. Марамица, Алексинац,
инв. бр. 23738

Украсне наруквице су у неким крајевима носиле младе жене и дјевојке у свечаним приликама, око зглоба шаке а испод широких рукава кошуље.²¹ Плетене су од од вуне разних боја или вуне и бијелих стаклених перлица, у облику еластичне навлаке, са уплетеним геометријским орнаментима. На наруквицама из Градишта, поред Славонске Пожеге, набављеним за Музеј 1933. године, изведено је и име *ЉУБА*. (Сл. 33)

²¹ Јасна Бјеладиновић, *Ношња у Ибарском Колашину, Штавици и околини Новог Пазара*, ГЕМ 43, Београд, 1978. 83.

Сл. 33. Наруквице, Градиште, Славонска Пожега, Хрватска,
н. инв. бр. 42053

Поједини ситнији елементи народне ношње имали су и ритуалну улогу у обичајима. Нарочито су разноврсни свадбени обичаји укључивали и учешће елемената ношње. Поред наведених предмета, такву улогу имале су и рукавице.²²

Женске рукавице из Метохије петопрстног облика од бијеле вуне са сведеним украшавањем од вуне разних боја на надланицама. На унутрашњој страни невјешто је изведен натпис: *камо (кумо) зете!* (Сл. 34)

Сл. 34. Рукавице, Метохија, прве деценије 20. вијека,
н. инв. бр. 39395

²² Медић Вјера, *У рукавицама*, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, 2007.

Још су осамдесетих година 20. вијека теренска истраживања традиционалне свадбе у Ибарском Колашину забиљежила, у оквиру свадбеног обичаја размјене дарова и *испратницу* која се организује у младином дому и обичај даривања младожење од стране жена.²³ То су момкова ташта, свастике, шурњаје. Ташта му даје највећи дар: јастук, чаршаф или ћилим, а остале жене кошуљу, тканице, чарапе и рукавице. Ако је невјеста спремила више дарова за момкову родбину и изнијела их на табли онда се ти „дарови показују попу или неком рођаку или комшији, објашњава се шта је за кога, што наводација тако и распореди, а поп забележи име свакога коме припада који подарок, стављајући белешку у подарок.“²⁴ Тиме је анализа обичаја омогућила тумачење натписа на овим рукавицама из музејске збирке.

У градским срединама Србије, поред одјевних дијелова и накита, дјевојачка спрема садржавала је и предмете за личну употребу, односно прибор за одржавање хигијене. Већина тих предмета је индустријске производње, неријетко импорт из развијених европских средина. То су сребрне кутијице за *помаду*, пудријере, огледала, четке за косу, свилене марамице и друго. Понеки од ових предмета током 20. вијека, израђивани су у веома редукованим облицима, и као јефтинеји производи били су заступљени и у сеоским срединама. Ситни предмети, као што су огледала били су лако доступни и сеоским дјевојкама: куповале су их на сеоским сајмовима или од путујућих трговаца *торбара* који су обилазили села.

Успоређујући ручно сребрно огледало, из времена с краја 19. вијека, поријеклом из Швајцарске (н. инв. бр. 36962) с малим џепним огледалом, домаће израде из шездесетих година 20. вијека, (н. инв. бр. 36963) уочава се да су украшена на готово идентичан начин. Полеђина огледала украшена је у облику композиције сачињене од фигуративног призора с мотивима цвијећа, машини, срца и монограма. Као и на скупоцјеном европском огледалу, у једном крајње редукованом облику, цјелину романтичне сцене домаћег огледала чини и љубавна порука и натпис: *Успомена*. То је један од непосредних начина преношења елемената примјењене умјетности на естетику традиционалне народне умјетности.

Натписи на дијеловима ношње оријенталних особина

У оквирима збирки грађанске и народне ношње издваја се одређен број предмета из средине 19. вијека, с тзв. *турско-оријенталним* особинама. То су дијелови женске ношње (мараме, пешкири, учкури, чеврме, капе, кошуље, чарапе) израђени и украшени од скупоцјених материјала, карактеристични елементи источнобалканског културног инвентара. Ношени су

²³ Цветковић Марина, Размена дарова на традиционалној свадби у Ибарском Колашину, ГЕМ 64, Београд, 2001.

²⁴ Вукановић Татомир, *Срби на Косову*, II, Врање, 1986. Брак и свадбени обичаји, 261.

у оквирима одијевања богатијих породица свих етничких и конфесионалних група у градовима Србије, Косова и Метохије, Македоније и Босне и Херцеговине.

Поријекло ових елемената ношње засновано је на друштвеним захтјевима источњачке културе који је идеализирао кућни и породични живот, са ставовима о изложености женских одјевних предмета знатно различитим од схватања домаћег, српског становништва.

У свакодневном животу жене у градској источно-балканској култури 19. вијека било је обиље текстилних предмета: употребни, украсни и сакрални предмети. Једна од омиљених техника израде и украшавања текстила био је златовез.

Уз карактеристичне источњачке мотиве (вегетабилне, цвјетне, архитектонске), на понеким предметима се појављује и арапско писмо, *турска писмена*.²⁵ Иако се понекад ради о најинтимнијим дијеловима женске ношње (кошуљи и пешкирима за ритуално купање, учкуру, капи за боравак у кући, марами за огртање) пријевод текстова нам, пак, говори о одсуству индивидуалног и профаног и о јасно вјерски дефинисаном знаку. Један од најчешће заступљених мотива је *Бисмилла*, побожна инвокација или сентенца у исламу, којом се велича Аллах и тражи његова помоћ, заштита и благослов приликом започињања сваког посла.

Кратка кошуља од танког свиленог платна, из Београда, украшена на грудима и рукавима финим златовезом, припадала је цјелини српске грађанске ношње из друге половине 19. вијека. Уз ријетке мотиве лисова, мјесеца и звијезда, дуж рубова је изведен и дугачак текст, чији превод (*Ако Аллах буде хтио...*) није био препрека да ову кошуљу носи Српкиња. Кошуља је купљена 1877. године у Цариграду. Одатле су, у то време, из *Завода за експорт турских везова* до наших градских средина стизали многи производи примијењене умјетности, украшени мотивима под називом *стамбулски урнек*, али без утјецаја на израду домаћих производа. (Сл. 35)

---

²⁵ Јелица Беловић – Бернадзиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика*, Нови Сад, 1907, 48.

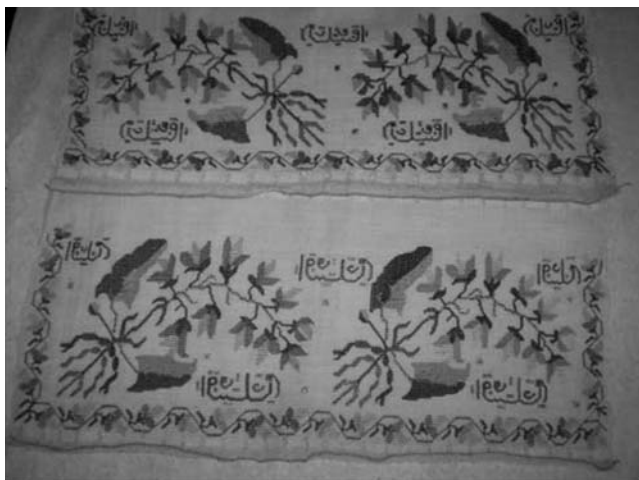

Сл. 35. Женска кошуља, Београд,
н. инв. бр. 8998

Дугачки пешкир, *махрама*, из Македоније служио је према опису, за прекривање и огртање богатијих Муслиманки крајем 19. вијека. Израђен је од танког свиленог *беза* и украшен свиленим и срменим везом и ресама дуж ивица и на крајевима вегетабилним орнаментима и мотивом *Бисмиле*. (Сл. 36)

Сл. 36. Пешкир, Македонија,
н. инв. бр. 12512

Сл. 37. Пешкир, Македонија,
н. инв.бр. 33242

Појава арапског писма на дијеловима ношње сеоског становништва забиљежена је само на једном предмету из музејске збирке. На дијелу женског оглавља, пешкиру из Македоније, виšekратно је, 5 пута, изведен и кратки, према мишљењу преводиоца нечитак, натпис. (Сл. 37)

Аналогије с мотивом имена везиље, заступљеним на пешкирима овога типа у оквирима српске народне ношње, отвара могућност да је то и на овом пешкиру случај. Тиме би извјесна одступања у орнаментици на овом одјевном предмету, набављеном за музејску збирку 1921. године, представљала изузетак и, на текстилу риједак примјер, примјене *нових обиљежја исламске умјетности*²⁶, насталих појавом еснафског мијешања занатлија различитог поријекла на овом простору.

Завршна разматрања

На основу изложеног материјала уочава се да појава писма на дијеловима народне ношње Срба из 19. и прве половине 20. вијека није честа појава. Иако и сами натписи на посматраним предметима пружају податке о времену и мјесту настанка, дјелимично и о функцији одређеног предмета а често и о аутору, овој теми до сада није посвећивана већа пажња. Овај рад првенствено представља анализу различитих облика писма, засновану на истражи-

²⁶ Husref Redžić, *Islamska umjetnost*, Umetnost na tlu Jugoslavije, Beograd, Zagreb, Mostar, 1982, 145.

вању старијих облика, распростирању и утјецајима, као и систематизацију на основу неколико функција.

Недостатак старијих облика народне ношње из периода прије 19. вијека, наметнуо нам је најближе аналогije у функционално различитим елементима украшавања текстила коришћеног приликом црквених обреда с наших простора. На њима је примјетан континуитет средњовјековних умјетничких стилова који се на дијеловима народне ношње појављују тек у неким областима, као што је мотив писма изведен техником златовеза, заступљен на специфичним облицима женских оглаваља у народној ношњи панонског типа.

Међу најстарије примјере примијене ове сложене технике украшавања спадају и дијелови грађанске ношње тзв. оријенталних особина с арапским писмом, који као експорт нису имали никаквог утјецаја на израду домаћих производа.

Већа сличност је констатована на предметима израђеним од других материјала: нпр. дрвета, који су функцијом били везани уз народну ношњу. Најочигледнији примјер су идентични облици писма на дрвеним сандуцима, шкрињама у којима се ношња држала.

На већу заступљеност и распростирање ћириличног писма на народној ношњи у Србији највише су утјецале друштвене прилике у другој половини 19. вијека, нарочито увођење школства. Од онда, и касније, током 20. вијека, настао је интензиван период описмењавања ширих слојева становништва, што је на специфичан начин било евидентно већом заступљеношћу слова као украсног мотива на дијеловима народне ношње. Највећи дио разматраног материјала настао је углавном у том периоду.

На појединим предметима слова или натписи нису досљедно изведени, те се неријетко појављују ситније неправилности у писму, које ипак нису утјецале на ликовне вриједности ових дјела аутора народне умјетности.

Описмењавањем ширих друштвених слојева и непосредним контактом појединих српских области са Средњом Европом, домаћем становништву у Србији су постали више доступни и други елементи градске културе, прије свега у домену савремених токова примијењене умјетности. Те појаве у збирци су заступљене већом употребом ситнијих, личних предмета индустријске израде, затим новим техникама, материјалима и мотивима за украшавање, као и другачијим облицима писма.

Литература:

1. Аранђеловић-Лазич Јелка, *Народна ношња у Ресави*, Гласник Етнографског музеја 28–29, Београд, 1966.
2. Badurina Anđelko, Radovan Ivančević, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979.
3. Беловић–Бернадзиковска Јелица, *Српски народни вез и текстилна орнаментика*, Нови Сад, 1907.
4. Беловић–Бернадзиковска Јелица, *Грађа за технолошки рјечник женског ручног рада*, Сарајево, 1898.
5. Бјеладиновић Јасна, *Ношња у Ибарском. Колашину, Штавици и околини Новог Пазара*, ГЕМ, 43, Београд, 1978.
6. Босић Мила, *Збирка крзнене одеће у Војвођанском музеју*, *Рад Војвођанских музеја* 18-19, Нови Сад, 1969–1970.
7. Цветковић Марина, *Размена дарова на традиционалној свадби у Ибарском Колашину*, ГЕМ, 64, Београд, 2001.
8. Цветковић Марина, *Игра шарених нити*, колекција пиротских ћилима, Каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд, 2008.
9. Церовић В. Емилија, *Осврт на досадашња проучавања орнаментике сеоских ношњи у Србији*, *Етнoлошке свеске* 2, Београд, 1980.
10. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, том 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1964.
11. Костић Д., *Клобук беле свиле*, *Прилози за проучавање народне поезије* 3, 1963, св. 2.
12. Медић Вјера, *У рукавицама*, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, 2007.
13. Николић Наташа, *Абацијски занат у Крагујевцу и околини*, ГЕМ 71, Београд, 2007.
14. Николић Наташа, *Градски живот у Крагујевцу у другој половини 19. века*, Народни музеј Крагујевац, мај 2007.
15. Нишкановић Вилма, *Кожуси у Србији*, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 1998.
16. Новаковић Катарина, *Одлике народног веза у Војводини*, *Рад Музеја Војводине* 46, Нови Сад, 1994.
17. Павловић-Лазаревић Гордана, Станков Љиљана, *Везак везла мома млада, настава женског ручног рада*, Каталог изложбе, Педагошки музеј, Београд, 2003.
18. Петровић Ђурђица, Прошић – Дворнић Мирјана, *Народна уметност*, Уметност на тлу Југославије, Београд, Загреб, Мостар, 1983.
19. Пешић–Максимовић Надежда, Матејевичка или Зврчинска и Нишкобањска ношња, *Зборник*, Народни музеј Ниш, бр. 9, 2000.
20. Поповић Бојана, *Мода у Београду 1918–1941*, Музеј примењене уметности, Београд, 2000.

21. Шарац-Момчиловић Вера, *Чија је ово капа? Златом везена оглавља Српкиња од Сентандреје до Земуна и од Темишвара до Ђакова у XIX и првој половини XX века*, Каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд, 2006.
22. Тителбах Владислав, *Српски вез*, Албум, Краљевска Српска државна штампарија у Београду, Прва свеска, Београд, 1896.
23. Влајковић Добрила, *Ношња у Крагујевцу XIX века*, Народни музеј Крагујевац, 1987.
24. Вукановић Татомир, *Срби на Косову*, II, Врање 1986. Брак и свадбени обичаји.

Vjera Medic

INSCRIPTIONS ON FOLK COSTUMES FROM THE COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

Summary

The paper analyzes the occurrence of lettering in parts of folk costumes of the Serbs of the late 19th and the first half of the 20th century, which are kept in the Ethnographic Museum. In addition to inscriptions on costumes, this phenomenon was noted on other objects that are classified in different thematic collections. Letters, usually Cyrillic, are represented in the form of names, initials or short messages.

The very inscriptions on the observed objects offer information about the function of a particular object, time and place of its origin, and very often about its maker.

The analysis of occurrence of lettering in our traditional textile crafts is also based on the analysis of different influences. One of the factors is also the medieval art embroidery, which, though in a reduced form, has been indirectly preserved to this day through the custom of gift towels.

Influences of Oriental and Western European cultures permeate this element of the traditional culture. Most commonly, influences found their way from towns to villages.

The prevalence of this phenomenon in folk costumes was mostly affected by social conditions in the 19th century and the introduction of education. In that period, and especially in the twentieth century, the more dynamic and broader expansion of letters as decorative motifs is evident, which thus represents a specific way of introducing literacy to rural areas. Frequent minor irregularities in the writing, however, appear as a typical art effects giving everyday objects a personal dimension and distinguishing them from the works of anonymous folk artists.

Стручни рад

УДК 069:39(497.11)(083.822)
39:645.483(497.11)(083.822)
645.483:677.1(497.11)(083.822)
ГЕМ 73/2009 (217–242)

Александра Тркља

КОЛЕКЦИЈА ПРТЕНИХ ЧАРШАВА У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ

У раду су обрађени *пртени* чаршави који чине саставни део збирке текстилног покућства Етнографског музеја у Београду. У питању је 25 чаршава који су ређе обрађивани и такође, који до сада нису били публиковани. Намера је да се осим њиховог описа и указивања на њихове естетске карактеристике, посебно истакне њихов значај за српско сеоско патријархално друштво које је преовлађивало све до краја Другог светског рата. У циљу бољег разумевања представљен је поред социо-културних прилика и утицај природно-географских елемената на њихову израду као и на њихову распрострањеност и касније на њихово постепено нестајање. Такође се у раду указује и на развојни пут постељног инвентара односно представљено је традиционално опремање лежајева уз коришћење текстилија од конопље и лана. Главни део рада заузима каталожка обрада односно анализа 25 *пртених* чаршава. Класификација која је дата у раду је произашла из студиозног рада на збирци и заснована је на функцији ових чаршава. У оквиру група унутар којих су сврстани, анализира се и начин на који су украшени као и материјали од којих су израђени.

Међутим, циљ овог рада није само представљање ових вредних текстилија већ и да се посредством њих укаже на једно друштво које је постојало са свим својим специфичностима у одређеном временском периоду.

Кључне речи: *пртени чаршави, простирке – прекривке, лан, конопља, српско патријархално друштво*

Увод

Предмет рада је представљање односно опис и анализа једног дела збирке текстилног покућства у Етнографском музеју у Београду. У питању су *пртени* чаршави или *пртенина*, како се у народу обично називају чаршави ткани од конопље и лана.

Током рада у етнологским збиркама Етнографског музеја у Београду, посебно увидом у збирку текстилног покућства као и у каталоге изложби Етнографског музеја у Београду, који се односе на текстилне предмете, сазнала сам да *пртени* чаршави нису заокупљали пажњу кустоса који су били у непосредној вези са збирком и текстилним предметима. О томе сведочи и чињеница да не постоји ни један рад о овим предметима којих има укупно двадесет и пет у постојећој збирци. Највећа пажња придавана је збирци *ћилима*, у којој посебно место заузимају *пиротски ћилими*. Управо зато, као један од главних циљева овога рада је да се кроз каталошку обраду *пртених* чаршава, да скроман допринос истраживању ових текстилија и посвети им се заслужена пажња.

За ову тему сам се одлучила и зато што *пртени* чаршави представљају одраз једног времена и друштва, односно сеоског српског становништва од краја XIX века па до Другог светског рата, посебно између два светска рата и у мањој мери половином XX века и две деценије након тога.

У Етнографском музеју у Београду овом проблематиком се највише бавила Братислава Владић-Крстић у ужичком и књажевачком крају¹.

Методологија рада

У раду је примењено неколико техника и метода. За прикупљање грађе коришћена је техника опсервације која подразумева посматрање и проучавање самих предмета као и инвентарних картона предмета из централне документације Етнографског музеја у Београду, с неопходним подацима о предметима. Дигиталним фотоапаратом сам фотографисала чаршаве из Збирке². Захваљујући томе, имала сам прилику да боље сагледам структуру материјала, шаре и боје чаршава. Ово ми је свакако олакшало рад са самим

---

¹ Погледати два текста ове ауторке на која се највише и позивам у мом раду, међутим, и у њима су *пртени* чаршави обрађени у оквиру неке друге теме, текстилне радиности. Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у титовоужичком, пожеишком и косјерићком крају*, ГЕМ, књ. 48, Београд 1984, Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999.

² Фотографије прилажем у *Каталогу* који се налази на крају рада.

предметима. Како сам имала увид у фотодокументацију Етнографског музеја у Београду, фотографију која илуструје културу спавања скенирала сам и приложила у тексту. У циљу представљања самих предмета користила сам метод дескрипције а за анализу предмета, компаративни метод.

Друштвени контекст

Српско друштво све до Другог светског рата чинило је претежно сеоско становништво³, а пошто се производња одвијала углавном у оквиру домаћинства, с малим процентом учешћа у занатској производњи, индустрији и трговини⁴, израда текстилних предмета је била саставни део кућне радиности. Након Другог светског рата стање српске пољопривреде⁵ се одликује преткапиталистичким елементима производних снага рада и облика економских односа где су у економском смислу предњачила, сеоска газдинства, претежно натурална производња и ситно парцелно власништво. Дакле аграрно тржиште је било слабо развијено, спора индустријализација пољопривреде и спора деаграризација сеоске радне снаге⁶. Ипак, постепено се прелазило на нове облике производње што је свакако утицало и на ткачку текстилну радиност која се полако изобичајавала и временом, задржала само у забаченијим, руралним насељима⁷.

Међутим, како је капиталистички начин производње најпре да продире у Војводину, уочава се разлика између уже Србије и Војводине између два светска рата, која се између осталог одражавала и у појави фабрика-радионица за прераду кудеље која је запошљавала пролетерску радну снагу, а затим и задруга за прераду конопље у коју су се удруживали надничари и радници⁸. Такође између ова два простора су постојале и разлике условљене културном и националном шароликошћу становништва, па се тако може говорити о различитим културним појасевима на простору Србије. Ипак,

³ Између 1918. и 1941. године, на селу је живело преко 80% становништва. Погледати. Љ. Димић, *Србија 1804–2004 (суочавање са прошлошћу)* у: ур. М. Јовановић, Србија 1804–2004, три виђења или позив на дијалог, Београд 2009, 47.

⁴ У индустрији и занатству је 1921. године било запослено 8,65%, а 1931. године 10,73%, у трговини, кредитима и саобраћају 1921. године 3,44%, 1931. године 4,07%. Исто.

⁵ И уопште југословенске пољопривреде.

⁶ Д. Веселинов, *Сумрак сељаштва*, Београд 1987, 20–22.

⁷ Што се свакако може пратити учешћем српског становништва у пољопривредним радовима, у процентима од 1948. године до 1971. године, које постепено опада: 1948. године 72,3%, 1953. године 66,4%, 1961. године 55,6%, 1971. године 43,5% (<http://www.ekof.bg.ac.yu/upload/1025ispravljene%20tabele%20b%2005.pdf>).

⁸ Љ. Међеши, *Конопља у привреди, животу и обичајима бачких Русина*, Рад Војвођанских музеја, књ. 21–22, Нови Сад 1972–73, 39.

како се међу ових 25 чаршава којима се поклања посебна пажња не налази ни један из Војводине, пажњу ћу усмерити на литературу која се пре свега односи на ужу Србију.

Израда текстилних предмета у Србији је традиционално била женски посао с ретким случајевима учешћа мушкараца на пример у предењу⁹ или у изради плетених рукавица¹⁰. Поред кућних послова који су били резервисани искључиво за женске чланове домаћинства, у патријархалној српској породици у XIX и почетком XX века, али и касније, као незаобилазан део женског посла је била и израда текстилија. С друге стране, израда алата неопходних за израду текстилних предмета, припадала је мушкарцима. Тако су нпр. преслице правили надарени сељаци, најчешће чобани као и сеоске и градске занатлије¹¹ док су вретена правили Роми на једноставном стругу. Разбоје су израђивали столари или *колари*¹². Међутим, било је случајева када су многи мушкарци сами израђивали разбоје за потребе своје породице док су гвоздене алатке, као што су маказе за шишање оваца или *гребена*¹³, откивали Роми ковачи¹⁴. У неким случајевима и жене су учествовале у изради алата као што су нпр. нита за разбој¹⁵.

Текстилне сировине – конопља и лан

Све текстилије ручне израде прављене су од сировина домаће производње осим памука, о чему ће бити речи касније. У питању су: овчја вуна, козја длака, влакно свилене бубе, конопља и лан који су прерађивани у оквиру домаћинства. У зависности од географског поднебља, текстилије су израђиване од материјала биљног или животињског порекла. Планински крајеви су били погоднији за узгој оваца и коза док је земљиште уз реку било погодно за гајење конопље и лана¹⁶. Лан или *ћетен*, била је мање заступљена биљка од конопље или *тежине* јер је захтевала посебне услове тј.

⁹ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 266.

¹⁰ Погледаги В. Медић, *У рукавицама*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2007, 10–17.

¹¹ Б. Владић-Крстић, *Преслица у традиционалној култури Србије*, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995, 57.

¹² Коларски занат односи се на израду кола.

¹³ Гребена или гребени су чешљеви са дугим металним зупцима помоћу којих је чешљана вуна, конопља или лан.

¹⁴ З. Марковић, *Текстилна радиност у селима зајечарске општине*, ГЕМ, књ. 42, Београд 1978, 193–195.

¹⁵ Исто, 197.

¹⁶ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 254.

успевала је само на земљишту које је добро нађубрено и које је влажно¹⁷ и зато се највише узгајала између Колубаре и Дрине као и у Војводини, највише у Бачкој. С друге стране, конопља се гајила у свим деловима Србије где год би успевала¹⁸.

Гајење ових биљака као и њихова прерада, изискивали су много времена и напора. Међутим, све ове послове, који се односе на узгајање биљака, њихову обраду као и радње које доводе до финалног производа, обављале су искључиво жене у оквиру домаћинства¹⁹. Колико је тај рад био тежак, говоре и народни називи за конопљу: *тежина* и *мученица*²⁰. Рад око ове биљке је имао штетан утицај на здравље жена јер су је испирале у прљавој и хладној води и удисале прашину која је испадала из ње. Као последица овако тешког посла су болести као што су астма и туберкулоза²¹.

Пртени чаршави су ткани на хоризонталном разбоју који је раније скоро свака српска кућа имала али у сиромашнијим крајевима, жене су посуђивале разбоје од комшиница, пријатељица или рођака. То су велики дрвени разбоји који су се међусобно разликовали по величини која је условљавала ширину тканине. Текстилије ткане на хоризонталним разбојима, су за разлику од оних које су израђиване на вертикалним разбојима, састављане из неколико делова или *пола*²².

Наведене сировине, биљног порекла од краја XIX века до савременог периода нису биле подједнако заступљене. Дешавало се да неке од ових сировина полако нестану из употребе али исто тако и да се поново врате. Оваква појава је свакако условљена политичким, економским, привредним и културним чиниоцима чија промена је и довела до промене у употреби датих сировина. С тим у вези је и промена у изгледу, врсти текстилија као и у њиховом квалитету²³.

Употреба конопље и лана рецимо у ужичком крају, али и у осталим деловима Србије, се може пратити у периоду од краја XIX и почетком XX века. Од тада преовлађује употреба памука у односу на конопљу и лан, међутим, то је свакако и време када је конопља доста коришћена. Уследила је фаза када се она све мање користила што је коначно довело до престанка употребе ове сировине. Али ако бисмо представљали употребу конопље у руралним деловима Западне Србије, добили бисмо другачију слику. Тачније,

¹⁷ З. Марковић, *Текстилна радиноост у селима зајечарске општине*, ГЕМ, књ. 42, Београд 1978, 189.

¹⁸ Б. Радовић, *Гајење и обрада лана и конопље у нашем народу*, ГЕМ, књ. 19, Београд 1956, 27.

¹⁹ Исто, 37.

²⁰ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиноост у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 259.

²¹ Љ. Међеши, *Конопља у привреди, животу и обичајима бачких Русина*, Рад Војвођанских музеја, књ. 21-22, Нови Сад 1972-73, 55.

²² Б. Владић-Крстић, *Традиционално ћилимарство у Србији*, Београд 1985, 27.

²³ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиноост у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, ГЕМ, књ. 48, Београд 1984, 66.

како је памук током овог периода преовладао као сировина биљног порекла у изради текстилних предмета, конопља се сачувала само у сиромашнијим домаћинствима. Такође, памук је доминирао у градовима у Србији док се у руралним насељима употреба конопље одржала све до 70-их година XX века. Конопља је код већине становништва била основна сировина у околини Ужица, Ужичке Пожеге и Косјерића све до почетка XX века и користила се за израду платна, грубих *простирки-покривки* и као допунска сировина у комбинацији с другим сировинама²⁴. Уопште на простору Србије, конопља је била основна сировина код сеоског становништва за израду одеће а посебно одеће коју су носили у току рада²⁵. Од почетка XX века па негде до 40-их година XX века, све више памук почиње да се користи и у кућној производњи у виду готових индустријских текстилних производа. Међутим, у току Другог светског рата као и десетак година након рата, сиромаштво односно неповољни материјални услови су поново вратили конопљу у употребу. Након овог периода уследили су повољни услови за индустријске производе од памука и све више је не само градско већ и сеоско становништво напуштало употребу конопље и прелазило на куповину готових индустријских производа од памука. Понегде налазимо усамљене примере очувања прераде конопље и њене употребе који су се одржали и након 70-их година XX века²⁶. Разлози усвајања и брзог ширења употребе памука се налазе у бољим условима његове механичке прераде као и у његовој ниској цени. Такође памук је мекши од конопље и лана иако је краткотрајнији²⁷.

Култура спавања

Као једна од основних постељних простирки јавља се *рогожа* која је израђивана техником ткања без разбоја. Прављена је ручно од материјала биљног порекла који су се могли наћи у околини. Тако је нпр. у књажевачком крају у селу Алдинцу прављена од *барске трске* док је у Равном Бучју и Кренту израђивана од *ражане сламе*. У овим крајевима је употребљавана све до првих година XX века, али и касније чак и између два светска рата, иако знатно мање а у неким селима и до 50-их година XX века. Као простирка, налазила се на земљи око огњишта или ређе на првим креветима који су били једноставно рађени, са ногарима²⁸. У неким домаћинствима је уместо

²⁴ Исто.

²⁵ Б. Радовић, Гајење и обрада конопље у нашем народу, ГЕМ, књ. 19, Београд 1956, 27.

²⁶ Исто, 67.

²⁷ Б. Радовић, Гајење и обрада конопље у нашем народу, ГЕМ, књ. 19, Београд 1956, 27.

²⁸ Б. Владић-Крстић, Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 290–291, 301.

рогоже коришћена *покровица* односно простирка од козије длаке коју су правили занатлије *мутавције*. Такође у делове најстаријег постељног инвентара спадају и *покровица*²⁹ или *черга*³⁰ као и *поњава*. Сви ови називи се односе на исту врсту тканине која је имала две функције тј. могла се употребљавати и као простирка и као покривач. Та врста тканине *простирка-покривка* ткана је од конопље или вуне, или у комбинацији конопље и вуне на хоризонталном разбоју. У функцији простирке, углавном је била састављена из две поле док је у случају покривке или покривача била састављена из три поле. У неким местима су постојали одговарајући називи у зависности од њене функције. Нпр. у Тимоку и Заглавку су били називи *покровица просторка* и *покровица завојка* док се у Буцаку за *чергу* која је имала функцију покривке, користио назив *црђе топле*³¹. Ова врста тканине се такође користила и у другим деловима Србије и имала је широку примену код сеоског становништва. У ужичком крају се користила као простирка на којој се спавало и налазила се поред огњишта. Такође је стављана и преко сламе или папрати – *бујади* или само преко кревета који су били састављени од дрвених дасака, крајње једноставно. *Простирка-покривка* у функцији покривке је била веома груба. Из ње су испадали делови *поздера*. Потка је била од најгрубљег конопљаног влакна док је основа била од финијег влакна. Временом ова тканина је изашла из употребе због промена које су се јавиле у изради постељног покућства. Већ након завршетка балканских ратова простирке се ткају у комбинацији конопље и вуне. Ова измена у постељном покућству је свакако детерминисана и све широм употребом кревета који је условио појаву коришћења *сламарице* а затим и чаршава и јастука³².

Први кревети су били крајње једноставно прављени, од дрвених дасака са дрвеним ногарима. Њихова појава условила је и појаву другачијих врста тканина за постељину. Једна од њих је свакако и *сламарица*. Она је имала широку примену код сеоског становништва и после Другог светског рата док су се у градовима у то време користили душеци испуњени вуном. Ти душеци су били у употреби и код сеоског становништва али у мањој мери. *Сламарица* је стављана и на кревет са дрвеним ногарима као и на кревет с таблама, на метални ковани кревет и на индустријски кревет.

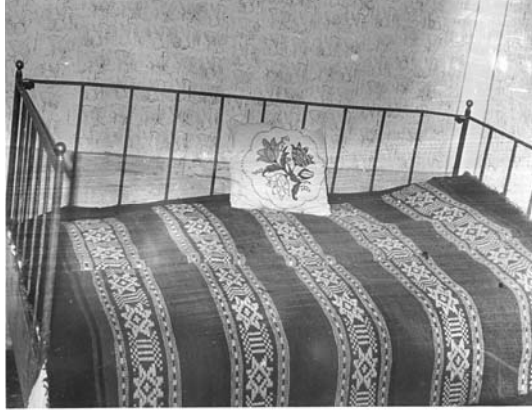
²⁹ У овом случају не од козије длаке.

³⁰ У неким местима као нпр. у Буцаку, поред *черге*, за ову врсте тканине постоје и други слични називи: *чрга*, *црга*, *цржа*.

³¹ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 301–304.

³² Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, ГЕМ књ. 48, Београд 1984, 112.

Сл. 1. Гвоздени кревет, Горња Ресава, ЕМ,
н. инв. бр. 12592.

Сламарица је ткана је од конопљаног влакна у природној боји, међутим, дешавало се и да су влакна *сламарице* бојена. Била је испуњена сламом и *комушином* од кукуруза. Преко *сламарице* је затим простирана *простирка-покривка* односно *покривица*, *черга* и *поњава*, тканина коју смо претходно описали. Јавља се и једна финија врста тканине која представља претходницу чаршава и називала се *просторка* и такође је стављана преко *сламарице*. *Просторка* је словенски назив док је *чаршав*, персијско-турски иако и данас старе жене за *пртени* чаршав кажу *просторка*³³.

Ови чаршави су имали свој развојни пут па су некада били у својој природној боји а касније су бојени природним бојама. Такође нису увек имали чипку при крајевима. Пре него што се јавила чипка, на једном од дужих крајева чаршава, израђиван је орнамент у виду цик-цак линија, употребом предива разних боја. Касније, између два светска рата, јавља се нашивена чипка на крајевима чаршава од конопље а касније и од памука³⁴. Била је бела или у некој боји и украшена. Украсни орнаменти на чипки имају своје називе, као што су: *детелина тројка*, *детелина четворка*, *ружице*, *јагодице*, *колца* и др. Чаршаве који су били у белој боји су пре и после Другог светског рата украшавани поред чипке и везом. Везло се уз ивицу чаршава индустријским концем у боји, техникама: *једноставног бода* и *пуњењем*. Овакав начин украшавања је карактеристичан за чаршаве који се називају *полаткани* и то су чаршави од конопље и памука као и чаршави од индустријског платна. Када говоримо о дезену у питању је каро, ситнији и крупнији као и шире и уже пруге³⁵.

³³ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 305.

³⁴ Исто.

³⁵ Б. Владић-Крстић, *Текстилна радиност у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, ГЕМ књ. 48, Београд 1984, 113–114.

За прекривање сламарице коришћен је и *ирам*. Најчешће је израђиван од вуне, међутим, има случајева када је израђиван и од конопље. Имао је неколико функција тј. коришћен је за прекривање *сламарице*, као *зидњак* и за прекривање клупе. Нама је овде свакако најважнији као прекривка за *сламарицу*, а у неким крајевима коришћен је и као простирка. Почетком XX века у градским срединама *ирам* полако излази из употребе, а код сеоског становништва све више се користи. Могли су бити једнобојни а неки су украшавани биљним и антропоморфним мотивима. Такође крајеви предњег дела су били украшени чипком а неки и кићанкама³⁶.

Као прекривка за кревет, коришћен је и *ћилим*. У ширем смислу, *ћилим* би била тканина израђена од влакана животињског и мешовитог порекла, израђена у два нита а по функцији, служила је као прекривка за кревет, покривка, *зидњак*, прекривка за клупу и простирка за под а изван ентеријера као елемент опреме за коња³⁷.

Ова тканина *простирка-покривка*, имала је још једну функцију. У погребним обредима служила је за прекривање покојника. Зато се и звала *покрров*. Раније је ткана од конопље а касније је била од куповног памука. Сечена је маказама и порубљивана концем од конопље. Обичај је био да се од *покрова* одсече парче и баци иза врата или се да ономе који први почне да копа гроб умрломе. Дешавало се да то парче неко украде³⁸. У ужичком крају и околини, када се обаве одређене магијске радње (прекривање огледала, отварање врата и прозора, паљење посмртне свеће и др.) као и радње као што су: купање и облачење покојника, које су такође пропраћене извесним магијским радњама (бацање воде којом је опран покојник на одређено место и сл.) неопходне за припрему покојника за сахрану, приступа се припреми *одра*. Овај термин је народни назив за покојников лежај који чине обично сто или две клупе наслоњени на две столице, на којима се налази *шареница* или *ирам* или *ћилим* а испод главе покојника се ставља један јастук. Али, уколико је ковчег спреман, покојника одмах положи у њега. У ковчег испод покојника се такође ставља *шареница* или *ирам* или *ћилим* а испод главе јастук а затим се покојник прекрива *покровом* односно платном од конопље с нашивеном кукичаном чипком. Касније је ручно израђени *покрров* замењен куповним материјалом³⁹. У Котешници поред Ваљева, овакву тканину зову *покрров за мрца* и у том месту је обичај да старије жене себи припреме *покрров* у случају смрти, нарочито када су без порода⁴⁰. Такође пракса је била у Србији да жене чувају по један *ћилим* из *спреме* за свој *укол*⁴¹.

³⁶ Исто, 121–123.

³⁷ Исто, 125.

³⁸ М. Бошковић-Матић, *Погребни обичаји*, ГЕМ Београд, књ. 25, Београд 1962, 174.

³⁹ Н. Благојевић, *Обичаји у вези са рођењем, женидбом и смрћу у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, ГЕМ књ. 48, Београд 1984, 283.

⁴⁰ Овај податак је добијен из инвентарног картона, централне документације Етнографског музеја у Београду, који се односи на чаршав у функцији *покрова* под инв. бр. 2627.

⁴¹ Б. Владић-Крстић, *Традиционално ћилимарство у Србији*, Београд 1985, 51.

Колико је постељина и уопште текстилна радиност била важна у патријархалном српском друштву може се видети и на примеру *мираза* односно *спреме* коју је жена доносила са собом у мужевљевој кући. *Мираз* се спремао дуже време и на њему су жене радиле још од раног детињства уз помоћ старијих женских чланова, најчешће мајке или баке. Крајем XIX века, спрема је била оскудна – само један губер, губерница⁴², један или два јастука и неколико пешкира у *бисагама* а касније у сандуцима. Након 1930. године, млада је носила обично три черге, губер и десет до петнаест запрега⁴³.

Пртени чаршави из колекције Етнографског музеја у Београду

У збирци текстилног покућства у Етнографском музеју у Београду, као што је већ на почетку наведено, налази се 25 *пртених* чаршава. Ткани су од конопље и лана на хоризонталном разбоју или *стану* у кућној производњи а украшени су разним техникама, веза, кукичања и плетења од конопље, памука и вуне. Израђивани су у периоду од почетка XX века па све до скоро 70-их година XX века. Тачније, најстарији чаршав из ове збирке датира од 1900. године а најмлађи су рађени 1965. године. Као што је већ наведено *пртени* чаршави као посебна тканина *простирка-покривка*, имали су различите функције у зависности од потребе становништва. Али пре него што се крене с њиховим описом и анализом, важно је да се каже да су сви ови чаршави израђени на селу. У географском смислу, потичу са простора уже Србије и Косова и Метохије⁴⁴ и припадали су српском, православном становништву.

Како бих што прецизније обрадила дате предмете односно приступила њиховој каталожској обради, разврстала сам их у неколико група. У оквиру сваке групе поред њихових функција разматрам и начин на који су украшени као и материјале од којих су израђени. Као критеријум за разврставање узела сам њихову функцију односно начин на који су употребљавани па сам тако добила пет група:

1. Прекривка за сламарицу;
2. Прекривка за кревет;
3. Простирка за сламарицу;

⁴² Губер или губерница је покривач који је ткан у комбинацији конопље и вуне или само од вуне.

⁴³ Запреге су сукње од вуне и конопље. Ђ. Петровић, *Од пуста до златовеза*, Београд 2003, 130–140.

⁴⁴ Погледати карту Србије на крају текста. На њој се налазе означена места одакле су набављени ови чаршави.

4. Простирка за кревет;
5. Чаршави с више функција.

Прекривка за сламарицу

У прву групу сам сврстала чаршаве који су употребљавани за прекривање сламарице. Овакви чаршави, осим што су прекривали постељину која се налазила на *сламарици*, имали су и декоративну функцију. У питању су два чаршава (инв. бр. 8198, Горње Гргуре⁴⁵; 1868, Врбица) ткана у *четири нита*⁴⁶, састављена из три поле. На оба чаршава су на дужим ивицама нашивене кукичане чипке и целом површином преовлађује једна шара. На првом чаршаву се смењују ситни црвени ромбови на белој површини док други има изглед каро површине, у комбинацији плаве и беле боје. Код првог чаршава је основа од конопље а потка од конопље и лана док је чипка од памучног конца у виду *цакни* или *шиљака*. Други чаршав је цео рађен од конопље. Ови чаршави су као украсне прекривке имали посебну свечану ноту због чипке која би падала низ *сламарицу*. Међутим, осим прекривки и простирке су биле украшене чипком која би се видела испод прекривке без чипке. На тај начин, би се употребом две тканине добијао утисак једне која има две функције и као простирка и као прекривка чиме би се појачала њена односно њихова декоративна вредност.

Прекривка за кревет

У другу групу би спадали чаршави којима се прекривао кревет. Као и у случају прекривки за *сламарицу*, и ове прекривке су имале пре свега декоративну функцију. Два чаршава су ткана у два нита, најједноставнијом ткачком техником, чије богатство се огледа у преткивању основе и потке две или више боја. Овакав начин шарања даје површину испуњену ситним квадратима, зелене и црне боје, који се наизменично смењују чиме се добија утисак шаховске табле (инв. бр. 20656, Свође). У случају другог чаршава, добија се каро површина преплитајем плаве, наранџасте и драп боје (инв. бр. 41842, Лалинац). На оба чаршава се при једном дужем крају налази чипка добијена предивом извученим из основе и рађена техником кукичања у облику већих *цакни*. Оба чаршава су израђена од конопље. Трећи чаршав (инв. бр. 46286, Прибој) је такође ткан у два нита и од конопље је. Потку чине две упредене

⁴⁵ Поред инвентарног броја се налазе имена места одакле су чаршави.

⁴⁶ *Нита* су делови хоризонталног разбоја помоћу којих се уводе нити односно основа за тканину. Како се помоћу њих формира основна техника ткања, каже се правилно, ткано у *два нита* или *четири нита* а не *нити* јер су нити жице предива за основу и потку.

нити које дају изглед мелиране површине прошаране пругама, различитих боја којима посебну драж дају ситни квадрати добијени техником *на дашчицу*. То је украсна техника ткања где би се шаре добијале тако што би се издвојило неколико жица из основе испред нита док би се иза нита кроз те пребрале жице уметала дашчица која би била подизана у вертикали при извођењу шаре. Шара би се постизала тако што би се нити разних боја провлачиле кроз ову основу⁴⁷. Веома слична овој техници је украсна техника *на нитиће* или у *нитке* коју обично поистовећују с техником *на дашчицу* иако се оне ипак разликују⁴⁸. Још један чаршав (инв. бр. 15503, Округлица) је рађен у два нита, из две поле је и од конопље. Целом дужином је испуњен драп квадратићима уоквиреним белом бојом. При једном дужем крају је нашивена плетена чипка од вуне. Али оно што га издваја од остала два чаршава који су ткани у два нита и имају такође чипку при крају, су везени цветни мотиви *крстастим бодом* у живим бојама: зеленој, црвеној, розе, љубичастој, смеђој и белој. Чаршав са инв. бр. 45388 (Гњилица) се разликује од осталих из ове групе јер је ткан у четири нита. Цео је ткан од конопље и састављен је из три поле. Прошаран је окер пругама на белој површини а дуже ивице се завршавају кукичаном чипком од конопље у виду полукружних *цакни*. Као последњи из ове групе је најбогатији чаршав односно *ћилим* (инв. бр. 46300, Белољин) чије богатство се огледа у комбинацији неколико техника. Пошто је рађен из три поле, једна пола је ткана у четири нита а остале две у два нита, у црној боји. Цео је ткан од конопље. Украшен је везом односно *покрстицом* од вуне, у облику птица и јелена између којих је извезен натпис: *како.голуб.голубице.гуче.тако. и. ја. волим.моје. луче. БТ.*

Простирка за сламарицу

Чаршаве који су употребљавани као простирке за *сламарицу*, сврстала сам у трећу групу. Користили су се као простирке на којима се спавало. У збирци Етнографског музеја у Београду их има два и оба су ткана од конопље. Први чаршав (инв. бр. 41685, Мојсиње) је ткан у два нита. Преткивањем наранцасте и беле боје добијена је каро површина. Други чаршав (инв. бр. 8233, Житорађа) је ткан у *четвор*. То је посебна ткачка техника која даје јачину тканини. Овом техником су поред чаршава ткани и јастуци и убруси. Целом површином на овом чаршаву, смењују се ситнији и крупнији квадрати и правоугаоници у смеђој и белој боји. Једна ивица је

⁴⁷ Б. Владић-Крстић, Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999, 315.

⁴⁸ Погледати о принципу технике *на нитиће* у: Б. Владић-Крстић, *Украсно ткање на нитиће у традиционалној и савременој ткачкој радиности у Србији*, ГЕМ књ. 54–55, Београд 1991.

украшена малом чипком плаве или *чивит* боје јер је бојено у чивиту односно у индигу.

Простирка за кревет

Најбројнији чаршави из ове збирке су управо они које сам сврстала у четврту групу а који су коришћени као простирке за кревет на којима се спавало. Има их десет и као и у случају осталих, кренућу најпре од оних без чипке ка онима који су украшени чипком при крајевима. Чаршав са инв. бр. 41845 (Рељинци) је ткан у два нита, од конопље и састављен је из три поле. Преплитањем жуте и смеђе добијен је каро мотив по целој површини. Три чаршава, међу којима су два под истим инв. бр. (41843/2, Гргуре) и трећи (инв. бр. 41844, Гргуре), ткана су у четири нита *на улев* или *улевље*. То је техника којом се добијала рељефна површина увођењем по шест жица основе у предње *нито* или исто толико у задње *нито*⁴⁹. Такође сва три су од конопље и састављена су из две поле. Код прва два чаршава је целом површином каро мотив у комбинацији плаве и беле боје. Трећи чаршав је шаран у виду белих пруга на жућкастој подлози. Чаршав са инв. бр. 41846 (Сварче), пети по реду у овој групи, је ткан у четири нита. Од конопље је и састављен је из три поле. Целом површином су квадратићи у белој и окер боји. Преосталих пет чаршава су украшени чипком и разликују се међусобно. Два чаршава (инв. бр. 44491, Жуковац; 44492, Жуковац) која су идентична, ткана су у два нита, од конопље у три поле. Украшена су у виду ситних окер квадрата на белој основи. Целом дужом ивицом уз коју је кукичана чипка, је везени мотив у виду троуглова и ромбова или *кола*⁵⁰ у плавој и драп боји од памучног конца. Техника веза је *растегнута покрстица* и *гајтан бод*. Остала три чаршава су ткана у четири нита и разликују се по шарама. Чаршав са инв. бр. 40640 (Орешац) је украшен каро мотивом у смеђој, беж и плавој боји. Овај чаршав је ткан од конопље из три поле док је чипка од памука и конопље. Чаршав са инв. бр. 6670 (Жагубица) је од конопље, из две поле. Украшен је у виду ситних плавих ромбова на белој површини преко којих се на четири места налазе по три попречне плаве пруге. И последњи чаршав (инв. бр. 40639, Орешац) из ове групе је такође ткан у четири нита, од конопље, и из две поле је. При дужој ивици има нашивену, кукичану чипку од памука и конопље. Разликује се од претходна два јер је ткан техником *на увод по писму* или само *по писму* односно према нацртаној шеми. Преткивање се изводи *чунком* и код оваквих тканина, на лицу су рељефни орнаменти а на наличју

⁴⁹ Уместо шест у неким случајевима су се уводиле четири жице.

⁵⁰ У народу се геометријски мотив ромб јавља под називом *коло* и као и мотив пруге, код многих народа симболизује плодност и означава материцу па се тумачи као *женски* симбол. Погледати у: Б. Владић-Крстић, *Традиционално ћилимарство у Србији*, Београд 1985, 38.

контуре тих орнамената. Шаре на овом чаршаву су геометријски цветни мотиви рађени у смеђој и беж боји.

Чаршави са више функција

У ову групу сам сврстала чаршаве који су вршили неколико функција. Чаршав са инв. бр. 7264 (Малешево) је ткан у два нита, од конопље и састављен је из три поле. Украшен је у виду каро мотива, у комбинацији наранџасте и беле боје. Користио се као прекривка за кревет и *сламарицу*. Други чаршав (инв. бр. 41694, Сушица) се зове *ирам* или *јерам*. Ткан је у четири нита од конопље у белој боји и састављен је из четири поле. На једном дужем крају су ресе или *кићанке*, извучене из основе и при крају су свезане у чвор. Имао је функцију простирке за кревет, сено или сламу. Последња три чаршава су украшена нашивеном чипком при дужем крају и два су ткана у два нита а један у четири нита. Чаршав са инв. бр. 22482 (Рујиште) је ткан у два нита, од конопље, из три поле и украшен смеђим пругама на белој површини. Употребљаван је као прекривка за *сламарицу* а касније су с њим старије жене прекривале душек. Чаршав са инв. бр. 27189 (Сибница) је такође ткан у два нита, од конопље и из три поле али је једнобојан, беле боје и при дужем крају је чипка украшена везом односно *покрстицом*, плавом конопљом у виду цветова. Кориштен је и као простирка за *сламарицу* и као прекривка за кревет. И последњи чаршав (инв. бр. 27191, Сибница), такође од конопље, ткан је у четири нита, састављен из две поле и украшен целом површином плавим пругама на белој основи. Стављан је као прекривка на кревет преко *сламарице* како би чипка слободно падала низ кревет. Такође, коришћен је и као простирка и као прекривка за кревет.

Закључак

У овом раду је представљен део збирке текстилног покућства Етнографског музеја у Београду који чине 25 *пртених* чаршава и који до сада нису били публиковани.

Показало се да се као једна од главних особина ових чаршава налази у сировинама од којих су израђени. Другим речима, под називом *пртени* чаршави могли су се наћи само они који су ткани од конопље или лана или у комбинацији ове две сировине.

Лан и конопља као саставни део у изради текстилног покућства у патријархалном српском друштву, били су заступљени све до 70-их година XX века у српским сеоским домаћинствима усамљени примери се могу наћи и

данас⁵¹. Колико су ове две биљке биле значајне за српско друштво говори њихова широка употреба која је била посебно заступљена до Другог светског рата. Разлог за њихову широку заступљеност налазимо у начину на који се долазило до ових сировина. Другим речима, пошто је српско становништво било већином сеоско и пошто је производња углавном била натурална, њени чланови су носили одећу коју су сами могли да произведу. У ту сврху користили су најчешће оне сировине које су сами могли да добију без додатних трошкова и упркос лошим условима и тешком раду који су били штетни по њихово здравље. Међутим, након Другог светског рата а посебно у другој половини XX века, другачији услови живота и повољни услови за индустријску производњу памука, довели су до шире употребе текстилија од памука које су потиснуле из употребе текстилије од конопље и лана. Данас, тканине израђене од ове две биљке некада тако важне за живот људи, могу се наћи само у руралним срединама у сиромашним, старачким домаћинствима која их и даље користе у облику постељног инвентара.

Поред материјала ови чаршави се разликују међусобно и по функцијама које су вршили као и по начину на који су ткани и украшавани. Служили су као простирке и прекривке за кревет и *сламарицу*. Сви су ткани на хоризонталном разбоју из неколико делова или *пола* а затим накнадно састављани. Осим два чаршава, остали су украшени већ приликом ткања у виду: квадратића, пруга, ромбова и каро мотива. Један је потпуно бео, без шаре али с кићанкама при крају док су остали украшени или везом у виду цветних и зооморфних геометријских мотива или кукичаном или плетеном чипком при крају.

И упркос тешким условима живота и несташици као и захтевног и веома напорног рада који је уложен у израду ових текстилија, очекивало би се да се поштује само један принцип односно употреба. С друге стране, видели смо колико је и естетика била исто толико важна у српском патријархалном друштву.

Време у којем су настали је прилично дуг период, нешто више од пола века. Ово је посебно значајан податак ако се имају у виду честе промене односно фазе кроз које је прошла употреба основних сировина од којих су израђивани *пртени* чаршави. Они заиста представљају одраз једног времена и друштва са свим његовим елементима.

⁵¹ Овај податак сам добила из фотодокументације Етнографског музеја у Београду где се налазе фотографије с терена из 2004. године. На једној фотографији је ентеријер једног старачког домаћинства са пртеним чаршавом на металном кревету. У питању је Орља место у општини Пирот.

Литература

1. Благојевић Наталија, *Обичаји у вези са рођењем, женидбом и смрћу у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 48, Београд 1984, 283.
2. Бошковић-Матић Милица, *Погребни обичаји*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 25, Београд 1962.
3. Веселинов Драган, *Сумрак сељаштва*, Београд 1987, 20–22.
4. Владић-Крстић Братислава, *Текстилна радиност у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 48, Београд 1984.
5. Владић-Крстић Братислава, *Традиционално ћилимарство у Србији*, Београд 1985.
6. Владић-Крстић Братислава, *Украсно ткање на нитиће у традиционалној и савременој ткачкој радиности у Србији*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 54–55, Београд 1991.
7. Владић-Крстић Братислава, *Преслица у традиционалној култури Србије*, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995.
8. Владић-Крстић Братислава, *Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас*, у: *Књажевац и околина*, Београд 1999.
9. Димић Љубодраг, *Србија 1804–2004 (суочавање са прошлошћу)* у: ур. Јовановић Мирослав, *Србија 1804–2004 – три виђења или позив на дијалог* – Београд 2009.
10. Марковић Загорка, *Текстилна радиност у селима зајечарске општине*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 42, Београд 1978.
11. Медић Вјера, *У рукавицама*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2007.
12. Међеши Љубомир, *Конопља у привреди, животу и обичајима бачких Русина*, Рад Војвођанских музеја, књ. 21–22, Нови Сад 1972–73.
13. Петровић Ђурђица, *Од пуста до златовеза*, Београд 2003.
14. Радовић Босилка, *Гајење и обрада лана и конопље у нашем народу*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 19, Београд 1956.
15. <http://www.ekof.bg.ac.yu/upload/1025ispravljene%20tabelle%20b%2005.pdf>

КАТАЛОГ

1. Чаршав

Место и година: Горње Гргуре,
Куршумлија, Ниш, 1957. године

Израдила: Лена Миленковић

Димензије: 131x200 цм

Инв. бр. 8198

2. Чаршав

Место и година: Врбица, Минићево

Израдила: Олга Николић

Димензије: 142x192 цм

Инв. бр. 1868

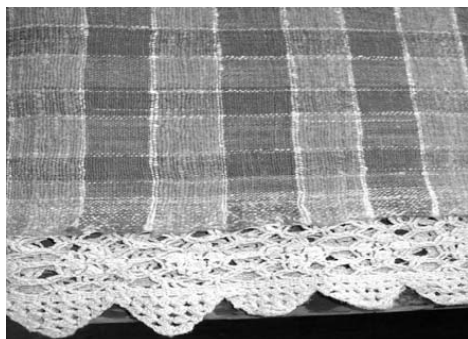
3. Чаршав

Место и година: Свође, Власотинце,
Заплање, пре Другог светског рата

Израдила: Стевка Милошевић

Димензије: 150x204 цм

Инв. бр. 20656

4. Чаршав

Место и година: Лалинац, Сврљиг,
1949. године

Димензије: 134x175 цм

Инв. бр. 41842

5. Чаршав

Место и година: Прибој, Лесковац,
1947. године

Димензије: 160x228 цм

Инв. бр. 46286

6. Просторка

Место и година: Округлица, Сврљиг,
1946. године

Израдила: Десанка Цојић

Димензије: 145x205 цм

Инв. бр. 15503

7. Чаршав

Место и година: Гњилица, Рашка,
око 1955. године

Израдила: Миленка Пејчиновић

Димензије: 140x192 цм

Инв. бр. 45388

8. Ћилим

Место и година: Белољин, Прокупље,
око 1935. године

Димензије: 122x186 цм

Инв. бр. 46300

9. Чаршав

Место и година: Мојсиње, Чачак

Димензије: 126x190 цм

Инв. бр. 41685

10. Чаршав

Место и година: Житорађа, Ниш, 1955.
године

Израдила: Лена Миленковић

Димензије: 131x200 цм

Инв. бр. 8233

11. Чаршав

Место и година: Рељинци, Прокупље

Димензије: 157x194 цм

Инв. бр. 41845

12. Чаршав

Место и година: Гргуре, Куршумлија

Израдила: Драгана Симић

Димензије: 116x199 цм

Инв. бр. 41843/2

13. Чаршав
Место и година: Гргуре, Куршумлија
Израдила: Цвета Нешовић
Димензије: 113x132 цм
Инв. бр. 41844

14. Чаршав
Место и година: Сварче, Прокупље
Димензије: 130x200 цм
Инв. бр. 41846

15. Чаршав
Место и година: Жуковац, Рековац
Димензије: 155x180 цм
Инв. бр. 44491, 44492

16. Чаршав

Место и година: Орешац, Књажевац

Израдила: Перса Јермић

Димензије: 150x193 цм

Инв. бр. 40640

17. Чаршав

Место и година: Жагубица, Жагубица.

1961. године

Израдила: Милица Стошић

Димензије: 130x180 цм

Инв. бр. 6670

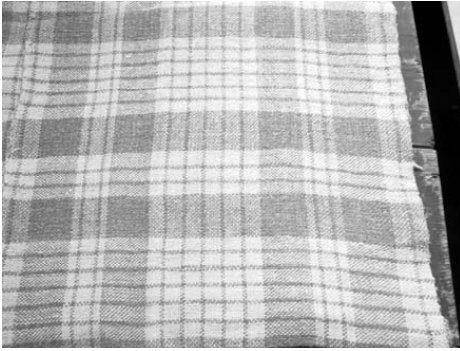
18. Чаршав

Место и година: Орешац, Књажевац

Израдила: Перса Јермић

Димензије: 150x192 цм

Инв. бр. 40639

19. Чаршав

Место и година: Малешево, Голубац,
1965. године

Израдила: Споменка Новаковић

Димензије: 145x166 цм

Инв. бр. 7264

20. Ирам

Место и година: Сушица, Приштина,
1947. године

Израдила: Десанка Јовановић

Димензије: 180x240 цм

Инв. бр. 41694

21. Чаршав

Место и година: Рујиште, Бољевац, пре
Другог светског рата

Израдила: Савка Николић

Димензије: 122x200 цм

Инв. бр. 22482

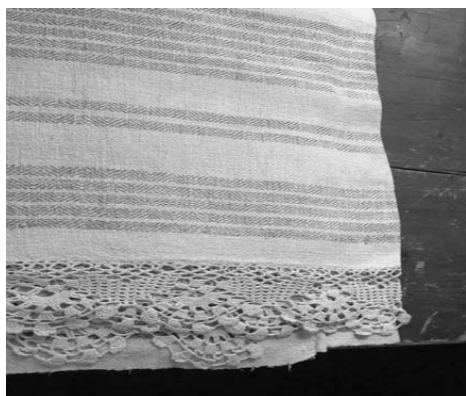

22. Чаршав

Место и година: Сибница, Рековац, око
1900. године.

Димензије: 134x204 цм

Инв. бр. 27189

23. Чаршав

Место и година: Сибница, Рековац, око
1900. године.

Димензије: 133x202 цм

Инв. бр. 27191

*Карта Србије с обележеним местима одакле потичу пртени чаршави
који су део колекције текстилног покућства
Етнографског музеја у Београду*

Aleksandra Trklja

**COLLECTION OF TEXTILE HOUSEHOLD ITEMS – *PRTENINA* AT
THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE**

Summary

In this article I am interested in 25 bed sheets called *prtenina*, which represent the constituent part of the collection of textile household items at the Ethnographic Museum in Belgrade. Research that I have conducted is based on the analysis of ethnographic material: *prtenina* – bed sheets made of Flax and Hemp as well as data gathered from their inventory files. As very little attention was paid to these significant items, one of the goals of this essay is to make these traditional products which were very significant for their consumers in everyday life, become known museum artifacts to the public. The public will have the opportunity to view them for the first time, due to the lack of them being exhibited before.

I found their significance not only in their use value but also in their estetic and symbolic qualities. Also, I found that researching these items is very important because they refer to the specific features of Serbian, rural, patriarchal society which dominated Serbia until the end of the Second World War.

Стручни рад

УДК 069.51:39(497.11)(083.822)
677.074.57(497.11)”19”
ГЕМ 73/2009 (243–254)

Гордана Пајић

КОЛЕКЦИЈА ЋИЛИМА У ЗБИРЦИ ТЕКСТИЛНОГ ПОКУЋСТВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА ВАЉЕВО

Збирка текстилног покућства заузима значајно место у Етнолошкој збирци Народного музеја Ваљево, још од његовог оснивања. Збирку сачињава неколико колекција а у овом раду је представљена Колекција ћилима, као најбројнија. Ћилими су у ваљевском крају израђивани од вуне, различитим ткачким техникама на хоризонталном разбоју а функција им је била разноврсна у свакодневном животу и обичајној пракси.

Кључне речи: *текстилно покућство, вуна, ткање, ћилими*

Општи појмови о домаћој радиности у ваљевском крају и Збирци текстилног покућства НМВ

Предмети текстилног покућства у ваљевском крају настали су као производ женске домаће радиности, што је подразумевало: израду кућног текстила – текстилног покућства и одевних предмета, а уједно су представљали важан допунски вид привређивања у оквиру домаћинства. За њихову производњу користиле су се сировине животињског (вуна, козја длака-кочет) и биљног (конопља, лан и памук) порекла, чија је заступљеност неуједначена.

Производило се за сопствене потребе, а овим послом, добијања сировина и њихове прераде (добијања предива, бојење, ткање, шивење, украшавање), до финалних производа, бавиле су се жене, учећи се овим вештинама од најраније младости.

Вуна је на овим просторима у прошлости била веома важна сировина што је последица природно-географских фактора. Литература и историјски

извори говоре о њој као о важном предмету трговинске размене између Дубровчана и средњовековног трга Ваљево.¹ Бројна задружна породица, остављала је извесне количине вуне за сопствене потребе, а продајом остатка, обезбеђивала је све остало неопходно за живот њених чланова. Комплетна прерада и производња вуненог влакна (шишање оваца, прање руна, рашчешљавање, предење и бојење)² одвијало се у оквиру домаћинства уз помоћ справа које су такође производ домаће радиности. Вуна се након прања и сушења рашчешљавала прстима а затим гребенима. Да би се добила нит за ткање, користиле су се преслице лопатастог облика, често украшене резбаријама, мала и велика вретена³ („дружица“) и чекрклија. Предиво је могло бити различите дебљине у зависности од жељене намене. Вунено предиво се користило у природној боји: црна (врана), бела, сива (сигава) или се бојило у оквиру домаћинства (користећи при томе лишће и плодове биљака) а знатно касније, од друге половине 19. века има помена да је у ваљевском крају било занатлија везаних за прераду вуне, дрндара, бојација, вуновлачара и ткача.⁴

Предмети текстилног покућства у ваљевском крају у прошлости су израђивани ткањем, нецањем, кукичањем и шивењем од „куповног“ памучног платна.

Ткање се обављало на хоризонталном дрвеном разбоју, који се понегде у планинским пределима називао и натра. Сновање и навијање основе обављало се лети а овим послом су се бавиле „поједине даровите жене“. Традиционалан начин сновања изводио се напољу „око кочића пободених у земљу и великих вретена-кољеника“ и уз помоћ „возе“. За сновање су везана бројна веровања и празноверице а најраспрострањеније је веровање да постоје дани када се не ваља сновати, тзв. „неснованице“, и ти дани су „између Госпођа“ али и од Андријевдана до Савиндана. Поред „даровитих жена“ сновањем су се у ваљевском крају бавили и професионални ткачи, што је забележено⁵ и 80-их година 20. века у ткачници Витомира Радовића.⁶

Ткањем су се жене бавиле углавном зими када је било мање других послова у домаћинству. Ткали су се предмети за потребе сопственог домаћинства, мираза за кћерку, а било је и жена које су ткале по наруџбини. Вештини ткања жене су учене још као девојчице, јер умеће израде текстилног

¹ Марија Исailовић, *Ваљево и околне области у средњем веку*, Ваљево, 1989.

² Видосава Милосављевић, СА НМВ фасцикла бр. 112-НМВ.

³ Дијана Ристовић, *Преслице из Народног музеја у Ужичу*, Ужички зборник 28, Ужице 2002, 381–410; Братислава Владић Крстић, *Обележје текстилне радиности у Ваљевској Колубари*, Истраживања 6, Ваљевска Колубара, Ваљево, 1990, 229–236; Братислава Идвореан Стефановић, *Гребена за обраду кудеље и вуне у Етнолошком одељењу Музеја Војводине*, Рад Музеја Војводине 43–45, Нови Сад, 2001–2003, 79–95.

⁴ Борислав Вујић: *Занатство у ваљевском крају и друге делатности*, Ваљево, 1987, 21–25.

⁵ Б. Владић Крстић, *нав. рад*, 242.

⁶ У *Збирци Текстилног покућства*, налазе се два предмета – кудељно платно – инв. бр. 368 и 369, које је НМВ поконио овај ткач.

покућства огледало се у миразу којим је невеста себи обезбеђивала статус у новом дому.

Ткани предмети у *Збирци текстилног покућства* НМВ израђивани су и техником пребирања на дасци али и техником чворовања и у обе технике ефекат се постиже променом боја а у другом случају и структуром тканине.

Збирка текстилног покућства Народног музеја Ваљево садржи 94 предмета, а издвојене су колекције: губерра, ћилима, ћебе и друге вунене простирке, сламарица, пешкира, чаршава, јастучница, столњака, куварица, миљеа и завеса. Прикупљање предмета у оквиру Етнолошке збирке НМВ, од самог њеног оснивања, није било плански организовано све до периода 1974–1990. године па је неуједначеност веома присутна и у збиркама и колекцијама, што се може видети и на примеру ове збирке.⁷ У поменутом периоду извршен је попис Етнолошке збирке и констатован 601 инвентарисани предмет приликом примопредаје кустосу руковоацу збирке, а збирка је до краја поменутог периода увећана до 823 инвентарисаних предмета са уредно вођеном централном и предметном документацијом. У том периоду формиран је Стручни архив НМВ. Ова документација послужила је као важан извор за писање овог рада у којем ће бити представљена *Колекција ћилима*.

Колекција ћилима

Веома распрострањени и вишеструко коришћени предмети текстилног покућства, у српској традиционалној култури су *ћилими*.⁸ Преузет из других култура, ћилим је носио и печат етно-географских простора у којима је настао. Ћилими су израђивани на хоризонталном и вертикалном разбоју, из једне, две и више пола а украшавани су разноврсним ткачким техникама (чунчања, клечања, чворовања, „пребирање на дасци“) с вегетабилном, геометријском и зооморфном орнаментиком, а понекад су и везени. Ткани су са основом од вуне, кудеље или памука а проткани вуном.

Ћилим је представљао један од најцењенијих предмета девојачког мираза, по којем се ценила и умешност жене и показивао социјални статус њене породице.

Ћилим се у нашој традиционалној култури користио за украшавање куће (као простирка на поду или на зиду), као део постељног текстила али и у обичајном животу као што су свадбени и посмртни обичаји.

⁷ То је последица непостојања континуитета у вођењу Етнолошке збирке у протеклим деценијама и неадекватним условима у којима је збирка чувана у оквиру музеја, па су многи предмети временом пропали: Више видети: Гордана Марковић, *Етнологија у Народног музеју Ваљево 1951–2006*, (каталог), Народног музеј Ваљево 2006. и напомену 1.

⁸ Б. Владић-Крстић, *нав. рад*, 246–266; М. Јовановић, Ј. Бјеладиновић, *нав. рад*, 353; Добрила Стојановић, *Пиротски ћилим*, Музеј примењене уметности Београд, 1987; Јерина Чобић, *Збирка пиротских ћилима Етнографског музеја у Београду*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951, Београд, 1953, 101–115.

У *Збирци текстилног покућства* НМВ, у колекцији *ћилима*, налази се двадесетпет предмета од којих је по један изложен у Родној кући Живојина Мишића у Струганику, Вајату Ненадовића у Бранковини и три у сталној поставци НМВ, а остали су депоновани у музеју. Већ смо поменули да се ћилим вишеструко користио али је понекад и сам начин израде и украшавања одређивао његову функцију, па их на основу начина израде и орнаментике можемо груписати на следећи начин:⁹

- а) Шаренице су најједноставније израде с памучном основом и потком од вуне а водоравне „пруге“ су изведене техником чунчања, састављени су из две поле а у колекцији су заступљене са четири примерка;
- б) Ирами су ткани најчешће од црвене вуне у основи и потки са тзв. „близначком пређом“ а украшавани су везом у техници покрстице с вегетабилном орнаментиком а најчешћи мотив је винова лоза и цвеће. Састављени су из две поле а њима су се украшавани кревети о празницима. У колекцији се налази пет примерака а ирам инв. бр. 278 украшен је уљаном бојом у техници штампе¹⁰ што је настало под утицајем суседне области Мачве а орнаментисао га је професионални бојација.
- в) „Ћилим у затке“ је варијанта шаренице у којима је једна „пруга“ са „клучама“ које се изводе од вуне разних боја с вегетабилном или геометријском орнаментиком (тзв. „назубљених ромбова“ и „наочари“) а састављени су из две поле и у колекцији се налазе четири примерка оваквих ћилима.
- г) Ћилим „на венац“ заступљен је с једним примерком а ткан је од црвене вуне с памучном основом, састављен је из три поле а орнаментика „венца“ изведена је техником клечања од црне вуне.
- д) Ћилим „са шест ружа“ заступљен је такође с једним примерком – ткан је од црне вуне с памучном основом састављен из две поле а цветни мотиви су изведени од разнобојне вуне техником клечања.
- ђ) Ћилим „са околицом“ заступљен је с два примерка ткани од вуне разних боја и састављени су из две поле. „Поље“ једног ћилима је од црвене а другог од бордо вуне а „околица“ је украшена клечаним мотивима жељки.
- е) Ћилим „на бомбице“ или босански ћилим заступљен је с једним примерком, непознатог порекла. Овај ћилим је рађен по узору на пиротске а у локалној варијанти је присутна ова терминологија. „Поље“ је проткивано црвеном вуном са ситним црним клечаним мотивом – луткице а у централном делу је стилизована ваза с ромбом у средини. „Околица“ ћилима је проткана драп вуном с клечаним мотивом „жељки“ од вуне разних боја.

⁹ Б. Владић-Крстић, *нав. рад*, 247–264.

¹⁰ Б. Владић-Крстић, *нав. рад*, 251.

- ж) Пиротски ћилими су у овој збирци заступљени с пет примерка од којих су два велика и изложени су у оквиру сталне поставке НМВ а трећи је мањи с оштећеним ужим странама које су подшивене траком. Овај ћилим (инв. бр. 811) се налази у Родној кући Живојина Мишића у Струганику и део је породичне заоставштине. Посебну пажњу привлаче и два ћилима инв. бр. 276 и 277 који су за потребе НМВ откупљени 1975. године од манастира Пустинја а о њиховом начину украшавања у свом раду говори Братислава Владић Крстић.¹¹
- з) У овој колекцији се налази и један примерак серцаде која је састављена из три поле а ткана је у комбинацији технике чунчања и чворовања с цветном орнаментиком и користила се за украшавање кревета.

Најстарији примерци ћилима у *Збирци текстилног покућства* НМВ потичу с почетка 20. века (инв. бр. 195 и 275). Ћилими су у ову збирку доспели углавном путем откупа и према подацима преузетим из предметних картона видимо да потичу из сеоске средине и то у већем броју из етно-географске области Ваљевске Колубаре и најчешће су израђивани техником клечања а за многе ћилиме музејска документација није комплетна.

Ћилими се и данас могу наћи у многим сеоским срединама и веома често су у употреби као простирке или се користе као декорација у свадбеним обичајима. О присутности ћилима у селима Ваљевске Колубаре и Подгорине сведочи и начин њихове набавке (путем поклона и откупа) у последњих неколико година за Етнолошку збирку Народног музеја Ваљево.

Каталошки попис

Кат. бр. 1

Инв. бр. 1133, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 117 цм, ширина 114 цм

Ћилим, чунчани „на затке“ (наизменично се смењују шире црвене пруге с пругама од вуне разних боја (црна, жута, бела). Основа је од памука и састављен је од 2 поле. Ткање у два нита.

Без података

Кат. бр. 2

Инв. бр. 1139, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 184 цм, ширина 120 цм

Ћилим, чунчани „на затке“ са шест ширих пруга разних боја (црна, црвена, жута, наранџаста). Основа је од памука и састављен је од 2 поле. Ткање у два нита.

Откуп 2001. год. од Александра Спасојевића из Ваљева

¹¹ Б. Владић-Крстић, *нав. рад*, 264.

Кат. бр. 3

Инв. бр. 238, без податка

Дужина 203 цм, ширина 108 цм

Ирам, ткан од црвене вуне (потка и основа) и састављен од 2 поле. Украшен је везом у техници покрстице од вуне разних боја с вегетабилном орнаментиком. Ткање у два нита.

Без података

Кат. бр. 4

Инв. бр. 274, Осладић, Ваљево, Ваљевска Подгорина, око 1945. год.

Дужина 170 цм, ширина 107 цм

Ирам, ткан од црвене вуне (потка и основа) и састављен од 2 поле. Украшен је везом а мотив винове лозе са грожђем, у свакој поли, изведен је у техници покрстице од куповне вуне разних боја (зелена, светло зелена, плава, жута). Ткање у два нита.

Откуп 1975. год. од Милинке Јеремић из Осладића

Кат. бр. 5

Инв. бр. 1132, Поћута, Ваљево, Ваљевска Подгорина, око 1960. год.

Дужина 199 цм, ширина 108,5 цм

Ирам, ткан од црне вуне (потка и основа) и састављен од 2 поле. Украшен је меандром по ободу од вуне окер боје а у свакој половини су по 4 тулипана од црне, лила и зелене боје. Орнаментика је изведена техником пребирања.

Поклон на терену 2002. год. од Руже Никићевић, Поћута

Кат. бр. 6

Инв. бр. 787, Тубравић, Ваљево, Ваљевска Подгорина, пред Други св. рат

Дужина 176 цм, ширина 108 цм

Ирам, ткан од црвене вуне (потка и основа) и то „близначка пређа“. Украшен је везеном вегетабилном (венац винове лозе) и зооморфном орнаментиком (две птице у средини) а састављен је од 2 поле. Вез је изведен техником покрстице.

Ткање у два нита.

Поклон на терену 1988. год. од Момчила Никићевића из Тубравића

Кат. бр. 7

Инв. бр. 278, Осладић, Ваљево, Ваљевска Подгорина, око 1955. год.

Дужина 190 цм, ширина 103 цм

Ирам, ткан од црвене вуне (потка и основа) и састављен од 2 поле. Украшен је вегетабилном орнаментиком, штампаном уљаном бојом (плава, бела, зелена) а око ивица је валовита трака изведена белом бојом.

Откуп 1975. год. од Снежане Гачић из Ваљева

Кат. бр. 8

Инв. бр. 1033, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 195 цм, ширина 66 цм

Пола ћилима од вуне (основа и потка). Проткан је црвеном вуном са ужим (бела, зелена, црвена) и ширим партама (жута) у којима су пребирани мотиви.

Ткање у два нита.

Без података.

Кат. бр. 9

Инв. бр. 1142, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 180 цм, ширина 115 цм

Ћилим „у затке“ састављен од 2 поле с основом од кудеље и потком од вуне тамноцрвене боје. Украшен је са 3 широке пруге (зелене боје) по ободу су крестасти клечани мотиви а кроз средишњи део су изведени клечани мотиви ромбова.

Без података

Кат. бр. 10

Инв. бр. 275, Ваљево, Ваљевска Колубара, око 1900. (Врагочоница)

Дужина 444 цм, ширина 236 цм

Ћилим „шареница“ од црне и црвене вуне у основи и потки, четворонитног ткања. Геометријска орнаментика квадрата је по целој површини. Састављен је од 4 поле а на ужим странама су остављене ресе.

Откуп 1975. год. од Милоша Весића из Ваљева у чијој се кући користио до средине 20. века.

Кат. бр. 11

Инв. бр. 940, Санковић, Мионица, Ваљевска Колубара

Дужина 205 цм, ширина 118 цм

Ћилим „у затке са листовима“ од 2 поле с памучном основом и вуненом потком тамноцрвене и беле боје с партама које се наизменично смењују. У белим пољима су клечани цветни мотиви од вуне разних боја (зелена, плава, црвена, лила).

Поклон 2004. год. од Милице Зимоњић из Ваљева, потомак кнеза Јовице Милутиновића.

Кат. бр. 12

Инв. бр. 195, Горњи Лајковац, Мионица, Ваљевска Колубара, пре Првог св. рата

Дужина 187 цм, ширина 119 цм

Ћилим „у затке са листовима“ од 2 поле с основом од памука и широким тамнобордо партама које се наизменично смењују са белим. У белим пољима су веома крупни клечани цветни мотиви од вуне разних боја (роза, тамнонаранџаста, зелена, тамнозелена, индиго плава, петролеј).

Поклон 1981. год. од Драгише Ћировића

Кат. бр. 13

Инв. бр. 1150, Ребељ, Ваљево, Ваљевска Подгорина

Дужина 195 цм, ширина 114 цм

Ћилим „у затке“ од 2 поле с основом и партама од вуне црвене боје у којима су „клуче“ типа назубљених четвороугаоника (од драп, зелене, беле и бордо вуне). Ове парте се смењују са ужим црним и ширим белим у којима су клечани мотиви „наочари“.

Откуп 2008. год. од Јевросиме Павловић

Кат. бр. 14

Инв. бр. 1140, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 194 цм, ширина 138 цм

Ткани ћилим од 2 поле са основом од памука. Потка је од зелене и црне вуне које граде квадрате који се смењују по дужини и ширини ћилима. У квадратима су стилизоване свастике, изведене текником клечања.

Без података.

Кат. бр. 15

Инв. бр. 1134, Буковац, Ваљевска Колубара, 60-их год. 20. века

Дужина 190 цм, ширина 113 цм

„Ћилим са шест цветова „ од 2 поле са памучном основом. Потка је од црне вуне а декорисан је са 3 цветне гране од вуне разних боја (зелена, бела, лила, бордо, окер, петролеј). Мотиви су постављени по ширини сваког поља а изведени су текником клечања.

Откуп 2004. год. од Живорада Миливојевића из Ваљева

Кат. бр. 16

Инв. бр. 1147, Ваљево, Ваљевска Колубара, 60-их год. 20. века

Дужина 310 цм, ширина 201 цм

Ткани ћилим „на венац“ састављен од 3 поле са основом од памука а проткан црвеном вуном. Декорисан је клечаним цветним орнаментима од црне вуне, по ужим странама.

Откуп 2003. год. од Милке Ћирић из Ваљева

Кат. бр. 17

Инв. бр. 1135, Буковац, Ваљево, Ваљевска Колубара, 60-их год. 20. века

Дужина 197 цм, ширина 120 цм

Ткани ћилим од 2 поле са основом од памука а потка је од вуне, где преовлађује црвена боја у „пољу“ а „околица“ је црна са клечаним мотивом „жељки“ од разних боја (бела, наранџаста, плава, лила, окер, жута)

Откуп 2004. год. од Живорада Миливојевића из Ваљева

Кат. бр. 18

Инв. бр. 1141, без података

Дужина 191 цм, ширина 127 цм

Ткани „босански ћилим“ од 2 поле са основом од памука. „Поље“ је проткано црвеном вуном са ситним црним клечаним мотивом-луткице а у средини је стилизована ваза с ромбом у средини. „Околица“ ћилима је проткана драп вуном са клечаним мотивом „жељки“ од вуне разних боја (црвена, зелена, црна, плава, маслинаста, жута, лила).

Затечен у збирци, без података.

Кат. бр. 19

Инв. бр. 1151, Ребељ, Ваљево, Ваљевска Подгорина

Дужина 190 цм, ширина 122 цм

Ткани ћилим од 2 поле са основом од памука и потком од вуне. „Поље“ је проткано бордо вуном са крстастим клечама, по 4 у свакој поли. „Околица“ ћилима је проткана окер вуном са клечаним мотивом „жељки“ и „наочари“.

Поље и околица су раздвојени цик-цак белим венцем.

Откуп 2008. год. од Јевросиме Павловић

Кат. бр. 20

Инв. бр. 1138, Клинци, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 193 цм, ширина 174 цм

Ткани ћилим типа срцаде са основом и потком од вуне црвене боје, састављена од 3 поле. Израђен је комбиновањем технике чунчања и чворовања. Декорисан је цветним мотивом од вуне у више боја (лила, жута, зелена, браон). Цветови су постављени тако да граде круг а по један је у сваком углу.

Откуп 2004. год. од Живке Милосављевић из Клинаца

Кат. бр. 21

Инв. бр. 276, Тубравић, Ваљево, Ваљевска Подгорина, почетак 20. века

Дужина 152 цм, ширина 117 цм

Ткани ћилим од 2 поле са основом и потком од вуне по мотиву пиротских ћилима. Украшен је клечаним геометријским мотивима у жутој, драп и црвеној боји. У „пољу“ је орнамент у облику квадрата подељен на два љубичаста и два жута поља са „кљечом“ у средини. „Окрајница“ је црвена а на једној ужој страни су пруге са „кљечама“.

Откуп 1975. год. у манастиру Пустуиња

Кат. бр. 22

Инв. бр. 277, Тубравић, Ваљево, Ваљевска Подгорина, почетак 20. века

Дужина 149 цм, ширина 113 цм

Ткани ћилим од 2 поле са основом и потком од вуне по мотиву пиротских ћилима. „Поље“ је црвене боје с мотивом „костеница“ и „ниша“ и мотивом цик-цак линија а у попречном пољу преовлађује зелена, браон, љубичаста, бела, јако роза боја. „Окрајница“ је проткана плаво-сивом вуном са клечаним мотивом „жељки“.

Откуп 1975. год. у манастиру Пустуиња

Кат. бр. 23

Инв. бр. 811, Београд, Београд

Дужина 187 цм, ширина 120 цм

Пиротски ћилим подељен на пет поља (два од црне и три од црвене вуне) у којима су по осам клечаних мотива „софрица“ постављених у два низа. „Окрајница“ је изаткана од беле вуне са мотивима „жељки“ од разних боја, а по самом ободу је црна вуна. Ужи крајеви су порубљени и подшивени тракама.

Поклон 1989. год. из Америке а некад је припадао породици Александра Мишића

Кат. бр. 24

Инв. бр. 812, Ваљево, Ваљевска Колубара

Дужина 402 цм, ширина 300 цм

Ћилим „батал“ ткан у два нита са клечаном орнаментиком. „Поље“ ћилима је од тамно црвене вуне са орнаментом „софрица“ (у облику ромбова у средини и угловима). „Окрајница“ је декорисана мотивом „жељки“ у ружичастој, зеленој и жутој боји, а на ужим странама су ресе.

Без података

Кат. бр. 25

Инв. бр. 1143, без података

Дужина 405 цм, ширина 351 цм

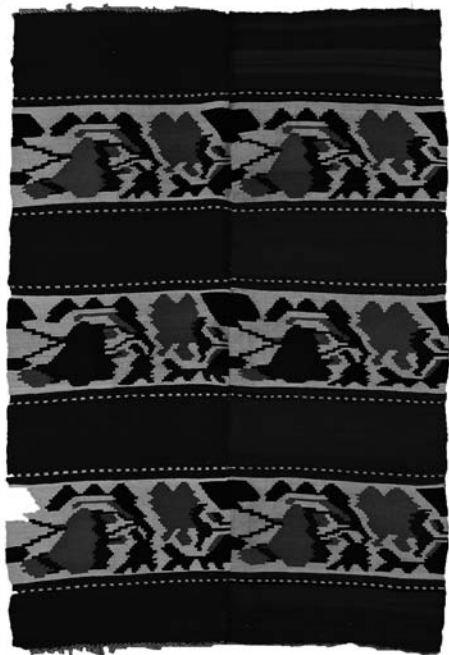
Пиротски ћилим ткан у два нита са клечаном орнаментиком. „Поље“ ћилима је од црвене вуне са мотивом „софрица“ од црне вуне (у облику ромбова у средини и угловима). „Окрајница“ је дупла од црвене вуне (са мотивом „жељки“) и црне вуне (мотив „луткица“) а на ужим странама су ресе. Без података

Кат. бр 24, пиротски ћилим инв. бр. 812;

Кат. бр. 4, ирам инв. бр. 274;

*Кат. бр. 12, ћилим „у затке са ружама“
инв. бр. 195.*

*Кат. бр. 16, ћилим „на венац“
инв. бр. 1147*

Gordana Pajic

THE COLLECTION OF KILIMS WITHIN THE COLLECTION OF HOUSEHOLD TEXTILES OF THE NATIONAL MUSEUM OF VALJEVO

Summary

The National Museum of Valjevo owns twenty-five kilims, with the oldest ones dating back to the early 20th century. In a household, a kilim was usually used as a rug or a decorative element, and was represented in customs. Kilims of this region were made on horizontal looms and with different techniques (shuttle and bound weaving) and were comprised of two or three parts. This collection includes five Pirot kilims. Kilims that are in use today can be found in the villages of the Valjevo region.

Сашка Велкова

ЕТНОЛОГИЈА У МУЗЕЈУ ПОНИШАВЉА¹

У раду је по први пут приказан развој етнологије преко сакупљачке делатности и сарадње са научним људима изван Пирота у периоду између два светска рата, као и преко оснивања тадашњег Народног музеја у Пироту после Другог светског рата. Такође је приказан и начин формирања етнографских збирки у Музеју, који је трајао један дужи период, затим, укључивање у рад Музеја и руковођење етнографским збиркама првих стручних етнолога-кустоса, откуп етнографских предмета, постављање прве етнографске поставке у Музеју и изложби етнографског карактера. При обради ове теме коришћени су Записници о раду Савета Музеја, Инвентарне књиге, Картони поклоњених етнографских предмета, Прогласи, новински чланци, архивска грађа, литература, годишњи Извештаји о раду Музеја. На тај начин омогућено је истраживачима, да на једном месту имају прегледан увид у све до сада познате податке о развоју етнолошке делатности у Пироту и Музеју Понишавља.

Кључне речи: *етнологија, музеј, збирке, предмет*

*„Није само историја позвана да нам скида таму с очију,
него и географија, антропологија, етнологија,
филологија, археологија итд.“*

Сима Тројановић (1860-1935)

---

¹ Текст је требало да прати развој етнологије од оснивања Музеја 1947. до 2006. године, због чега су били потребни годишњи Извештаји о раду Музеја од 1965. до 2006. године. Због неразумевања директора Музеја Мирослава Зубића, и поред његове писмене сагласности за коришћење Извештаја, до тренутка предаје текста за штампу није ми дозвољен увид у њихов садржај.

Етнологија све више, у савременом друштву, осим своје културно-научне делатности, добија улогу у васпитању и култури самог човека. Основна њена функција, у музеју, је истраживање, сакупљање, чување и проучавање материјалне и духовне културе једног народа или краја да би се дошло до крајњег резулата, изложбе или публикације.

Етнолошка наука у Србији постоји више од 160 година, али се њеним организованим почетком сматра година када је основан Етнографски музеј у Београду, односно 1901. година. Већина музеја у Србији основана је после Другог светског рата и комплексног је типа, тако да је у њима етнологија саставни део музејског рада. Такав је случај и са Етнолошким одељењем у Музеју Понишавља у Пироту. Међутим, оснивање Етнографског одељења у Музеју одиграло се неколико година после оснивања самог Музеја, иако су предмети који су прикупљани током тог периода имали етнографски карактер. Пошто Народни музеј у Пироту, како се тада звао, званично одобрење за рад Министарства за науку и културу НР Србије није добио пре изгласавања Закона о музејима, односно 1951. године, то се, сматрају неки, не може говорити о оснивању музеја пре ове године. Ову констатацију потврђује рад др Илије Николића из 1996. године, да је Музеј Понишавља, односно тадашњи Народни музеј основан 1952. године². У раду пише да су тада „органи власти за музеј у правом оснивању организовали-изабрали Одбор за оснивање музеја и Савет музеја“³, што значи да је у периоду од 1947. до 1952. године у Пироту била развијена само музејска делатност⁴. Међутим, кроз хронолошки приказ развоја етнографске збирке и људи који су допринели њеном формирању и развоју, видеће се да је музеј основан пре наведене године иако није имао за то званичан документ.

Угледајући се на стручњаке из Етнографског музеја, поједини просветни радници из Пирота у периоду између два светска рата, почињу да се баве „сакупљачком делатношћу“, као и да објављују чланке из области етнологије у тадашњим новинским и стручним гласилима. Међу првима који је објављивао своје чланке у Гласнику Етнографског музеја је учитељ Владимир Николић⁵, којем је још 1910. године Српска академија наука објавила етно-

² Др Илија Николић, Скица за портрет професора Светислава Петровића, Пиротски зборник 22, Пирот 1996. година, стр. 80.

³ Одбор за оснивање Музеја: председник Никола Стаменовић, директор Учитељске школе и чланови Благоје Тошић, Милисав Славковић, Душан Николић, Душан Ђирић, Воја Петровић и Петар Џунић.

Савет Музеја: Живојин Ценић, професор и директор Гимназије, Љубиша Златковић, Тодор Васић, Петар Козић, Вера Пешић, Воја Петровић и Драгољуб Алексић. Подаци су преузети из чланка Др Илија Николић, Скица за портрет професора Светислава Петровића, Пиротски зборник 22, Пирот 1996. година, стр. 82.

⁴ Дејан Ђирић, Почети музејске делатности у Пироту, Градина, нова серија, број 17, Ниш 2007. год.

⁵ Владимир Николић, О печалбарима из источне Србије, Гласник Етнографског музеја 6, Београд 1931. год; Владимир Николић, Прилози и фолклорне белешке, Гласник Етнографског музеја 7, Београд 1932; Владимир Николић, Прилози и фолклорне белешке, Гласник Ет-

лошку грађу из Лужнице и Нишаве, а 1912. године је написао етнолошке белешке из прошлости Пирота, које је Музеј објавио тек 1974. године под називом „Стари Пирот“⁶. Његова сарадња с др Јованом Ердељановићем допринела је да чланци који су објављени у Гласнику буду међу запаженијима и са етнолошким белешкама полазна основа за проучавање материјалне и духовне културе овога краја. Такође, један од важнијих људи који су се бавили сакупљачком делатношћу пре Другог светског рата је и професор Светислав Петровић, који се сматра и зачетником музејске делатности у Пироту и први управник-волонтер Народног музеја. Још пре Другог светског рата прикупљао је археолошке, етнографске и друге предмете спремајући их за „будући музеј старина који је намеравао да оснује“, а користећи своје пријатеље и раније ученике прикупио је рукописе, књиге, етнографске предмете и фотографије, тако да је оформио за време свог ангажовања у музеју неколико одељења, од којих је најзначајнија била нумизматичка збирка старог и ретког римског, турског и српског новца. Сам је, међу првима, Музеју поклонио велики број фотографија и предмета међу којима се истичу статуа грчке богиње и мермерна бела плоча са двоглавим орлом које је чувао од 1932. односно 1924. године⁶. У свом том послу доста му је помогла и преписка са археологом Николом Вуловићем, етнографом Тихомиром Ђорђевићем и географом Јованом Цвијићем.

Оснивање Музеја

Тачан датум оснивања Музеја у Пироту не постоји, као што не постоји ни писани акт или званично решење о почетку рада самог Музеја, па ни посредна информација о постојању таквог документа. Ипак, преко архивске грађе⁷, прогласа⁸, Записника о раду Савета Музеја⁹ и Инвентарних књига¹⁰ може се приближно утврдити време оснивања Народног музеја у Пироту, како се онда звао. У оквиру архивске грађе постоје документа, хронолошки сређена, која су непосредно везана за постојање и рад Музеја за период од

нографског музеја 9, Београд 1934; Владимир Николић, Разне етнолошке белешке из околине Пирота и Ниша, Гласник Етнографског музеја 11, Београд 1936.

⁶ Др Илија Николић, Скица за портрет професора Светислава Петровића, Пиротски зборник 22, Пирот 1996. година, стр. 77–89.

⁷ У летњем периоду од 1994. до 1997. године на сређивању архивске грађе у Музеју хонорарно је радио историчар Дејан Ђирић, који ми је по доласку у Музеј 1997. године указао на неку архивску грађу и писане податке о почецима музејске делатности у Пироту.

⁸ Прогласи од 6. 10. 1948. и 6. 11. 1948. године.

⁹ Записник о раду Савета Музеја при Народног музеју у Пироту од 1955 до 1965. године.

¹⁰ Књига Инвентара Одељења за етнологију и историју, Књига Инвентара Етнолошког одељења Народног музеја у Пироту (књига I); картони поклоњених етнолошких предмета.

1947. до 1959. године, а састоје се од неколико полуприватних писама и дописа, предлога буџета, докумената о новчаним средствима и извештаја, као и званичне преписке са државним властима и научно-културним институцијама. Преко Инвентарне књиге за етнологију и историју, као и картона који су се водили о предмету, сазнајемо о датуму првог, уопште, предатог предмета Музеју из 1947. године, а затим из Инвентарних књига које су се водиле од 1948. до 1961. године сазнајемо и о инвентарисању првих етнолошких предмета у Музеју.

После ослобођења 1946. године, схватајући значај једне културне институције, код Пироћанаца се зачала идеја о томе да сачувају своју даљу и ближу прошлост, материјалну и духовну културу, тако да се те године оснива Музејско друштво о чему између осталог извештава локални лист „Слобода“ 1953. године¹¹. Музејско друштво није имало конкретан план о оснивању музеја у Пироту „осим да се позабаве историјом свога краја. Но на тим жељама се и остало...“ Зато је наредне 1947. године 20. фебруара формиран Акциони одбор за стварање Народног музеја у Пироту, који своју активност показује преко прикупљања предмета путем поклона. Тако се већ у поменутој Инвентарној књизи за Одељење етнологије и историје налази податак у којем се 1. март 1947. наводи као први датум предаје предмета Музеју. То су калемдан и гушчије перо, прибор за писање даскал Поте, пронађени 1920. године у Осмакову. Као први поклонодавац помиње се Светислав Петровић. После неколико дана, 6. марта 1947. године учитељ Тихомир Тирић предао је Музеју стрелу коју је 1937. године Јован Денчић ископао на свом имању у Сопоту.

Већ јула исте године Акциони одбор упућује Градском народном одбору молбу да се градић-зграда бившег војног магацина уступи Музеју. У локалном листу „Слобода“ 6. октобра 1947. године, дат је први проглас за прикупљање предмета који би се чували у Музеју који би био смештен у једној од војних зграда Доњег града у Момчиловом граду (Калеу) коју су војне власти намеравале да те године уступе Градском народном одбору. Музеј би имао неколико одсека „међу којима ће се нарочито истицати етнографски, природњачки и археолошки“. Овај проглас је имао ефекта, нарочито код учитеља, јер је у периоду од месец дана, до издавања другог прогласа, Музеју поклоњено 47 предмета, углавном етнографских и то највише делова накита. У Инвентарну књигу Етнолошког одељења Народног музеја у Пироту, која је почела да се води од краја 1955. године, званично се уписује да су први поклоњени предмети, 10. октобра 1947. године, пафте из 1900. године Бранислава Пејчића, ученика, затим 15. октобра 1947. године, три пара пафти, прстен, ђерданчић, капа каица, икона, чарапице из 1892. године, кресиво и запонач, а два дана касније донети су свећњак, појас и буклија.

¹¹ К. Михајловић, Пирот ће у току године добити Народни музеј, Слобода, број 225, 18.04.1953. Пирот.

Сматра се да је у периоду између 6. октобра и 5. новембра 1947. године у Пироту формиран или основан Музеј, јер Управа Музеја објављује и потписује други проглас 6. новембра у којем, сем што позива становништво да прикупља предмете, обавештава јавност да „музеј има неколико одсека“. У истом прогласу се наводи да је „дуго очекивани“ Музеј основан „прошлог месеца“ односно октобра 1947. године. Међутим, из књига и картона Инвентара који су вођени види се да је Музеј основан раније. Још приближније, у Годишњем извештају за музеје, галерије и збирке упућеном Министарству просвете НР Србије ћириличним писаним словима графитном оловком је написано „да је Народни музеј у Пироту основан 20. X 1947. године“. Међутим, преко овог датума је писаћом машином уписан датум 20. II 1947. године. И Милица Петковић када говори о културној делатности после Другог светског рата наводи да је Музеј формиран фебруара 1947. године.¹² Такође, у допису из 1977. године који тадашњи директор Бранислав Најдановић шаље Музејском друштву каже да је Музеј основан 20. фебруара. Овај датум Најдановић наводи и у извештају са Међуопштинске конференције из 1980. године у којем каже да „на иницијативу културних посланика града, решењем Градског Народно-ослободилачког одбора Пирот основан је 20. фебруара 1947. године Народни музеј у Пироту“.¹³ Развојем културне делатности у граду, октобра 1944. основано је Позориште, месец дана касније Народни универзитет, а Библиотека је почела с радом маја 1947. године.

Формирање Етнографског одељења у Музеју

Народни музеј у Пироту, наредне 1948. године, успоставља писану кореспонденцију с просветним одсеком Градског народног одбора Пирот и Министарством просвете у виду захтева и подношења тромесечних извештаја. Предвиђена су била следећа одељења: етнографско-историјско, природњачко, класично, нумизматичко, научни архив, праисторијско, одељење слика, портрета и фотографија и одељење за НОБ. Набављена је књига инвентара за етнологију и историју, коју је водио професор Светислав Петровић од 5. јула до 1. септембра 1948. године и картони за етнографске и археолошке предмете. У ову књигу Инвентара је уписано 204 предмета етнографског и историјског карактера који су поклоњени Музеју у периоду од 1. марта 1947. до 17. априла 1948. године. Укупан број поклоњених предмета у 1947. години је 68, а у 1948. години 136 предмета, а као дародавци се јављају нај-

¹² Милица Петковић, Културна делатност у ослобођеном Пироту, Пиротски зборник 13, Пирот 1985, стр.155.

¹³ Бранислав Најдановић, Неки актуелни проблеми Музеја Понишавља Пирот, ССРН Србије, Међуопштинска конференција Ниш 10/1, одржана 10.01.1980. године у Нишу.

више учитељи и ученици пиротских школа. У наведене картоне, димензија 138x94 мм, Светислав Петровић је од 5. јула 1948. године бележио називе предмета, имена дародаваца, место проналаска предмета и датуме предаје Народном музеју у Пироту. Тако се из њих сазнаје да је АФЖ предао плетеницу женске косе дужине 70 цм, 2. фебруара 1947. године, вероватно Музејском друштву иако пише Народном музеју у Пироту. Следећи датум предаје једне фотографије, такође Музејском друштву је 9. фебруар 1947. године. Ипак, у картонима Инвентара за етнологију и историју под бројем један је уписан калемдан, који је предат 1. марта 1947. године.

Пошто новоосновани музеј није имао своју зграду за смештај предмета, то је користио најпре кратко време, од јула до новембра 1947. године зграду на Калеу, затим 1949. године кафану Абисинију, па локале у Улици маршала Тита (данас Улица српских владара), да би марта 1951. године предмети били премештени у локал трговца Ј. Манчића на Тргу Републике, а јуна 1952. године у кафану браће Ђурић у Тијабари. После потписивања уговора с Александром Христићем 21. јула 1953. године о продаји куће у Улици призренској број 13, општинске власти стару варошку кућу породице Христић уступају Народном музеју на коришћење, где се он и данас налази. Зграда је скоро две године била празна¹⁴ због како је наведено у извештају в. д. управника Божицара Манића „оспособљавања“, да би 1. априла 1955. године предмети коначно били пренесени у садашњу зграду Музеја.

До пресељења у нову зграду, Народни музеј је био без изложбених историја, а није имао ни стручна лица која би водила одређена одељења, тако да се не може говорити о постојању етнографског ни било којег другог одељења и бавио се искључиво прикупљањем музејских предмета. Због честог преношења предмета из једне зграде у другу дешавало се да многи предмети нестану – губи им се траг, иако су уредно уписани у инвентарне књиге. Тако недостају, данас, многи комади накита као што су седефасте пафте, бисерни тепелуци, ћилими, грнчарија, иконе. Број уписаних предмета разликује се у обе инвентарне књиге. Док је у првој инвентарној књизи број уписаних предмета за 1947–1948. годину износио 204, у другој је за тај исти период уписано само 140. Друга Инвентарна књига Етнолошког одељења Народног музеја у Пироту водила се од краја 1955. до 1961. године и број уписаних предмета изгледа овако: 1947, број уписаних предмета је 45, 1948. године 95 предмета, 1949 – 13 предмета, 1950 – 25 предмета, 1951 – 71 предмет, 1952 – 51 предмет, 1954 – 76 предмета, 1955 – 103 предмета. Од 1956. године број уписаних предмета се из године у годину смањују, тако да је те године уписано 58 предмета, 1957. – 6 предмета, а 1958. године 20. Две године касније у књигу је инвентарисано само 2, а 1961. године 15 предмета.

¹⁴ „Зграда која је откупљена за музеј прошле године још увек стоји празна. Друштвеним планом није одобрена сума од једног милиона, која је била предвиђена за овогодишње радове како би се омогућило да музеј почне са радом...“, Слобода, број 275, 8. мај 1954. године, Пирот.

Првих неколико година постојања Народног музеја, како је већ наведено, сводило се само на прикупљање музејског материјала и то се претежно инсистирало на етнографском материјалу „јер је он више подложен нестанку и распадању“, за разлику од археолошких предмета „који су толико година били под земљом, па су могли да сачекају још коју годину“¹⁵. У почетку као управнику-волонтеру, а касније до 1952. године као званичном управнику Народног музеја у Пироту, Светиславу Петровићу, нестручна и неупозната пиротска јавност је највише замерала преко штампе, што „није извршио свој задатак“, а „његов начин рада је водио несистематском раду и стихијном сакупљању предмета“¹⁶ па је сакупљена и грађа која нема никакву музејску вредност.

Бољу прегледност у раду Народног музеја у Пироту пратимо преко Записника који је водио Савет или Одбор Музеја¹⁷ који је формиран 22.11.1955. године решењем Савета за просвету и културу Народног одбора општине Пирот. Према Записнику је Савет Музеја од 1955. до 1965. године, до када се водило извештавање, одржао 42 седнице. На седницама Савета одлучивало се између осталих текућих питања и које и какве предмете треба откупљивати за Музеј. Тако се наилази на податак да се већ на првом састанку „откуп предмета за попуњавање одељења ћилимарства, грнчарије, народне ношње, занатства, сељачке иже и др. намеће као прека потреба“ јер су до тада предмети набављани углавном поклоном и предложен је откуп два ћилима, за који су власници добили 1000 и 2000 динара и један зубун за који је власник тражио новац у висини једног пара мушких плитких ципела. На следећих неколико састанака решен је откуп следећих предмета: „три комада старинских завеса, два ћилима, један за миндерлук, два комада везених јастучета, две везене ташне, вез на платну *Свирач*, тепих *Жена са анђелом*, креветски чаршав, бели јелек, свилени зубун, пафте, перле од старих маниста“. Због недостатка стручних људи који би се бавили обрадом предмета, на осмој седници одржаној 1. септембра 1956. године тражи се помоћ од управе Нишког музеја да пошаље своје стручњаке у циљу указивања помоћи јер „Народни музеј нема стручности за кључно и систематско приказивање сакупљених предмета, као ни смисла за декоративну обраду“¹⁸. Планирано отварање изложбене поставке у кући Христићевих за 10. септембар 1956. године је одложено због „непопуњавања збирки, као и сређивања саме зграде и дворишта, недостатка лутака и витрина“, како је истакнуто на истој седници.

У првој половини октобра месеца 1956. године кустоси Етнографског музеја у Београду Милица Матић и Персида Томић боравиле су на терену

¹⁵ Записник Савета Музеја 28.5.1960. год.

¹⁶ К. Михајловић, наведени чланак у Слободи.

¹⁷ Чланови Савета Музеја од 1955. године били су следећи: председник Савета је био Димитрије Ђирлић, председник Округног суда у Пироту, а чланови Душан Ђорђевић, радник фабрике Тигар, Предраг Нешић, учитељ, Василије Костић, професор Учитељске школе у Пироту и Душан Ђирић као управник Музеја.

¹⁸ Записник Савета Музеја, 1.9.1956. год.

у околини Пирота и особљу Народног музеја дале корисне стручне савете и лично се ангажовале у постављању изложбене поставке Музеја, чије је отварање било припремано за Дан Републике, 29. новембра 1956. године. За ту прилику Етнографски музеј је позајмио „извесне предмете и слике“ с подручја Пирота јер Музеј у Пироту није њима располагао.

После смештаја сакупљених предмета у откупљену кућу Малог Ристе 1956. године на дванаестој седници 28. новембра Савет Музеја формира следећа одељења: етнографско, културна прошлост града и одељење ратовања у НОБ-у. Ова година се узима за **званичан почетак рада Етнографског одељења у Музеју**, чији је превасходни циљ био прикупљање и приказивање предмета грнчарства, ћилимарства, ткачког заната и ношње. И прва поставка у Музеју је имала претежно етнографски карактер.

После отварања Музеја за јавност број поклоњених предмета се смањивао из године у годину, а све се више тражила новчана надокнада, па су предмети одлазили изван Пирота, у музеје који су имали више материјалних могућности да их плате. Смањењу броја инвентарисаних предмета допринеси и то што су сеоски учитељи заједно с децом формирали своје музејске збирке по школама, па се приступило штампању летака и захвалница дародавцима и предавањима по школама о значају музеја и музејског предмета.

На почетку рада Народни музеј је имао своју сталну поставку у оквиру Христићеве куће. Поставка је била комплексног типа са предметима од периода праисторије до социјалистичке изградње. Због недостатка финансија Музеј није имао класичне изложбе, него су предмети излагани у изложима репрезентативнијих продавница у граду. Тако је за време Недеље музеја 1960. године била изложена макета у излогу *Универзала*, старо градско посуђе у изложима *Првог маја* и *Полета*, а у *Фотонovinaма* излог с фотографијама музејских експоната, као и захвалнице дате појединим дародавцима. Као изложбени простор коришћен је фоаје Народног позоришта, излог Мијине књижаре, а касније и простор кафане „Експрес“. У згради Музеја почело се с уређивањем *Пиротске собе* и *Сеоске иже* и прикупљањем предмета за изграду качкаваља из Млекарске школе.

Схвативши недостатак стручног кадра у Музеју, 1960. године Савет доноси Систематизацију радних места према којој се први пут отвара место кустоса за етнографију¹⁹ и Статут према којем је Народни музеј у Пироту комплексног типа за територију НОО Пирот „у коме преовлађује етнографија Горњег Понишавља“, а музејска грађа се распоређује у следећа одељења: етнографско, археолошко, НОБ, историјско, културна делатност Пироћанаца, библиотека, нумизматичка и природњачка збирка. „Прикупљени а необрађени предмети се складирају у магацин, а по обради, у депое и по збиркама“²⁰. Дужност Музеја је да прикупља предмете откупом, поклоном и проналажењем на терену. Први пут се уводи регистар о месту налаза сваког

¹⁹ Записник Савета Музеја 26.9.1960. год.

²⁰ Записник Савета Музеја 2.8.1960. год.

предмета или о локалитету на територији НОО Пирот, а сви преузети предмети уводе се у књигу инвентара.

Први кустос етнолог у Музеју је Драгана Тодоровић, која је у почетку радила волонтерски, а од 1960. до 1965. године била је и на месту управника Музеја. За време управљања Музејем Драгана Тодоровић је стално указивала на потребу за запошљавањем стручних лица, археолога и историчара уметности који би допринели развоју и унапређењу музејске делатности у Пироту, за формирањем конзерваторске и фотографске радионице. Указивала је на потребу да се обнови Друштво пријатеља музеја и архива, да се откупи део имања Воје Деспотовића како би Музеј добио излаз на главну улицу а откупом помоћних зграда добио депое за одлагање предмета а тако би се средило двориште и формирао лапидаријум. Радила је на откупу предмета и алата неких занатских радњи, захтевала фотографско снимање старих зграда из 19. века, надгробних споменика и свих предмета у Музеју за формирање фототеке. За време њеног рада у Музеју, вршена су етнографска истраживања Горњег Понишавља и Лужнице, сви унети предмети у Музеј су евидентирани, а рађена је и прва изложба етнографског карактера у просторијама Народне библиотеке „Пазар“ 1963. године под називом „Веште руке наше Пироћанке“. Корисне савете је добијала путем преписке с Христифором Црниловићем, која се данас чува у Архиву Музеја Понишавља. Према њеном извештају године 1958. евидентиран је укупно 1181 предмет, а 1963. године 3699 предмета, од чега је 970 етнографских. Услед неслагања с тадашњом Управом Музеја 1965. године Драгана Тодоровић напушта Народни музеј у Пироту и одлази у Крушевац.

Са прикупљањем већег броја предмета етнографског карактера и тежњи да се сачува етнографско благо овога краја, Народни музеј у Пироту мења своју концепцију рада и од музеја комплексног типа прераста, јануара 1966. године, у Етнографски музеј. Тако је Пирот, после Београда, добио први специјализовани музеј у Србији. Међутим, и даље се одвијала музејска делатност комплексног типа, па Музеј још једном мења свој назив, јануара 1973. године у Музеј Понишавља, који се и до данас задржао.

Скоро две и по деценије после отварања прве поставке у Музеју, када су изведени даљи радови на конзервацији и рестаурацији Конака малог Ристе „и када су сагледане све вредности и лепоте његове“, 1979. године, отворена је друга стална поставка *Стара градска кућа с краја 19. века*, чији је аутор Милена Николић²¹, с посебним акцентом на пиротско ћилимарство и грнчарство. Ова стална поставка се одржава до данашњих дана уз допуну с предметима углавном етнографског карактера који ближе објашњавају живот градске куће у Пироту у другој половини 19. века. Како Музеј није имао простор за одржавање тематских изложби, осим сталне поставке у Конаку, проблем је решаван на тај начин што су повремене и тематске изложбе одржаване у

²¹ Милена Николић, професор Гимназије у Пироту и члан Програмског савета Музеја.

радним колективима и месним заједницама. Изложбе су биле тематске, повременог и пригодног карактера.

После одласка Драгане Тодоровић, Музеј је наредног етнолога добио тек 1972. године када је Милица Петковић дошла да ради као апсолвент етнологије до 1978. обрадивши за време свог рада пиротску грнчарију, делимично збирку накита и збирку фотографија а установила је периодичку музејске стручне библиотеке. За време њеног рада основано је при Музеју истурено одељење Музичке омладине Србије, које је у просторијама Музеја приредило велики број камерних концерата.

Иако је културно благо у Музеју било несређено, што се наводи у Извештају из 1980. године, поред етнографске збирке предмета (углавном ћилими и грнчарија) Музеј је имао и следеће збирке: археолошку, нумизматичку, историјску, затим збирку ликовних дела, збирку од 1590 фотографија, око 60 фондова архивске грађе и библиотеку од 3714 књига.

У периоду од 1979. до 1982. године стручни сарадник за етнологију у Музеју је Ива Трајковић, сада музејски саветник Народног музеја у Нишу. Од 1982. године у Музеју ради кустос етнолог Милорад Поповић. Доласком још једног кустоса етнолога 1997. године Сашке Велкове, целокупан етнографски материјал је распоређен у следеће збирке: збирка ношњи и обуће, накита, пиротских ћилима, текстилног покућства, дрвеног и металног покућства, збирка пољопривредних справа и алата, збирка заната, збирка религијско-магијског карактера, етномузиколошка збирка, пиротска грнчарија, збирка стари Пирот. Сав етнографски материјал је уведен у Инвентарне књиге и картоне, разврстан и депониран на одговарајућа места.

Отварањем изложбеног простора при Музеју 1998. године, створене су могућности за реализацију повремених, тематских етнолошких изложби. Установљене су традиционалне изложбе: „Све нам крсло и васкрсло“, изложба ускршњих јаја и „Грађански дух Пирота“ (у оквиру ове теме организоване су изложбе накита, веза, ковчега, чарапа, горњих хаљетака а презентовани су и предмети из заоставштине неких значајних градских породица из Пирота). Експонати који су, иначе, у депоу, овим путем, доступни су јавности, истовремено и као позив за прикупљање нових предмета.

У оквиру културних манифестација у току лета, организују се „Седенће“ од 1996. године с темама из области традиционалног наслеђа града.

Истраживачким и теренским радом, тежња музејских етнолога је да у наредном периоду прикупе што већи број предмета с терена и тако попуне музејске збирке а све у циљу заштите наслеђа које постепено нестаје.

Saska Velkova

ETHNOLOGY IN THE MUSEUM OF PONISAVLJE

Summary

Few individuals engaged in gathering ethnographic material long before the Museum in Piroć was founded. However, some kind of the structured gathering took place in 1947 when the National Museum was established. For a decade, the Museum could not resolve the issue of storage for such items. First, the Museum was located in the Gradac building, a former military warehouse, and then in various bars and pubs, until in 1952, the City National Board of Piroć purchased the Quarters of Mali Rista to serve the needs of the Museum. After the completion of the most urgent conservation works, the Museum was opened for visitors with the complex (mostly ethnographic) exhibition in 1956. In the same year, the Council established departments, including the ethnographic one, which was the official beginning of this department's activity in the Museum. In 1960, the Museum hired the first ethnologist as a curator, who also organized the first ethnographic exhibition in 1963. After additional conservation works on the Museum building, the second permanent exhibition was opened in 1979, under the title „Old Town House of the Late 19th Century“, with emphasis on the kilim-making and pottery, which is current even today. Due to lack of space, occasional and thematic exhibitions were held in business companies and local communities, the premises of the Library, or displayed in shop windows. The complete ethnographic material was finally classified into collections in 1997 with the arrival of a new curator ethnologist.

Стручни рад

УДК 069.51:39(497.11)
672.712:39(497.11)(091)
ГЕМ 73/2009 (267–282)

Велизар Секулић

ФУНКЦИЈА БРИТВЕ У НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ НА ПРИМЕРУ ПРЕДМЕТА ИЗ ЗБИРКЕ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Циљ овог рада је да прикаже разноврсност функција, израду, веровања и обичаје у народној традицији, а у вези с одређеном групом предмета коју поседује Етнографски музеј у Београду. За рад ћу користити картоне централне документације, помоћну картотеку, интервју и доступну стручну литературу.

Кључне речи: *бритва, бритвари, занат, оружје, украс, магија, обичаји.*

Увод

Инспирисан збирком оружја коју поседује Етнографски музеј у Београду, одлучио сам да одаберем једну интригантну групу ових предмета о којима код нас, до сада нико није написао свеобухватан рад. Као део оружја, бритва, перорез или нож склапач јесте савременији облик класичног ножа, а карактеристичан је по знатно већем броју функција, занимљивошћу израде и разноликошћу материјала. Из богате збирке Музеја, издвојио сам 57 бритви, четири кутије за бритве – бритвењаче и један оштрач. Највећи број их спада у збирку оружја као опрема ратника, њих 40, шест их се налази у збиркама заната, седам их је инвентарисано под народним знањима и веровањима, три су међу народним ношњама, док је једна у збирци покућства.

Традиционална бритва

Етимологија

У нашем језику под бритвом подразумевамо како цепни ножић, („обично крив, чије сечиво при склапању улази у корице“¹) тако и алат у берберској радионици.² Док се под бритвулином (бриткулин, бритвуљин) подразумева посебна врста бритве која може имати више сечива.³ Реч долази од индоевропске основе *bhrei*: *bri* – раширење од *bher* у значењу „оштрим предметом резати“.⁴ Ова основа (*bhrei*) налази се и у именици број који је регионални славизам јер га има још само у бугарском језику. „Семантички развитак је без сумње везан на примитивно урезивање бројења у дрво звано рабош – роваш“⁵, а затим и од прасловенске основе – бри од које су настале изведенице са ч-брич (бричник) и са-тва (бритва).⁶ Од ове речи, даље су настајали бројни изрази. Бритвар односно бритвеџија назив је за занатлију који их израђује, док под брицом то јест бритвачом подразумевамо берберина који њоме бритви односно шиша своје муштерије. Овај појам може значити и брстити (бритви као каква гладница), лагати (бритви, а да не поцрвени) али и гњавити (не прича но бритви). У Црној Гори бритвичићем називају кукавицу односно плашљивца. Речи попут бритко или бриткасто означавају оштрину и изразитост те се може рећи и да хладан ветар бритко попирује. Онај коме је отпала стара длака и нарасла нова назива се брицастим, док се под брицом подразумева такође и ћосав човек. Бритвиштем се називају корице за бритву, а бритвењачом кожна кесица која се носи око појаса у којој се држи бритва.⁷ Исти назив означава и дрвену кутију за овај предмет и о њој ће у даљем тексту још бити речи. За оног ко се у тучи користи бритвом каже се да се брица. Од ове речи су настала и нека наша презимена попут Бритвић, Бритвица и Брица. Осим тога, Бритвићи је и назив за поље у брдима у Црној Гори.⁸ Из нашег језика ова реч нашла се и код Румуна (*briciu*, *briceag*), западних Романа (*britola*), Мађара (*beretva*, *borotva*) и Турака (*bicak* у значењу нож).⁹ За бритве које имају право сечиво, Турци користе израз *шито бичак*,

¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* књига II, Београд 1962, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 177

² Исто, 177.

³ Исто, 178.

⁴ Петар Скок *Етимолошки рјечник, хрватскога или српскога језика*, А-Ј књ.1, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971, 209.

⁵ Исто, 209.

⁶ Исто, 209.

⁷ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* књига II, Београд 1962. САНУ Институт за српскохрватски језик, 177, 178, 179.

⁸ Исто, 178.

⁹ Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, А-Ј књ.1, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971, 209.

док за оне са савијеним сечивом називају *чалми бичак*. *Игри бичаг* је назив за бритве које се употребљавају за дубљење кашика, а *ђуз бичаги* су бритвице хамајлије. У касапском занату користи се *касати бичаги*, а у кухињи *ев бичаги*.¹⁰ Ови турски називи су у употреби код нас и у XX веку на подручју Косова и Метохије самим тим и у Призрену који важи за нарочито познато место по изради ових предмета.

Израда

Бритве су израђиване како у домаћој радиности, тако и у занатским радионицама као што су ковачке, кујунџијске, бритварске и златарске. У нашој земљи нарочито позната места по њиховој изради су село Ласово код Зајечара и Призрен. Бритве израђене у Ласову биле су нарочито популарне што сведочи и податак да нису продаване само у Тимочкој Крајини већ и у свим градовима источне Србије. У музејској збирци има их купљених у Пожаревцу, Жагубици, Бољевцу, а препознатљиве су по правом сечиву и корицама од црне и беле рожине са месинганим лимом које су на крају савијене. На њима је утиснуто „Ласово“ и име мајстора.¹¹ Ове бритве су, по узору на ужичке, након Првог светског рата, почели да праве Цигани ковачи и бритвари по зајечарским селима и то не само у Ласову већ и у Вражогрнцима, Леновцу и Грлишту.¹² Од седам бритава из Ласова колико их поседује Музеј, нарочито је занимљива једна (инв. бр. 17085) која је изузетно великих димензија, намењена кућној употреби коју је направио Ром Јован Најдановић бивши ножар.¹³ У ранијим периодима, израдом бритви у Призрену бавили су се како Турци и Арбанаси тако и Срби. Последњих деценија средњег века, ова делатност потпуно прелази у руке Турака и Арбанаса¹⁴, односно муслимана јер, израдом средстава којима се могло вршити насиље била је њихова привилегија.¹⁵ Крајем педесетих година XX века у Призрену су још постојали бритвари који су израђивали бритве на традиционалан начин тј. онако „како су се оне некад израђивале“.¹⁶ Иако донекле модернизоване, радионице бритвара су остале примитивне: грађене од слабог материјала с подом од набијене земље или патосаним само код улазних врата, с огњиштем, наковњем, мехом и тоцилом. Електрично осветљење било је уведено у готово свим

¹⁰ Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакџијски) занат у Призрену*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV – V, Приштина 1959–1960, 183.

¹¹ Персида Томић, *Допунско привређивање – општи осврт*, Гласник Етнографског музеја, 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978, 182.

¹² Картон бр. 12632, реинвентарисао Д. Масловарић.

¹³ Картон бр. 17085, обрадио Д. Масловарић.

¹⁴ Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакџијски) занат у Призрену*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV – V, Приштина 1959–1960, 188.

¹⁵ Исто, 174.

¹⁶ Исто, 173.

радионицама. У Призрену, бритвари су се организовали удружујући се у еснафе на челу са старешином – утабашом без чијег знања нико није смео да отвори радњу. Шегрт би након три године учења заната постајао калфа. У турско доба није се полагао калфенски испит „ већ је мајстор шегрта сам производио у калфу“.¹⁷ Након неколико година, да би калфа отворио радњу, мајстор би „ позвао утабашу и још неког мајстора из еснафа, па је калфа у мајсторовој радњи пред њима израђивао бритву или нож. После овог испита није добијао ништа написмено, било је довољно ако би утабаша казао да може да отвори радњу. Увече је калфа приређивао вечеру *зјафет* код своје куће, на коју је позивао мајстора, утабашу и своје пријатеље“.¹⁸

Интересантни су бројни обичаји и веровања призренских бритвара у вези са израдом и продајом бритви. Наиме, ујутру, приликом уласка у радњу, мајстор би по старом обичају рекао „Бисмилахи“ (у име Бога) да би то исто поновио и приликом започињања посла. Пре него што би почео да ради пољубио би чекић и наковањ „јер га они хране“¹⁹ Поред тога некада чешће, данас врло ретко, бритвар би изнад врата, да би био успешан у свом занату, закуцавао хоцин запис на папиру, који је био замотан у воштано платно. Негде је уместо записа била прикуцана коњска потковица.

Кад бритвар пође изван радње да прода своју робу, поспу за њим мало воде или цео бокал „да му пође добар пазар“.

Први новац који бритвар заради није се узимао у руке „већ се говорило муштерији да га баци на земљу или тезгу ’да иде пазар“²⁰ Ако је први купац мушкарац, бритвари верују да ће тог дана зарада бити добра. Исто веровање важи и за Горанце (етничка група словенског језика, исламске вероисповести, која живи у пределу Горе, Косово) јер се сматра да су они „срећне руке“.²¹

Призренски бритвари верују да је среда срећан дан вероватно зато што је тај дан пијачни па се тога дана више купују и бритварски производи.

Постоји још једно веровање међу бритварима да је добро дати милостињу просјаку најчешће у новцу, али су често поклањали и бритвицу.

Приликом проласка поворке с покојником поред бритварских радњи бритвари би остављали посао, излазили на улицу и тако одавали пошту покојнику.²²

¹⁷ Исто, 182.

¹⁸ Исто, 182, 183.

¹⁹ Исто, 187.

²⁰ Исто, 187.

²¹ Исто, 187.

²² Исто, 187.

Сировине и алат

Сировине које су коришћене приликом израде дршки за бритве биле су рожина или рог, најчешће овнујски, затим дрво док су се у новије време користиле и друге сировине попут бакелита и сл. Сечиво се израђује од челика. Алат који се користи у овом занату је турског односно источњачког порекла. У складу с тим су и називи алатки. Да би се направила једна традиционална бритва потребан је следећи алат:

1. *тестера* или *бички* од челика са дршком од дрвета која је служила за сечење рога у почетној фази обрађивања.
2. *машице* или *маша* којима се вадио рог из ватре
3. *косача* за резање спољног дела рога
4. *квач* за исправљање рога
5. *пафте* су две железне плоче које се углављују у менгеле, између којих се ставља угрејани рог да би се исправио
6. *турпија* или *дурпија* за стругање рога
7. *тестера* која се по облику разликује од претходне а служи за резање рога уздуж
8. *каџа* која има врх од челика а дршку од дрвета која је увијена у крпу и служи за дубљење рога
9. *маткап*, примитивна бургија која се користи са ћеменом
10. *ћемене*, за бушење рупа
11. *казаг*, алат је од челика са дршком од дрвета а употребљава се за глачање рога
12. *наковањ* се користи за моделирање сечива
13. *чекић*
14. *калпче* је од челика са рупицама и оно се ставља испод усијаног челика на коме се зблом пробија рупа на сечиву
15. челична *змба*
16. *трнак* од гвожђа који служи за прављење удубљења на сечиву бритве да би се оно лакше извлачило из корица
17. *бургија* за проширивање и изравнавање рупа
18. *араклија* служи за моделовање и давања коначног облика доњем делу сечива
19. *јегом* се изравнава горња ивица сечива
20. *џерпом* се изравнава доња ивица сечива
21. *чанак* је глинени суд у којем се кали челик
22. *исђушели* је као и остале алатке од челика и дрвета а служи за сечење жице.²³

²³ Исто, 176, 178, 179.

Иако овај занат спада у лакше, „процес рада је уситњен и сложен, са бројним врстама технике уобличавања израђевина“²⁴ тако да захтева од мајстора велику умешност и прецизност.

Бритва као оружје

По свом изгледу, бритва је била веома zgodна за ношење и одлично оправдање за радознале да је она искључиво намењена обичним, мануелним радњама, као што су сечење хлеба или, када је реч о пастирима, дељење штапића приликом прављења свирала. Поред тога што је користила и као замена за маказе јер није било необично да се њима секу нокти или неки конач, бритва је наике била одлично оружје за самоодбрану управо због тога што није као класичан нож визуелно изгледала као претња. И најмања бритва попут оних које су ношене као амајлије, може да пресече вену на врату или конопац којим су везане руке. Другим речима, без обзира на димензије, бритва ни мало није безопасна. По речима казивача др Софије Костић, кустоса у Етнографском музеју, „постоје праве ратне бритве од којих музеј поседује једну, традиционалну, са дугачком оштрицом и једну новије израде од кости и месинга. У новије време, бритве се израђују у форми ножа „скакавца“ који служи као део војне опреме специјалних јединица како код нас тако и у свету. Те новије борбене бритве индустријске израде веома су претенциозно и нехумано осмишљене, бар када је убијање у питању. Имају назубе и друге одређене детаље који треба да нанесу што већи бол приликом убода у меко ткиво жртве. Без обзира на ову њихову основну намену, бритва може да се употреби и као практичан алат.

Магијска, религијска и обичајна функција

Магијска функција

У народној традицији, приликом обављања неких магијских радњи, поред осталог „сечног“ оружја попут мача, сабље, ханцара и другог користила се и бритва. Дејство овог „ефикасног“ оружја које је коришћено за напад (уништавање противника) тако и за одбрану (заштита власника од смрти и рањавања), лако је могло да пређе реалне границе и постане средство „које народ конфронтира, не само (према) стварним, већ и замишљеним непријатељима. „Сечним“ оружјем се штити од деловања злих духова и нечистих

²⁴ Исто, 188.

сила, а употребљава се и за њихово симболично уништавање, нпр., у вези са магијским лечењем²⁵. Тада се уз бајање, као неке врсте тајанствене радње против злих демона, духова и болести употребљавао и читав низ других предмета као што су: лековито биље, вода, ватра, кључ, метла, чешаљ, дрвена паница, крст, перо, икона, срп, вериге и сл.²⁶ Овим послом су се бавиле бајалице – најчешће „старе, изнемогле и за сваки посао неспособне жене“²⁷, углавном Циганке. Уз употребу бритве, бајалице су лечиле, између осталог, и „издат“ – болест која, по народном веровању, „долази изненада и од које се надима трбух, а лице поцрвени“²⁸ – тада болесник „стоји раширених ногу, а испод њега је тамјан над којим се кади. Истовремено, бајалица, уз бајање, по стомаку шеће бритвом“²⁹. Такође, бритва је ефикасна и приликом лечења болова у крстима и грудима који настају приликом назеба („побод“), тада „бајалица у једну чашицу ставља маст и бритвом или иглом маже у току бајања машћу болно место“³⁰. Ова басма се изводила претежно уторком и суботом приликом заласка сунца.³¹ Поред магијског лечења, бритва је, попут другог „сечног“ оружја служила и као амајлија у борби против урока и болести али и као заштита трудница, новорођенчади и деце. По речима казивача др Софије Костић, „била је изузетно заступљена до краја ХХ века у Србији, нарочито на Косову, где се могла купити на великим вашарима у Призрену. Оне које су се куповале деци биле су изузетно малих димензија (око 1 цм) како би се ушивале за део одеће или за појас, а израђиване су углавном од пластике и гвожђа. „Такође, ова амајлија се, поред исто тако ефикасног, пчелињег воска, сребрне парице, соли и траве, „записа“ за срећу, белог лука, тамјана, камичка, нешто свете земље са неког светог места³², користила и за заштиту од метка која се момцима, кад крену у војску, пришивала у појас („ушивак“). Овде је бритвица имала дршку углавном од овнујског рога, некада сасвим црног, док сада она може бити и окована белим месингом и са челичном оштрицом.³³ Такође, „један од оних тренутака у коме је опасност од деловања злих сила изузетно велика“³⁴ је и свадба где су, према народном

²⁵ Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији* Гласник Етнографског музеја 35, Београд 1972, 99.

²⁶ Уп. Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у ХХ веку* Гласник Етнографског музеја 42, Зајечар и околина, Београд 1978, 491.

²⁷ Х. Фазлагвић, *Бајање, прилог народног љекарства Босне и Херцеговине*, Гласник Земаљског музеја, св. VII Сарајево, 1895, 156.

²⁸ Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у ХХ веку*, Гласник Етнографског музеја, 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978, 493.

²⁹ Исто, 494.

³⁰ Исто, 495.

³¹ Исто, 495.

³² Софија Костић, *Народна знања и веровања у књажевачком крају* Гласник Етнографског музеја, 62, Београд 1998, 132/133.

³³ Исто, 133.

³⁴ Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији*, Гласник Етнографског музеја 35 Београд 1972, 92 .

веровању, младенци нарочито угрожени, тако да се њиховој заштити посвећује нарочита пажња. Наиме „у скопској Црној Гори – за време свадбе, младожења је за појасом носио јатаган, а млада бритвицу, да би се одбранили од злих духова“.³⁵ Изглед бритве је за неке басме био од нарочитог значаја, наиме, против крварења користила се бритва са црвеним камењем и коралима, док се с црвеном дршком користила против злих очију. Бритва се користила и у случају немања деце у браку. Тада особа „дође код бритвара и наручи да му се изради бритвица са корицама од црног рога, која се прави у поноћ, кад сви спавају. За овакву бритву цена се не одређује, нити се погађа, већ се плати колико бритвар затражи, па чак и више.“³⁶ У вези с магијском функцијом не само бритве, већ и свог „сечног“ оружја, можемо рећи да иако је оно већ одавно нестало из практичне употребе, магијска пракса у вези с овим оружјем очувала се „као интегрални део духовне културе нашег народа све до новијег времена. Реч је, додуше, о сирвивалима једног схватања света који постепено нестаје.“³⁷

Религијска функција

Међу муслиманским становништвом, један од обавезних ритуала, према верском пропису је и сунећење (обрезивање) мушке деце у периоду од рођења па до треће године живота. Некада, па све до осамдесетих година ХХ века, сунет су обављали бербери који су преткожицу пениса (препуциј) одсецали бритвом. Ови захвати су углавном пролазили без компликација где би берберин након обављеног посла рану посипао неким прашком или спрејом (акутол).³⁸ По обављеном ритуалу, берберин и његов помоћник били би даривани чарапама, а „родитељи су припремали обед на који су позивали сроднике и пријатеље. Сви присутни даровали су дете новцем“.³⁹ Већина одсечену кожицу чува са отпалом пупчаном врпцом, мада је забележен и податак међу муслиманима у Карадаглијама „да се баца петлу да дете кад одрасте буде ’ко ороз’“.⁴⁰ Данас сунећење се обавља у болницама док се го-зба припрема код куће.

³⁵ Исто, 92.

³⁶ Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакијски) занат у Призрену*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV–V, Приштина 1959–1960, 187.

³⁷ Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији* Гласник Етнографског музеја, 35, Београд 1972, 100.

³⁸ Радмила Фабијанић, *О народној медицини у тешањском крају*, Гласник Земаљског музеја, Сарајево 1987, св. 41/42, нова серија, етнологија, 267.

³⁹ Радмила Кајмаковић *Народни обичаји становништва Дрежнице*, Гласник Земаљског музеја етнологија, св. 37, Сарајево 1982, нова серија, 21.

⁴⁰ Радмила Фабијанић, *О народној медицини у тешањском крају*, Гласник Земаљског музеја, св. 41/42 нова серија, етнологија, Сарајево 1987, 267.

Обичајна функција

Обичај који је у нарочитој вези са бритвом јесте бричевина. У питању је гозба мушкараца на други дан крсне славе где се пред њих износи „цијело печено прасе, цијела шунка (и) цио хљебац“⁴¹ Том приликом они се сами служе (узимају храну) својом бритвом односно џепним ножићем, отуда и долази назив овог обичаја – бричевина. Поред овог, у Конавлима, бритва је била и један од предмета које би девојка добијала „од стране момкове куће и то пригодом вјеридбе (*мало обиљежје*) и уочи самог вјенчања (*велико обиљежје*)“⁴². Када је у питању *мало обиљежје* девојка је добијала следеће предмете: мале минђуше за уши, малу дугмад за под грло филигранске, мала јачерма, велика бритва од латуна (из жуте бронзе), један велики шарени пешкир за о раме, црвене папуче од касјера, четири прстена и краљеш са две или три сребрне медаље. „Ове је предмете вјерена дјевојка стављала на себе прву недјељу након *уговора*“⁴³ за *велико обиљежје* односно, уочи венчања млада је добијала следеће предмете: велике минђуше са бисерјем, „велике рећине“, позлаћене и камењем украшене плоче за под грло, сребрну бритву са сребрним синциром – ланцем, велику златом оковану „јачерму“, велико филигранско дугме за под грло, између седам и четрнаест комада златних прстенова, филигрански израђене позлаћене игле „за хондеј и велики свилени ’убручић’ за о раме“⁴⁴. На основу напред реченог, можемо закључити да се бритва међу даровима појављује у оба случаја односно и приликом веридбе и приликом венчања.

Бритва као део народне ношње

Због својих особина, бритва је била саставни део народне ношње без обзира на професионалну припадност. Обично би се носила окачена о ланчић – синцир или о украсном привеску – теркији. Синцир се носио око појаса на чијем крају би се налазио ножић или бритва: „...да у мушкића и гдјекојих жена виси с десне стране нож склапац (бритва), а у невјесте и дјевојке кључеви од сандука“⁴⁵. Теркија се такође носила око струка, а представља „четири уска кајишића дужине око 60 цм, окићена пулијама и разнобојним стакли-

⁴¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. II САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд 1962, 179.

⁴² Катица Бенц – Бошковић, *Конавле – Текстилно рукотворство и народна ношња*, Етнолошка истраживања, Етнографски музеј у Загребу, Загреб 1983, 71.

⁴³ Исто, 72.

⁴⁴ Исто, 72.

⁴⁵ Др Братислава Владић – Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 2, посебно издање, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995, 571.

ма⁴⁶.⁴⁶ Осим бритве је, при дну сваког кајишића висио некакав мали предмет попут кључића, машица, али и помагаче – „која је служила за прихватање судова са огњишта“.⁴⁷ Привесци који су се качили имали су изразито симболично – утилитаран карактер, а носиле су их обично удате жене или девојке када би се почињале спремати за удају. „Код муслимана на Бјелашници чим се девојка задевојчи, а то буде са шеснаест година, почне носити теркију. Код становника неумских села (на херцеговачком мору) теркију је момак поклањао девојци са којом је мислио да се жени“.⁴⁸ Након Другог светског рата, теркије постепено бивају изобичајене. Још седамдесетих година XX века биле су у употреби „код неких жена и девојака на Бјелашници код сточарског муслиманског становништва“.⁴⁹ Кад се говори о бритви као делу женске ношње, треба рећи да је материјално стање утицало на њен изглед, наиме, богатија би била она девојка или жена која би за појасом носила скупоценију бритву.

Бритва у берберском занату

Користећи се бритвом као једним од својих основних алата, у прошлости, бербери су поред шишања и бријања, већ поменутог сунећења обављали и одређени број других услуга као што је „парање лешева ради утврђивања узрока смрти“⁵⁰ или пуштања крви приликом главобоље.⁵¹ Берберске бритве које поседује Етнографски музеј су занатске или фабричке израде. Нарочито је занимљива бритва, занатске израде, набављена око 1920. године инв. бр. 35541 са дршком од бакелита која се уврће на металну бритву са опругом на преклапање у коју се ставља жилет⁵² Налик је савременим бријачима попут пластичних нпр. марке „Бик“.⁵³ Од осталог берберског алата, који је у вези са бритвама, је и каиш за оштрење истих. Етнографски музеј поседује један са дрвеном равном дршком преко које је разапета кожа, ручне израде, а оно што је занимљиво јесте податак да га је пронашла извесна Слободанка Кнежевић у селу Вилови приликом планинарења.⁵³ Фризерско – берберски занат и данас је, упркос модернизацији, незамислив без употре-

⁴⁶ Исто, 571.

⁴⁷ Јасна Бјеладиновић, *Српска народна ношња у сјеничко – пеиштерској висоравни* Гласник Етнографског музеја, 45, Београд 1981, 71.

⁴⁸ Др Братислава Владић – Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 2, посебно издање, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995, 571/574.

⁴⁹ Исто, 577.

⁵⁰ Драган Roller, *Дубровачки занати у XV и XVI стољећу*, Загреб 1951, 164.

⁵¹ Картон бр. 40554 обрадила С. Костић.

⁵² Картон бр. 35541, обрадио Р. Баришић.

⁵³ Картон бр. 46104, обрадио Р. Баришић.

бе бритве односно бријача, налик традиционалним, израђеним за ту намену, али индустријске производње са дршком од бакелита или пластике.

Остале функције

Поред свега до сада наведеног, бритва је коришћена и за лешење тј. чишћење кожа у кожарском и другим сличним занатима⁵⁴, затим као део прибора за јело⁵⁵, али и за урезивање слова на поскурнику⁵⁶. Служила је такође и као алат за израду и украшавање разних предмета од дрвета попут свирала, преслица, бритвењача, кашика и другог.

Бритвењаче

Бритвењачама називамо дрвене кутије у којима су држане бритве односно бријачи. Овакве кутије су „по својој прилици новијег порекла и селоски мајстори их углавном израђују као робу за продају“.⁵⁷ Оне могу бити израђене од меког или тврдог дрвета, с поклопцем и украшене урезаним орнаментима. Од оних које поседује Музеј, нарочито је лепа бритвењача инв. бр. 14830 украшена урезаним стилизованим цветним и геометријским орнаментима на којој су изрезане шаре попуњене црвеним воском, а сама табљика исцртана је зеленом бојом. Израђена је око 1880. године у месту Торјанци код Белог Манастира. Изобичајена је и од 1938. године је више не израђују.⁵⁸ Бритвењаче су углавном израђиване дрводељским алатом⁵⁹, или специјалним ножем.⁶⁰ Све бритвењаче које поседује Етнографски музеј у Београду израђене су у домаћој радиности.

⁵⁴ Картон бр. 28429, реинвентарисао Р. Баришић.

⁵⁵ Картон бр. 27025, обрадио З. Родић.

⁵⁶ Картон бр. 23207, обрадио Р. Баришић.

⁵⁷ Цветко Ђ. Поповић, *Разни резбарени предмети у Босни и Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја, свеска IX, Сарајево 1954, 83.

⁵⁸ Картон бр. 14830, реинвентарисала Р. Хасанбеговић.

⁵⁹ Картон бр. 14831, реинвентарисала Р. Хасанбеговић.

⁶⁰ Картон бр. 14828, реинвентарисала Р. Хасанбеговић.

Закључак

Метали, оружје и оруђе од метала имали су велики значај у друштвеном развоју човека како у миру тако и у рату. Од проналаска бакра, преко бронзе до гвожђа и челика развој људи је све више напредовао, а самим тим и оружје који им је служило како за одбрану тако и за освајање. Све је то резултирало појавом разноврсног хладног оружја различитих величина и намена (буздован, копље, дугачки и кратки мач и нож итд.) што је најзад довело до појаве савременије верзије кратког ножа, који је, као што је већ речено, био знатно привлачнији, јер није визуелно изгледао као претња. Као таква бритва је стекла посебно место у народном животу и традицији као ретко који предмет.

Она је имала широку примену приликом обављања међусобно различитих практичних делатности. Поред тога што је и најмања бритва могла бити ефикасно оружје, она је могла служити и за пуштање крви приликом главобоље, прављење свирала, кашика и других предмета од дрвета. Служила је и за сечење хлеба и других намирница, изрезивање слова на поскурнику, чишћење кожа у кожарском и другим занатима, приликом бријања и др. Такође, бритвом су се уз изговарање одговарајућих басми могле одагнати нечисте силе или се могла носити попут привеска или ушивена у одећу као амајлија. Она је један од незамењивих алата у берберском занату. Помоћу ње, бербери су поред већ поменутог бријања, све до краја XX века, међу муслиманским становништвом обављали сунећење. Као предмет који је могао бити веома раскошно и богато украшен, носио се и као привезак на народној ношњи који је висио о појасу закачен на синциру или теркији. Тако украшене, поједине бритве су права ремек-дела кујунџијског, бритварског односно златарског заната. Иако данас изобичајена из највећег броја наведених функција, бритва индустријске производње и даље остаје незамењива у облику ратничког ножа или алата у берберском занату, али и као перорез са великим бројем функција попут познатог „швајцарца“ „викторинок“ и сл. Данас као таква бритва може послужити приликом обављања великог броја разних ситних захвата као што је одшарафљивање малог шрафа попут оног на сату или да се њом ољушти воће као што су поморанџе или грејпфрут, отвори конзерва, исече конач, скине изолација са жице и др. Такође њена битна улога је и у лову, риболову, на излету и једноставно користан је реквизит који може послужити у свакодневном животу.

Иако су бритве израђивали углавном муслимани и Роми, она се користила у народној традицији односно обичајима и веровањима како код хришћана (бричевина) тако и код самих муслимана (сунет). Она је била и део народне ношње у свим конфесијама (православни, муслимани, католици). На основу овога можемо закључити да је бритва била у народној традицији једнако корисна и важна сваком поједницу без обзира на пол и конфесионалну припадност.

Овај рад има за циљ не само да прикаже колекцију бритви које поседује Етнографски музеј у Београду, већ и да појасни све њене функције које она има у нашим знањима и веровањима, обичајима, ношњи, занату и оружју почев од етимолошког значења речи.

С обзиром да се до сада о овој теми није писало, сматрао сам као посебан изазов да обрадим једну овакву колекцију. О бритвама се може писати знатно више, али тема која није до сада истраживана захтева више времена па и теренског рада. Као таква, захвална је за шире проучавање.

Додатак 1

Басме које су се изговарале уз бајање приликом кога се употребљавала, између осталог, и бритва⁶¹

Басма против болести „издат“

Пошла Љубица
 уз пут, низ пут
 па лелече, па вревече
 и сrete је
 божја мајка Богородица
 Што ти је кћери Љубице?
 На зло ме је место ударило.
 Не бој се ћери Љубице,
 душом ћу га одувам
 прутом ћу га распратим
 метлом ћу га одметем
 а ножем ћу га исечем
 и мотиком ћу га откопам.
 Издате брате,
 иди у гору Телелеско
 тамо има златена постеља
 на постељу златена синија
 на синију златена паница
 у паницу мед и масло
 там је царева снашица
 дете родила
 дете родила, без кочине
 Тамо и дете

⁶¹ Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у XX веку*, Гласник Етнографског музеја, 42, *Зајечар и околина* 1978, 493, 494, 495.

крто му месо појеште
 а главу му разбите
 мозак му попите
 Да помогне мајка Богородица
 да спава Љубица
 да буде весела
 кано јагње ђурђевско
 и пиле петровче
 Помогни мајко Богородице
 да уступи, да уступи
 Издате брате,
 кој те прати,
 натраг се врати
 кућу му загри.
 Од мене иди
 чте с трнокоп ископају
 чте с острушку изгору
 чте мечте изеду
 боље се врати оном
 ко те прати.

Басма против „пробода“

Прободи од понедељка
 прободи од уторка
 прободи од среде
 прободи од четвртка
 прободи од петка
 прободи од суботе
 прободи од недеље
 деведесет девет прободи
 немој да болиш
 немој да надуваш
 немој да бодеш
 немој да ухватиш човека
 Зашто си дошао у понедељак
 зашто си дошао код Марице
 вероватно си погрешлио
 или, биће да је она погрешила
 што је јела маст у петак
 А ти да дођеш да опростиш
 или да ухватиш пут и иди си.

Литература:

1. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* књига II, Београд 1962, САНУ, Институт за српскохрватски језик
2. Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика А-Ј* књ. I, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971.
3. Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакцијски) занат у Призрену* Гласник Музеја Косова и Метохије IV–V Приштина, 1959–1960.
4. Персида Томић, *Допунско привређивање – општи осврт* Гласник Етнографског музеја 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978.
5. Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији*, Гласник Етнографског музеја 35, Београд 1972.
6. Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у XX веку*, Гласник Етнографског музеја 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978.
7. Х. Фазлагвић, *Бајање, прилог народног љекарства Босне и Херцеговине*, Гласник Земаљског музеја, св. VII, Сарајево 1895.
8. Софија Костић, *Народна знања и веровања у књажевачком крају*, Гласник Етнографског музеја 62, Београд 1998.
9. Радмила Фабијанић, *О народној медицини у тешањском крају* Гласник Земаљског музеја свеска 41/42 нова серија, етнологија, Сарајево 1987.
10. Радмила Кајмаковић, *Народни обичаји становништва Дрежнице*, Гласник Земаљског музеја свеска 37, Сарајево 1982.
11. Катица Бенц – Бошковић, *Конавле – Текстилно рукотворство и народна ношња, етнолошка истраживања*, Етнографски музеј у Загребу, Загреб 1983.
12. Др Братислава Владић – Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 2, посебно издање, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995.
13. Јасна Бјеладиновић, *Српска народна ношња у сјеничко – пеиштерској висоравни*, Гласник Етнографског музеја 45, Београд 1981.
14. Драган Roller, *Дубровачки занати у XV и XVI стољећу*, Загреб 1951.
15. Цветко Ђ. Поповић, *Разни резбарени предмети у Босни и Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја, свеска IX, Сарајево 1954.

Velizar Sekulic

**FUNCTIONS OF A RAZOR IN FOLK TRADITION ILLUSTRATED
BY EXAMPLE OF OBJECTS IN THE COLLECTION
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE**

Summary

A razor or a modern form of a short knife was much more attractive to men because, unlike other cold steel, it did not represent a visually noticeable threat. As such, it gained a special place in the folk life and tradition. It was widely used when performing various practical activities. Not only that the smallest razor could be an effective weapon, but it could also serve to draw blood in case of headache, make pipes, spoons and other wooden objects. It was used as part of household goods to slice bread and other foodstuffs, carve letters on wooden seal used for ritual bread, clean skins for furriery and other crafts, shave, etc. Also, with the utterance of the appropriate spells, a razor could drive away impure forces or it could be worn like a pendant sewn into clothing as a talisman. As an irreplaceable tool of barbers, the razor was used not only to shave, but also in the circumcision ritual among the Muslim population, which was performed by barbers until the end of the twentieth century.

A razor could be lavishly decorated, and as such, it was an integral part of folk costumes worn as a pendant hung on the belt hooked up to a chain or a pouch. Although today most of these functions no longer exist, a razor is still used as a martial knife, tool of barbers, or while hunting, fishing, carving, making handicrafts, etc. While razors were made mainly by Roma and Muslims, they were applied in the folk traditions and beliefs practiced by all religions.

This paper shows not only a collection of razors owned by the Ethnographic Museum in Belgrade, but it clarifies all of its functions in the folk tradition and beliefs as well as its application today, starting from the etymological meaning of the word.

ЕТНОГРАФСКА ГРАЂА

УДК 393(=163.42)(497.6)

ГЕМ 73/2009 (283–301)

Данка Вишекруна

ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА МОСТАРСКИХ ХРВАТА

Погребни обичаји и веровања мостарских „кршћана“ – римокатолика, Хрвата, оживели су у сећањима најстаријих припадника те вере и нације, у Мостару почетком 80-их година 20. века. Наиме, рад је тематски окренут прошлости, периоду до којег допиру сећања најстаријих казивача (крај прве деценије 20. века) и прате се до првих година иза Другог светског рата – почетка атеистичких сахрана. У том кратком размаку, од око пола века, обележеном изузетним дешавањима на политичком, верском, економском, културном плану, прожимају се традиција и промене и преко тих обичаја и веровања осветљава се део прошлости Мостара – делотворније, навођењем казивања.

Кључне речи: *погребни обичаји и веровања, прошлост, римокатолици, Мостар*

Увод

Погребни обичаји и веровања мостарских Хрвата реконструишу се према записима насталим у разговорима с најстаријим члановима старих породица, припадника те вере: (највише) Милке, рођене Вујица 1892, удате Ласта и Ане, рођене Шилег 1895, удате Михаић. На њих две, најмеродавније казивачице, својевремено ме је упутила Равијојла-Рава Колак, пензионисани кустос Одјељења за књижевност Музеја Херцеговине тј. Спомен-куће Светозара Ћоровића.

Мостарски Хрвати, груписани на западној, десној обали Неретве, сматрани су и сматрали су се „кршћанима“ (римокатолицима) све до аустроугарског протектората – окупације Босне и Херцеговине (1878), када је убрзано и пооштрено подвајање домаћег становништва: припадника источног (православног) хришћанског обреда и западног (римокатоличког), те припадника исламске вере.

Тему рада прати и опис средине, миљеа и њихових актера, опет према казивањима. Отуда дословно навођење речи и реченица (ијекавицом, икавицом, понегде и екавицом, како је казивано).

Погребни обичаји и веровања мостарских римокатолика посматрани су „за себе“ без поређења истих или сличних „елемената“ код иноверних Мостараца или код истоверних из околине (села западне Херцеговине). (Изузети нису правило.) Иначе, рад је „закаснио“ у односу на време прикупљања података (малобројност старих рођених Мостараца) као и припрема за публикување, скоро 20 година од распада у рату братско-јединствене Социјалистичке Југославије.

Узроци томе, као и чињеници да се о старом Мостару и његовим грађанима недопустиво мало знало (и зна), сматрам да су у изостанку дужног цивилизацијског, културног односа према прошлим људима и догађајима. За то су криве установе система (држава) које нису одговорно приступиле проучавању прошлости (ратне и мирнодопске историје и етнологије). А да јесу, можда се ни 1991–1995. године не би догодила и не би најстаријем делу мостарског становништва, присутном од првог писаног помена Мостара (15. век), односно мостарским „ришћанима“ – Србима био отет њихов део града. Града у који су се несебично уграђивали историјски, етнички, културно, економски. Града за који су у борби против нацифашизма (1941–1945) поднели највеће жртве, и града за чији су опстанак у заједништву три вере били и у последњем рату. Изгоном тих Мостараца доказано је да на овим јужнословенским просторима, било сједињеним било разједињеним, култура и наука служе политици. У циљу смењивања периода рата и мира, рушења и грађења, мржњи и помирења, кидања и успостављања веза. При том једна страна, декларисана као српска, православна стално одступа, етнички и територијално.

Боловање

„Укућани су болесника пазили: жеље су му испуњавали – што год би желео од јела и пића то су му доносили. Ако није било у кући нашли би у комшилуку.“ Комшије, ближе и даље, и уопште суграђани „радо су давали кад се тражило за болесника“.

„Болесник је лежао на поду у одаји (соба на спрату, доли је соба) на једном или два душека“. (У другом случају „ако је боље стојећи“. И посебну просторију, одају, имали су имућнији).

„Када су уведени кревети, масовније тек пред Први свјетски рат и послије њега, лежао је на кревету.“

Предзнаци смрти

„Смрт се преказивала ако је једна од три божићне свиће сузила. Онда неко од укућана рекне: „Ево, оде неко из куће.“ (У случају болести/смрти, присете се: „Сузила је свића на његову страну“) Или, „гледањем у божићну плећку: „Ко је знао да гледа у плећку узимао је говорећи: „Да погледамо шта плећка каже. И ако је у средини, преко плећке мутно, умријеће неко из куће. (Кад јој је оштра једна страна – рат ће.)“

„Кад у близини куће обољелог ћуко завија – мртвац ће бити... И данас, ако је неко тешко болестан а не чује се да пас у близини куће завија – добро ће бити.“ (Супротно, „вио пас и умро један комшија“).

„Ако кокош пропјева онда је боље заклати или бацити што даље од куће – у Радобољу, ако је близу, јер њено се месо не смије јести“.

„И покојник је могао да навести смрт другог укућанина: Ако је отворени очију осто, неко ће убрзо за њим; ако је тијело покојника неукрућено, ако се не укочи, не охлади, брзо ће иза њега мртвац бити.

Ако падне киша пошто се ископа рака рекли би: „Сквасила се, ко да ће опет мртвац“

„Данас су то гатке, а некад се у то вјеровало!“

Праштање – „халалење“

„Свјестан самртник ишће опрост, тражи да се опрости/халали, са својим укућанима, родбином и пријатељима. (Има да каже што жели да остави и да се опросте)

Ако има синове који не живе са њим у кући/у заједници, по њих се поручује да дођу да се халале, опросте.“ Самртник, нпр, каже: „Ако сам вас икад увридио, халалите ми“. Они узврате: „Нека бог ти опрости. И ти нама опрости.“ Он: „И вас благосовио бог. Опраштам и ја вама.“ (У једнини почестак може бити: „Ако сам те увридио, опрости“ итд).

Од укућана се опрости нпр. овако: „Дајте, халалите, мени је полазак“. Одговор је: „Халал ти“.

„Са рођаком и пријатељем који даље стоји/станује“ а дође да обиђе тешког болесника, халали се тако што посетилац на одласку каже: „Ето, и ја одо. Халали ако сам те увредио.“ Болесник одговори: „Нек нам бог опрости“.

„Исповијед“

„Кад се види да је на самрти, да ће умријети, оде се по свећеника да га исповиједи. Самртник наброји све почињене гријехе за вријеме живота, а свећеник му да опрост.“ Или: „Гријехе старе, између две исповиједи ако је затајио – каже.“

„Када га свећеник исповиједи и причести – он се је наредио. Дешавало се да се неко више пута нареди – преживи. Онда кажу да га је покрипио бог.“

„Опремање покојника“

„Након што свећеник оде, и кад самртник испусти душу, премине, њега уреде – очисте и обуку“. („На мјесту гдје је боловао и преминуо – у ћошку“.

„Док је топал, чим умре, нареди се: Крпом поквашеном се добро истаре лице, прси, (мало) тијело.“

У старо доба, до Првог светског рата, покојника нису купали већ, сквашиш крпу и потареш – по откривеним дијеловима тијела: лицу, рукама, ногама. И обучеш у чисто, у чем ће се упокати.“

„Опремале су жене жену, мушкарци мушкарца.“

„Опремљен буде, ко да ће на какву гозбу. (Има и доњи и горњи веш)“. У ствари, облачен је „у оно што је за живота носио, само у најочуваније, мисно рухо“. („Парадна, мисна одјећа, у њој се сахрањивало“.)

„Старије жене, до 1918–20. опремане су у шарену блузу од басме и ди-мије, црне, од глота; доњи веш: кошуља од ботане, дуга до кољена, гаће од бијеле ботане, дуге до кољена, са керама/чипком по дну ногавица.“

„Глава је била покривена рупцем (црни или браон, од рудице (вуне), званим и ружаљ“ (ако је са цвјетићима окол?).

„Укопне хаљине“ ипак нису биле исте за све особе истог пола, истих или сличних година и преминулих у „исто вријеме“. Зависиле су од имовног стања, моде и „припреме“ старије особе за укуп. Тако је свекрва Ане Михаић (умрла 1942) сахрањена у димијама од дибета и салти. (Салта, од сатена, украшена црним перлама, постављена крзном, са или без рукава – пошири, доли – зимска или љетна“. „Испод салте је била блуза“).

„Умјесто салте могла се обући кратка антерија. Дуга је ишла уз дугу хаљину“.

Неке су „остављале за укуп вјенчану хаљину – фистан (од fine куповне тканине“ чија је „подлога била свијетла, са ситним цвјетним орнаментом – ружицама“.

Имућније грађанке, католикиње, као и православне, на глави су имале туку (капу) „а преко туке – рубац.“ (Могуће да су раније, као и православне, имале таблу. Оба украса главе старих Мостарки калотастог су облика (подлога), са свиленим ресама (површина) које су на туки исте дужине и по дну ушивене, да се не одвајају од подлоге, а на табли слободно висе и изнад чела су краће, као шишке.

„Дјевојке су повезиване бијелим танким рупцем“. Уопште, „цуру у бјелину облаче; у оно што има, само нек је бијело) И чорапе су за младу особу бијеле, за старију црне.“

„Мушкарци, у старо доба, бијело све. Не у одијелу, већ у гаћама доњим, кошуљи и чарапама. (А жене, како би носиле тако се обуку.)“

Касније „мушкарац, старији, облачен је у бијелу кошуљу (мисна кошуља) шивену или куповну, црни фермен, бијеле гаће, црне чакшире зване потуре, од чохе – шиле су их терзије – чорапе бијеле, од памука, оплетене у кући. На глави фес, црни, са црном китом.“

„У сандук су стављали оченаше (данас се зову круница) на руке – преко руке. (Дјеци их нису стављали) Штап не стављају у сандук, већ ко је био при пићу 1 л вина или 1 л ракије.“ Не ставља се ни прстен, ни сат, не опасује појас, не обува обућа.

„Млађи покојници, мушкарци или жене, почетком 20. вијека облачени су у грађанско одијело. Мушкарци у пантале, прслук.“ И даље, „у ципелама се није нико укопавао“.

„Ако је неко сиромах онда ће комшије и пријатељи платити за њ да се опреми.“

На одру

Опремљен покојник се „премјести на сред собе“. Пре појаве сандука лежи на поду, на душеку/душечима. Као за време болести, док се „чаршаф

промијени – са њим ће га и сахранити. Испод главе, ставе му јастук и покрију га, до струка, другим чаршафом који ће му бити покров.“

Чаршафи, доњи и горњи (покров) од памучног, куповног платна званог ботана, дужине око 6 м (укупно) најчешће нису порубљивани и нису ничим украшавани. До двадесетих година 20. века нису се међусобно разликовали. Касније, „доли је друкчији чаршаф, а гори љепши, платно тање“. Али и даље онај ко купује „купи све бијело“ само се чешће поруби.

„Док је у кући мртавац није покривен покровом по глави, али кад га ставе на носила покрију га. Гледа на запад, као што ће и у гробу бити. Руке су му постављене над пасом, а шаке једна на другој.“

Од појаве сандука, и када се већ „астал/стол почео уносити у куће, доласком Аустроугарске, масовније тек око 1910, покојник се полаже на стол – на сред одаје/собе, у сандуку. Није се постављао на стол без сандука. Ни сандук се никада није постављао на под, већ или на астал или се подигне на два дрвена сандука.“ (Кревет су Мостарци прихватили касније од стола.)

Уз покојника су религијски симболи – препорука и одредница будућег живота у вечности (душе): „Изнад главе покојника, на зиду, била је нека света слика“ (не код свих) „са кадиоником испод.“ (Иначе, редовно „кандило би се суботом намирило и ужегло...) На поду, више главе, стављали су једну свићу благосовену на Каландору. Она вазда гори, код њега, док је у кући. (Неко трни, гаси, свијећу послје 24 сата.)“ (Негде се „свића стави на наткасну више главе“ као и кадионик.) „Више нога је чаша кршћене воде са зеленом гранчицом – рузмарина или шимшира – за пошкропити покојника.“

Од појаве сандука на столу се распореде „свића, чираки – по један и једна свића – и шкропило“.

„Пошто се опреми и стави на одар моли се бога: „Искупе се око њега жене. Једна моли а остале јој одговарају. Измоли Круницу. Или – „шта хоће: „Пет Оченаша, пет Здраво Марија, пет Слава оцу и Покој вјечни – пет пута,“. Или: „Улигну унутра и моле. Искупе се око њега, мушкарци и жене, и најстарији мушкарац или жена, обично жена, моли и сви присутни одговарају. На свршетку каже: „Одлучује се ово за душу покојника,. Тако се препоручи Богу душа његова. И пошкропи се кршћеном водом. (Покрај одра, на штокрли, ниже нога је чаша кршћене воде са зеленом граном, гранчицом рузмарина или шимшира за шкропљење покојника.) Шкропило се на десну руку.“ По некима: „Пошкропи само свећеник пред што ће затворити сандук.“

Чување покојника

„Покојник се чува све док је у кући/на одру. Код њега су вазда сједили – и преко ноћи – његови укућани, родбина, пријатељи и комшије. Често су

се смјењивали али најближи су се ријетко одмицали од њега.“ Тиме се „ода је почаст покојнику“ али чуван је и „ради какве живине – да не би уљегла“. Зато се „не да ни близу живини: мачки, ћуки/псету. Не да им се да уђу у кућу; пази се да мачка не би прескочила преко њега“.

„Цијелу ноћ, док чувају покојника, пече се кава, износи ракија и бога се моли. Ђегод и не моле. Ако је одаја пуна свијета тада се само прича, а код мање гужве моли се бога.“ Било је да „код покојника моле жене круницу, а мушкарци не моле“. Или, „кад чувају моле оченаше: Седам Оченаша и седам пута покој вјечни.“ У ствари, „како ко – није одређено шта“. Може „Пет оченаша, пет Здраво Марија и пет Покоја вјечни. За пет рана спаситеља Исуса – да му Исус опрости гријехе. Све се измоли одједанпут. (Један моли, а други одговарају).“

Помоћ, солидарност није изостајала: „Комшилук је доносио своју каву и ракију; сиротињи се носи кафе, шећера, боцу ракије. Напуне се цекери прехранбеном робом. Пошто испије свак каже „покој (му) вјечни.“

(Ипак, забележено је: „Тада се на жалост није ништа доносило. Обичај да се доноси кафа, пиће, шећер је новији.“

„Послије поноћа, кад оде народ, најближа родбина остане.“

Ићи на жалост

„Док је покојник на одру али и након покопа, неколико дана, долазило се на жалост: даљни рођаци, пријатељи, комшије. (Ако су се пазили са неким православнима и они би дошли)“ Ко год дође обраћао се укућанима и ближњој родбини „да ти је здраво глава“. Одговарало се „да си здраво пријатељу“ и „руковало“.

„Саучешће се изражавало најприје најближој покојниковој родбини. Ако је умро домаћин куће онда је то отац, мајка, жена, синови, кћерке, браћа, сестре. Осталим у соби гдје лежи покојник назове се „Фаљен Исус. Потом се прилази покојнику који ако лежи на поду онда се клекне ниже/испод нога. Ако је на столу све се обави стојећи.“

Исто: „Ко дође осталим у соби назове „Хваљен Исус, онда стане ниже покојникових ногу, пошкропи га светом водом, измоли Оченаш и каже Покој вјечни, даруј му Господине свитлост вјечну и краљевство небеско.“

По Милки Ласти, „чим дође стане код мртваца, прекрсти се и... воде у чаши и пошкропи и измоли за душу његову и прекрсти се и – онда иде на жалост...сједне на јастук, на под, или столицу и почаст се ракијом, кафом и цигарама. (Свак би био исто почашћен.)“ Може и овим редом: „Пошкропи га водом, прекрсти се, измоли Оченаш и каже „Покој вјечни,. Више не шкропи. Онда тек саучешће.“ Или, „стане ниже покојникови ногу, пошкропи га

светом водом измоли Оченаш и каже „Покој вјечни.“ „Неко измоли Оченаш, Здраво Марија и Покој вјечни. Све једанпут. На крају шкропећи га кршћеном водом у смјеру крижа каже „покој вјечни ти, почиво у миру. (Било је и да се прије и послје молитве пошкропи покојник)“

* * *

„У кући покојника није се кухало дан, два, три. И ручке и вечере доносила је родбина и пријатељи; фамилија носи укућанима који су у жалости ручке и вечере. Доносе плетару вина, пите. Дијели се, један данас, други сутра. Ако је више родбине са стране, дошло, онда по двије и три куће доносе.“

„Родбина руча и вечера. Нису јели гдје покојник лежи.“

Изношење покојника

Када је време да се покојник носи на гробље „неко из куће, од рода неко, или комшија, оде у Бискупију, по свећеника, и донесе криж, кадионик и кршћеник.“ Потом „дође свећеник са двоје ђеце обучене у дугу црну одјећу“.

„Свећеник, чим улигне у кућу, стане крај мртваца и моли (из Молитвеника). На крају га пошкропи и окади, све по једанпут, на криж, преко њега. Тиме је пошкропљена и окађена и просторија у којој је мртвац.“

„Кад свећеник заврши спровод креће“.

Пре закивања сандука „родитељи и његови најближи/најближа родбина љубе покојника у чело и руку – младо љубе.“

Код изношења треба „синови да подигну оца“. (Ако нема четворицу синова ту је ближи род.)

Покојник се износи „с ногама напријед. Тако се и носи на гробље.“ Неки тврде „с главом...“

Носила и сандук

„Прије појаве сандука покојник је ношен на гробље на носилима која су са стране имала даске, као ограду, да покојник не пане. За носила није везиван.“ (То се у зидара зове траље, малтер носе)

Време ношења на носилима углавном се поклапа са временом када је покојник лежао на поду/душеку.

„На носилима, испод покојника је чаршаф на коме је лежао на одру. Другим чаршафом, покровом, покриван је и преко главе.“

„За старинског доба није било сандука“. Сандук се уводи доласком Аустроугарске и прихвата „опрезно“ све док власт није забранила сахрањивање без сандука.

Најстарије сандуке „од небојених дасака, правио је неко ко то зна. Није морао бити занатлија. Плаћали су му даске и руке.“

„Још прије Првог свјетског рата уведен је обичај да се дјевојке и момци сахрањују у сандуку плаве боје. И криж који се пободе на гробу, којег ће метути више главе, плав је. Тако се означи ко је неудат, нежењен и младос(т). И дјечији сандук је плав, као и криж.“

„Сандук је ношен на двјема сохама. Под покојника, испод чаршафа, у сандук стављало се сијено или талаш – кад се блања дрво... Сахрањивао се са јастуком.

Носила и сандук носе четворица, покрај себе, не на раменима“.

Кад изнесу покојника „жене улигну у кућу, скупе се око најстарије међу њима која моли а остале јој одговарају. Измоле трипут Оченаш, трипут Здрав Марија и трипут Покој вјечни.“ Или „моле бога – три до седам Оченаша, три до седам Здрав Марија и три до седам пута Покој Вјечни“ или „Круницу: тринаест пута Оченаша и тринаест пута Здрав Марија. (Моле врло, врло ријетко за умрле)“ (Односи се на остале покојнике из куће.) „Потом се послуже кавом и ракијом. Често не само да попију већ и поједу нешто.“

„Спровод, данас се пратња виче“

У доба турске власти мостарски „ришћани“ и „кршћани“ нису имали право на јавно истицање верске одређености; Мостаром нису ишле никакве верске поворке, процесije те је и погреб био строго интиман чин. Обављао се у кући преминулог, богомољи – ако је било – и гробљу. Ипак римокатолици не знају за сахрањивање ноћу: „Обноћ се није нико сахрањивао. Католици по дану, не обноћ, ноћу, јер су код гробља становали.“ Али, истичу: „У доба турске власти криж се није носио испред погребне поворке. Свећеник је ишо први; за време Турске није криж и спровод... већ кад Аустроугарска...“ Такође, „у старо доба ишли су на спровод једни другима православни и католици. Муслимани не.

У спроводу нису ишле жене све до послуже Првог светског рата.“

Сахрањивање на носилима, уз то и откривене главе, не памте. Ипак, задуго, „католици су момка и цуру носили до гробља у отвореном сандуку,

откривене главе; цура у бјелини, откривена – покрита танким, бијелим дуваком/шлајером, по глави, све до доли“ који је био провидан. („Поклопац је одношен раније на гробље. Тек прије но ће га укупати закују сандук. Старије људе код куће закују.“)

У спроводу се редослед мењао. По увођењу крста/крижа било је:

– „Најпријед се носи криж, црквени, па покојников, и свећеник и дјеца – двоје њих, једно кадионик, друго крштену воду и шкропионицу... Иза свећеника се носио мртвац“.

– „Испред спровода иђе један дјечак и носи у руци криж средње величине, непозлаћен, иза иђе свећеник и носи молитвеник а са страна по један дјечак један носи кадионик, са жеравом и тамјаном, а други кршћеник – посуду с кршћеном водом.“

Појавом сандука и посебно мртвачких кола која се уводе након оснивања Погребног друштва (1920) покојников криж није иза црквеног: „У спроводу се прво носи црквени велики криж (носи га неко од рода или из комшилука), онда свећеник иђе и дјечаци један с једне, други с друге стране (један кадионицу а други шкропионицу) онда се носи мртвац“ не на рукама, (израз носити се задржао и када га возе колима) а „његов криж је на сандуку“. Потом „иде родбина и народ“.

„Погребно друштво даје поворци свечанији вид; сва опрема долази од Погребног друштва, а било је услуга првог, другог и трећег разреда. (Када... Погребно друштво црним прекрије све зидове собе у којој је покојник. То је први разред. Тако прије 40 година)“

„Вијенац, послје 1918. По себи се градили вијенци.“ (Ана Шиљег: „Не вијенац у Мостару. Баба умрла давно... није било вијенаца и цвијећа“.)

„Ако је умро младић или дјевојка онда иза крижа (црквеног, касније погребног друштва) двије особе иду са страна и носе по једну свијећу. Иза њих су вијенци са тракама, па дјевојка или младић са поломљеном свијећом и дугим шлајером. Они су у црнини и иза ње/њега иде свећеник са дјецом. Онда су кола са одром. На сандуку је криж за гроб са именом и презименом. Изјава „и криж њихов буде плав и носи се у спроводу пред мртвацем, и њега ће метути више главе“ односи се на време пре употребе мртвачких кола. „Данас криж за гроб иде напријед – мајка умрла 1960, на колима (је) носили – прво један човјек носи криж његов (покојников) затим иду свећеник и два дјечака.“ (И у најновије време „спроводу је први крст покојников, иза свештеник са малим крстом, па вијенци, па сандук, па родбина, па остала пратња“.)

Погребно друштво уводи у спровод и „Пјеваће друштво – ако је имо рода“ (неког да плати тако свечан испраћај). За младе је било: „Кад дјевојку прате иде глазба, кола, родбина, и пријатељи, и остали.“ (По некима испраћана је и песмом: „Посебно једна пјесма: Остај збогом, дјево мила, кући сад идемо...“ што неки оповргавају).

У Мостару се погребна поворка момка или девојке претвара у посмртну свадбу тек у доба Аустроугарске, увођењем слободе испољавања вере и не-

муслимана. (До тада је била само у селима источне и западне Херцеговине, код свих хришћана.)

„Цуру носила четри најљепша момка- ђеверова. По четри ђевера па се мијењају. Оките их као сватове – ђевере. Ставе свакоме по чевру (везену марамицу), на леву страну, запну за ревер или за кошуљу Ако ће се мијењати, а мијења се, и они имаду...“ Неки казивачи „исправљају:“ Кашње чевре, прво пешкир“. Или: „Не чевру, већ домбак, на прса, на супротној страни са које ће носити“. (Домбаци, платнени свитњаци, ширине 25 цм, у бојама – свилама извезени,... доносе се у руху за гаће од ботане...)

Поред деверова ишле су деверуше: „Цуре – бокете цвијећа, покрај ђеверова, уз њ су ишле. У бјелини су, све у хаљине – тамбар хаљина из једног дијела. (Дјеца носе тамбаре...)“

Касније увођењем мртвачких кола „са сваке стране мртвачких кола/сандука три ђевера и три ђеверуше“ тј. „с једне стране три цуре, с бокетима, у бјелини, а с друге стране три момка, са платном, пешкирима – ко домбак, само широко, нема веза. То су ђевери и ђеверуше – ко свадба. (Они не носе.) Момци су у црном, а дјевојке у бијелом. А напријед, испред свећеника, дјевер – јер се прије двадестак година сахранила Аница Бевандуша“ (чијег се спровода сви сећају) „сав у црном и с поломљеном свијећом у руци.“

Код сахране момка испред свештеника је „дјеверуша у црнини, са црним велом преко лица, носи преломљену свијећу у руци. Иза је једна особа носи јастуче од плиша – осто празан јастук. (Неко међо ордене, или круницу ставе – ко не стави преко руку)“ (Јастук носе и у спроводу девојке).

„Дјете носе у бјелом или плавом сандуку – испод руке или изнајме фијакер и троје, четворо оде из куће и сахрани га“.

„Спровод се успут нигде није задржавао нити је свештеник шкропио и кадио. Људи су успут давали почаст мртвацу стали би ако иду гледали и скидали капу или би упадали у спровод. У спроводу се није ваљало окретати; свако је гледао преда се и ћутао. Свећеник је држао молитвеник и читао молитве, у себи.“

Рака, гроб, гробница

„Ископан, празан гроб је рака, а кад је мртвац положен и закопан то је гроб.“

„Раку копају укућани и комшије. За вријеме копања алат се не предаје из руке у руку већ се баци доле на земљу да се са земље узме.“

„Католици су се сахрањивали од прадеде у гробове напосе“ (посебно, сваки за се). Гроб је изједначаван са гробницом: „Један гроб је гробница. Нису као сада...“ „Кад није било сандука онда су мртваце спуштавали у раку

обложену оклопима; свуда је околи обложе оклопима; оклопи у раки са свих страна: доле, са стране, одгоре да не пада земља по покојнику.“

„Оклопе од плоча начине/направе од више плоча. На старим гробљима, Шојиновцу у Мостару и Смрђењацима у Илићима има таквих гробова. (Кад је сандук уведен нестали су оклопи)“

„Гроб се начини ко и сандук“ те величине, да се „у њега покопа само један мртвац.“

„Богати су зиђали гробнице“. Шиљеги су „имали гробницу/раку обложену каменим плочама и подијељену (истим) на три гроба“ с тим што „и подно (попреко) су била два дјечија (гроба). И сваки се напосе могао отворити. Плоче су биле од миљевине. По површини гроба „одозго је била земља, а не камена ни бетонска плоча.“

„Послије 10 година од сахране гроб/гробница се море поново користити. Одгрне се земља, и подигну плоче, и кости се помакну. Кости се са стране поређају, ђе која припада, не на једну гомилу.“

У песми коју сам, пре скоро 30 година, забележила у западној Херцеговини, у римокатоличкој средини, од Илке Марјановић, из Криводола, Криви дол бр. 12, села месне заједнице Крушево, општина, сада град Мостар, указује се на сахрањивање пре увођења сандука: плоче поклопнице – горње плоче, са страна ослоњене такође на плоче, истиче вредност патријархалног морала: иза прекршаја (преваре, срамоћења девојке) следи казна (болест и смрт прекршитеља), подсећа на некадашње сахрањивање на сопственом поседу итд.

Бол болује јединак у мајке,
 боловаше па и умираше.
 Не да мајка у гробље копати,
 већ у башчу под жуту наранцу,
 да је мајки лакше облазити.
 Свако га је јутро облазила.
 Једно јутро рано уранила,
 па дозивље свог једина сина:
 Је л' ти сине црна земља тешка?
 Јесу ли ти поклопнице тешке?
 Је л' ти сине ниско през јастука?
 Из земљице син јој одговара:
 Није мени црна земља тешка,
 већ ми тешке ђевојачке клетве.
 Ја сам мајко цуру пољубио,
 пољубио па је оставио.
 Кажу мајко свим мојим јараним
 нек ћосају, нека не варају
 јесу тешке девојачке клетве.

Укоп

„На врата, кад дођу, од гробља, не спушће се покојник – носе до раке“.

„Кад дође спровод над раку моли бога (свећеник) пошкропи, окади раку; рака се пре спуштања покојника пошкропи и окади.“ Фратар чим дође на гроб/гробницу одмах је пошкропи и окади и моли бога. И мртвац се пошкропи и окади прије него га спусте.“ Другим речима: „Прво свећеник благослови гроб – благосивање гроба – па онда раку пошкропи и окади за које време моли из молитвеника. Онда мртваца пошкропи и окади. И потом се тек спушће у раку.“

Без сандука покојника „јами/узме за четри ћошка – четворо људи – и спусте доле. И пребаце тај чаршаф, преко њега, одгоре, покров набаце, и метне плоче и затвори“.

„Сандук се спушће на ужади. Нико не силази у раку.“

„Кад се спусти у раку прво свећеник баца земље по њ, шаком, па родбина и свак захвати земље и набаци по плочама и каже „лахка ти земља“.

„На криж на гробу момка и дјевојке натакне или прикује чивијом, или свеже чевру, једнограну, златовезну, да ту струне.“

Забележено да „остану, бога моле, она почимље“ односи се на девојку и време када се након упоја на гробу девојке/момка молило.

* * *

„Ко би сам себи одузо живот сахрањиван је ван гробља. Њему свећеник не долази. Он је проклет. На спроводу му мало ко буде.“

„Некрштени нису сахрањивани ван гробља: Дете, ако умре а није крштено – неће свећеник бити на спроводу“. Али, „ако се дијете није могло крстити, није било свећеника у близини, онда се знаменовало“.

Знаменовање је замена за званично крштење, с тим што „мртво се не море ни крстити ни знаменовати“. Зато, „кад нема свећеника близо, тражи се или мушко или женско, које зна знаменовати. Старе жене су знале да знаменују. Стари свећеници су учили народ томе.“

„Мајка или неко други, кум/кума, јами дјете и тражи ко зна то“. За време знаменовања та особа га држи у рукама а она која знаменује пита: Вјерујеш ли у бога. – Вјерујем, одговори мајка/кум/кума. – Оћеш ли се крстити? – Оћу. – Одричеш ли се ђавола и његови раскоши? – Одричем. – Како ћеш му нађет име/Како ти је име? – Иво. Тада умочи прсте у благословљену воду и прекрсти – јами крштене воде и једанпут преко главе полије га, на криж: – Иво, ја те знаменујем/крстим у име Оца и Сина и Духа светог, Амен.“ (По некима „три пута преко главе ...“.)

Даћа

Даћа, давање, донација била је уобичајена код мостарских хришћана обе цркве. Код римокатолика:

– „То је давно, бора ми, укинуто. (Замена/еуфемизам за реч бог јесте бор јер се бог из поштовања помињао/позивао само у изузетним, ретким приликама.) „Нису то дали свећеници. Ту се опију, свађају и псују.“

– „Време даћи је давно прошло. Још пре Првог светског рата.“

– „До прије 80-ак година на гробље се носило мезе: крува и сира и пића (ракија и вино). И то се звало даћа. Било је даћа до 1914-16. Наши су свећеници укинули то. То је на гробљу било.“

– „Тада се на гробље доносила храна – јело и пиће – меза: месо, обарено (лешо), сир, крув, вино, ракија, цигаре. Одмах кад га закопају скупе се мушкарци – само су они чинили пратњу – па ди има ледине простру бесофру, поседају да једу и пију. Неко би се и – посвади.“

– „За време даће замезе, запале. Сједи се, прича се. Спреми се да имају заложити, замезити. (На гробу даћа вино и ракија).“

Укидањем на гробу/гробљу даћа се одржава код куће:

– „Даћа – дошли, појели и попили“.

– „Укопници послје спровода сврате до куће умрлога како би се почастили кахвом и ракијом; јели би само укућани и онај ко се затече, али само ако је дошао с пута.“

– „Иза спровода, ако ће замезити, оду кући. (Ће је сиромаштина не – ко може спреми.)“

– После упока – кућама: „неки покојниковој, а неки својој“.

– „Пре јела, чим дођу са спровода, свака пере руке јер је земљу бацо“.

Миса

Прехришћанску даћу заменила је хришћанска миса. Миса је, у ствари, преузела даћу, дала јој свој смисао. Ипак, суштина је иста, састоји се у успостављању везе на релацији бивше – садашње – будуће.

Миса је црквени обред који се састоји од литургије речи и литургије еухаристије (хлеб и вино су христово тело). Реч миса је по тумачењу западне хришћанске цркве изведена из латинског миттере што значи слати, отпуштати јер су се обреди у старо доба завршавали речима: Ите, мисса есте, што се преводи: Идите, отпуст је/завршено је. (Лексикон иконографије литургије и симболике западног кршћанства, Загреб, 1985, 403-404.) Преведено на српски: И(ди)те, миса је(сте), тј. заједно смо, посредништво

је успостављено. Миса је у свом значењу израз јединства, спајања, духовног и материјалног али уједно и сећање, помен, размишљање, памћење неког ко нема „изглед присутних“. Миса изражава и стање (материјалне) напуштености али и успостављање везе: мисом се изгубљено призове и – партиципира. (И реч мито повезана је са миттере и значи спону, посредништво између две стране.)

Миса је у римокатоличкој популацији Мостара одржавана у различитим временским размацима од укопа:

– „Миса, мртвачка, сутра или прекосутра. Кад „народ из цркве“ дође покојниковој кући „части се кахвом и цигарама. (Онда се дигне и чисти, поприми све иза покојника: постељина...)“

– „Послије два, три дана буде миса“.

– „Четрдесет дана, пола године и на годину буду мисе – код Шојиновца, гдје је Бискупија – ту мисе. Није било цркве.“

– „Неко на шездесет дана, а неко само на годину – да мису.“

– „Није било никаквих обичаја послје смрти. Само би се на годишњицу плаћала једна миса која се говорила у цркви.“ (У склопу Фрањевачког самостана изграђеног у другој половини 19. века је и црква.) Значи, „пред годишњицу смрти родбина би платила једну жену да обавијести рођаке и пријатеље кад ће бити миса, кад треба отићи. Најави мису и позове да почасте. Послије те прве мисе позвани дођу и почасте се кавом, ракијом и цигарама/ кафа и неки сок, ракија. Буде мезе и – воћа. Тако само једанпут. Друге године, и наредних, даће мису ал неће звати.“

– Мису, „мореш и да не платиш, а мореш и више пута. Неки су мису плаћали једанпут мјесечно за своје покојнике. Свећеник је говорио за вријеме јутарње молитве у цркви.“

– „До прије двије, три године сваки мјесец објављује се смрт у цркви. А сад се објави само годишњица смрти у цркви.“

– У Мостару није био обичај као у околним селима међу римокатолицима да се за покојника дају 33 мисе, а новац прикупља од свих учесника покопа – оних који су остали на даћи: „Ко год једе даћу даје колико хоће једној особи која скупља паре и записује колико је ко дао.“ Паре се „не смједу ни за шта друго потрошити већ се само даду за мисе. Плате се одједанпут 33 мисе. Свећеници их говоре кад могу.“

Ако је у Мостару и било „33 мисе – Исусове године – обичај је да мисе плати онај чији је род мртвац. У граду се нису скупљале паре. Родбина одмах послје смрти плати и свећеници их говоре кад могу.“

Знаци жалости

– „Плакало се, кукало, гласно. Набрајања, нарицања није било.“

– „Давно је уведен обичај да жене за најближима облаче црнину. Чим јој издахне човјек/муж жена покрива главу црним куповним рупцем/крпом и облачи све црно – блузу и димије. Она вазда црно носи. Док год је жива не би скидала црнине са себе. Како старије, тако и младе које се нису удавале.“

– „Мушкарци нису ничим, од одјеће, одавали жалост. Тек од времена Аустроугарске појавиле су се црне траке.“

– Кад неко жали покојника каже се да се руши. „Руши се једну годину: Носи црнину, клони се веселја, не одлази на сијела. Цуре и момци не би годину дана ћосали. (Цуре не би с момцима ставале.) Ако момак од цуре захтијева да се уда удаће се али без буке.“

„Након покопа неког из куће с изузетком дјеце свадба се није одржавала ни за двије, три године. Толико је у старо доба, и почетком 20. вијека, трајала жалост. Стари вјечно носе црнину.“

„Млада невјеста без дице враћала се у кућу родитељску после смрти мужа једино на захтјев свог рода. Јер удајом она је одлазила у своју срећу остављала своје родитеље.“

„Удовац с дјецом није се женио сестром покојнице – држао је као своју сестру“.

Уклањање трагова болести/смрти

„Кад свијет престане да долази на саучешће просторија у којој је лежао покојник се очисти, обили/окречи“.

„Дан два након сахране кад се у кући све мало смири изриба се астал гдје је стојао сандук са покојником.“

„Душек на којем је лежао покојник опере се. Вуна се извади, опере и ишчешља. Опере се и навлака платнена – душеклук па се чиста вуна увуче у чист душеклук.“

„Ако је умро од кужне, опаке болести – шушице (туберкулоза) онда су се његове хаљине и постељина бацале.“

Посећивање и уређивање гроба

„Најближа родбина оде сутра, прексутра...“

„Често је мајка посјећивала гроб сина ил шћери. Ако је момак или цура три јабуке се натакну на криж кад год се дође на гробље. Тако „до прије 50 година“.

Гроб се уреди „на годишњицу смрти; у старо доба се садио на гробу русмарин.“

При свакој посети – „кад дођеш на гроб прекрсти се и помоли богу; чим дођеш на гробље и прекрстиш и молиш бога – Оченаш. И рекнеш му покој вјечни. Не виче се „слава Оцу, већ покој ти души твојој – за њену/његову душу. При том неко шкropи – прикрижи га донесе у боци воде и крштене соли и један комадић русмарина и пошкropи – преко гроба баца и виче“ као што је наведено или: „У име оца и сина и духа светoгa. Покој вјечни. И постави цвијеће, и упали свијећу.“

Обавезно се иде на гробље „на Све свете (1. новембар), на Душни дан – Мртви дан (2. новембар – старији је од Сви свети!); на један од тих дана се иде на гробље. (Само су женске ишле на Све свете...)“

„Пред те дане гробове чисте – сви гробови буду очишћени.“

„На Све свете се није радило, свијеће су се носиле на гробље. Убоду се у земљу, у гроб. Обавезно се на један од тих дана, Сви свети и Душни дан, пале свијеће и моли се бог ако хоћеш: Очиташ оченаш али умјесто Слава оцу говориш покој вјечни даруј му господине.“

„Тог дана – цвијеће и свијеће, пале, свим својим укупаним и пријатељима“ и „свећеник дође у заказано вријеме и одржи мису“.

Веровања о сахрањивању живих, вампирима/вукодлацима

Аустроугарска власт је забранила сахрањивање „прије истека 24 сата од смрти“. До тада се дешавало „да се и живи покопају“.

„Прије више од сто година, кад се сахрањивало одмах након смрти, без сандука, у оклопницама, док је најстарији брат Милкине мајке чуво обноћ винограде (био је пудар) близо гробља Смрћенака он ћује, неко виће, из гробља неко виће, виће“. Пошао је у правцу гласа и дошао до свежег гроба његове комшинице Јање – тог дана јој био на спроводу. „... нагео се: „Јање, Јање,. И ћује: „Мој Маркане, жива сам ти закопата,. Одмах је отишо до најближе куће и звао укућане да је откопају. Они му рекли: „Ићи, носио те белај. Бели си пијан,. Он је од њи узео лопату и сам је ископо и одвео кући, у Илиће. На

вратима куће, кад је зовнуо њеног човека и рекао „отвори, ево Јање, овај му је одговорио „какве Јање,. Тада је рекао Јањи да се јави. Она је рекла „живу сте ме закопали,. Послије тога двоје деце је још родила.“

Било је тога и код муслимана: „Кад би се из харема чуло да неко виће хоца би реко: „Он је опремљен, нек иђе; куд је пошо, нек иђе“.

За сахрањивање живих зна и Ана Шиљег: „Муслимани су сматрали да је добро дјело још топлог мртваца сахранити: „Пролазећи поред харема (једног од муслиманских гробаља) Ђуро Прце (по занимању зидар) чуо је плач из харема. Ушао је у харем и ишао у правцу оклен се плач чуо. Дошао је до свијежег гроба и ископо дијете свога газде. Дијете које је прије акшама умрло у гробу се освијестило, преспавало. Одneo га је кући и био богато награђен од газде. Купио је од тих пара кућу.“

„Причало се да се покојник може претворити у вукодлака, вампира“ (Нису их разликовали). „У њега се претвара гријешник који није извршавао вјерске обавезе. Зато га неће ни црна земља у себе, избацује га! Приче о вукодлацима причали су дјеци да се страше.“

Милка Ласта је од свекрве чула причу како се „за време Турске некакав мртац дизо, у Габели, и наносио штету људима. Зато су се људи из тог мјеста, скупили, свукли своју одјећу и обукли некакве хаљине, друге хаљине, и дочекали га крај његовог гроба кад се вратио из штете. Одма су га зболи трновим коцима да се све Габела тресла. Онда су хаљине са себе скинули и у ватру бацили.“

„Фратри су одвраћали народ од тих сујевјерица говорили су да се кршћена душа не може повампирити/ повукодлачити.“

Стари, архаични мостарски изрази о болести...

„Ископнио, исплио, пао на крач – мора га неко дворити.“

„Хасталенисо се, разболио се – кад клоне, запали се, има температуру“.

„Тешка хаста/болест“.

„Ја сам ти марод – ја сам ти болестан“.

„Скупила се ко клупко модрила“.

„И ја сам ти отишла у намастир“ (да тражи лека).

„Ко да се вратио с Калварије“.

„Умро је мој цвит; умро је мој соко“.

„Ту би мало починули“

Прастари словенски обичај заустављања спровода на путу ка коначном одредишту, овде се не може сматрати потврђеним. Ипак, на месту где је

данас базен, а пре тога је било Ново гробље, а још раније „једно до другог православно и католичко гробље, онда се на путу до тог гробља мртвац спуштао на један камен. Ту би мало починули, по ноћи починули, мало, на том камену... Носили на рукама. Ту – 1910. био криж – „споменик старом гробљу“ (?) које се доласком Аустроугарске користило као градско, чиновничко гробље. Уклоњено је крајем 50-их година 20. века. (Неки у то нису упућени: „Не, католици су се копали у Шојиновац.“

Ипак, о заустављању спровода „ради молитве“ сведочи Ратко Пејановић, генерални секретар „Српског просвјетног и културног друштва, Просвјета, у Мостару“ чија је супруга католикиња, Јања Пејановић, рођена Влашић, у Сивићима код Груда. Он је недавно био на католичком спроводу у Близанцима код Читлука и – „на путу до гробља, које је подалеко, застало се два пута. Али покојник није испуштан из руку, док се свештеник молио, и остали...“

Danka Visekruna

FUNERAL CUSTOMS AND BELIEFS OF CROATS IN MOSTAR

Summary

Customs and beliefs in the past of every nation (much more than today) were demonstrated in particular circumstances and even everyday life and work. Relations within and outside the community were arranged on material and spiritual levels according to the rules imposed by those customs. The folk philosophy and practice certainly changed – over time, with changes in class societies and with their development – yet without losing all of the original elements, pointing thus to the “beginnings“. Therefore, until the mid-20th century, when the “migration of villages to cities“ commenced, folk customs and beliefs saved civilization deposits, layers, interconnections only to retreat before the modernization and atheism. Until then, these influences were less strong and frequent. The official, state religion mostly tried to weed out the folk beliefs, named “superstition“, through disloyalty to the true religion – either Christianity or Islam.

The given customs and beliefs of the Mostar Roman Catholics, (declaring themselves as Croats), are “a product“ of the heritage, environment and foreign influence – the political-religious and economic changes, the development of the society. Under these influences, they lasted and changed.

“Frozen“ in time, i.e. observed until formalization of atheism in the Second Yugoslavia, the Mostar Roman Catholic funeral customs and beliefs approach, through their traditionalism (what was created by people, and kept lasting until the first years of the 20th century), the rural customs and beliefs of those belonging to the same religious denomination from the surroundings of the city and those of the Mostar Christians (Orthodox Serbs) and members of the Islamic community (declaring themselves as Muslims). Their common points include nursing, signs of death, forgiveness, (partly even) equipping of the deceased, wake, material solidarity with the poor belonging to the same religious denomination, the absence of women in funeral processions, funeral repast (like the Orthodox funeral meal) and others.

Весна Николов

ОБРОЧНИ КРСТОВИ У ОКОЛИНИ ДИМИТРОВГРАДА

На подручју општине Димитровград до сада је евидентиран велики број оброчних крстова, који сведоче о обичајима и веровању људи овог краја у минулим временима. Оброци воде порекло још из паганског периода, када су се на специјалним местима – оброчиштима приносиле жртве божанству. Из те паганске традиције, овај обред је наставио да живи и касније у виду тражења заштите од хришћанских светаца.

Оброчни крстови се најчешће постављају поред цркви, старих „црквешта“ или поред „миросаног“ дрвета. Најстарији оброчни крстови потичу из 18. века, али је највећи број подигнут у 19. веку. Свечи којима је посвећен највећи број оброка су св. Ђорђе, св. Димитрије, св. Пророк Илија, Пресвета Богородица, а такође је и велики број оброка посвећен св. Вазнесењу и св. Тројици.

Натпис на оброчним крстовима је на западној страни крста. Ту се налази уклесано име свеца, имена оних који подижу крст, година постављања крста, као и орнаментика.

Обред на овим крстовима се проводи у дану који је посвећен одређеном свецу или празнику. Потомак породице која је подигла крст износи „молитву“, специјално припремљено јело за ту прилику, и поставља „трпезу“ поред оброка. Обреду присуствују и други чланови те породице, а на неким оброцима „излази на крс“ цело село.

Кључне речи: *оброчни крстови, Димитровград, оброчишта, обредна молитва*

Евидентирање, обрада и презентовање оброчних крстова, као светих и културних места, има вишеструки значај у погледу проучавања духовног и културног блага овог краја.

Постојање великог броја оброчних крстова сведочи о врло развијеном духовном животу човека овог поднебља. Његова духовност и религиозност се испољава у његовој природној тежњи и веровању да ће он, његова породица и његова заједница бити заштићени под окриљем свеца, чувара и заштитника, од свих недаћа у животу. Његова захвалност се огледа у постављању оброка – завета између поштованог и обожаваног свеца, с једне стране, и њега, његове породице, фамилије или мање заједнице, с друге стране. Место завета је најсветије место, где се одређеног дана, који је посвећен том свецу или за време појединих празника, окупљају људи на обредној „молитви“, где се изражава захвалност као и нада за бољу будућност.

Своје порекло оброци воде још из паганских времена, када је приношење жртава био начин да се добије заштита божанских сила. Из те паганске традиције овај обред је наставио да живи и даље, овог пута у виду обожавања и тражења заштите од хришћанских светаца.

До сада је на подручју општине Димитровград евидентирано око 150 оброчних крстова, али је њихов број сигурно већи с обзиром да није истражена целокупна територија општине, односно један део Бурела и Дерекула није у потпуности истражен. Највећи број забележених крстова је у Високу (обронци Старе планине) и Забрђу, а нешто мањи број у долини Нишаве. У овим областима се у атару једног села може наћи у просеку пет до девет крстова, а село у којем је забележен највећи број оброчних крстова, укупно 14, је село Радејна.

Оно што се може уочити код оброка то је да су они распоређени тако да са свих страна окружују, односно „штите“ село. Нека правилна оријентација у односу на стране света није уочена.

Највећи број оброка налази се у близини села, у пољу или на мањим висовима, најчешће поред „миросаног“ (светог) дрвета вековне старости, у већини случајева то су храст или дивља крушка. На таквим местима су оброци посвећени св. Илији у Горњој Невљи, св. Петру у Влковији, св. Ђорђу у Височким Одоровцима, и многи други. Оброци се могу наћи и поред старих „црквишта“ као што су оброци посвећени св. Вазнесењу у Жељуши и Прачи, св. Ђорђу у Влковији, св. Онофрију у Гојин Долу, који се налази у апсиди старе порушене цркве, и на другим местима.

Оброчних крстова има и у близини цркви и савремених гробља, као што су оброци посвећени св. Јовану у Височким Одоровцима, св. Тројици у Лукавици или св. Вазнесењу у Градињу, који се налази у близини новообновљене цркве и старе некрополе из турског периода, као и у још неким селима.

Поред ових уобичајених места, оброци се могу наћи и на старим „градиштима“, као што је оброк посвећен св. Николи у Доњем Криводолу, који се налази на рановизантијском утврђењу, или оброк посвећен св. Илији у истом селу који се налази на праисторијској могили.

Време постављања ових оброка је различито. Међу најстаријим крстовима су они подигнути још крајем 18. века. Година на њима је уклесана старословенским словима, која се на појединим оброцима не могу у целости

прочитати. Такви су крстови оброци посвећени св. Николи из 1795. године (Гуленовци), св. Илији из 1797. године (Браћевци), св. Богородици из 17.. године (Височки Одоровци), св. Николи из 179. године (Брабевница) и св. Арханђелу из 1797. године (Горњи Криводол).

На већини крстова из 19. века, који су и најбројнији, уклесана је година, као на оброку посвећеном св. Ђорђу из 1818. године (Доња Невља), св. Петки из 1837. године (Драговита), Вазнесењу из 1850. године (Сливница), св. Петки из 1855. године (Бачево), Вазнесењу из 1864. године (Жељуша), св. Ђорђу из 1882. године (Верзар), св. Димитрију из 1889. (Димитровград), св. Апостолу Луки из 1889. године (Борово) и на многим другим. На једном броју крстова није уклесана година, а неки су и оштећени тако да недостаје део крста (на почетку базног крака) где се обично налази година.

Изузетно је мали број крстова подигнутих почетком 20. века, као што су оброк посвећен св. Онофрију из 1909. године (Гојин Дол), св. Богородици из 1937. године (Борово) и Вазнесењу из 1938. године (Прача).

На неким местима су оброци поломљени и нема им ни трага, па су мештани на њиховом месту подигнули сасвим нови крст. Такав је случај с оброком посвећеним св. Илији који је подигнут 1870. године (Боровско поље), али је поломљен и данас му нема ни трага, па су мештани 1997. године на истом месту подигнули нови крст посвећен Пророку.

Према до сада евидентираним оброцима најомиљенији светац међу овим становништвом, односно светац којем је подигнут и посвећен највећи број оброка је св. Ђорђе (22 оброка), а затим следе Вазнесење (15 оброка) и св. Богородица (13 оброка). Свеци којима је такође посвећен већи број оброка (од 6 до 12) су: св. Илија, св. Петка, св. Никола, св. Арханђел Михаило, св. Петар, св. Димитрије, св. Јован, као и оброци посвећени св. Тројици. Мањи број оброка посвећен је св. Павлу, св. Василију, св. Тирику и Ваведењу, а само по један оброк св. Јелисеју, св. Терапонту, св. Апостолу Луки, св. Оцу и св. Онофрију. Постоји само један заједнички оброк посвећен св. Апостолима Петру и Павлу.

Оброчни крстови се разликују по разноврсним облицима и орнаментици. Облици оброка су од сасвим једноставних крстова с правилним равним краковима и крстова с лучно повијеним краковима, до крстова облих ивица с краковима спојеним у облику венца. На већини крстова из 19. века се као украсни орнамент на бочним странама кракова и на горњој површини централног крака налазе, од три до пет, тзв. „јабука“, односно полулоптастих украса.

Оно што је заједничко за све оброке то је да је натпис, односно лице крста, увек на западној страни крста, где су уклесани име свеца којем је оброк посвећен, имена оних који подижу крст, као и главна орнаментика.

Главни орнамент на крсту налази се на централном делу и ту је најчешће уклесан крст у стилизованом орнаменту цвета или сунца, а најчешће се налази само крст једноставног облика. На богатије орнаментисаним оброцима, у централном делу се налази крст уписан у стилизованој посуди, одно-

сно пехару, или се појављује крст који на краковима завршава орнаментом у облику розета.

Оно што је карактеристично за већину крстова то су уклесани иницијали ИС ХС и НИ КА, који се налазе у горњем делу крста изнад централног орнаamenta, или лево и десно и горе и доле од централног орнаamenta. Поред ових уобичајених орнамената и иницијала, на крстовима се налази и уклесано име свеца или празника којем је оброк посвећен. Његово место је у већини случајева на централном делу крста (ако је крст без орнамената), или лево и десно од централног орнаamenta.

Имена оних који подижу крст налазе се на различитим местима. Могу да буду испод централног дела крста или на централном делу као и на базном краку крста.

Година подизања крста, ако је има, такође је уклесана на различитим местима. Може да буде на горњем делу базног крака, на централном делу или на доњем делу базног крака крста.

На источној страни, односно на наличју крста, на појединим примерцима има сасвим једноставних орнамената, најчешће у виду розета или крстова.

Ови начини орнаментисања су са малим варијацијама карактеристични за већину оброчних крстова. Оно што је необично то је појава неких представа које се појављују сасвим спорадично, као што је представа фигуре човека у подножју крста, посвећеном св. Петру у Влковији, као и представа коњаника с једне и св. Апостола Петра и Павла с друге стране, на оброку посвећеном св. Димитрију покрај Димитровграда.

Оно што је карактеристично за места на којим су постављани оброчни крстови, то је и постојање оброчног камења поређаног овално или у облику правоугаоника испред крста, односно с његове западне стране. Сваки од оброчних каменова припада одређеној породици, која за време празновања одређеног празника везаног за њиховог свеца, поставља „трпезу“ баш на том камену и то место се никад не мења, нити неко други из друге породице поставља „трпезу“ на том камену. У већини случајева син наслеђује оца у „давању молитве“, једино је на оброку посвећеном Вазнесењу у селу Радејна тај обичај наставила кћерка, која се бринула о оцу, и он је, без обзира на то што је имао синове, обичај пренео на кћерку.

За време празника када се „излази на крс“, члан породице која је поставила и одржава крст, а који је наследио тај обичај, припрема и „износи молитву“. Најпре се крст окити цвећем и запале се испред њега свеће за здравље и благостање, а затим се поставља „трпеза“. Основу ове трпезе чини „обредна молитва“ или „јанија“, припремљена од јагњећег меса, (уколико је посна слава припрема се посно јело) затим обредни колач, жито „пченица“ и вино. Свака породица за себе припрема колач, жито, вино и разна друга јела и све то поставља на свој оброчни камен и око њега. На почетку обреда, свештеник или члан породице која износи молитву, освећује „светом водом“ и босиљком постављене „трпезе“ и све присутне, „прекади“ тамјаном поста-

вљене трпезе, сече све постављене колаче, најпре колач оне породице која је крст поставила, а затим и све остале колаче. Обичај је да свако од присутних узме мало од „обредне молитве“, а затим свака породица са својим гостима приступа гозби око свог оброчног камена. На неким светковинама, као што је Ђурђевдан, цело село излази на крст и свака породица на „трпезу“ износи јагње. То је обичај и за неке друге празнике, као што је Спасовдан, Св. Тројица или Св. Петка.

Повод постављању и заветовању оброцима потиче из даље прошлости, али један од разлога постављања оброчних крстова, бар по причама чланова породица које сада посећују те оброке, а које су се преносиле генерацијама, је очување порода. У основи већине ових прича се помињу породице које нису успевале да сачувају своје потомке, а после постављања оброка и „изношења молитве“, молбе су им услишене и почела би да се рађају деца у тој породици или већ рођена да остају у животу.

Поред тога што се на крстовима „износила молитва“ и секао колач за поједине благодане, такође су се раније за време неких великих недаћа које су претиле селу, као што је суша, носиле „литије“ у којима је народ у поворци обилазио све оброчне крстове око села, молећи своје свеце за помоћ и заштиту. У основи и тај обичај има паганске корене.

Сви ови некада врло поштовани обичаји данас су се само делимично сачували у народу. На многим оброцима традиција излажења на оброчишта је прекинута, неки крстови су сасвим зарасли у коров и скоро уништени, чак се изгубило сећање којем су свецу били посвећени и којим породицама су припадали. Многе породице су остале без потомака, многи су далеко и не могу да одржавају своје светиње. У другој половини 20. века овај обичај је сасвим нестао, односно био је ако не забрањиван онда се није благонаклоно гледало на ту појаву од стране власти. Ако се негде и поштовао овај обичај, онда је то било на крстовима који су ближи или у самом селу, а посећивале су их скоро искључиво старе баке, којима тај обичај нико није могао да ускрати. Такав је пример оброчног крста посвећеног Вазнесењу, који се налазио у кругу касарне у Димитровграду, и који је једна старија жена, чијој породици је припадао крст, све до своје смрти деведесетих година, уз дозволу војних власти посећивала на Спасовдан.

До данашњег дана, када се пролази поред оброчних крстова, старији људи застану, прекрсте се и скидају капу, у знак великог поштовања које таква места имају.

Последњих година се на многим оброцима поново људи окупљају и покушавају да ову лепу традицију поново оживе. На многим оброчним крстовима је сада за време благодана много света, нарочито има младих и деце, који настављају традицију тамо где је пре много година била прекинута.

Скврнављење крстова оброка или сеча „миросаног дрвета“ је тежак преступ и човека који се дрзне да то учини очекује „проклетина“, која прати и њега и његову породицу, па чак и будуће нараштаје. Таквих је трагичних догађаја било, а народ их је везивао за скврнављење светих места.

Оброчни крстови поред своје примарне обредне функције, имају и значајну уметничку вредност изражену кроз мајсторску обраду камена, орнаментуку и вештину уклесивања слова. Ови, за нас данас анонимни, мајстори – клесари су у неким случајевима аутори правих уметничких дела, који су сав свој таленат и вештину оставили за сва времена уклесану у камену.

НАПОМЕНА: Казивања о обичајима везаним за оброчне крстове су прикупљена од мештана, најчешће оних коју су овај обичај упамтили као деца, као и њихових потомака који у данашње време покушавају да ове обичаје поново оживе.

Оброк посвећен св. Петки
(Бачево)

Оброк посвећен св. Илији
(Браћевици)

Оброк посвећен св. Димитрију
(Каменица)

Оброк посвећен св. Петру
(Влковија)

*Оброк посвећен св. Тарапonti
(Протопоинци)*

*Оброк посвећен св. Николи
(Брабевница)*

*Оброк посвећен св. Димитрију
(Протопоинци)*

*Оброк посвећен св. Ђорђу
(Височки Одоровци)*

Прослава Илиндана на Боровском пољу 2007.

Прослава Илиндана на Боровском пољу 2007.

КА НОВОМ МУЗЕЈУ

Кратко саопштење

УДК 069.02:39(497.11)''2010''(083.9)

069.02:316.7(497.11)''2010''(083.9)

ГЕМ 73/2009 (311–320)

ЦЕНТАР ЗА ПРОЈЕКТЕ И РАЗВОЈ У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ

Живети у процесу транзиције је незахвално. Бити професионално ангажован етнолог или антрополог у време транзиције је благодет. Управо у таквим културним и друштвеним условима отвара се широка мугућност пропасти, али и успешног деловања на обликовање новог. Из угла некога ко жи-ви транзицију, дакле период преласка из једног, рекли бисмо културног а не друштвеног, стања у друго, јамачно кључни појам за њено разумевање јесте онај који Годелије користи на самом почетку дефинисања транзиције – појам тешкоће. Употреба тог појма начелно денотира транзицију као „лоше“ стање и указује на комплекс друштвено и културно негативних појава. Негативност тих појава заправо лежи у њиховом интермедијарном карактеру, несталности и неизвесности, самим тим, попут иницијанта у обреду прелаза, поставља их у сферу опасног. Објективан став је готово у потпуности искључен јер у транзицији нема ни сталних културних маркера који би послужили за одмеравање било којих, па и позитивних карактеристика културе.

Српску транзициону музеологију и музеје, самим тим и Етнографски музеј, чин опште промене, промене ка нечему што би претпостављено требало да понуди нове вредности, углавном захваљујући неспремности за креирање нових идеја, декомпонује на саставне елементе који се промишљају искључиво као превазиђени, и промишљају се без идеје о континуитету и квалитету појединих добрих пракси из дуге историје појединих музеја. Тако се музеологија, и што је још битније, конкретна музејска пракса, нашла у ситуацији „ни овде ни тамо“, ситуацији у којој левитира између неких претходних вредности и немања довољно идеја за креирање нових вредности. На том месту домаћу музеологију сустичу поједини трендови светске музејске праксе, углавном оличени у УНЕСКО-вој Конвенцији о нематеријалном културном наслеђу. Сви ти светски трендови осетно доприносе дезоријента-

цији на домаћем транзиционом терену. У таквим условима настаје императив стварања и утемељења нових музеолошких маркера који би користили као метаослонци на бар неким од још увек непоплочаних путева ка неком модерном музеју.

Често коришћен метод успостављања нових вредности јесте и псеудотеоријско давање смерница деловања у музејима, смерница које могу да буду веома корисне, али често слабо кореспондирају с музејском реалношћу и, што је још опасније, с (транзиционом) културном реалношћу. Други начин, који сматрамо не само прихватљивијим, већ и развојно ефикаснијим, јесте спровођење конкретних пројеката који су засновани на теоријским ставовима и позитивном искуству. Сами пројекти садрже, мада не увек отворено експлицирана, конкретна теоријска схватања из музеологије, етнологије и антропологије, и конкретне активности чије претпостављене последице потом делују као перпетуивни агенси нових музејских збивања. Једна од кључних карактеристика пројеката треба да буде двострана оријентисаност – они су тотална комуникација окренута ка прошлости, унилинеарно хронолошки ка културном наслеђу, а уједно и ка будућности, ка савременим рецепијентима наслеђа. У том смислу пројекти, то јест њихова реализација, установљавају се као својеврсна вишедимензионална комуникациона чворишта у којима се сустичу наслеђена и савремена култура, претходни и садашњи човек, али и претходна и савремена знања и савремени музеолошки императиви.

У оквиру професионалне дискусије у Етнографском музеју у Београду, такви вишезначни пројекти би требало да буду координирани у оквиру Центра за пројекте и развој, нове специфичне организационе јединице Музеја.

Уважавајући чињеницу да су делатности *Етнографског музеја у Београду* (у даљем тексту ЕМ) у овом тренутку организоване кроз рад одељења, и с обзиром на то да је за трогодишњи план развоја у периоду 2009–2011. година предвиђено оснивање *Одељења за нематеријалну културну баштину*, као један од приоритета у процесу прикључивања глобалном процесу музеолошке модернизације биће и дугорочни задатак постављања стандарда теоријске и практиковане музеологије, те стратешког позиционирања како би ова институција посебно добила на свом регионалном и ширем значају. На основу тога подржана је одлука о оснивању *Центра за пројекте и развој* (у даљем тексту Центар), који ће у делокругу свог рада превасходно деловати путем пројектног приступа на основу ауторског и тимског рада запослених у Музеју – с вишим академским и стручним звањима – уз ангажовање, по потреби, сарадника изван институције. Сви краткорочни и дугорочно планирани пројекти *Центра* засновани су на чињеници да запослени у ЕМ обављају послове дефинисане *Законом о културним добрима*: делатност заштите културних добара, делатност музеја, делатност матичне установе (*Закон о културним добрима*, чл. 65, 69, „Сл. Гласник РС“, бр. 71/94), као и активностима у оквиру истраживачких и развојних делатности у области хуманистичких наука.

Мисија Центра подразумева постојани музејски и музеолошки рад кроз принципијелно дефинисање културе као тоталног система омогућава систем деловања на обликовању антрополошких, музеолошких и комуникационо-значањских модела у делокругу заштите и очувања културног наслеђа, што претпоставља реконтекстуализацију кроз интегративни приступ проучавању материјалног и нематеријалног културног наслеђа. *Центар* прати модерне трендове у општој музеологији и етнологској и антрополошкој музеологији и своје деловање обликује у два смера: ка смисленој и адаптивбилној имплементацији постојећих музеолошких знања и ка креирању нових модела и концепција које би служиле као базични теоријски ставови примењиви у Етнографском музеју.

Визија Центра је свеобухватна реконтекстуализација музејског и музеолошког рада у ЕМ, на основу које је могуће поставити нове стандарде, инкорпориране у глобално осавременењена достигнућа у делатности заштите културног наслеђа и инклузивне музеологије, те на основу тога позиционирање *Центра* у ЕМ – у дискурсу етнологске и антрополошке нарације – као кључне развојне музеолошке и херитолошке радне јединице.

Краткорочно и дугорочно дефинисање циљева *Центра* структурно је повезано с елементима у одрживом развоју ЕМ, међу којима треба најпре поменути развој различитих врста база података као неопходан предуслов музејске и музеолошке делатности – на основу којих је могуће конципирати виртуелни и *Сајбер музеј* у новом комуникационом простору Интернета. Потом, увођење нових изложбених концепата у функцији комплексних културних и едукативних пројеката, који циљним групама омогућавају вишедимензионалне и сазнајно-осећајне садржаје и претпоставке за њихово интерактивно укључивање, проширује друштвену улогу ЕМ као једног од агенаса у дефинисању културног окружења, док рад на инклузивном приступу и свеобухватној доступности музејских садржаја свим категоријама становништва – најпре особама са инвалидитетом и мањинским/дискриминисаним групама у друштву доприноси процесу демократизације.

Као свој примарни циљ у 2010. години *Центар* поставља установљавање постулата за формирање антрополошких и музеолошких модела деловања на заштити културног наслеђа, избегавајући досадашње махом фрагментарно схватање културе. Активности *Центра* засноване су на општим и специфичним антрополошким и музеолошким херитолошким теоријама и обухватаће у првом моменту два кључна пројекта који ће имати свој теоријско-методолошки резултат и конкретизовану демонстрацију таквих резултата како би с њима могла да се упозна шира стручна музејска и општа јавност и како би, самим тим, ти резултати били подвргнути адекватној вишеслојној евалуацији.

У првим годинама рада стратегија развоја *Центра* усмерена је ка редефинисању основних музеолошких појмова у Етнографском музеју из чега произилази потоње свеобухватно редефинисање укупне делатности Музеја на истраживању и заштити културног наслеђа. Стога, краткорочна стратегија *Центра* обухвата два примарна циља:

- Реконтекстуализација баштињене културе у смислу интеграције, односно структурно-значањског повезивања уобичајено разликованог материјалног и нематеријалног културног наслеђа, превазилажење артифицијелне дихотомије и установљавање схватања културе као тоталног структурираног система значења;
- Реконтекстуализација баштињене културе у смислу савременизације, односно комуникације (дијалога) традицијског са савременим, превазилажење артифицијелне културне историјске дистанце и форсирања идеалтипског схватања културе, односно наглашавање тезирања реалне културе.

ПРОЈЕКТИ ЦЕНТРА

Интегрални приступ култури – Формирање модела интегралног приступа култури у систему заштите културног наслеђа у Етнографском музеју у Београду

Општи контекст:

Усвајање Конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа у УНЕСКО покренуло је многобројне активности у тој сфери музејског деловања, али и многобројне дебате о концепту појма културе у УНЕСКО и у музеологији. Ако се УНЕСКО-у може приписати званична тежња ка дисеминацији радикално другачијег приступа култури, приступа који би формално требало да превазиђе материјалистичке концепције у музејима, с друге стране му се неформално, мада аналитичарски, може приписати културни партикуларизам кроз артифицијелно одвајање материјалног и нематеријалног. И док у музеолошким круговима, махом у земљама трећег света, Конвенција прима овације, потпуно неприметно пролази накнадно усвојена Јамато декларација о интегралном приступу очувању опипљивог и неопипљивог културног наслеђа. Генерално занемаривање наведене декларације, а посебно занемаривање схватања о структурној повезаности материјалних и нематеријалних културних елемената као последицу има изразиту дихотомизацију приступа култури у музејима, приступу који је често заснован на логичкој претпоставци или-или, имплицирајући висок ниво међусобне искључивости материјалног и нематеријалног културног наслеђа, па самим тим и његовом очувању у музејској парадигми. Резултанта таквих схватања и концепција у појединим музејима јесте секундарна дисеминација круцијалног музеолошког проблема – конструисање „музејске културе“, културе

која нема много додирних тачака, осим појавних лепота, с реалном културом која је предмет баштињења.

Велики број музеја у свету, посебно оних које можемо сврстати у категорију афирмисаних, у последњих неколико деценија, дакле много пре Конвенције о заштити нематеријалне културне баштине, у корпус својих активности укључио је систематско баштињење оних аспеката културе који се данас убрајају у неопипљиво културно наслеђе. То се пре свега односи на музеје етнографског или антрополошког типа. Концепт културе који се ту заступа, међутим, неретко се разликује од концепта за који пледира УНЕСКО и, што је веома битно, не имплицира артифицијелну дистинкцију на материјално и нематеријално у баштињеној култури, већ културу схвата као систем међусобно структурно повезаних значења без обзира на материјалност њихове појаве.

Специфични контекст:

Етнографски музеј у Београду се може окарактерисати као интермедијарни музеј када се говори о концепту културе и концепту њеног баштињења. Формално посматрано, Етнографски музеј је место интензивног баштињења материјалних сведочанстава културе, али, с друге стране, у њему је баштињење неопипљивог културног наслеђа од самог настанка конструисано у дискурсу етнографије народних обичаја, чији је резултат најчешће вербализован. Остаје отворено питање не само методолошке, већ и значењске одвојености или повезаности опипљивих и неопипљивих културних феномена. Прелиминарни преглед генералног приступа култури у Етнографском музеју указује на нужност темељне анализе и реевалуације укупног концепта баштињења како би се дао одговор на то питање, али и како би се уједно конструисао смер даљег процеса баштињења. Предистраживачко узорковање конкретних резултата баштињења културе у Етнографском музеју указује на артифицијелну одвојеност материјалног и нематеријалног, али и на структурну одвојеност материјалног и значењско-симболичког у култури, с опаском да се у последњој деценији такво стање делимично мења у позитивном смислу. Управо због наведене одвојености Етнографски музеј се и може сврстати у интермедијарне музеје. Предистраживачко узорковање такође показује и да постоје старији примери тежње ка музеолошком структурном повезивању материјалног и нематеријалног у баштињеној култури, али су такви приступи незнатни у односу на генералну усредсређеност на објекте материјалне културе и искључиво на њихове материјалне карактеристике, готово без икаквог упуштања у анализу значења. Такав приступ заправо говори о тежњи да се баштини предмет као материјални сведок постојања, али се не баштини сâм културни феномен и не баштини се значењско-структурна веза између објеката материјалне културе и културних образаца понашања и мишљења.

Општа намера пројекта:

Примарна намера пројекта јесте да установи методе и моделе за стварање услова за интегрални приступ култури, односно да створи концепт за баштињење културе као тоталног система неодвојивости материјалних и нематеријалних елемената. Основна теоријска претпоставка пројекта јесте да култура може бити схваћена као комплексна мрежа значења културних творевина, без обзира на постојање или одсуство материјалне еманације носилаца културних значења, која је створио човек. Култура се, дакле, не сагледава као израз човекове духовности кроз објекте материјалне културе, већ као тотални и јасно структурирани систем значења којима људи између себе комуницирају. Узимајући овакво схватање културе као аксиом, истраживање интегралног приступа културе у базичне теоријско-методолошке поставке рада Етнографског музеја уводи антрополошки приступ култури, приступ који треба сматрати императивом у савременој музеолошкој заштити културних добара. Намера пројекта је да генерално антропологизује сам процес баштињења, а не чак ни само да се задржи на антрополошком схватању културе, односно да покаже да ли процес баштињења може да се концептуализује као антрополошко истраживање, истраживање које потом у музеју има конкретан друштвено утилитаран израз.

Циљеви пројекта:

- Установљавање постојећег концепта културе у Етнографском музеју у Београду;
- Установљавање концепта и модела интегралног приступа култури у Етнографском музеју;
- Постављање концепта антрополошког баштињења културног наслеђа.

Активности:

- Истраживање досадашњег рада на баштињењу материјалног и неопипљивог културног наслеђа у Етнографском музеју и израда аналитичке рекапитулације с обзиром на етнологске и антрополошке концепције културе;
- Креирање теоријских модела заштите културног наслеђа који би најпре били вербализовани;
- Изложба *Пластичне деведесете*, која говори о пластици као инсигнији процеса транзиције у Србији, би путем експографске демонстрације концепта и модела реконцептуализације и интегралног приступа

култури показала утицај производа од пластичне масе на србијански културни простор у периоду деведесетих година двадесетог века – у условима међународне изолације – и двострано каналисану значењско-симболичку комуникацију с најширом друштвеном заједницом.

Резултати:

– Успостављени модели би требало да послуже као базични концепти у развоју опште делатности заштите културног наслеђа у Етнографском музеју;

– Осим тога, успостављени модел би могао да послужи и као основа начина на који Етнографски музеј комуницира с јавношћу, односно начина на који се презентује културно наслеђе.

– Резултати пројекта формирања концепта и модела интегралног приступа култури намењени су превасходно стручној јавности, а планирана изложбена активност представља својеврстан вид евалуације успешности успостављеног модела интегралног приступа култури.

Реконтекстуализација и осавремењавање музеолошког рада Етнографског музеја у Београду

Општи контекст:

Нова музеолошка парадигма – *нова музеологија* – покушава да раскине с два века традиције ексклузивности и елитизма музеолошког рада, и да се обрати свим сегментима друштва на основу интерактивног дијалога, укључујући социјално/културно искључене групе. У складу с таквим релацијама музеји су постали не само место чувања и, евентуално, стварања знања, већ пре свега редефинисања старих и креирања нових идентитета (регионалног, локалног, групног, индивидуалног). Уз чињеницу да музеолошки рад постаје интегрални део (и замајац) друштвене промене, фокус музеолошког рада померио се током тог периода ‘с парадигме збирке и кустоса на парадигму изложбеног медија’, излазећи истовремено из тесних оквира музејске збирке/зграде у шире друштвено окружење.

(према: Гавриловић Љ., *Култура у излогу: ка новој музеологији*)

Специфични контекст:

Током двадесетог века на територији данашње Србије sukcesивно су мењани државно-економски, друштвено-културни и, следствено томе, вредносни системи припадника најшире заједнице. Одроз наведених промена: из монархије у републику, капитализма у социјализам, агрикултурног у индустријско друштво; може се пратити кроз многоструке интер/интракултурне пресеке, који по дефиницији припадају научноистраживачком домену етнологије/антропологије. На другој страни, контекстуализацијом таквих процеса у музеолошки дискурс, уз уважавање чињенице о деценијском непостојању музеологије у Србији (као научне и изразито комуникационо-практиковане дисциплине) поглед се неминовно усмерава ка маргинализацији етнолошког/антрополошког дискурса у музејској и, општије, делатности заштите културног наслеђа. Одржавањем инертне и стандардизоване поделе делокруга музеализације културних сведочанстава – како материјалног тако и нематеријалног наслеђа – према којој се етнографски музеји и збирке баве првенствено традиционалном културом, из њиховог фокуса су искључена истраживања и тумачења културних каузалитета технолошке цивилизације која је обележила двадесети век, као и утицаја бројних друштвено-државних преврата, од којих је најважније полувековно социјалистичко наслеђе и њему припадајући вредносни системи. Надаље, том правцу посматрано, уколико се индустријализација и информатичка револуција посматрају као подлога за антрополошко-музеолошка проучавања значајних трансформација материјалног наслеђа, социјалистичко друштвено уређење је дубински изменило културни когнитивни систем – нематеријално наслеђе и однос према њему.

Општа намера пројекта:

Научно заснованим усложњавањем квалитета и обима информација о музеализованим културним добрима (на свим нивоима) у Етнографском музеју у Београду: а) музејским предметима; б) илустративном материјалу; в) архиви; г) библиотечким информацијама – књигама, часописима, и осталом; створити мултидисциплинарно апликабилну и константно ажурирану базу података, која омогућава значајнији утицај поменутог музеја и његово позиционирање – на основу интерактивно осмишљених комуникационих канала – у улогу агенса друштвено-културних промена. У оквирима на тај начин редефинисаног процеса музеализације: аквизиције, документовања, трезорирања и најшире схваћене репрезентације културног наслеђа, актуелизује се улога антрополошког/етнолошког дискурса у спознавању и утилизацији рецентне друштвено-културне стварности, посматране у функцији истовременог тумача, сукцесора, и „произвођача“ културног наслеђа.

Циљеви пројекта:

- Реконтекстуализација постојећег концепта музеолошког и музејског рада у ЕМ, уз уважавање технолошких и друштвено-културних промена насталих током двадесетог века, које су свеобухватно утицале на појавне и суштинске промене у традиционалном моделу културе
- Установљавање концепта и модела музеолошког рада у коме се посебна пажња посвећује урбаним културним обрасцима и њиховом осликавању у трансформацијама традиционалних заједница
- Антрополошки дискурс у процесу заштите и одржавања елемената културног наслеђа.

Активности

- Пробни модел реконтекстуализације документације на основу квалитативних промена у обради предмета из збирки: *Покућство, Сточарство, Саобраћај и транспорт добара*;
- Изложба *Преломне осамдесете: антропологизација етнологије у Србији* на којој би експографски – првенствено илустративним материјалом и изложеним деловима научних чланака који су променили парадигму етнологије као дисциплине – била остварена комуникација с циљним групама посетилаца: стручном, заинтересованом и општом јавношћу; и указано на садржинске промене које је донео структурализам и његови деривати у образовном и истраживачком домену етнологије;
- Радионице музејских стручњака са студентима етнологије/антропологије на тему актуелизације музеализованих предмета у функцији покретних културних добара;

Резултати:

- Реконтекстуализацијом музејског и музеолошког рада у ЕМ превазилази се током деценија утемељена поларизација у раду етнолога/антрополога запослених у академским/факултетским установама и институтима, према онима који своју делатност обављају у институцијама заштите културног наслеђа;
- Утемељивање нових модела претпоставља остваривање комуникационих циљева усмерених према спољашњим циљним групама и значајну промену у маркетиншком контексту рада у односима с јавношћу, у општем облику променом вредносних ставова у начину на који се презентује културно наслеђе;

- Реализација планираних изложбених подпројеката, произашлих из основног – у функцији експографске комуникације ЕМ – поставља основе за евалуацију успешности успостављеног модела реконтекстуализације и сукцесивно планирање даљих активности на одрживости позиционирања музеја.

Марко Стојановић
Милош Матић

ХРОНИКА

ВУКОВИ САБОРИ

Шта је ова књига објављена поводом 75-ог, Вуковог сабора? Монографија, приређена грађа, беседе са завршних свечаности Вуковог сабора, мишљења и коментари о Вуковом сабору и догађањима која прате саборске дане? Сходно томе је ли Феликс Пашић приређивач или аутор?

У позивници за данашње представљање књиге Феликса Пашића изменио сам одредницу с насловне странице књиге на којој пише: Приредио Феликс Пашић. Пошто сам прочитао целу књигу, ставио сам: аутор. Тако сам назначио и у позивници за данашњи сусрет.

Сад нешто о наслову? Вук је мењао многе адресе. Само у Бечу колико ли је имао станишта! Примао је пошту и у Београду и у Крагујевцу, на Цетињу, у Земуну. А куће своје за живота није имао. Ово је, најпре, прича о Вуковој кући у Тршићу, од којег, како је написао, „љепшега мјеста на свијету нема”. На ту адресу последњих 75 година стижу беседе, обраћања на отварањима Вукових сабора, утисци приликом посета Тршићу, Тршић постоји и издвојен је на особит начин као Вуково последње станиште. Ова књига јесте прича о Вуковој кући и народним саборима који се у Тршићу одржавају од 1933. године.

Пре неку годину величанствено је уређено и обележено место на којем је било огњиште Вукових предака у Дробњацима. Начињена је позорница на извору и данас живог Вуковог језика. Прошле године обновљена је и Вукова кућа у Тршићу и уређен околиш, па ова књига дође као писани споменик нашем одуживању Вуку и његовом делу. Она започиње описом места где је Вуков деда крај Жеравије подигао прву плетеру, оних десет плетера које су, потом, Турци палили, па све док није на крстом обележеном месту где је некада била Вукова родна кућа – 1933. изграђена ова садашња, с два одељења, у којима се чувају и неке ствари које су ископане када је кући ударан темељ.

Пашићева књига јесте монографија – хроника, која се завршава 2008. годином. У том последњем делу доминирају илустрације градилишта, тесарског алата, обнављања куће. Тако он на симболичан начин поентира своју књигу о континуитету нашег старања и одавања поште Вуку и његовом делу. Између почетка и краја, Пашић није одолео да помало драмски, без намећања закључака, покаже и осветли природу нашу која је знала и да заборавља, да прореди посете саборима, или да према политичким збивањима или због годишњица еуфорично направи од сабора митинге. Умео је да истакне и оне најлепше тежње са Вукових сабора којима је увеличано Вуково дело и издвојене његове трајне поруке и истине на које се и данас ослањамо, али и оно што спада у домен употребе и злоупотребе Вуковог дела ради политичких идеја, било да је реч о демократизацији културе, величању братства и јединства и самоуправљања, па богома и ради мобилисања националних снага често на неспретан, па и несрећан начин.

Имали смо на Одбору Вуковог сабора, Радош Љушић и ја, велику праву у вези с објављивањем свечаних беседа у једној књизи. Он је све беседе одреда означио безвредним и политизованим, да се можда само две могу издвојити, а ја сам се залагао за објављивање свих беседа, без коментара и оцена, само с ознаком функције беседника, јер су оне својеврстан не само културолошки одраз онога што се збивало са Србима у протекле три четвртине века. На крају, нашло се помирење. Љушић је прихватио да се све беседе објаве, али да их приредимо он и ја. Можда ће се то једнога дана и остварити.

Феликс Пашић је вероватно и због наше расправе прибегао ауторској књизи у којој веома вешто шета с читаоцем од сабора до сабора. Из већине беседа извучио је ударне поруке, неке је објавио у целини. Остварио је најбитније за овакву књигу. Истакао је суштину нашег односа према Вуковом делу у хроници сабора у којој беседе, ипак, заузимају централно место.

У беседама, најпре, одавана је пошта сени великана, беседе су биле предавања о Вуковом делу. Потом беседе и сабори постају смотре културних збивања која се тичу Вуковог завичаја, Јадра и Подриња. Из године у годину сабори све више постају смотре културних збивања свеукупне баштине српског народа. Беседе постају инвентивније, у њима се сугеришу стратегије развоја културе и образовања, мериторно се беседници упуштају у питања језика, његовог јединства, у питања одрживости једног језика, једног писма, о судбини ћирилице, о Вуковој реформи језика и писма. Тако се Оскар Давичо разрачунава са заговорницима славеносербског, „са славеносербштином”, Милорад Павић пак беседи о томе колико Вук дугује класицистима. У основи свих беседа константно је истицана жива веза народа и Вука, народа и наше интелигенције. Дељене су књиге (о томе и данас треба поразмислити); повезивање Вишњића с Вуком био је разлог да су од првог сабора присутни гуслари.

Посебну пошту Пашић одаје првом беседнику-предавачу Живораду Жики Поповићу, професору и председнику Шабачке народне књижнице и чита-

онице. У дане сабора беседе за памћење биле су подстицајне попут оне др Франка Волмана, проф. Масариковог универзитета, који је први наговестио оснивање трајне установе каква је Вукова задужбина, те Радивоја Врховца који је беседио у име Матице српске, Светислава Петровића који говори у име Српске књижевне задруге, академика Александра Белића и Милоша Московљевића који ће бити председник и секретар Вукове задужбине основане пре Другог светског рата. Да допуним ову књигу да је и Вукова задужбина настала директно уз Вуков сабор.

Беседило се и у неким годинама окупације, да додам доста храбро и смело, с обзиром на оно што се у околини Тршића догађало. Учитель, изасланик Милана Недића, у својој беседи 1942. године на особит начин призива Вука: „Сен великог Вука нека нама пружи путоказ ка искупљењу наших грехова и зидању срећније народне будућности на здравим основама српске душе.”

Ређају се беседници научници и професори: Радослав Алексић, Ђуро Гавела, Милија Станић, Митар Пешикан, Голуб Добрашиновић, Велибор Глигорић, Мирослав Пантић, Слободан Ж. Марковић, Павле Ивић, Војислав Ђурић, Павле Савић, Драгослав Јанковић ректор. Књижевници и уметници: Ђуза Радовић, Милан Ђоковић, Мирослав Чангаловић, Оскар Давичо, Матија Бећковић, Бошко Петровић, Михајло Митровић, Милорад Павић, Мирослав Беловић.

Већ педесетих година 20. века Вук у беседама доминира као вођа културне револуције. Дуг је пут до сазревања идеја о Вуковом сабору које је сажето изнео Гвозден Јованић, веома заслужан за уређење Тршића и оснивање Вукове задужбине. Тражено је да Вуков сабор постане „својеврсна и узорна светковина културе, ослобођена мистификација и романтичарских примеса, оригинална по идејама и ефикасна по остварењима”. То је тренутак превладавања фолклорног карактера сабора, појачаних тежњи да се покаже да не постоје непремостиве баријере између праве уметности и народа. Војислав Ђурић се у беседи 1970. године залаже да Сабор буде смотра најзначајнијих достигнућа у областима Вукове делатности. Једни су се залагали да Вукови сабори буду више научног карактера, попут песника Душана Матића, и резултат тога били су округли столови с научним обрадама тема, у Тршићу и Вуковој задужбини последњих десет година, Научни састанак слависта у Вукове дане. Други пак, попут Меше Селимовића, били су мишљења да Вукови сабори треба да остану демократска, народна институција, највиши степен демократизације у култури. И стално, посебно у тренуцима великих промена, изнова је покретано питање какав треба да буде Вуков сабор. И госпођа Дајана Ђедовић инсистира на иновацијама, па ова књига може бити и повод и подстицај за разговор о томе.

Беседници су, често, били и политичари, министри, председници највиших тела у Србији. Почело је с беседама Владе Зечевића и Митре Митровић, а онда је дошла 1964. година када је обележавана стогодишњица Вукове смрти. Феликс Пашић с правом издваја ту годину. Изградили студенти Вуков пут од Вукове куће до Троноше, позорницу, издавали први лист у

Тршићу (четири броја), сакупили прве књиге за Вукову спомен-библиотеку, 1964. године отворена је нова Вукова школа у Тршићу (узгред, идеја о томе покренута је још крајем 19. века што такође говори о нама). У свему томе значајан допринос био је проф. Миодрага Поповића који је радио с акцијашима, давао идеје и шта све не. Желели смо да нам се он обрати као беседник. Али, политички разлози учинили су да беседник буде Милорад Панић-Суреп. Професор Поповић је нас акцијаше једва смирио да не реагујемо.

Међутим, треба нешто рећи и о знатном уделу политичара када је реч о свечаним беседама на Вуковом сабору. Одлуке Одбора Сабора преиначаване су од горе, политичари су схватили значај који имају те беседе. Постале су питање престижа и трибина за идеолошко и политичко деловање. Беседили су од 1970: Дража Марковић, Родољуб Чолаковић, Владимир Стаменковић, Душан Чкречић, Милан Драговић, Добривоје Видић. Они говоре о Вуку као највећем револуционару у нашој култури, залажу се за демократизацију образовања и културе проширену у социјалистичком и самоуправном смислу (Видић, на пример). Њих занима етатистичко-бирокуратски сепаратизам, преко беседа шаљу се поруке политичким противницима.

И поред свега тога, и даље мислим да једног дана треба објавити све беседе. До неких се може доћи само посредно, преко одломака објављених у штампи. Оне јесу сведочанство о нама, често потресно. Године 1987. Иван Стамболић је спречен да стигне у Тршић. Његова беседа је његово последње обраћање народу. Пуна је далекосежних порука које су постале јасне тек када је протутњао рат деведесетих година 20. века. Стамболић истиче Вуково мерило да је корисно оно што користи народу, а не само појединцу „па ма ко тај био”. Упозорава на опасност од племенског затварања и надмене самодовољности погубне у тренутку када креће „споља наметнута издељеност јужнословенске браће”, да ничије заслуге не могу да оправдају самовољу. Следеће године академик Мирослав Пантић реагује у беседи на оно што се надвило над наш народ бригом због „наопаког вођења општих послова”. Александар Бакочевећ брине о расцепканости српског народа и залаже се за целину и културну и политичку, за кристализацију националне свести. Песник Ђоко Стојичић, који беседи у функцији директора Републичког завода за међународну техничку, културну и просветну сарадњу, у Вуковом делу налази снагу за опстанак. И Михајло Марковић говори с позиције политичког лидера. Он упозорава да је дошао тренутак када се решава судбина свих земаља у којима живи српски народ. Антоније Исаковић користи беседу да се, доста увијено, супротстави неким потезима актуелног председника Србије. Следе беседе Наде Поповић-Перишић, министра за културу, Добросава Бјелетића, Милована Бојића који тада (1999) још верује да је једно руско њет довољно да се разреши све српске муке. Сјо будет харашо! Он надахнуто, пропагандистички, куражи беседом народ, а беседу завршава преокретањем народне пословице: „Нека паметни не попуштају!” Следи беседа Чедомира Мирковића као савезног министра за међународну културну и научну сарадњу.

Од 2002. године мења се ситуација с беседама и беседницима. Први пут Одбор Сабора одлучује ко ће беседити. Нижу се: Михајло Пантић, књижевник, Милосав Тешић, песник, Радош Љушић, историчар, Видојко Јовић, дописни члан САНУ, беседом о Цвијићу, Вида Огњеновић, драмски писац, Миро Вуксановић, књижевник ...

Илустрације у Пашићевој књизи посебна су порука. Нижу се слике народа, масе, под кишобранима, када је пун театар, када је полупразан сабор. Пашић не жели у првом плану појединце, поготову не оне којима су припадали, па и данас припадају први редови. Неки су то замерили, ја не. И то је став аутора ове књиге, частан и поштен. Посебно поглавље ове књиге слови „Први редови”. У њему су само слике оних који су и дошли да се сликају, да покажу свима где им је место. Седео сам и ја у првом реду, када сам био беседник. Изузетак у овој књизи учињен је само у случају Иве Андрића и Десанке Максимовић. И у случају два глумца који су на сабору посвећеном Титу, говорили стихове Титу испеване: Воја Брајовић и Петар Божовић. То је мали Пашићев несташлук. И, да додам, постоји и слика Стефана Миленковића у Вуковој кући с виолином. Још је дете. И то је Пашићева порука, изречена на његов начин.

Књига *Вук, з. п. Тришић. Вукови сабори 1933–2008.* јесте монографија о најважнијој саборској, народној манифестацији српског народа која је издржала време, која се деценијама развијала и дограђивала, која је одиста огледало наше народне душе и наше судбине. У њој је, за нас, Феликс Пашић прочитао 75 сабора, подстакао нас на размишљања, разна, ненаметљиво, сликом, зумирањем, овлашним коментарима и цитатима који више говоре и од козе и од рога. Уз пут умео је да пружи податак о првим значкама с Вуковим ликом, о Ђачком сабору, о Библиотеци Вуков сабор, о листу *Вуков сабор* који је наследила *Задужбина* лист Вукове задужбине.

Пашић није ни имао намеру да све исприча. Ово није књига беседа. Све то може посебно да се уради и биће урађено, али ова књига остаје незаобилазан водич кроз Вукове саборе, водич кроз кодекс нашег понашања када је у питању великан Вук, утемељивач основа националне културе (језика, стила, низа научних дисциплина).

Феликс Пашић нас није штедео за наше добро. Показало се да живнемо када су годишњице, да буде да се средства преливају, па дође време да не можемо после 45 година да окончамо рад на *Сабраним делима Вука Стеф. Караџића*, да западамо у интервале заборава, да у нама нема још снаге да истрајемо на културном традицијском континуитету, да не схватамо у потпуности колико баш ти континуитети одржавају велике народе кроз векове.

Миодраг Матицки

ЕТНОГРАФСКИ МАТЕРИЈАЛ ПОРЕКЛОМ ИЗ СРБИЈЕ У СЛОВЕНСКОМ ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У ЉУБЉАНИ

У Словенском етнографском музеју, у Љубљани, постоји збирка етнографских предмета пореклом из Србије од којих највећи број потиче из времена кад је др Сима Тројановић био управник Етнографског музеја у Београду. Наиме, пре него што је постао управник Музеја, Сима Тројановић је у оквиру својих специјалистичких студија из музеологије, похађао и предавања из физичке антропологије, која је похађао и Нико Жупанич. То је био разлог што је др Нико Жупанич један период свог живота и рада провео у Етнографском музеју у Београду. (Бижић-Омчикус, 2003) Верујући у потребу укључивања (физичке) антропологије у рад Етнографског музеја, Сима Тројановић је омогућио свом колеги да оснује ову научну област у Музеју. Решењем Министарства Просвете од 30. јула 1913. године, Нико Жупанич је постављен за кустоса Етнографског музеја с нарочитим задатком да се посвети, „у првом реду мерењу живог и мртвог материјала ранијих и данашњих становника Српске државе и оних области у којима наш народ живи“.¹

Нико Жупанич је радио као кустос у антрополошко-палеонтолошком одељењу Етнографског музеја у Београду од 1914. до 1920. године. Тада се преселио у Љубљану да би успоставио антрополошке критеријуме за деловање Етнографског института који је основан 1921. године у Љубљани. Након оснивања Словенског етнографског музеја (СЕМ), постављен је за његовог првог управника. Одлазећи из Београда, понео је предмете које је куповао у Србији, а највише у Шапцу (родно место Симе Тројановића). Понео је и негативе снимака на стаклу са својих путовања по Србији који се од тог времена налазе у Документацији Словенског етнографског музеја.

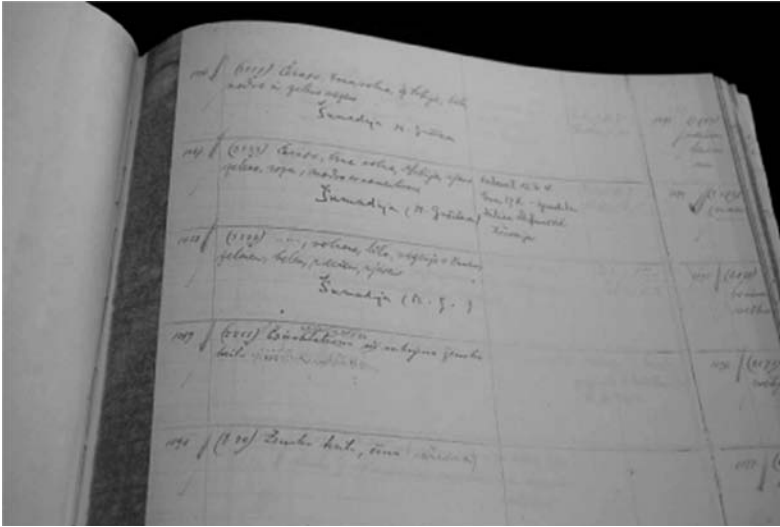
---

¹ Архив Народног музеја, бр. 233.

Осим предмета набављених посредством др Ника Жупанича, у СЕМ-у се налази и збирка керамике из Пирота коју је СЕМ откупио на Љубљанском сајму 1932. године, као и предмети које су колекционари продавали овом Музеју.

СЕМ поседује укупно 185 предмета пореклом из Србије. Делови народних ношњи и накита из Шумадије и Шапца, из околине Пећи и из Грачанице смештени су заједно с ношњама из Босне, Хрватске (Далмација, Барања, Славонија) и Македоније у Збирку јужнословенских народа.

У целокупном СЕМ-у, па и делу у којем су ови предмети, предузете су знатне мере превентивне заштите; предмети су смештени у металним орманима заштићени од провале, штетних испарења, влаге, пожара. У подземним просторијама, у којим је смештен комплетан музејски депо одржава се температура ваздуха од 19°C и влажност од 45-55%. Међутим, приликом селидбе збирки из Шкофје Локе, где су се до недавно налазили, отпали су сви бројеви с предмета, тако да се не зна који предмет одговара броју предмета из документације Музеја. После идентификације и поновне обраде предме-

та, били би неопходни и извесни конзерваторски радови, пре свега чишћење. Сви други предмети (керамика, делови покућства, преслице, ускршња јаја) смештени су заједно с предметима из Словеније, имају инвентарне бројеве и музеолошки су обрађени. У књизи улаза музејских предмета 1965–1976. године под бр. 28. и под датумом 18. август 1968. године уписано је да је Драгутин М. Ђорђевић, свештеник из Лесковца, продао Музеју седам маски „Коруба“, четири маске „Лејка“ и шест сабљи с корицама. Тих седамнаест предмета никада није инвентарисано, познато је где се налазе, али у време мог боравка у СЕМ-у приступ је био немогућ (због поплаве у суседству све збирке покућства и керамике биле су превентивно пресељене).

Уз попис предмета и фотографија депоа с предметима из Србије, љубазношћу кустоса и директорке СЕМ-а скениране су и нарезане на CD све фотографије које је снимио Нико Жупанич.²

Етнографски материјал пореклом из Србије у власништву Словенског етнографског музеја у Љубљани прегледан је и документован у оквиру ауторског пројекта „У потрази за расутиим српским етнографским благом/ Српска етнографска добра у расејању“ октобра 2008. године, захваљујући разумевању и материјалној подршци Министарства за дијаспору Републике Србије.

Литература

1. Bižić-Omčikus, V., (2003): Niko Županič u Etnografskom muzeju u Beogradu, Etnolog 13/2003, Ljubljana.

Весна Бижић-Омчикус

---

²Комплетан списак свих предмета, фотографије депоа и CD с фотографијама које је снимио Н. Жупанич налазе се у Одељењу за документацију Етнографског музеја у Београду.

**5TH InASEA CONFERENCE “MIGRATIONS IN,
FROM, AND TO SOUTHEASTERN EUROPE:
SOCIAL CHANGES, INTERCULTURAL COMMUNICATION,
TRANSNATIONAL TIES”,
ANKARA, TURKEY, 21-24 MAY 2009**

У Анкари, у Турској од 21. до 24. маја 2009. године одржана је пета међународна конференција удружења антрополога за југоисточну Европу. Конференција је била посвећена теми „Миграције у, из, и у југоисточној Европи: социјалне промене, интеркултурна комуникација, транснационалне везе“. Покровитељи конференције били су Фонд за промоцију турског премијера, Хачетепе Универзитет у Анкари, Венер-Грин фондација за антрополошка истраживања (Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research), Немачка фондација за истраживање (Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), Универзитетска агенција за франкофонију (Agence Universitaire de la Francophonie).

Пета конференција InASEA одржана је у простору Хачетепе Универзитета (Hacettepe University), у салама за конференције са савременом техничком опремом за визуелне презентације тако да су излагања била усмерена и на визуелно представљање проблематике. Потешкоћу и проблем на овако комплексним и великим конференцијама представља веома густ програм тако да се није могло у исто време присуствовати на више сесија и панел-дискусија. Стога су учесници само делимично могли добити представу о расправама које су се водиле на панелима јер су често били у немогућности да испрате дискусије које су следиле након излагања.

После пленарне седнице на отварању конференције и излагања проф. др Леа Лукасена (Lucassen, Leo), проф. др Јасне Чапо Жмегач, проф. др Абадан Унат Нермина (Prof. PhD. Abadan Unat, Nermin), рад се одвијао у осам сесија с панелима. Током тродневног рада саопштено је око 110 реферата.

Политичке, културне, економске, верске, еколошке, демографске, медицинске и војне кризе изгледа да све више дефинишу начин живота у 21. веку. Покретљивост становништва како у прошлости тако и данас у новом комплекснијем дискурсу заокупљају пажњу антрополога, историчара, социолога јер се и они сами у улози истраживача суочавају с различитим кризним моментима и мобилности становништва у њиховим срединама.

У фокусу су биле теме посвећене миграцијама у следећем дискурсу: *Историјски аспект емиграције и сезонске миграције у југоисточној Европи у модерном добу; Род и миграције; Миграције и интеркултурално комуницирање; Медији, нове технологије и (Пост) модерни досељеници; Досељеничка искустава и реакције на (културна, економска и социјална) укључивања и искључивања; Успостављање новог дома: „адаптација“ и „традиција“ између могућности и ограничења; Перцепција и представљање балканских миграната на Западу; Дијаспоре, национализам и политичка мобилизација миграната; Транснационалне (културне, друштвене, економске и политичке) везе у прошлости и садашњости; Повратак миграната као културни иноватори или осавремењивачи прилика? Социјалне и културне димензије домаћих миграција; Присилне миграције и културне димензије; Режији и политичке емиграције и имиграције у југоисточној Европи; „Нови“ имигранати у југоисточној Европи (дипломате, менаџери, саветници, академици, пензионери, избеглице Трећег света, итд); Миграције као процес: доношење одлука, породичне стратегије, планови за будућност; „Недозвољене“ или миграције без докумената; Миграције и индивидуално, колективно и културно сећање миграната; Концепти, методологије и контроверзе актуелних истраживања миграција.*

Учесници из Србије су били: др Весна Вучинић-Нешковић, ванредни професор и доц. др Илдико Ердеи, Катедра за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, мр Александар Р. Милетић, мр Весна Ђикановић и мр Ивана Добривојевић са Института за савремену историју Србије, Београд; др Весна Марјановић из Етнографског музеја у Београду.

У приказу ћу само у основним назнакама представити етнолошко-антрополошке теме о миграцијама чији су излагачи биле И. Ердеи, В. Вучинић-Нешковић и В. Марјановић.

Илдико Ердеи у њеном излагању *‘Should They Stay or Should They Go’ – Migration, Social Imagination and Family Strategies in Contemporary Serbia*, разматра проблем како савремене породице које припадају средњој класи дају подршку, планирају и помажу својој деци да организују боравак, често трајни у иностранству, а све у циљу да млади остваре боље услове живота и како све ово постаје део породичне стратегије (углавном средње класе) ради остварења замисли о бољем животу, и стварања бољих услова за следећу генерацију у процесу социјалне и културне трансформације постсоцијалистичке Србије.

Весна Вучинић-Нешковић се у њеном излагању *Repatriate Entrepreneurship in Serbia: A Study on the Business Culture of Hausmajstor* бави про-

блематиком развоја „хаузмајстора“, тј. „домара“ – мале фирме за одржавање некретнина, чији је оснивач српски повратник из Аустрије, 2004. године. Усредсређено на постојеће организационе и пословне односе дате културе, излагање доноси опис и анализу интеркултуралног искуства „хаузмајстора“ који су у сопственој култури фокусирани на три главна питања: (1) реакцији на запослење у фирми у којој су постављене идеје и вредности изграђене на искуству стеченом на раду у иностранству, (2) перцепцији првих контаката и успостављању односа стечених на Западу, и (3) реакцији на могућност да аустријске фирме постану најпре као потенцијални, а касније као стварни партнер.

Весна Марјановић је у свом излагању *Croats In Middle Banat – One Example of Keeping Live Memory of Homeland for over two Centuries* расправљала о посебној групи Хрвата кајкаваца који су се населили у средњи Банат почетком 19. века и њиховом механизму очувања и креирања сећања на стари завичај, Туропоље, преко два века.

У целини, из приложених тема и програма конференције уочава се веома сложена проблематика која спаја историјске, антрополошке, социолошке, политичке, економске и културолошке анализе феномена миграција. Међутим, показало се да већину стручњака који се баве овим проблемима у друштву на ширем и локалном плану, углавном заокупљају савремени процеси миграција, узроци, преносиви обрасци и интеграције миграната у нове културне моделе земаља у које долазе. Осим тога у жижи расправе били су и повратници који се враћају у завичај с амбивалентним односом према сопственој култури настојећи да евидентну крутност друштва покрену и пробуде према обрасцу западних модела.

Програм конференције:

5th InASEA Conference, Ankara, 2009

SESSION AND PANEL GRID

PROGRAMM

FRIDAY, MAY 22

Plenary Session

Room Main Hall

Speakers

Prof. PhD. Lucassen, Leo

Prof. PhD. Čapo Žmegač, Jasna

Prof. PhD. Abadan Unat, Nermin

SESSION 1

1.1 Migration in Europeanist Research I

Room Main Hall

Chair Prof. PhD. Karl Kaser

Chair of the Centre for Southeastern European History/University of Graz

Speakers

- Elchinova, Magdalena, New Bulgarian University, Sofia
Building A Community in Immigration: Inner Stratification, Social Mobility and Adaptation (The Case of the Bulgarians in Chicago)
- Anton, Lorena, Department of Social Anthropology, University of Bordeaux, France
Letting Home the Past? Migration and Reproductive Health Practices in France- The Case of Romanian Immigrants
- Heintz, Monika, University of Paris, France, *Temporary Migration as a Mass Phenomenon: the Case of Moldova*
- Rodica, Zane, University of Bucharest, Romania, *Migration, Traditional Culture and Construction of Identities in a Romanian Village*

1.2 Return Migrants and Cultural Changes

Room Small Hall

Chair Assist. Prof. PhD. Evgenia Krasteva-Blagoeva, New Bulgarian University, Sofia

Speakers

- Le Normand, Brigitte, 12 5th InASEA CONFERENCE, Max Weber Programme, European University Institute, Italy, *Labor Migrants and the Development of Consumer Culture in Yugoslavia, 1965-1980*
- Nagy, Raluca, Centre de Recherche en Ethnologie Européenne (CREE), Université Libre de Bruxelles, Belgium, *Return Migrants as Cultural Brokers for Rural Tourism in Maramures, Romania*

1.3 Immigrants between Inclusion and Exclusion

Room Round Hall

Chair Paul Hockenos, Journal Internationale Politik, Berlin, Germany

Speakers

- Verenis, James, Cultural Anthropology, State University of New York, Binghamton, USA, *The Global Countrysides of Greece: new immigrants and 'neo-rural' agro-pastoral endeavors in the conceptualization of contemporary Greek citizenship*
- Michail, Domna, Social Anthropology Scholl of Education, University of Western Macedonia, Greece, *Capital and Non-Capital Investments as Strategies for Inclusion: The Albanian Immigrants in Greece*
- Pamporov, Alexey, Institute of Sociology at BAS/ Open Society-Sofia, Bulgaria

Social Distances and Stereotypes Towards the Immigrants in Bulgaria.

- Thoma, Dimitra, Research Centre for Greek Society of the Academy of Athens, Greece, *Understanding Migrants' Experiences of Social Exclusion and Inclusion: The Case of Bulgarian Immigrants in Greece*

1.4 Muslim Migrations from the Balkans

Room Green Hall

Chair Prof. PhD. Nuran Ozyer, Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of German Language and Literature

Speakers

- Svoboda, Michal, Faculty of Social Science of Free University Amsterdam (The Netherlands), *“The Great Trip”: The Migration of Turkish inhabitants of Bulgaria to Turkey in 1989 in the Perspective of Life History*
- Immig, Nikol, Free University of Berlin, Germany, *Forced Migrations of Muslims in South-Eastern Europe in Comparative Perspective: The Muslim Communities in Thessaly after 1878*
- Karadzovski, Vladimir, Old-Slavic Culture Institute-Prilep, *Socio–Political, Religious and Economical Reasons for Macedonians’ Movements to Turkey*
- Cesur Kilicaslan, Seher & Terzioğlu, R. Günsel, Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Family and Consumer Sciences, Hacettepe University, Ankara, Turkey *A Collective View to the Families that have Immigrated from Bulgaria to Turkey Since 1878 migration to, from, and in southeastern Europe: Intercultural communication, social change and transnational ties*

1.5 The Creation of Diasporas

Room Red Hall

Chair Prof. PhD. Ulf Brunnbauer, Chair of Southeastern and Eastern European History, University of Regensburg

Speakers

- Papakyriacou, Marios, Free University of Berlin, *Religious beliefs and political loyalties of migrants: defining the Greeks in Egypt (late 19th-early 20th centuries)*
- Tokić, Mate Nikola, Jean Monnet Fellow, Robert Schuman Centre for Advanced Studies European University Institute, *Croatian Separatist Political Violence in the Federal Republic of Germany, 1965-1980*
- Winterhagen, Jenni, Bremen International Graduate School of Social Sciences, Bremen University, *Hometown Imotski – Croatian Migrant Workers in Germany and Their Transnational Engagement*

SESSION 2

2.1 Migration in Europeanist Research II

Room Main Hall

Chair Prof. PhD. Christian Giordano; Ethnological Seminar, University of Fribourg

Speakers

- Barrera, Andreas, Universidad Complutense de Madrid, Spain, *Language Diversity in Europe: Ideologies, Politics, Policies. A Comparative and Interdisciplinary Approach*
- Fedyuk, Olena, Central European University, Hungary, *Circular Migration of Two Generations: Ukrainian Labor Migration to Italy*
- Nikocecic, Lidija, Ethnographic Museum of Istria, Croatia, *Between Forced and Voluntary Emigration: Istrian Diaspora, its Identity and the Idea of Heritage.*
- Triantafylla, Kourtoumi, Research Institute: Senior Archivist – General State Archives of Greece, Hellenic Open University, *“Southeastern Europe and Migration Digital Library: Socio-cultural dimensions of gender in a case study”*

2.2 Return Migration

Room Small Hall

Chair PhD. Vesna Vučinić-Nešković, Department of Ethnology and Anthropology, University of Belgrade

Speakers

- Oroz, Tomislav, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Zadar, Hrvatska, *Motives for “Coming Back” – Generation Difference in Transnational Practices*
- Ozmen, Abdurrahim, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Diyarbakır, Türkiye, *To Find Himself Out-of-reach” and Return to “Home”: A section of Syrian Migration*

2.3 Integration of “Co-National” Migrants

Room Round Hall

Chair PhD. Damiana Gabriela Otoi, Institute of Political Studies, University of Bucharest

Speakers

- Krasteva-Blagoeva, Evgenia, Anthropology Department of the New Bulgarian University, *Food And Migration: The Case of Bulgarians in Munich*
- Vukov, Nikolai, Institut de Folklore Académie Bulgare des Sciences, *Intégration de la communauté après mouvements de la population. Adaptation culturelle et construction identitaire parmi des migrants Thraces en Bulgarie*
- Yılmaz, Bediz, Department of Public Administration, University of Mersin, Mersin, Turkey, *Demirtaş Revisited: The Evolution of Mersin’s Oldest Migrant Neighborhood in the Last 10 Years*

2.4 Impact on the Family

Room Green Hall

Chair PhD. Pichler, Robert

Department of South Eastern European History University of Graz

Speakers

- Smith, Erin, Université Paris X Nanterre, France, *Remittances as an indicator of the transforming of rural Albanian family power hierarchies – abroad and at home*
- Susnjara, Snježana, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina, *Migrant’s Children Experiences*
- Milošeska, Eli, Institute for Old Slavonic Studies, Prilep, *Macedonia Gender and migration. Macedonia as a case-study*
- Depeli Gulsum, Faculty of Communication, Hacettepe University, Ankara, Turkey *Migrant memories: How to marry abroad? migration to, from, and in southeastern Europe: Intercultural communication, social changes and transnational ties*

2.5 Regimes of E- and Immigration

Room Red Hall

Chair Prof. PhD. Asker Kartarı, Hacettepe University, Dean of Faculty of Communication

Speakers

- Mayer, Stefanie, LBI for European History and Public Spheres and the Demokratienzentrum in Vienna, *Discourses on Migration Policy in Austria: From the 'Rotation system' to the EU-Enlargement*
- Djikanovic, Vesna, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, Serbia, *Some Basic Facts of Yugoslav Emigration and Immigration Policy of Yugoslav State in Interwar Period (1919–1941)*.
- Miletić, Aleksandar, Institute for Recent History of Serbia, *(Extra-) Institutional Practices, Restrictions and Corruption Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (1918–28)*
- Okyayuz, Mehmet, Dept of Political Science and Public Administration Middle East Technical University, Ankara, Turkey, *Migration Policies in the European Union: Recent Developments and its Impacts on Society and Politics*

SESSION 3

3.1 Minorities and Migration

Room Small Hall

Chair Ass. Prof. Elchinova Magdalena, New Bulgarian University, Sofia

Speakers

- Pandelejmoni, Enriketa, University of Tirana, *We the Slavs of Albania! The story of migration of Serbians and Montenegrins in Albania*
- Sepetcioğlu, Tuncay Ercan, Adanan Menderes University, Turkey, *In the Beginning of the 20th Century Greek Migration from an Anatolian Town, Alacam to America*
- Rausch, Christian, Philipps-Universität Marburg, Marburg, Germany, *"Making a new home" – in the country of origin. Emigration's backlash on Transilvania*

3.2 Migrants and Education

Room Green Hall

Chair PhD. Michal Svoboda, Ethnology, University of West Bohemia (UWB), Pilsen, Czech Republic

Speakers

- Erdei, Ildiko, Department of Ethnology and Anthropology, School of Philosophy, Belgrade University, Serbia, *'Should They Stay or Should They Go' - Migration, Social Imagination and Family Strategies in Contemporary Serbia*
- Popova, Natalia & Panzica, Francesco & Bardak, Ummuhan & Alquezar, Jesus European Training Foundation (ETF),
- Kijewska, Anna, Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Lodz, Poland, *From Poland to Bulgaria – the case of Polish officers' migration in the 19th century*

3.3 Attitudes towards Refugees

Room Red Hall

Chair PhD. Tokić Mate Nikola, Jean Monnet Fellow, Robert Schuman Centre for Advanced Studies European University Institute

Speakers

- Petrova, Maria Vasileva, Sofia University, Bulgaria, *Adaptation of Refugees to Bulgarian Social and Economic Reality and Adatation of Bulgarian Society to Refugee Issues*
- Eglezou, Georgia, Bournemouth University, UK, *Refugees in Greece: The Attitude of the Press Towards Their Arrival*
- Ristovska-Josifovska, Biljana, Institute of National History (Macedonia), *Migrants about Themselves in History and Today*

3.4 Migrant Identities

Room Red Hall

Chair Ass. Prof. Sibel Ozbudun, Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Anthropology

Speakers

- Nazarska, Georgeta (State University of Library Studies and IT, Sofia; Bulgaria)
Gender, migration and intercultural communication: the experience of a bulgarian woman intellectual in the United States (mid 1920s–1930s)
- Gergova, Lina, Institute of Folklore-Bulgarian Academy of Sciences, *Bulgaria Ethnic Stereotypes and National and Civic Identity of the Emigrants.*
- Hristov, Petko, Ethnographic Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences
Labour Migrations and the Construction of (new) Transborder Identities
- Otoiu, Damiana, Université de Bucarest Faculté des Sciences Politiques, Ils doivent connaître leurs racines. *Le tourisme généalogique à Bucarest (Roumanie) migration in, from, and to Southeastern Europe: Social changes Intercultural Communication and transnational ties*

Main Hall

Concert of Hacettepe University, Ankara, State Conservatory

SATURDAY, MAY 23

SESSION 4

4.1 Illegal Migration in Southeastern Europe I

Room Main Hall

Chair Ass. Prof. Mete Yıldız, Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Sciences and Public Administration

Speakers

- Lauth Bacas, Jutta, Academy of Athens, Greece, *Managing Irregular Migration by Sea in Greece.*
- Hess, Sabine, Institute for Folklore Studies / European Ethnology, Ludwig Maximilians University Munich, *Politics of Illegal Migration. An Ethnographic Research on Policies and Practices of the Budapest Process*

4.2 The Role of Remittances

Room Small Hall

Chair Prof. PhD. Burcin Erol, Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of English Language & Literature

Speakers

- Erdemir, Aykan, Middle East Technical University, Department of Sociology, Ankara

“Remittance Man” as Homo Economicus? The Anthropology of Immigrant “Altruism”

- Hockenos, Paul, Journal Internationale Politik, Berlin, Germany

Cutting the Lifeline: Migration, Remittances, and Return in Rural Kosovo

- Hoti, Avdullah, Faculty of Economy University of Prishtina, Kosova

Emigration and remittances in Kosova: Determinants and economic implications

4.3 Female Migrant Experiences

Room Round Hall

Chair PhD. Emek Caylı Rahte, Hacettepe University, Faculty of Communication, Department of Communication Sciences

Speakers

- Bunjevac, Lana, Central European University, Budapest, Hungary, The Feminization of Poverty
- Onica, Cristina, Central European University, Budapest, Hungary, Women’s Migration From Post-Soviet Moldova: Performing Transnational Motherhood
- Vianello, Francesca Alice, Department of Sociology, University of Padua, Italy

Breadwinner Mothers and Rebel Women: Ukrainian Female Migration to Italy

4.4 Domestic Migration and Social Structure

Room Green Hall

Chair Prof. PhD. Demet Ulusoy, Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Sociology

Speakers

- Ivanova, Miglena, Institute of Folklore at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
Settling in the Valley of the Slow Death
- Mod, Laszlo, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Szeged, Hungary, Urban Newcomers in Hungarian Villages
- Hysa, Armanda, Institute of Cultural Anthropology and Study of Arts, Center of Albanological Studies, Tirana, Albania, On migration and its impact in the economic and social configuration of the old charshija of Tirana (end of 19th century – beginning of the 20th century)

4.5 Intercultural Communication and Encounters

Room Red Hall

Chair Prof. PhD. Klaus Roth, Institute for German and Comparative Ethnology, University of Munich

Speakers

- Karabağ, Çağla, Hacettepe University Faculty of Communication, Ankara, Turkey
Intercultural Encounters in Fatih Akın’s Films
- Sari, Engin, Ankara University, Faculty of Communication, Ankara, Turkey
Cultural Borders and Interculturality: The Construction of Culture and Identity in Mardin as a Multicultural City
- Sağlam, Hande, Institut für Volksmusikforschung und Ethnomusikologie an der Universität für Musik und darstellende Kunst in Wien, Austria, The Mar-

keting Possibilities of the “Traditional” and “Non-Traditional” Music by Turkish Immigrants in Vienna

SESSION 5

5.1 Illegal Migration in Southeastern Europe II

Room Main Hall

Chair Ass. Prof. Helga Rittersberger Tilić, Middle East Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology

Speakers

- Celebi, Ozlen, Faculty of Economics and Administrative Sciences International Relations Department, Hacettepe University, Ankara, Turkey, *Illegal Migration in Southeastern Europe and Turkey*
- Mancheva, Mila, Free-lance Researcher, Bulgaria, *Irregular Migration to and through Bulgaria Economic, Political and Human Rights Aspects of Migration Realities after Bulgaria's EU Accession*

5.2 Migrant Entrepreneurs

Room Small Hall

Chair Ass. Prof. Mete Yıldız, Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Sciences and Public Administration

Speakers

- Oteanu, A.M. & Nica, National School for Political Studies and Administration, Bucharest, Romania & University of Ploiesti, *Migration and Lifestyle Entrepreneurship In Rural Romania*
- M. Angelidou, A. & Kofti, D., Department of Social Anthropology, Panteio University of Social and Political Sciences, Athens & Department of Anthropology, University College London, *London Cross-border (ad) ventures: The New Migration of Greek Businessmen in Bulgaria*
- Vučinić-Nešković, Vesna, Department of Ethnology and Anthropology, University of Belgrade, *Repatriate Entrepreneurship in Serbia: A Study on the Business Culture of Hauzmajstor*

5.3 Female Immigrants and Refugees

Room Round Hall

Chair Ass. Prof. Mine Gencil Bek, Ankara University, Faculty of Communication, Department of Journalism

Speakers

- Buz, Sema, Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Social Work, Ankara, Turkey, *Women and Migration Relation: Case of Refugee and Asylum Seeking Women in Turkey*
- Şimşek, Burcu, Hacettepe University, Faculty of Communication, Department of Society and Communication, Ankara, Turkey, *The adaptation of foreign women working in paid housework in Turkey*
- Krasteva, Anna, Department of Political Sciences, New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria, *Genre et Migration en Bulgarie*

5.4 Domestic Migration and Change

Room Green Hall

Chair Ass. Prof. Sencer İmer, Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations

Speakers

- Dalipaj, Gerda, Institute of Cultural Anthropology and the Study of Arts, Centre of Albanological Sciences, Albania, *The Creation of a Periphery. A Case on Relatedness, Power and Territory in Post-socialist Albania*
- Dinca, Melinda & Birsan, Raluca & Ceausescu, Ania West-Universitat Temeswar *Regionale Migration in Biled (Dorf aus dem Western Rumaniens)*
- Reava, Biljana, Ethnografischen Institut der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften in Sofis, Bulgarian, *Geschlecht und Migration Binnenmigration nach Dimitrovgrad in den vierziger und fuenfziger Jahren des 20. (zwanzigsten) Jahrhunderts*
- Grujić, Marija, Central European University, Budapest, *Yugoslav women heroes: women as domestic migrants in Yugoslav cinematography*

5.5 Socio-cultural Impact and Changes

Room Red Hall

Chair Ass. Prof. Bariş Gumuşbaş, Hacettepe University, Department of American Culture and Literature

Speakers

- Hyso, Ardiano, Université de Tirana, Faculté des Langues Etrangères, Tirana, Albanie, *La dynamique socio-culturelle de l'émigration vers l'Europe du Sud-Est. Étude d'un cas: L'émigration des albanais en Grèce*
- Lajos, Veronika, Intercultural communication, social change and transnational ties Hungarian Academy of Sciences Ethnology Department, University of Debrecen, Hungary, *Transformations of a Sending Community an Example in Eastern-Europe*
- Branda, Alina, Department of Cultural Anthropology, Faculty of European Studies, Babes-Bolyai University, Cluj, *Rural Transylvanian Emigration Nowadays*
- Totelecan, Silviu-Gabriel, Romanian Academy-Cluj Napoca, Department of Socio-Human Research, "G. Barit" History Institute, Romania, *Newcomers as Natives (and vice versa) in the 2nd Modernity. The Two-way Internal Migration Process in Transylvanian Localities*

SESSION 6

6.1 Illegal Migration in Southeastern Europe III

Room Main Hall

Chair PhD. Jutta Lauth Bacas, Academy of Athens, Greece Research Center for Greek Society

Speakers

- Habit, Daniel, Institut für Volkskunde/Europäische Ethnologie, München, *Getting to Europe? "Illegal" immigrants and "European" strategies in Patras*
- Ozdil, Koray, Sociology and Social Anthropology, Central European University, *Undocumented Membership: The Quiet Struggles of African Foreigners in Istanbul, Turkey*

- Ozer, Y. Yeşim, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, *Türkiye Illegal Migration and Euro-Mediterranean Partnership Process*

6.2 Patterns of Labour Migration

Room Small Hall

Chair Ass. Prof. Ciler Dursun, Ankara University, Faculty of Communication, Department of Journalism

Speakers

- Bielenin, Lenczowska Karolina, Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Warsaw, *Different Models of Labour Migration in Contemporary Macedonia or What Does Pecalpa Mean Now?*
- Birt, Danijela, Department for Ethnology and Anthropology, University of Zadar, Hrvatska, *From One Place to Another, Economic Migrations During 1970s in Bjelovar Region.*
- Dobrivojević, Ivana, Institute for Contemporary History, Belgrade University, *In Quest for Welfare. The Labour Migrations of Yugoslav Citizens in Western European Countries 1960–1977*
- Topaloglou, Lefteris, School of Engineering, Dept of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Greece, *Migration, labour market and the characteristics of trans-border activity at the North borders of Greece*

6.3 Representations of Balkan Migrants in the “West”

Room Round Hall

Chair Prof. PhD. Mutlu Binark, Başkent University, Faculty of Communication

Speakers

- Gross, Bernhard, Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies, Cardiff University, UK, *Migrants-in-waiting: media representations of potential EU migration from Romania and Bulgaria in the context of domestic politics in the UK*
- Hintermann, Christiane, Ludwig Boltzmann-Institute for European History and Public Spheres, Vienna, *Migration and Memory: Representations of Migration in Austrian School Text Books and Migration Exhibitions*
- Kaser, Karl, Chair of the Centre for Southeastern European History / University of Graz, *Labour migrants from Turkey and the Balkans in Graz Austria since 1989*
- Koller, Christian, Bangor University, School of History, Welsh History and Archaeology, Bangor, Gwynedd, *“Nur ein paar Lumpen die Ihren Judaslohn in Alkohol umsetzen”: Streikbrecher vom Balkan in der Schweiz im frühen 20. Jahrhundert und ihre Wahrnehmung*

6.4 Asylum Seekers and Immigration Policies in Turkey

Room Green Hall

Chair Prof. PhD. Ulf Brunnbauer, Chair of Southeastern and Eastern European History, University of Regensburg

Speakers

- Kaya, İbrahim, Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Turkey, *Asylum Regulations in Turkey: Current Challenges*

- Gumuş, Mahir Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Turkey, *Profile of Asylum Seekers in Turkey*
- Acer, Yucel, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Çanakkale, Turkey, *A New Strategy for Turkey's Asylum Regulations*
- Soykan, Cavidan, Department of Sociology, University of Essex, UK, *Nowhere in The Middle of Somewhere: Turkey's Position in The European Union Migration Policy As A Third Country*

6.5 Linguistic Dimensions

Room Red Hall

Chair Prof. PhD. Nalan Buyukkantarcioglu, Hacettepe University, Faculty of Letters Department of English Linguistics

Speakers

- Cseresnyes, Ferenc, Pecsér Universitat, Ungarn, *Die Mehrsprachigkeit Kann Eine Grossere und Leichtere Auswanderungslust*
- Peleki, Eleni, Institut für Didaktik der Deutschen Sprache und Literatur (LS Prof. Kiefer), Ludwig-Maximilians-Universität München, *Migration, Integration und Sprachförderung Eine empirische Untersuchung zum Wortschatzerwerb und zur schulischen Integration von Grundschulkindern mit Migrationshintergrund an deutschen Grundschulen*

InASEA General Assembly

Room

Main Hall

19:30 Reception

Faculty Members' Cafeteria of Hacettepe University, Sıhhiye Campus

SUNDAY, MAY 24

SESSION 7

7.1 Memories, Suffering and Hope

Room Main Hall

Chair PhD. Rozita Dimova, East-European Institute, Free University, Berlin

Speakers

- Kovačev, M. & Malešević, B., Department of Political Science, University of Victoria, Canada & Department of Sociology and Anthropology, University of Windsor, Canada *“Memory, Social Suffering and Politics of Hope: The Case of Southeast European Migrants in Britain and Germany”*
- Bercovici, Monica Beatrice, Chercheur Scientifique au Institut d’Ethnographie et Folklore “C. Brailoiu”, Bucarest, Academie Romaine, *La deuxième vie d’Ada-Kaleh ou quoi faire avec le potentiel culturel de la mémoire d’une île disparue*
- Marjanović, Vesna, science researcher, Museum Advisor, Head of Department for researching popular culture, The Ethnographic Museum in Belgrade, *Croats In Middle Banat – One Example of Keeping Live Memory of Homeland for over two Centuries –*

7.2 Political Transnationalism

Room Small Hall

Chair PhD. Engin Sarı, Ankara University, Faculty of Communication

Speakers

- Strasser, Sabine, Middle East Technical University, Ankara, Turkey, *Local disjunctures and transnational ties: Migrants from Turkey in Austria*
- Tamminen, T. & Dedushaj N., Finnish Institute of International Affairs & Department for Residential Affairs, Kosovo, *Migration from Kosovo and its impacts on the state-building process*
- Nicolae, Cotoi Calin, University of Bucharest, Faculty of Sociology and Social Work *The ethnicization of migrant Moldavian Csangos. (Trans) national governmentality revisited*
- Zirh, Besim Can, Anthropology, UCL, *A Concept in the Report: Alevi Transnationalism in Europe and its Imagination of the EU in relation to Turkey's Accession Process*

7.3 Social Causes and Consequences

Room Round Hall

Chair Prof. PhD. Christian Giordano Ethnological Seminar, University of Fribourg

Speakers

- Baklacioglu, Nurcan Ozgur, Istanbul University, Faculty of Political Science, Department of International Relations, Beyazit, *Istanbul Social Consequences of Emigration in the Context of Albanian, Bulgarian, Macedonian and Turkish Literature*
- Bardhoshi, Nebi, Institute of Cultural Anthropology and Art Studies in Tirana, *The experience of living in 'old' and 'new' legal system at the same time*

7.4 Migration als Prozess

Room Green Hall

Chair Prof. PhD. Detlef Briesen, Privatdozent im Fach Geschichte an der Universität Siegen

Speakers

- Babić, Azra, University of Siegen, Germany, *Vom Gastarbeiter zum Flüchtling—eine Erfahrungsgeschichte der bosnischen Migration*
- Muntean, Ioana, University of Siegen, Germany, *Migration aus Rumänien in den 1970er bis 1990er Jahren. Entscheidungen, Familienstrategien, Zukunftspläne im Rahmen von amtlichen Programmen zur "Familienzusammenführung"*
- Timm-Baleva, Ianka, University of Siegen, Germany, *Der Prozesscharakter von Migration unter den Bedingungen der Illegalität. Vier Jahrzehnte Auswanderung aus Bulgarien*

7.5 Transnational Families & Changes in the Cultural Landscape

Room Red Hall

Chair PhD. Sema Buz, Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work

Speakers

- Leutloff-Grandits, Carolin, Department of South Eastern European History University of Graz, *Networks of Care and Support Social Security, Kinship and Transnational Ties among Bosniak and Turkish Migrants in Austria*
- Pichler, Robert, Department of South Eastern European History University of Graz, *Migration, Ritual and Ethnic Conflict. A Study of Wedding Ceremonies of Albanian Trans-Migrants from the Republic of Macedonia*
- Taş, Ertugrul, Coordinateur de projets au Ce.R.A.I.C. (centre Regional d'Integration), La Louviere & psychologue clinicien, Cabinet de consultation psychologique, Charleroi, *Strategies Sociale de Mariage et Conflits Psychiques en Contexte Migratoire: le cas des Turcs de Belgique*
- Mustafa, Mentor, Department of Anthropology, Boston University, *Making a New Home in Albania: How the Bektashi Navigate Local and Transnational Constraints and Opportunities Through Time and Across Space*

SESSION 8

8.1 Memories of Displacement

Room Main Hall

Chair

PhD. Gulsum Depeli, Hacettepe University, Faculty of Communication, Department of Communication Sciences

Speakers

- Dimova, Rozita, East-European Institute, Free University, Berlin, *Memory in Motion: Experiences of Displacement of the Srebrenica survivors in Berlin*
- Milanović, Vesna, International Relations Office Senate House, University of Surrey, Guildford, *Re-Embodying the Exile*
- Iliescu, Laura Jiga, 'Constantin Brailoiu' Institute of Ethnography and Folklore, The Romanian Academy, *Ada-Kaleh, The Invisible Community And Its Dead Ones Assche, Kristof Van & Teampau, Petruta*

8.2 Media and New Technologies

Room Green Hall

Chair Prof. PhD. Klaus Roth, Institute for German and Comparative Ethnology, University of Munich

Speakers

- Hofman, Ana, Scientific Research Institute of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, *Struggling Over the Past or Making a Homeland Sound: Post-Yugoslav Migrant Meta-communities on the Internet*
- Petre, Raluca, Ovidius University of Constanta, *Media occidentaux et l'image de la prospérité et du succès. Prémises symboliques pour l'évasion de la Roumanie après la chute du communisme*
- Ucar İlbuğa, Emine, Akdeniz Üniversitesi, Fakülte für Kommunikationwissenschaften, Antalya, Turkey, *Die Notwendigkeit der Etablierung Interkultureller Medienpädagogik in der Türkei im Rahmen der Medienkompetenzdebatte*

Concluding Plenary Session

Room Main Hall

Chair Prof. PhD. Klaus Roth

Institute for German and Comparative Ethnology, University of Munich

Весна Марјановић

**КОНФЕРЕНЦИЈА „WHY MUSEUMS AND TO WHOM –
MUSEUM AS FORUM AND ACTOR – WHAT IS THE ROLE
OF MUSEUMS IN CONTEMPORARY SOCIETY AND WHAT
FUTURE ROLES CAN THEY PLAY?“,
БЕОГРАД, 14–15. ДЕЦЕМБАР 2009. ГОДИНЕ**

Стокхолмски Museum of National Antiquities, неваљина организација С31 Центар за развој културе дечијих права, Амбасада Шведске у Београду и Музеј историје Југославије били су организатори међународне конференције одржане 14. и 15. децембра 2009. године у Музеју историје Југославије.

Тема конференције била је улога историје и музеја у данашњем друштву. Од музеја као места колективних сећања данас се више не очекује да приказују једну неупитну слику историје. Они постају место за сусрет и дијалог различитих тумачења и гледишта, форум и платформа за дискусије. Оно што је нарочито значајно, они ангажују разноврсну публику у креирању колективних сећања која одговарају потребама глобализованог света.

Презентације, идеје и примери добре праксе из Шведске, Холандије, Хрватске, Енглеске и Србије били су изложени кроз четири панел-дискусије. У оквиру првог панела „Why museum/New museum“ Фредрик Сванберг (Museum of National Antiquities) указао је на полемику о новим музеолошким концептима насталим током последње деценије 20. века насупрот „старим“, с нагласком на активної друштвеној улози музеја и односу с публиком. У наставку су о музеју као месту за преобликовање колективних сећања говорили Стафан Селандер (Staffan Selander, Stockholm University) и Хелена Ларсон (Helene Larsson, културни аташе Амбасаде Шведске). Изазове и тешкоће с којима се сусрела као и промене које су се током 2009. године одиграле у Музеју историје Југославије представила је Катарина Живановић, в. д. директора овог музеја. Нови пројекти као и они који су у току, попут

осмишљавања концепта нове-старе сталне поставке, уз ангажовање студена-та из ex-YU, обећавају да ће овај музеј у будућности бити место сусрета и (пре)обликовања историје која ће, за промену, имати у виду савремени живот и потребе публике.

У оквиру другог панела који се одвијао под називом „Heritage and the public“ представљено је неколико успешних пројеката: на тему баштине (Miriam Levin, Outreach Team, England), активног ангажмана музеја с подручја западног Балкана на пољу друштвене инклузије особа с инвалидитетом (Diana Walters, Cultural Heritage without Borders, Sweden) или укључивања публике у креирање изложбене поставке (Katherine Hauptman Wahlgren, Museum of National Antiquities), при чему публика представља *one* који одлучују шта ће бити сакупљено и изложено.

Први дан конференције завршен је пројекцијом документарног филма „Cooking History“ Петера Керекеша. Другачије поимање ратова и историје 20. века базирано на 11 рецепата за спремање хране из ратних подручја од Француске, преко Балкана до Чеченије, представило је војну кухињу као модел света у којем припрема хране прераста у ратну стратегију.

Трећи панел под називом „The making and uses of history“ започео је причом о идентитетима у којој је Стафан Селандер указао на конструкције и представљање нордијског идентитета у школским уџбеницима. О увреженом стереотипу Нордијца као снажног плавокосог Викинга који на глави носи кацигу с роговима говорио је Petter Ljunggren (Museum of National Antiquities). На духовит начин осликао је проблеме с којима се, као музејски педагог, сусреће приликом посета шведских основаца и многобројних туриста који журно претражују музејске дворане у потрази за Хогаром или бар верним Срећним Едијем.

Ненад Шебек (Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи) надовезао се на „погрешну употребу“ историје истичући како на Балкану она често представља zgodno средство за буђење националних осећања, заснованих на ограниченим и суженим истинама, па самим тим, и за понављање историјских грешака.

Пилот пројекат посвећен локалној историји Крагујевца представила је Маша Аврамовић из С31 Центра за развој културе дечијих права. Фокусиран на питања како млади поимају писање, тумачење и коришћење историје и како она може бити употребљива у садашњости и будућности, пројекат је одличан модел рада с децом и младима на тему интерпретација и употреба историје.

У оквиру четвртог панела „Contemporary collecting and the potentials of difficult matters“ било је речи о савременој оријентацији шведских музеја на контекстуализовано прикупљање артефаката (Eva Silven, National Museum of Cultural History, Stockholm) као и о томе какви се резултати могу очекивати када се у процес креирања изложбе укључи публика (Helene Larsson). Оштро, али одлучно гледиште да музеји треба да „заузму став“ о важним социјалним питањима, да постану контрверзни и провокативни, заузео је

Самјуел Телин (Samuel Thelin, Malmö Museer). Приказом „Hot spot“ метода који, у суштини, представља повремене мобилне, лако преносиве и (ра)склопиве изложбе које се односе на горуће политичке, социјалне или економске проблеме, Самуел је акцендовао излагање *питања* уместо *ствари*, као пута којим се долази до нове публике и учествује у актуелним друштвеним дебатама.

На примеру покретне изложбе Музеја раскинутих веза Олинка Виштица (Hulahop Film & Art production Zagreb) приказала је директан емоционални ангажман публике. Овај специфичан музеј чува и излаже предмете који појединце подсећају на бивше љубави. Полазећи од идеје да предмети поседују холограме сећања и емоција, овим уметничким концептом је широм планете прикупљена и сачувана материјална и нематеријална баштина раскинутих љубавних веза.

Након завршне речи организаторке Хелене Ларсон, у којој је најавила наставак сарадње и будуће пројекте Амбасаде, учесници ове, више него успешне конференције наставили су дружење у Дому омладине на отварању изложбе фотографија Београда и Стокхолма „Applied Nostalgia“.

Татјана Микулић

ОЧУВАЊЕ И ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ

**Институт за међународну политику и привреду,
26. јун 2009. год. – Београд, прва конференција**

Међу бројним догађањима која су током 2009. године увела у научни, стручни, административни, политички и сродне јавне дискурсе промишљања о статусу културног наслеђа у периоду транзиције и после ње, реализована је и прва конференција Института за међународну политику и привреду (26. јуна, у Конференцијској сали Института у Београду) на тему *Очување и заштита културног наслеђа Србије у иностранству*. Како организатори истичу, скуп је реализован уз подршку Владе и Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, а у складу са пројектом *Србија и савремени свет: перспективе и путеви учвршћивања спољнополитичког, безбедносног и спољноекономског положаја Србије у савременим процесима у међународној заједници*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије (ев. бр: 149002Д, за период 2006-2010). У раду конференције – путем реферата, презентација, као и у дискусији после радног дела – учествовало је преко четрдесет особа: научника и стручњака различитих профила, представника министарстава (у Влади Републике Србије), задужбина и удружења грађана, уз пензионисане сараднике Института, заинтересоване аматере и лаике. Став организатора конференције, о потреби за деловањем и у току рада дефинисаним правцима, садржан је у цитату:

„Расправа вођена на скупу покушај је организатора и учесника да укажу на постојеће европске стандарде очувања и заштите културног наслеђа, посебно оног које се налази ван граница Србије а које захтева ангажовање матичне државе, те да се на тим искуствима, научним сазнањима и чињеницама допринесе осмишљавању одрживог модела институционалне сарадње и помоћи у региону, али и државама где се наслеђе данас налази. Водећи

рачуна о томе да су сарадња и помоћ у региону, израз демократских тенденција и предуслов ефикасног очувања и заштите културног наслеђа (које постоји и у Србији), учесници скупа су указали на значај оваквог приступа за унапређење добросуседских односа и стабилности у региону у оквиру европских интеграционих токова, који поред осталог, подразумевају да су мултикултуралност, вишејезичност и различитост начин живота у Европи, а не повод за анимозитете и конфликте.⁴¹

Изузев горе наведених постулата у функцији својеврсне декларације, транспарентно постављени циљеви и наведени резултати конференције посматрани у антрополошком дискурсу, који изузев презентације достигнућа подразумева чињеницу да истраживачи могу бити и предмет истраживања, указује на нове нивое читања такве врсте скупова у функцији интердисциплинарног и интерсекторског повезивања. У таквом контексту могуће је излагања и презентације поделити на потцелине које говоре о:

а) Музеализацији покретних културних добара, као и о заштити непокретних споменика културе: Весна Бижић-Омчикус, *У потрази за расутиим српским етнографским благом*; др Србислав Букумировић и Катарина Мано Зиси, *Српски илустровани псалтир (Минхенски псалтир)*, проф. др Синиша Мисић и проф. др Ема Миљковић, *Стање споменика српске материјалне културе у Горњем Полимљу (Црна Гора)*, Растко Васић, *Праисторијски и антички предмети са српског тла у страним музејима*, Божидар Панић, *Гробља српских интернираца у Араду (1914–1918)*;

б) Ретродефинисању историје и традиције: мр Весна Зарковић, *Настојање Србије на заштити културне баштине Срба у Османском царству крајем XIX и почетком XX века*“, мр Ненад А. Васић, *Културна дипломатија – прилог заснивању српске културне дипломатије*“, Спасојевић Саша, *Српска дискографија кроз историју*, Мирјана Драгаш, *Доситеј Обрадовић – дипломата и визионар очувања културног наслеђа Србије*;

в) Комуниколошком приступу проблему очувања културног наслеђа: проф. др Миљојко Базић, *Улога односа с јавношћу у очувању културног наслеђа и идентитета Срба*, Проф. др Слободан Бранковић, *Култура – човек свет (културно наслеђе као извор будућности)*, Марко Стојановић, *Сајбер-простор и дефинисање културног наслеђа*, Александар Јазић, *Култура као пропагандно средство у јачању међународних односа*;

г) Државно-правно-институционалним оквирима очувања културног наслеђа: Татјана Гарчевић, *Улога државних институција у очувању и заштити културног наслеђа Србије у иностранству*, Др Видоје Голубовић, *Очување и заштита културног наслеђа Србије у иностранству*, Проф. др Хасиба Хрустић, *Улога Јапана у унапређењу међународне сарадње у заштити културног наслеђа у иностранству*.

Посебном целином, међутим, сматрам излагање на самом почетку рада конференције, када је др Љиљана Гавриловић презентацијом теме *Зашти-*

⁴¹ *Очување и заштита културног наслеђа Србије у иностранству – прва конференција*, ур. Др Видоје Голубовић, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2009, 5.

та културног наслеђа у иностранству: границе поља указала на то да културно наслеђе подразумева питање власништва над културом и право на њено коришћење, а надаље питање контроле територије, граница простора и времена, или, колоквијално речено, тренутка који се узима као почетни за настанак једне земље и њене културе. Надаље, то подразумева период у којем постоји право на коришћење културне баштине што, имплицитно, проблематизује концепт културног добра – као онога које припада једној држави или онога које припада једном народу, односно, одређења које проиилази из појма државе или појмова језика и културе.

Занемаривши потцелине конференције које су се бавиле донекле већ дефинисаним пољима деловања на очувању културног наслеђа, под којим подразумевам процес музеализације покретних културних добара/заштиту непокретних споменика културе и државно-правно-институционалне оквира за њихову херитизацију, у наставку ћу се задржати на антропологизовању потцелина које су биле окренуте ка ретродефинисању историје и традиције, као и савременим комуниколошким принципима очувања културног наслеђа. У том правцу посматрано, чињеница да је на конференцији кроз малтене целокупан рад посебно истицано питање рецентног очувања и заштите културног наслеђа аутохтоних српских мањина у Албанији, Мађарској, Румунији, као и новонасталим државама Македонији, Хрватској и Словенији, а најпре на тренутно државно неодређеној територији Косова и Метохије, преиспитивање улоге појединаца, институција и државе Србије у, најпре, периоду на размеђу 19. и 20. века – у позицији једног од врхунаца борбе за дефинисање српског националног и културног идентитета, те простора у којем би требало да он буде доминантан чинилац – добија ново значење. Аргументација учесника заснована умногоме на покушајима научне реинтерпретације романтичарског „културног права“ српског народа и концептуализацији идеје држава–нација–територија–култура, већ по наведеним насловима из потцелине говори о транспоновању модела из времена утицаја великих империјалних сила на Балкан и србијански државно-друштвени простор. На другој страни, потцелина у којој су разматрани комуниколошки аспекти деловања на очување културног наслеђа у окружењу информатичке цивилизације данашњице, такође у већем делу говори о потреби да се технолошко-информатички инструментаријум комуникације подреди романтичарском моделу и, направивши пун круг, дефинише право на културу као синоним за политичко-државне концепте. Ретроградно инсистирање на својеврсном замрзнутом историјском тренутку као прерогативу за право на културно наслеђе, свеједно да ли је пледирано из дискурса политизованог концепта српске државе на размеђу 19. и 20. века и/или из савремене комуниколошки третиране ретрадиционализације, управо је потврдило ставове др Љиљане Гавриловић о реалној, жељеној или митологизованој контроли културног простора.

СЕМИНАР/ОКРУГЛИ СТО О ДОСТУПНОСТИ МУЗЕЈСКИХ ПРОГРАМА И САДРЖАЈА ЗА ОСОБЕ С ИНВАЛИДИТЕТОМ

У Етнографском музеју у Београду одржан је *Семинар/Округли сто о доступности музејских програма и садржаја за особе с инвалидитетом* 17. и 18. децембра 2009. године. Као ауторски пројекат мр Марка Стојановића семинар су реализовали Музејско друштво Србије и Етнографски музеј (као домаћин скупа), а на основу финансијских средстава и подршке Министарства културе Републике Србије. У дводневном раду учествовало је око четрдесет особа (тачан број не може се тачно навести због тога што неколико учесника – особа с инвалидитетом – није било у могућности да присуствује цело време раду семинара/округлог стола услед неприлагођености простора Етнографског музеја за инклузивну делатност) – уводничара, референата и дискусаната, а по статусу то су били представници културних: музејских и других; те научних институција, потом, чланови републичких организација и самосталних удружења особа са инвалидитетом, уз чланове невладиних организација које се баве инклузивним друштвом и, напослетку, родитељи особа с инвалидитетом. Радни део семинара/округлог стола на основу којег је иницирана дискусија и радионичарски део сачињавали су реферати и презентације следећих учесника – по данима:

17.12.2009.

- Љиљана Гавриловић (Етнографски институт САНУ), *О инклузији, ексклузији, музеологији и музејима*,
- Љубица Бељански (Центар за културу Стари Град), *Наступам да наступам*,
- Ана Панић, (Музеј историје Југославије) *АРТУР – културна тура*

- Тихомир Николић (Савез слепих Србије), *Школовање и могућности запошљавања слепих и слабовидних особа у музејској делатности*;

18.12.2009.

- Марко Стојановић (Етнографски музеј у Београду) *Центар – интеракција у покушају*,
- Милена Јеротијевић (психолог) *Особе са аутизмом – креативни музеоци*,
- Милош Сацак (Удружење грађана Живети исправно) *Други поглед на културу*,
- Петар Декић, (Народни музеј Смедеревска Паланка), *Радијска изложба – инклузивни пројекат*;

док су радионице под називом *О изложбама, програмима и заједничком доживљају музеја*, те другог дана *Инклузивни музејски сувенир – материјални и нематеријални* заокружиле целокупан програм.

На основу досадашњих искустава у подизању нивоа свести за инклузивно прилагођавање културних, посебно музејских институција, рад семинара концептуализован је као сусрет и размена искустава између што више припадника неколико неформалних друштвених група упућених једни на друге, при чему сматрам да су првенствено у питању: стручно особље – кустоси у музејима, делатници у култури који осмишљавају и реализују инклузивне програме уметничког и образовно-педагошког карактера, представници самих особа са инвалидитетом, стручњаци који раде на друштвеном моделу укључивања особа с инвалидитетом у живот заједнице и, напослетку али не и најмање битно, непосредни учесници у свакодневном животу особа са инвалидитетом – родитељи, старатељи, персонални асистенти и други. Састав учесника показао је да такав модел интерактивне размене искустава итекако има сврху.

С обзиром на то да је целокупан ток семинара забележен – захваљујући опреми Савеза слепих Србије – у формату аудио снимка, постоји реална претпоставка како ће као трајни докуменат бити штампан зборник радова. Због таквих предуслова детаљнији осврти на излагања излишни су, поготову што већ, чини ми се, сами наслови довољно јасно указују на усмерење тема и домен деловања чији су резултати презентовани. Међутим, број и састав учесника указао је на неколико чињеница, међу које бих првенствено убројио изостајање најширег друштвеног интереса за питање инклузивног учешћа особа са инвалидитетом у свакодневном културном животу заједнице. Потом, јасно је да постоји слојевито питање издвајања културе, музеја, музеологије и музеалаца, те особа с инвалидитетом из функционалног окружења свакодневне друштвене реалности. У таквом контексту аутореализоване и донекле друштвено подржаване ускраћености музејских стручњака, досадашњи рад на музејској и музеолошкој инклузији није дао значајније резултате, изузев спорадичних и најпре на личној иницијативи (често упркос институцији) утемељених резултата. Исто тако, у низу различитих за-

кључака о проблемима с којима се суочавају музејски стручњаци (за сада искључиво ентузијастички) у деловању на комуникационој инклузији друштва, семинар је показао да тренутан ниво доступности музејских програма и садржаја за особе с инвалидитетом не уважава постојање неопходних параметара за детаљно и сврсисходно проширење инклузивне делатности.

Милош Матић

**НАУЧНИ СКУП „НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ
У МУЗЕОЛОГИЈИ – СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ“,
НОВИ САД, 8-9. ЈУН 2009. ГОДИНЕ**

Замишљен као први у низу скупова о темама покренутим на конференцији Министарства културе „Културна политика у области културног наслеђа и трансформација институција“ одржаној 22-23. маја 2009. године, скуп у Новом Саду имао је циљ да пажњу усмери на модернизацију сталних поставки и актуелне тенденције у музеологији у свету и региону.

С таквом визијом наступиле су креативне организаторке скупа, тим Галерије Матице српске, мр Тијана Палковљевић и Александра Стефанов, предвођене управницом Галерије, др Бранком Кулић. Званице овог скупа, од којих су уједно сви присутни највише очекивали, најављене су гошће из иностранства, проф. др Lynne Teather са Универзитета у Торонту и колегинице из *Музеја савремене историје* из Цеља, мр Андреја Рихтер и мр Тања Роженбергар Шега. Част да прва изложи своја музеолошка виђења припала је Канађанки с дугогодишњим искуством у сфери филозофије музеја и савремених проблема њиховог развоја. Њена презентација од 138 слајдова обухватала је готово све што је у музеологији *in*: од дефиниција (Welsh, O’Doherty, Goa, незаобилазни Stransky, Christina Kreps, Ann Cunliffe), преко нових погледа на архитектуру и прилазе музејским здањима, до питања трансформације великих националних музеја. Свакако најзначајнији део био је теоретски и практични приказ нових начина комуникације између поставки и посетилаца који, како трендови показују, постављају све веће захтеве изложбама. Концепт „*Put yourself in visitors’ shoes*“ наглашава, пре свега, разумевање става музејских посетилаца путем посматрања њиховог кретања кроз музеј (за које се сматра да углавном прати унапред установљени шаблон) или директних интервјуа с њима. Идеја помагања музејском посетиоцу да перципира изложено реализована је путем мапа, информација садржаних у знаковима,

бојама и бројевима, видео материјалу, спотовима, рачунарима, флајерима, књигама.

Освртом на делатност излагања у галеријама, на примерима *Art Gallery of Ontario* и *Modern Tate Gallery* истакнута је улога и важност тумачења уметничких дела која сама по себи немају очигледна значења већ имају капацитет за вишезначне интерпретације и читања. Презентација је садржала и слајдове који се односе на начин излагања предмета у витринама, правце кретања кроз музеј или проблем (не)постојања баријера.

Излагање мр Андреје Рихтер *Трансформација музеја – до Музеја револуције до Музеја савремене историје (Музеј новејше zgodovine)* и о његовој преоријентацији на истраживања живота у граду започела је с нагласком на чињеници да је музеј (не само целски, већ било који) место за откривање, учење, дружење и размишљање.¹ Године 1991, уз промену логоа и назива институције, промењена је и концепција рада у њему, чиме се Музеј издвојио као једини музеј у Словенији који је усвојио активан приступ публици. Током наредних година тежиште је стављено на креативан ангажман у раду с децом, а затим и на формирање школе музеологије која сада прославља већ једанаести рођендан. У почетку фокусирана на теренски рад са студентима, последњих година школа је обogaћена теоријским радом, па је у оквиру ње активна међународна музејска радионица коју води музеолошки гуру Peter Van Mensch уз асистенцију Leontine Meijer van Mensch. Радионица је намењена стручњацима, запосленима у институцијама културе, студентима. Школа инсистира и на умрежавању с универзитетима и удружењима, на повезивању теорије и праксе, различитим облицима *partnership*-а, развоју свести о значењу и значају културне баштине код свих узраста. За младе приправнике, оне који су тек запловили музејским водама, школа омогућава дводневну припрему за испит за кустоса пружањем додатне професионалне едукације.

Када се могло помислити да су све могућности рада школе исцрпене, мр Тања Роженбергар Шега истакла је још један њен смер – оријентацију на феномене урбане етнологије. Тако је радионица посвећена „Згодама таксиста“ одржана последњих дана јуна 2009. године. Одличан динамичан и проактиван наступ Андреје и Тање употпуњен је кратким спотовима о реконструкцији музејске зграде, о Цељу некад и сад, виртуелној шетњи кроз сталну поставку. Све у свему, показале су значај идеје и доказале да је заједничким тимским радом (у њиховом Музеју је запослено свега 19 људи) свака визија остварива.

Прву дужу паузу искористили смо за обилазак нове сталне поставке Галерије матице српске. У освеженом амбијенту с пријатним колоритом смештена су најзначајнија дела националне уметности од 18. до 20. века која се

¹ Поменута, назовимо је, дефиниција, присутна је у готово свакој анализи савременог музејског деловања (Kotler, Van Mensch). Нажалост, у Србији се, већином од стране искуснијих колега, још увек превиђа њен изузетан значај за модеран мултифункционални ангажман музеја, па с њом најтемељитије остају упознати млади приправници током припрема за полагање испита за кустоса где је сусрећу кроз обавезну литературу.

чувају у Галерији и о којима она води бригу. Легенде на енглеском језику и модерна технолошка решења која прате поставку чине је атрактивном и приступачном а истовремено ангажују посетиоца у тумачењу исте.

Иако спречен да лично присуствује скупу проф. др Драган Булатовић с Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду потрудио се да, путем презентације снимљене камером, јасно и концизно саопшти своје излагање о студијама баштине Одељења за историју уметности. Излажући о „музеју као економији жеље“ професор излаже о историјским и савременим облицима трансформације представљања као и о њиховом потврђивању управо у распаљивању жеље баштиника о чијој слици прошлости води бригу институција музеја.

Први дан скупа завршен је презентацијом српског превода радне верзије „Европског приручника описа музејских професија“ доступног на Интернет адреси www.ictor.icom.museum под *projects*. Након оригиналне верзије на енглеском, немачком и француском језику објављене на Интернету у пролеће 2008. године, стручну јавност у Србији посебно може да обрадује податак да је српска верзија већ доступна. Документ чији је циљ да професионализује и побољша квалитет рада у музејима на националном и интернационалном нивоу од изузетног је значаја и као доказ да је основа доброг музејског рада тимски рад под координацијом директора институције.

Следeћи дан започео је излагањем др Ненада Радића са Семинара за студије баштине Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Он је присутнима пренео своја искуства из Музеја историје Југославије где је радио као кустос ликовне збирке Јосипа Броза Тита. Вишегодишње непостојање сталне поставке и отварање Музеја, практично на иницијативу многобројних туриста, оживело је Музеј и на светлост дана изнело предмете везане за Јосипа Броза, неке и по први пут. Указујући на процес потраге за сопственим идентитетом у којем се Музеј налази и његово представљање путем скоријих изложби посвећених појединачним збиркама (археолошка, ликовна...) или Титовој харизми, Радић је нарочито истакао изложбу *Титове Нове године* која је, према његовом мишљењу, у потпуности потврда идентитета савременог историјског музеја.

Право освежење унела је млада Светлана Јевтовић из *Центра „Помпиду“* у Паризу излажући актуелне париске трендове и тенденције. Подсетила нас је да париски Лувр са 8 милиона посетилаца годишње, као најпосећенији музеј у свету, и даље активно ради на анимирању и привлачењу посетилаца. Од средине 20. века осавремењивање Лувра кретало се у два правца: путем увођења савремене уметности кроз повремене поставке као и трајним декорима музеја. Идеја таквог концепта, поново актуализованог од 2001. године, је да савремена уметност оживљава у традиционалним архитектонским здањима, док се истовремено, путем савремених садржаја публици приближавају класичне колекције.

О историјату, детаљним карактеристикама и осавремењивању сталних поставки *Националне галерије Словачке* чије се изложбене поставке налазе

и у дворцу *Страшки*, замку *Зволен* и галерији у *Пезиноку* говорила је др Ива Паштрнакова с Катедре ликовног васпитања Педагошког факултета у Братислави. А да су веома успешне реализације могуће и на домаћем терену показале су, након ње, и домаћице скупа из Галерије Матице српске, мр Тијана Палковљевић и Снежана Мишић које су, у сарадњи са др Симоном Чупић са Семинара за студије модерне уметности с Филозофског факултета, изнеле своја искуства у раду на реконструкцији и адаптацији објекта, као и ток постављања сталне поставке у Галерији Матице српске од идеје до реализације. Нагласак је стављен на чињеницу да је циљ постигнут излагањем мањег броја експоната (пре свега помоћу дела од изузетног и великог значаја) у односу на претходну сталну поставку, као и комуникативношћу поставке, њеном агресивнијом промоцијом, при чему је текстуалним легендама и савременим аудио-визуелним средствима (touchscreen, ТВ-плазма) публици дата могућност да, без помоћи водича, разуме поставку. Да се на овом неће зауставити, креативни млади тим је потврдио већ припремљеним планом рада за период 2009–2012. године.

Али да би изложени радови на новој сталној поставци Галерије Матице српске засијали у свом пуном сјају неопходан је био и сложен и напоран рад конзерваторског тима. Задатак да присутнима приближи ту специфичну проблематику имала је начелница Одељења за конзервацију и рестаурацију Галерије Матице српске Даниела Королија-Црквењаков. Посао конзерватора-рестауратора је сложен и, према њеним речима, док су кустоси амбасадори колекције и њеног значаја и значења, конзерватори су заступници самих радова и дужност им је да упозоре на ограничења које сама материја и техника артефакта поставља пред императивом њиховог очувања за будуће генерације. Сложеност конзерваторског посла на припреми нове сталне поставке Галерије Матице српске састојала се у томе да се утврди да ли су и у којој мери поједини радови већ били обухваћени претходним конзерваторским интервенцијама. Свакој изложеној колекцији приступало се на другачији начин; колекције из 18. и 19. века имале су своје специфичности, док су сасвим другачије природе били проблеми с колекцијом радова из 20. века. Ревизија стања радова из сталне поставке била је прилика да се, у оквиру расположивих могућности, она и додатно проуче, да се сакупе неки нови подаци, посебно данас када је то омогућено новим технологијама. За сталну поставку Галерије Матице српске осмишљен је и спроведен нови систем вешања слика на дрвету, изложбене сале су опремљене уређајима за мерење влаге и температуре амбијента, уграђени су елементи који смањују неке од фактора ризика: реконструисане су спољашње ролетне на прозорима и уграђене роло завесе које стварају дифузно дневно осветљење и смањују загревање кроз прозоре. На крају, Даниела Королија-Црквењаков је нагласила да без људи, времена и финансија који представљају три основна фактора који захтевају одличну координацију и управљање нема успешног рада.

Беспрекорном организацијом и координацијом скупа, уз одличан избор предавача, уз један савршен баланс искуства и знања, идеја и визија, органи-

заторке су заслужиле све похвале. А сви они који су овако сјајан скуп ипак пропустили добили су другу шансу. Излагања су објављена су у Зборнику Семинара за студије модерне уметности Филозофског факултета у Београду V-2009.

Списак излагача и тема:

Проф. др Lynne Teather, Универзитет у Торонту
Савремена музеолошка пракса сталних поставки

Мр Андреја Рихтер, Музеј савремене историје, Цеље
Трансформација музеја – од Музеја револуције до Музеја савремене историје и Школа музеологије Музеја савремене историје у Цељу

Проф. др Драган Булатовић, Семинар за студије баштине Одељења за историју уметности, Филозофски факултет у Београду
Музеј као економија жеље

Александра Стефанов, Галерија Матице српске
Европске препоруке описа музејских професија – превод
Др Ненад Радић, Семинар за студије баштине Одељења за историју уметности, Филозофски факултет у Београду
Сталне поставке

Мр Тања Роженбергар Шега, Музеј савремене историје, Цеље
Стална поставка Музеја савремене историје у Цељу

Светлана Јевтовић, Школа Лувра
Увођење савремене уметности у Лувр. Жорж Брак и Анселм Кифер – два примера савременог декора палате

Др Ива Паштрнакова, Национална галерија Словачке
Сталне поставке у Националној галерији Словачке

Мр Тијана Палковљевић, Галерија Матице српске
Идејни концепти формирања сталних поставки Галерије Матице српске и Стална поставка 18. века

Снежана Мишић, Галерија Матице српске
Стална поставка 19. века у Галерији Матице српске

Др Симона Чупић, Семинар за студије модерне уметности, Филозофски факултет у Београду

Стална поставка 19. века у Галерији Матице српске

Даниела Королија-Црквењаков, Галерија Матице српске

Улога конзерватора у припреми сталних поставки

Татјана Микулић

**СТРУЧНИ СКУП САВРЕМЕНА ЕТНОГРАФСКА
МУЗЕОЛОГИЈА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА (НОВИХ) ИДЕНТИТЕТА,
НОВИ САД 10–11. ДЕЦЕМБАР 2009. ГОДИНЕ**

Последњих неколико година, и поред феномена „транзиционе кризе“, што се не односи само на економске услове, већ и на својеврсну кризу културе, музеологија, а посебно етнологска и антрополошка музеологија, непрестано се креће узлазном линијом, јамачно захваљујући ентузијазму професионалаца у овој дисциплини. Прилично смело упуштање у нова знања, али и ревизија искустава и досадашњих пракси, непрекидно откривају и нове проблеме тако да је покренут позитиван ланац међусобне перпетуације сазнавања и реакција на нове стручне и друштвене императиве у музеолошкој теорији и пракси. Стручни скуп „Савремена етнографска музеологија и презентација (нових) идентитета“ сасвим добро се, речено модерним речником, улоговао у тај перпетуивни ток, нимало га не ометајући већ му дајући додатан замах, и представља јасан континуитет стручног и научног промишљања етнологске и антрополошке музеологије. Скуп, како га је један од учесника назвао „први традиционални“, самим називом и позивањем на идентитету као већ добро познату тему у етнологији и антропологији, имплицира једновремену ревизију постојећих херитолошких искустава и њихово сагледавање кроз савремену призму дисциплине, и презентацију нових музеолошких идеја и теоријских концепција. Невеликог обима, али веома добро организован, скуп је учесницима пружио лагодну атмосферу за презентовање својих знања и искустава. Стручни скуп „Савремена етнографска музеологија и презентација (нових) идентитета“ организовао је 10. и 11. децембра Музеј града Новог Сада (мр Тијана Јаковљевић-Шевић и Ивана Јовановић-Гудурић).

Први део скупа био је превасходно усредсређен на анализу досадашњих музејских пракси и на презентацију нових теоријских и методских схвата-

ња музеолошког приступа култури и културном идентитету, али и приступа музеју као специфичном друштвеном и културном агенсу и проблематици односа који се гради с музејском публиком. Својеврсна сажета анализа досадашњих концепција и проблемских приступа у етнографској музеологији дата је већ у иницијалном саопштењу „Нови модели музејске организације у српском друштву – дискурс етнографске музеологије“ (др Весна Марјановић, Етнографски музеј у Београду). Кључна теза овог саопштења, ипак, није сама анализа досадашње праксе, већ је то наглашавање континуитета и постављање захтева за узимање добрих пракси из прошлости музејске дисциплине. Прихватање новотарија само по себи и за себе, у еуфорији промена и помодарства, не гарантује квалитет и често баца пејоративно светло на базичне поставке српске (етнографске) музеологије без промишљања последица таквог поступања, а понекад и зарад сопствене политичке афирмације.

Комуникацијски пријемчив сатирични спој исхране и музеологије некако се провукао као лајтмотив другог саопштења „Музеј као стјечиште (само) двију дисциплина“ (мр Иван Шестан, Етнографски музеј Загреб, Хрватска). Разматрајући промене у музејској пракси у Хрватској од шездесетих година 20. столећа, поистовећујући експографске концепте с мусаком, колега Шестан је указао на проблем фрагментарности презентације културе. Фрагментарност презентације је двојака, најпре на скупове струка, а потом и унутар сваке од струка. У пољу етнографске и етнологске музеологије и презентације тзв. народне културе доминирају, по ауторовом схватању превазиђени, принципи културно-историјске школе и подела на културне зоне. Саопштење заправо пледира за синтетички приступ култури, истраживању културе и њеној музејској презентацији.

Излагање „Музеји као фантазијска прича“ (др Љиљана Гавриловић, Етнографски институт САНУ) гради парадигматичне односе између елитне и популарне културе с једне стране, и музеја и фантазијске литературе с друге стране. Приповест о фантазијској литератури је у саопштењу заправо искоришћена као медијум који носи став ауторке о високом нивоу интеракције елитне и популарне културе и став да се та интеракција огледа у музејима. Постављена је теза да се музеј може доживети као фантазијски наратив културе. Интеракција елитне и популарне културе индиректно се налази и у крајњем изводу саопштења „(Не)егзотични идентитети“ (мр Милош Матић, Етнографски музеј у Београду). Полазећи од егзотичног и егзотичности као једног од темељних дефинијенаса музеја, саопштење поставља упит о претпостављеној реакцији публике на музејско презентовање свакодневног окружења савременог посетиоца. Саопштењем је постављено схватање да данашњи локални посетиоци етнографских музеја и изложби остварених у конвенционалном музејском кључу с тако презентованом (традицијском) културом комуницирају у реалном контексту као са сопственим антиидентитетом. Музејски проблем идентитета добија другачију димензију када се етнографска изложба креира не као интерпретација културних (материјалних)

чињеница, већ као културни доживљај и када је излагање културе усредсређено на презентацију доживљаја, а не на презентацију музеалије.

Наредна три излагања првог дела скупа дају темељне квалитативне и квантитативне анализе нових музејски остварених програма и искустава. „Духовни и друштвени живот као етнолошке теме у Музеју Војводине“ (Татјана Бугарски, Музеј Војводине) саопштење је које се осврће на одсуство праћења реалних промена у музејском истраживању и заштити културе. Многобројне промене у духовној и друштвеној сфери живота настале у периоду социјализма често су остајале изван фокуса музејског интересовања, указујући уједно на усредсређеност на објекте материјалне културе, о чему, уосталом, сведочи и чињеница да се много већи број кустоса бави материјалном културом, а духовна и социјална култура се свде на појединце који објективно, и поред великог ентузијазма и знања, не могу да се посвете свим темама. Конкретан и, надасве, садржајно веома богат пример музејског бављења идентитетом дало је саопштење „Оглед о старим и новим идентитетима“ (мр Бојана Богдановић и Јелена Тоскић, Музеј на отвореном „Старо село“, Сирогојно). Стављајући у фокус популарне одевне предмете од вуне који су део раније, али и савремене културе, ово саопштење показује динамику промене локалног културног идентитета и везу модне локалне продукције у периоду од шездесетих до осамдесетих година 20. столећа. Технике израде и материјали, а пре свега употреба карактеристичних боја и орнамената, створили су визуелни идентитет локалне културе на глобалном нивоу. Широко препознатљив модни идентитет повезује се с визуелним и значењским идентитетом модне продукције Сирогојно стил и музеја Старо село, али и с културним идентитетом локалне заједнице.

Последње излагање првог дела скупа поново долази из Етнографског музеја, и тиме је уједно суптилно показана позиција ове музејске институције од националног значаја. Само саопштење „18. међународни фестивал етнолошког филма – рефлекси и парадигме“ (мр Марко Стојановић, Етнографски музеј у Београду), открива да је позиција Етнографског музеја осетно компликованија, неидеализована и да просто вапи за новим дефинисањем парадигме етнографске музеологије. Имајући искуствени приступ посматрања с учествовањем на Међународном фестивалу етнолошког филма, аутор је ову манифестацију декодирао као парадигму идентитета и статуса Етнографског музеја у Београду, односно као параметар који јасно описује унутрашње и спољашње политике које се односе на Етнографски музеј.

Други део стручног скупа „Савремена етнографска музеологија и презентација (нових) идентитета“ био је посвећен реализованим и неким само замишљеним а неоствареним пројектима, изложбама, манифестацијама и другим облицима музејског посматрања културе. У овом, помало шареном делу скупа, могли смо да сазнамо како могу да се музеализују успомене („Музеј лепих успомена“, Ивана Јовановић-Гудурић, Музеј града Новог Сада) и тетоваже („Супкултура и музеј“, Невена Васић, Народни музеј Ужице), шта би све могао да ради један музеј детињства („Музеј детињства“, Снежана

на Шапоњић-Ашанин), како се сналази влашка култура међу Лапонцима у Финској и шта је лапонска култура рекла у Зајечару („Од „Земље поноћног сунца“ до „Неоткривене културе источне Србије““, Даница Ђокић, Народни музеј Пожаревац и Сузана Антић, Народни музеј Зајечар), каква су музеолошка искуства у Шведској („Музејске поставке у шведским музејима и „његова висост“ посетилац“, Емила Петровић, Музеј Крајине, Неготин), шта треба да ради антрополог у музеју са савременом културом која се живи свуда око њега („Музејска етнологија/антропологија „код куће“ – презентација блиских идентитета“, мр Тијана Јаковљевић – Шевић, Музеј града Новог Сада) и још много тога.

Сва излагања у другом делу скупа, од којих су нека била директно медијализовала проблематику идентитета, показала су јасну тенденцију хоризонталног и вертикалног, то јест садржајног и структурног проширивања схватања културе која је објект херитологије и потпада под музејску парадигму. Већина саопштења је показала јасан помак унутар етнографске и етнологске музеологије од уско узете традицијске и народне (читај руралне) културе ка широко схваћеном појму културе, указујући имплицитно на устаљивање антрополошке музеологије. Саопштења су уједно показала и битан интелектуални премештај од културе народа и нације ка култури групе и појединца, указујући самим тим на отклон од досадашњег статистичког (и дехуманизованог) приступа у очувању културног наслеђа и на начин на који укључују културну динамику у сферу интересовања. У етнографској и етнологској музеологији све се више обраћа пажња на културу која се реално живи и одступа се од некаквих идеалтипских модела који представљају широко поље херитолошке, а зашто не рећи и политичке манипулације културним наслеђем.

Стручни скуп је, мада му то можда и није била намера, довољно јасно показао дистинкцију између старе и нове музеолошке мисли у српској музеологији, односно у излагањима појединих учесника се ипак назире немогућност прихватања нових музеолошких као и уопште херитолошких концепција музеја као баштинског и као друштвеног културног актера. То, свакако, не подразумева негацију континуитета великог броја квалитетних музејских програма и активности. Остаје, ипак, отворено питање хеуристичке сврсисходности реинтерпретације и препричавања онога што су многе колеге музејски савладале, и то одавно и добро. Да ли нам је потребан некакав квазиревизионизам музеализовања културе? Излагања неких од учесника показала су да се ново схвата као крајње формално и – погрешно. Јер, није ново само основати неки музеј који би баштинио онај сегмент културе који до сада није био објект музејске пажње. Нова треба да буде полидимензионална концепција таквог музеја, а не сам материјал. Стручни скуп „Савремена етнографска музеологија и презентација (нових) идентитета“ недвосмислено је показао потребу за новим музеолошким парадигмама и концепцијама, али и чињеницу да се тако нешто већ полако кристалише у српској етнологској музеологији.

Стручни скуп:
САВРЕМЕНА ЕТНОГРАФСКА МУЗЕОЛОГИЈА И
ПРЕЗЕНТАЦИЈА (НОВИХ) ИДЕНТИТЕТА

ПРОГРАМ

Четвртак, 10.12.2009.

Конференцијска сала СПЦ-а Војводине (СПЕНС), Нови Сад

10.00 – 10.30 Добродошлица

10.30 – 11.00 Пауза за освежење

11.00 – 12.30 Радни део

- др Весна Марјановић (Етнографски музеј у Београду, Београд), *Нови модели музејске организације у српском друштву – дискурс етнографске музеологије*
- мр Иван Шестан (Етнографски музеј Загреб, Загреб), *Музеј као стјепциште (само) двију дисциплина*
- др Љиљана Гавриловић (Етнографски институт САНУ, Београд), *Музеј као фантазијска прича*
- мр Милош Матић (Етнографски музеј у Београду, Београд), *(Не)егзотични идентитети*

12.30 – 12.45 Пауза за освежење

12.45 – 14.00 Радни део

- Татјана Бугарски (Музеј Војводине, Нови Сад), *Духовни и друштвени живот као етнолошке теме у Музеју Војводине*
- мр Бојана Богдановић, Јелена Тоскић (Музеј на отвореном „Старо село“, Сирогојно), *Оглед о старим и новим идентитетима – пример односа модне продукције “Сирогојно стил“, Музеја на отвореном „Старо село“ и локалне заједнице*
- мр Марко Стојановић (Етнографски музеј у Београду, Београд), *18. међународни фестивал етнолошког филма – рефлекси и парадигме*

13.30 – 14.00 Дискусија, модератор др Љиљана Гавриловић

14.00 – 15.00 Пауза за ручак

15.00 - 16.15 Радни део

- Ивана Јовановић-Гудурић (Музеј града Новог Сада, Нови Сад), *Музеј лепих успомена – од великих ка малим историјама*

- мр Тијана Јаковљевић-Шевић (Музеј града Новог Сада), *Музејска етнологија/антропологија „код куће“ – презентација блиских идентитета*
- Невена Васић (Народни музеј Ужице, Ужице), *Супкултура и музеј*
- Тања Лазић (Музеј Семберије, Бијељина), *Музеј Семберије у Бијељини и презентација (нових) идентитета*

16.15 – 16.30 Пауза за освежење

16.30 – 17.30 Радни део

- Сузана Антић (Народни музеј Зајечар, Зајечар), *Нешто као друго*
- Даница Ђокић (Народни музеј Пожаревац, Пожаревац), Сузана Антић (Народни музеј Зајечар, Зајечар), *Од „Земље поноћног сунца“ до „Неоткривене културе источне Србије*
- Снежана Шапоњић – Ашанин (Народни музеј Чачак, Чачак), *Музеј детињства*

17.30 – 18.00 Дискусија, модератор мр Милош Матић

20.00 Вечера у хотелу Војводина

Петак, 11.12.2009.

09.30 – 10.30 Радни део

- Живка Ромелић (Народни музеј Крушевац, Крушевац), *Етнолошка изложба – на путу до посетиоца*
- Гордана Пајић (Народни музеј Ваљево, Ваљево), *Народни музеј у Ваљеву као носилац идентитета и културног развоја кроз призму етнолошких садржаја*
- Емила Петровић (Музеј Крајине, Неготин) *Музејске поставке у шведским музејима и „његова висост“ посетилац*

10.30 – 11.00 Дискусија, модератор Живка Ромелић

11.00 Затварање радног дела Скупа

11.00 – 14.00 Обилазак Музеја града Новог Сада и Петроварадинске тврђаве

14.00 Ручак у Музеју града Новог Сада

15.00 Обилазак новосадских музеја

Милош Матић

**ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА
(ИЗАЗОВИ – РЕЗУЛТАТИ – ПРИМЕНА)
Међународна научна конференција, Сирогојно**

У простору Музеја на отвореном „Старо село“, у селу Сирогојно на Златибору, одржана је од 31. августа до 3. септембра Међународна научна конференција *Теренска истраживања (изазови – резултати – примена)*, коју је организовао Етнографски институт САНУ и поменути музеј. Између осталог, реализација конференције представља наставак неинституционализованог пројекта Етнографски институт САНУ, на основу кога је већ неколико година уназад остварена сарадња са србијанским институцијама чији превасходни делокруг рада чини заштита и очување културног наслеђа (Народни музеј Крушевац, међународна конференција *Слике културе – некад и сад*; Центар за културу Лозница, међународна конференција *Спомен места – историја - сећања*). Подршку конференцији дало је Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије, САНУ, и општина Чајетина на чијој територији се налази Музеј на отвореном. Целокупан програм, изузев централне секције по чијој проблематици је скуп назван, сачињавале су - као резултат међународне сарадње – и секције: *Културно наслеђе и национални идентитет: упоредно истраживање у Бугарској и Србији*, у оквиру пројекта *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду*; и *Срби у Словенији и Словенци у Србији* у оквиру пројекта *Етнолошка истраживања идентитета и поглед на стање у струци*.

Иако је неспоран значај Седме српско-бугарске конференције и Прве српско-словеначке конференције, у даљем тексту окренућу се искључиво ка централној секцији *Теренска истраживања* због чињенице да су њени домети умногоме употребљиви у музејској и музеолошкој делатности. Од тридесет четири учеснице и учесника у централној секцији, највећи проценат чинили су етнологзи и антрополози запослени у научним и у институци-

јама заштите културног наслеђа, али, и научници сродних профила у друштвеним наукама – лингвисти, етномузиколог, историчар. При том, изузев из Србије учеснице и учесници су дошли још из девет земаља - окружења и целе Европе: Универзитет у Манчестеру – Велика Британија, Универзитет у Удинама, Одељење за језик и културе централне и југоисточне Европе - Италија, Институт за етнологију и антропологију Н.Н.Миклухо-Маклај - Русија, Масариков универзитет, Етнографски институт МЗМ, Брно, као и Етнолошки институт АВ ЧР Праг - Чешка, Етнографски институт и музеј БАН - Бугарска, Институт за етнологију САД, Братислава - Словачка Институт за етнологију и антропологију, Универзитет „Св. Кирил и Методије“ - Македонија, Институт за етнологију и фолклористику - Хрватска, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Катедра за етномузикологију ФМУ у Београду, Катедра за српску књижевност, Филолошки факултет у Београду, као и институти САНУ: Етнографски институт, Институту за српски језик, Балканолошки институт, Музеј на отвореном „Старо село“, Сирогојно, Народни музеј Ужице, Народни музеј Крушевац, Етнографски музеј у Београду.

Бројност и састав страних учесника показали су да постоји неспорни заједнички интерес у преиспитивању историјских, те евалуацији и позиционирању савремених парадигми теренских истраживања у домену етнологије/антропологије и сродних дисциплина. Проблематика којом су се страни учесници бавили варира у зависности од статуса у процесу редефинисања теоријских поставки према циљевима и резултатима теренског рада, што се могло чути у рефератима о улози терена у етнолошком научноистраживачком процесу, трендовима технолошког и теоријског развоја, документовању сеоских локалитета и идентификацији културне свести, етнолошким истраживањима урбаних целина, примени различитих методологија у истраживањима друштвено маргинализованих група, раду на мултикултурним подручјима. Иако условно узевши, наравно, другом целином сматрам реферате који су се бавили проучавањем истраживача и његове улоге у локалној-испитиваној, као и академској и широј друштвеној средини, која прихвата или не прихвата резултате и ставове произашле из истраживања: питања етике теренског рада, преносивост теренског искуства, „програмирање“ етнографије, проблеме припадности, лоцирања и имплицитних дискурса, и напослетку, вишеслојно постављене односе Ми-Они.

Домаћи учесници такође би се могли представити у оквиру неформалних целина, за које сматрам да итекако показују промене у схватању поља у којем се крећу савремена теренска истраживања употребљива у антрополошком дискурсу. У првом реду то би била проблематика која говори о различитим усмерењима савремене истраживачке етнологије/антропологије у Србији, оличена у рефератима колегиница које су запослене у Етнографском институту САНУ, а који су указали на старе/нове истраживачке парадигме, интернет као терен и средство теренског рада, потом, кабинетски приступ и, напослетку, студију случаја као практичан резултат истраживања. На другој

страни, један од могућих дискурса академске и педагошке антропологије Одељења за етнологију и антропологију предочен нам је у реферату који потцртава значај реevaluације истраживачких домета, поготову када су у питању терени временски и просторно удаљени од домаћих научника.

Значајан микроодељак у раду конференције био би, по мени, учешће бројних референата из музеја домаћина и њихова тематика, која се из различитих углова бави позиционирањем музеја на отвореном као савременог канала комуникације према бројним циљним и интересним групама. У том правцу посматрано, изјава министра културе Републике Србије о Музеју на отвореном „Старо Село“ као стратешком партнеру у даљем раду на очувању и заштити нематеријалног културног наслеђа, посебно добија на тежини и показује у којем правцу ће се кретати један од битних елемената будуће културне политике. Горе наведени контекст такође показује како би се, изузев колега из музеја у Сирогојну, учешће не-бројне „делегације“ музеалаца (четворо из целе Србије), од којих је само један из матичне музејске институције – Етнографског музеја у Београду, могло протумачити неком врстом добровољног издвајања бројно највеће групе запослених етнолога/антрополога из истраживачке етнологије/антропологије. Упркос процентуалном дефициту, тематика о којој су музејски стручњаци говорили – легенде о злату, савремени надгробни споменици, сајбер-простор и интернет групе – говори у прилог томе да постоји интерес и правилно усмерење ка прихватању прикључка за теренска истраживања примерена савременом културном окружењу.

Напослетку, навео бих занимљиву констатацију како су учесници конференције из научних институција које се превасходно не баве етнологијом/антропологијом својим рефератима најпре били усмерени на подручја која би се могла сматрати доменом очувања нематеријалног културног наслеђа - лексеме *разбој* у дијалектима српског језика, истраживање фолклора, етномузикологија као „живо благо“ и интегрални део рецентне културе – што говори у прилог интердисциплинарном пројектном повезивању музеологије и сродних јој дисциплина са основном, етнологијом/антропологијом.

Као евалуација неке врсте теренског рада (посматрања са учествовањем) током конференције на којој сам био један од учесника битно је навести како су организација, протокол и целокупан програм показали да први ниво комуникације путем реферата, Power point презентација и постера представља само један од елемената на основу којих ће даљи живот конференције утицати на конструктивно зближавање домаћих и етнолога/антрополога из целе Европе. У неформалном дружењу свих учесника размењена су многа искуства и остварени бројни контакти, као не мање битан резултат конференције, а посматрајући истраживаче као истраживане може се извести закључак да и научне конференције представљају интегралан део непрекидног процеса освежавања и редефинисања културног наслеђа.

ИЗВЕШТАЈ О СТУДИЈСКОЈ ПОСЕТИ БУГАРСКОЈ

Приликом припреме каталога за изложбу *Игра шарених нити – колекција пиротских ћилима у Етнографском музеју у Београду* и израде Каталога пиротских ћилима Етнографског музеја у Београду¹ који је у припреми, увидела сам потребу да прегледам доступан, сродан материјал који се чува у појединим музејима у Бугарској. Поред овог примарног задатка – компарације ћилима израђених у појединим бугарским центрима за израду ћилима па и пиротских, желела сам да стекнем увид и у шире ткачко стваралаштво настало у различитим културно-географским областима у Бугарској у 19. и првој половини 20. века. Приликом посете пажњу сам усмерила на разноврсне ткане предмете текстилног покућства настале у сеоској и градској средини централне и западне Бугарске.

На службеном путу у Бугарској боравила сам у периоду од 8. до 17. децембра 2009. године. Том приликом посетила сам неколико музејских институција и успоставила доста контаката с колегама.

Од 9. до 14. децембра боравила сам у Софији где сам била у стручној посети у *Националном етнографском музеју*. Оснивање ове институције се везује за 1892. годину када је основано Етнографско одељења при Народном музеју, које се 1906. године одвојило од своје матице и прерасло у самостални Музеј. Ова година, 1906. се званично води као година оснивања Етнографског музеја у Софији. Током ратова зграда и већим делом текстилни предмети значајно су страдали. Од 1949. године, по угледу на совјетски модел организовања етнографских институција, Музеј је припојен Етнографском институту Бугарске. Музеј је 1954. године премештен у зграду некадашњег царског двора која се налази у широком Московском булевару смештеном у

---

¹Предвиђено је да се у каталогу представи комплетна музејска колекција.

старом градском језгру. Ова институција званично добија статус Националног етнографског музеја 1969. године.

У Музеју је данас запослено 16 кустоса који чувају и проучавају око 46 000 предмета. Збирке су подељене првенствено према материјалу, функцији, техници израде и украшавању али мерило у систематизацији чини и величина предмета. Тако на пример текстилни предмети су разврстани у неколико збирки: 1. *Бугарска народна ношња (одевање)*; 2. *Вез и чипка и мале текстилије и тканине* и 3. *Ћилими и велике текстилије*. У оквиру друге наведене збирке чувају се поред везених делова одеће и пешкири, пелене, предмети постељног инвентара, јастучнице, прегаче, узорци тканина и друго. У оквиру збирке Ћилими и велики текстилни предмети чувају се ћилими², черге³, покровци⁴, пустови⁵, разноврсни прекривачи и друго.

Стална поставка Музеја је тренутно затворена због припреме нове поставке чије се отварање планира за 2011. годину. За време моје посете главни акценат у раду Музеја био је на комплетној ревизији музејских предмета. Поред припреме сталне поставке и ревизије музеалија, Музеј планира и амбициозан пројекат дигитализације музејске документације.

Приликом посете своје интересовање сам фокусирала на *Колекцију старих ткања*⁶ и *Колекцију ћилима и черги*⁷. Кустоси руковаоци ових колекција – др Мирела Делчева (слика 1) и Георгиј Царев (слика 2) су ми омогућили преглед доступних предмета у наведеним збиркама, фотографисање истих и увид у одабрану документацију (инвентарне књиге). Депои у којима чувају предмете од текстила, су ненаменске просторије смештене у близини канцеларија. Предмети су у депоима разврстани према материјалу, техници израде, украшавању, функцији и према географском припадању. Поред бројних проблема у смештају највећи проблем представља смештај великих и тешких текстилија – губера, ћилима, пустова. Већина ових предмета је уролана, заштићена платненим уметком, и смештена у неколико редова на горњим површинама ормана. На овај начин предмети су физички оптерећени а приступ и манипулација предметима је отежана. С обзиром на то приликом посете успела сам да видим тек неколико чипровачких ћилима који су нам били доступни. Израђени су према ћилимарским предлошцима с почетка двадесетог века, са крупним цветним моти-

²Тканине од вуне израђене на вертикалном разбоју у центрима за израду ћилима у Бугарској.

³Најчешћи назив за дебеле прекриваче од вуне једноставних ликовних карактеристика.

⁴Прекривачи израђени од козине (кострети).

⁵Под појмом пуст подразумева се у првом реду тканина начињена од вуне, ређе и од животињских длака, а да при том та вуна није предена, нити ткана, већ само поступком ваљања спојена у једну целину. В. Ђурђица Петровић, *Од пуста до златовеза*, Етнолошка библиотека, књ. 9, Београд 2003.

⁶Део збирке *Вез и чипка и мале текстилије и тканине*, кустос руковалац др Мирела Делчева.

⁷Део збирке *Ћилими и велике текстилије*, кустос руковалац Георгиј Царев.

вима. Ови предмети се према стилу разликују од оних старијих, насталих у првој половини 19. века, на којима су заступљени геометријски мотиви у карактеристичним колоритним комбинацијама. Податке о предметима сам допунила и с подацима из документације која се још увек води, углавном, у инвентарним књигама.

Етнографски материјал из Бугарске се чува и у *Националном историјском музеју*. Овај Музеј, основан је 1973. године и чува око 650 000 експоната што га сврстава међу највеће музеје на Балкану. Циљ интердисциплинарног тима музејских стручњака овог Музеја је да на сталној поставци и у богатом репертоару повремених изложби, представи историју Бугарске (од праисторије до данас) у што ширем, пожељно, европском, контексту.

Музеј је смештен у некадашњој згради Владе⁸, у елитном насељу Бојана, у подножју планине Витоше. Одлука да се овај Музеј, најзначајнија градска атракција и институција културе, измести у предгађе Софије изазвала је контроверзна мишљења. Сматрало се да ће измештањем из центра Музеј изгубити значајан број посетилаца а ипак, с друге стране, је признато да је та архитектонска грађевина у којој су боравили Живков и његови присни сарадници, испуњавала већину музеолошких услова неопходних за изложбenu делатност, чување предмета, стручни рад и друго. Простране и светле просторије искориштене су за тематске и хронолошке целине сталне поставке као и за повремене изложбе.

Међу систематски разврстаним археолошким, историјским, уметничким и другим предметима у Музеју се у збиркама *Веза, Униформи и грађанских одела и аксесоара, Традиционалне ношње, Свакодневних текстилија, Оруђа* и другог. чувају и етнографски предмети. У периоду моје посете Софији, у просторијама Музеја су се одржавале и етнографске изложбе. Изложба *Рурална баштина и колективни идентитет. Изградња одрживих сеоских заједница* имала је за циљ да укаже на симболизам који се сачувао у свести сеоских заједница, живе основе колективног идентитета. У структури изложбе издвајају се 4 целине: 1) апотропејска и заштитна обичајна пракса; 2) симболизам плодности 3) екстатички ритуали и 4) обреди прелаза. Изложба прати савремену обредну праксу Грчке, Пољске и Бугарске. Затвара се 10. децембра 2009. године а након тога гостује у грчком граду Комотини.

На изложби *Сунце веза*, првој изложби из серије *На Балкану и у Европи*, представљен је одабрани материјал из Збирке веза. Експонате чине појединачни одевни предмети, везени делови одеће – рукави, попреја, завршеци марама и друго из различитих културногеографских области Бугарске настали на крају 19. и на почетку 20. века. Изложени експонати указују на богату орнаментичку, колорит и разноврсност украсних техника веза баштињених у Бугарској.

Дана 12. децембра 2009. године сам посетила *Регионални историјски музеј у Пернику*. Перник је донедавно био значајан рударски и индустријски

⁸Зграда Владе је изграђена у периоду социјализма.

центар⁹ који је након друштвених промена и транзиције економски осиромашео. Овај градић се налази на старом трговачком путу који повезује Софију са Солуном и Скопљем. Регионални историјски музеј у Пернику је музеј комплексног типа. На сталној поставци, у оквиру археолошког и историјског сектора издваја се неолитска керамика, предмети пронађени у тврђави Кракра (V–IV век пре н. е.), колекција икона и друго. Етнографски део поставке представља првенствено живот села с територије централне Бугарске приказан кроз привреду, одевање, домаћу текстилну радиност, занате, предмете покућства смештених самостално и у ентеријерима и друго. Прерада текстилних сировина је приказана путем справа и помагала за прераду текстила, хоризонталног разбоја, предмета текстилног покућства и пратећег илустративног материјала – фотографија већих димензија и цртежа. Најчешће коришћене текстилије били су вишефункционални вунени прекривачи, тзв. черге, односно двобојне шаренице. Главни акценат у презентацији обичаја дат је помоћу маски по којима је ова област постала позната. У граду је установљен и интернационални Фестивал маски, који се сваке године, под покровитељством Министарства за културу одржава првог викенда након Василев дана (14. јануар). У овом најзначајнијем културном догађају у Пернику учествује преко 3000 извођача и група из Бугарске и целог света. Перник је и члан Федерације европских карневалских градова. Домаћин у Музеју ми је била кустос етнолог Цветана Стојнова Манова, један од оснивача и и носилаца ове манифестације.

Након Перника посетила сам *Манастир Рилу* који представља један од најзначајнијих манастирских комплекса на Балкану.

Традиционално се верује да је манастир основао пустињак чувен по својем исцелитељском знању и моћима Свети Јован Рилски (Иван Рилски), у 10. веку.¹⁰ Још од оснивања Рилски манастир су подржавали и поштовали бугарски владари а био је значајно култно место хришћанских верника. Врхунац је достигао између 12. и 14. века. У 14. веку манастир је био на територији српске државе. Најстарије грађевине манастира датирају управо из периода српске владавине – Хрељина кула (1334-1335), епископски трон, богато изрезбарена врата манастира и др. У периоду турске владавине манастир је неколико пута разрушен и обнављан. Године 1833. изгорео је у пожару да би био обновљен средином деветнаестог века. Манастир је вековима представљао културни и духовни центар за очување бугарске националне свести.

Манастирски комплекс је проглашен националним историјским спомеником 1976. године а четири године касније постао је део УНЕСКО-ве Светске баштине.

У Рилски манастир, значајан верски центар и место ходочашћа православних верника хришћана, често су долазили и Пироћанци који су том при-

⁹ Град је имао развијену машинску индустрију, металургију и руднике угља.

¹⁰ Претпоставља се да су манастир сазидали његови ученици.

ликом доносили прилоге за цркву – између осталог и пиротске ћилиме. У комплексу конака чува се и једна „пиротска соба“, поклон једног богатог Пироћанца.

На крају стручног путовања посетила сам живописни градић Чипровци, место импресивне историје, у којем данас живи само 600 становника.¹¹ Овај градић, попут нашег Пирота, представљао је и значајан центар за израду ћилима. Пиротско и чипровачко ћилимарство имају доста додирних тачака али и своје препознатљиве стилове¹² те је компарација и аналогија ћилима насталих у овим центрима важна за разумевање настанка и развоја пиротског ћилимарства¹³.

Насеље Чипровци се налази на обронцима Старе планине у непосредној близини данашње границе са Србијом.¹⁴ Чипровци и околина су у прошлости, још од Трачана до 20. века, били значајан рударски центар где су се експлоатисале руде месинга, олова, сребра, злата и гвожђа. Претпоставља се да и сам назив Чипровци потиче од латинског назива за месинг *cuprum*¹⁵. У римском периоду овај крај представљао је једну од најзначајнијих области за експлоатацију руде злата на Балкану. Прерађене руде су се користиле за потребе римске војске. У касном средњем веку (13–16. век) у насеље се досељавају Саксонци. Након отоманских освајања већи део преостале бугарске аристократије је населио феуде бојара Соимирова у области Чипроваца. У периоду од 15 до 17. века овај град постиже значајан економски¹⁶, политички и културни развој због чега га неретко називају „цвет Бугарске“. Поред школа, православних цркава и манастира у Чипровцима се налазила и резиденција надбискупије из Софије што значи да су Чипровци у то време били најважнији католички центар. Управо то је олакшало успостављање комуникације образованих житеља с дипломатама појединих европских држава. Међу значајним свештеницима, научницима и учитељима из тог периода истиче се Петар Перчевић, један од првих дипломата који је тражећи помоћ за ослобађање од Турака посетио многе европске владаре и краљеве. Након пораза у буни 1688. год. пола житеља је поубијано, место и околина су

¹¹ Општина Чипровци броји око 5000 становника.

¹² Преплићу се у орнаментици која негде носи исте али већином различите називе, слична им је структура поделе украшених површина, карактеристичних колористичких комбинација нарочито изражених на старијим примерцима ћилима.

¹³ Ови градови, сличне културно-историјске и економске прошлости имали су развијену комуникацију у ближој прошлости.

¹⁴ Тако на пример село Топли До, које је представљало важну тачку у истраживању које је Етнографски музеј у Београду у сарадњи са Општином Пирот водио у насељима на територије општине Пирот у периоду од 2000. до 2006. године је удаљено свега неколико километара од Чипроваца. Ова чињеница упућује на претпоставку да је културна комуникација и размена становништва ових насеља била веома интензивна пре успостављања граница и да истраживана места, заправо припадају истом културном комплексу.

¹⁵ Првобитни назив насеља био је Кипровец, затим Чипоровец а од 1956. године Чипровци.

¹⁶ У том периоду израда предмета од злата је била веома развијена.

опустошени, зграде запаљене а део преживелог становништва је пребегло у Банат, Хрватску и Мађарску. У 18. веку када Турци насељавају Чипровце израда ћилима постаје важна занатска делатност и значајан извор зараде.¹⁷

Музеј у Чипровцима, основан после Другог светског рата, на својој сталној поставци је преко бројних изложених предмета из различитих историјских епоха представио друштвеноисторијски, културни и економски развој овог града и околине. Предмети су распоређени у пет просторија које прате хронолошки развој града. У једној просторији су изложени и чипровачки ћилими настали у првој половини 20. века као и савремени ћилими настали крајем 20. века (слика 3). Уз предмете је изложен и вертикални разбој и друге помоћне справе. Такође су изложени и разнобојни узорци вунених предива бојени традиционалним, народним, и занатским – бојацијским техникама бојења. С обзиром да је овај Музеј отворен после Другог светског рата у фондovima Музеја а и на сталној поставци доминира новији материјал, настао у 20. веку. Најстарији примерци се чувају а нема много старог сачуваног материјала насталог у 19. веку. Старији примерци ћилима настали у 19. веку чувају се у Етнографском музеју у Софији.

Домаћин *Историјског музеја у Чипровцима* била ми је директорка Анјута П. Каменова – Борин која ме је водила кроз сталну поставку и омогућила преглед документације етнографских предмета и доступних ћилима.

У оквиру мог боравка у Чипровцима посетила сам и Основну школу „Петар Перчевић“ у којој је активна Ћилимарска секција (слика 4) која има за циљ да сачува ћилимарску традицију овог места. Часови Секције се одржавају у учионицима опремљеним с вертикалним разбојима и витринама у којим су изложени природно и занатски бојени узорци предива (вуне). У већини школских просторија изложени су ткани вунени предмети инспирисани традиционалним чипровачким ћилимима које су изаткали ђаци, чланови Ћилимарске секције. Историјски Музеј и ОШ „Петар Перчевић“ из Чипроваца су са општином Пирот, Књажевац и другим учествовали у неколико регионалних, трансграничних пројеката. Директорка музеја Анјута П. Каменова – Борин је изразила жељу да жели да успостави сарадњу с Музејом Понишавља у Пироту и Етнографским музејом у Београду у циљу остваривања стручне сарадње и учествовања у међународним регионалним пројектима.

У Чипровцима сам посетила и неколико домаћинстава у којим су старије жене ткале ћилиме на вертикалним разбојима за тржиште.

Марина Цветковић

¹⁷ Основ за то су били повољни географски, привредни и културни фактори.

*Слика 1. Др Мирела Делчева, кустос,
Национални етнографски музеј у Софији*

*Слика 2. Георгиј Царев, кустос,
Национални етнографски музеј у Софији*

Слика 3. Чипровачки ħилими, детаљ сталне поставке у
Историјском музеју у Чипровцима

Слика 4. Чланови ħилимарске секције у
О.Ш. „Петар Перчевић“,
Чипровци

ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ И ПРИКУПЉАЊЕ ГРАЂЕ О НАРОДОЈ НОШЊИ СРБА У БАРАЊИ

Етнолог Митар Влаховић (1897–1982)¹ је први кустос Етнографског музеја у Београду који је у музејске збирке уврстио сведочанства о животу људи у Барањи². У селима Поповац, Болман, Брањина, Топоље, Јагодњак, Шумарина, Торјанци, Кнежеви Виногради, Луч, Брањин Врх, Дубошевица и Бели Манастир боравио је у неколико наврата: марта и јула месеца 1935. године, децембра 1936, јануара 1937. и маја 1939. године³. Захваљујући њему Етнографски музеј у Београду данас располаже вредном музејском грађом (етнографским предметима и фотографијама) о традиционалној култури Срба, Хрвата и Шокаца⁴. Седам деценија касније као кустос збирке народних ношњи Хрватске у Етнографском музеју у Београду⁵ била сам у прилици да ради прикупљања грађе о народној ношњи Срба боравим од 4.

---

¹ Кустос у Етнографском музеју у Београду од 1927. и директор у периоду од 1950. до 1960. године. Погледати др Мирко Барјактаровић, *Уз седамдесетпетогодишњицу живота Митра Влаховића*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 36, Београд 1973, 9-14 (са библиографијом).

² Барања је географска област у међуречју Дунава и Драве данас подељена државном границом између република Мађарске и Хрватске. Осим Срба у Барањи живе Хрвати, Шокци и Мађари. У Барањи су до Другог светског рата живели Немци, Јевреји и Роми.

³ Према подацима Одељења за документацију Етнографског музеја у Београду.

⁴ Погледати у централном регистру музејских предмета Одељења за документацију Етнографског музеја у Београду.

⁵ У збирци народних ношњи Хрватске има око 1 500 предмета разврстаних у колекције комплекта и појединачних одевних предмета мушке и женске ношње који су распоређени према материјалу од којег су израђени, систематизовани су према функцији.

до 6. децембра 2008. године⁶ у Белом Манастиру⁷ и селима Поповцу, Болману и Јагодњаку⁸.

Пре одласка у Бели Манастир⁹, у Осијеку¹⁰ сам у Музеју Славоније¹¹ посетила Власту Шабић и Ану Вилд¹², кустосе Етнолошког одјела. Размениле смо музејске публикације¹³ и водећи разговоре о искуствима у музејском раду и проучавању ношње, колегинице су ме подржале у намери да изучавам традиционално одевање Срба у Барањи.

С обзиром на дужину боравка на терену, превасходни циљ истраживања био је прикупљање грађе и провера и допуна података о народној ношњи Срба у првој половини 20. века. Настојала сам да осим основних података о изгледу, структури и функцији мушке и женске свакодневне и свечане ношње, прикупим и податке о начину израде и украшавању појединих њених делова. У истраживању женске ношње примарна су ми била сазнања о свечаним оглављима удатих жена, посебно о специфичном облику капе златаре – *меге*¹⁴ и барањској варијанти оглавља типа *убрађаја*¹⁵. У проучавању мушке ношње приоритет сам дала прикупљању података о функцији мушке прегаче – *ферте*¹⁶. Према до сада расположивим подацима наведени одевни

⁶ Истраживање у Барањи део је пројекта *Народне ношње Срба у Хрватској* Етнографског музеја у Београду, који се финансира из редовних финансијских средстава намењених за истраживачку делатност Музеја. Пројектом је предвиђено истраживање народних ношњи Срба у Мославини, Славонији и Барањи.

⁷ Бели Манастир је 2008. године добио статус града.

⁸ Дужина овог боравка на терену и наставка истраживања у вези је с финансијским средствима која одобрава Министарство културе Републике Србије.

⁹ У Белом Манастиру домаћини су ми били Милан и Живка Дворнић. Милан Дворнић (1947) је сакупљач етнографске грађе из Барање, афирмисани самоуки сликар, илустратор и сарадник Етнографског музеја. Аутор је књиге *Ој Видово, Видово – Народни обичаји барањских Срба до средине 20. вијека*, Бели Манастир, 2008. Његова супруга Живка Дворнић била ми је од велике помоћи у успостављању контакта с казивачима и организовању боравка у Белом Манастиру.

¹⁰ У Осијеку су ме дочекали представници Српског културног друштва *Просвјета* пододбор Осијек (председник друштва Петар Рајковић, његов заменик Миленко Васиљевић и секретар Друштва, Душанка Танацковић) који су ми организовали превоз до Белог Манастира и повратак у Осијек.

¹¹ Због недостатка музејског простора збирка народних ношњи је била јавности презентована тематском изложбом аутора Власте Шабић, *Рухо из етнографског одјела Музеја Славоније*, 2002. године. На изложби је била приказана претежно ношња шокачког дела становништва Славоније и Барање с краја 19. и из прве половине 20. века. Збирка тренутно на други начин није доступна јавности.

¹² Етнолог Ана Вилд је кустос приправник.

¹³ Библиотеци Осјечког музеја су поклоњени каталози изложби *Чија је ово кана?* аутора Вере Шарац-Момчиловић, из 2006, *У рукавицама* аутора Вјере Медић, из 2007. и *Игра шарених нити*, аутора Марине Цветковић из 2008. године. Од Осјечког музеја је добијен каталог изложбе *Рухо из етнографског одјела Музеја Славоније*, аутора Власте Шабић, из 2002, Осјечки зборник бр. 26 из 2002. и Гласник Славонских музеја бр. 27 за 2006. годину.

¹⁴ Фотографије инв. бр. 15117/1, 15267.

¹⁵ Фотографије инв. бр. 15119 и инв. бр. 15117/1-2.

¹⁶ Фотографија инв. бр. 15114.

предмети били су присутни само у ношњама припадника српског народа у Барањи и нема их у мушкој ношњи Срба из других области у Хрватској, а ни у Србији. Проистекли из процеса акултурација у вишенационалној средини ови предмети су у традиционалном одевању српског народа у Барањи имали функцију означавања етничке припадности и били су симбол њиховог етно-регионалног идентитета.

Прикупљање нових, допуна и провера постојећих података обављена је уобичајеним техникама непосредног етнолошког истраживања на терену: опсервацијом, испитивањем (разговор, анкета) и фотографисањем. Захваљујући домаћинима који су ми обезбедили казиваче и превоз, уз чињеницу да је на терену радни дан, трајао од осам ујутро до девет или десет часова увече дошло се до вредне музејске грађе¹⁷. Истраживање је резултирало набавком 8 предмета, снимљеним материјалом (фотографије и разговор са казивачима) и датим интервјуом за српски недељник „Новости“¹⁸.

Испитивање казивача и фотографисање предмета које чувају поједине породице, обављено је у Поповцу, Белом Манастиру, Болману и Јагодњаку. У Поповцу су ми саговорници били Милица¹⁹ (1921), Никола (1945) и Софија (1945) Дворнић. Породица Николе и Софије Дворнић чува свечану летњу и зимску мушку ношњу као и делове женске свечане ношње. Ношње су припадале родитељима Николе Дворнића, оцу Зарији (1920–1999) и мајци Меланији (1921–1999). Комплет летње мушке ношње чине, кошуља и гаће од домаћег белог памучног платна, црни прслук с пуцадима и црна шубара од астрагана. Кошуља је сашивена од веома танког домаћег белог памучног платна са узводом који у Барањи зову *кавезлије*²⁰. Гаће од белог домаћег памучног платна су вертикално крупно нафалтане – *наскалане*, па су и ове гаће *наскалане гаће*. Кошуља и гаће су израђени у кућној радиности. Црни прслук с пуцадима чији је народни назив *пруслук са пулијама*, сашивен је од куповног црног вуненог штофа чији су украс метална пуцад – *пулије*. Шубара је од црног јагњећег крзна астрагана, који у Барањи зову *стриган*, па и за шубару кажу *стриган*. Прслук, пулије и шубара су занатски производи. Зимску варијанту свечане мушке ношње осим кошуље и гаћа од платна који се носе непосредно до тела, чине још и штофане црне панталоне – *бричес чакшире* и вунена прегача – *ферта*. Панталоне су занатске израде, а вунена тканина прегача украшена везом је

¹⁷ Обрађена и систематизована грађа с овог истраживања биће презентована у раду посвећеном народним ношњама Срба у Барањи који ће уследити након опсежнијих теренских истраживања планираних за 2009. годину.

¹⁸ Новинар Јован Недић је у „Новостима“ самосталном тједнику број 478 од 13. фебруара 2009. год. објавио интервју под насловом „Истражујем народне ношње Срба у Барањи“.

¹⁹ Милица, мајка Софије Дворнић такође носи презиме Дворнић. Обе породице су према породичном предању досељене у Барању у првој сеоби под патријархом Арсенијем Чарнојевићем 1690. године. Кажу да нису у крвном сродству.

²⁰ *Кавезлија* је било и свилених.

израђена у кућној радиности. Прегачу је у свечаним приликама носио Зарија Дворнић, а осим Зарије, носили су је и његов син Никола и унук, када су као момци у свадбама били *позивачи*²¹ или *прикумци*²². Комплету ношње недостају црне кожне чизме тврдих сара које су биле обавезан део свечане мушке летње и зимске ношње. Зарија Дворнић је ову ношњу редовно облачио у свечаним приликама, а његови потомци, Никола и Николин син су је већином користили као сценски костим приликом наступа фолклорних друштава у којима су играли (Никола до шездесетих, а његов син до пре неколико година). Ношњу је ради фотографисања обукао старији унук Николе Дворнића. Снимљена је летња и зимска варијанта ношње. Никола је демонстрирао неколико уобичајених начина ношења шубаре од астрагана. Софија Дворнић и њена мајка Милица су Музеју поклониле женску мараму украшену срмом – *рогаљ* и две сукње – *скута*.²³ Мараму – *рогаљ* је носила Меланија Дворнић у свечаним приликама док је била млада. Овакве мараме најчешће сашивене од свилених куповних материјала различитих боја биле су извезене златним нитима, срмом или свиленим концем. У Поповцу су их за продају израђивале Перса Станковић и Анка Дворнић.

У Белом Манастиру су ми казивачи били, осим Милана Дворнића, брачни пар Бијелић, Миленко (1936) и Смиљана (1937), Богданка Вуковић (1942) и њена мајка Софија Вуковић (1919), Радмила Шћекић (1958), Љуба Папа (1942) и млада Светлана Жарковић (1970). Породице које сам посетила углавном чувају делове женске ношње. На терену је од текстилних предмета највише сачувано марама – *рогљева*, *скуте*, *оплећци* и вунене прегаче – *сукнене ферте*, које су жене и девојке израђивале и носиле у првој половини 20. века. Смиљана Бијелић је за збирку текстилног покућства у Етнографском музеју у Београду поклонила два предмета, пешкир и столњак²⁴. Пешкир је израдила, платно изаткала, а потом извезла, Даринка Михајловић (1880–1953), Смиљанина баба, почетком 20. века. Столњак је израдила сама Смиљана педесетих година 20. века. Породица поседује колекције мушких и женских радних кецеља – *верти*. Богданка Вуковић је за збирку народних ношњи поклонила један девојачки платнени прслук и дечју сукњу – *скуте*²⁵. Израдила их је и носила њена тетка Љубица Аћимовић (1913) рођена Мецанов кад је била девојка. Мајка Богданкина, Софија Вуковић, рођена Мецанов била је жена опанчара, покојног Бранка Вуковића који је у Бели Манастир

²¹ *Позивачи* су момци који на дан свадбе иду по селу и позивају све оне који нису позвани раније.

²² *Прикумци* су момци који у току свадбе помажу куму и старом свату да се све тече у реду и према обичајима.

²³ Предмети заведени у Централном регистру Етнографског музеја у Београду под бројевима 47607, 47608 и 47609.

²⁴ Предмети заведени у Централном регистру Етнографског музеја у Београду под бројевима 47613 и 47614.

²⁵ Предмети заведени у Централном регистру Етнографског музеја у Београду под бројевима 47610 и 47611.

доселио из мађарског села Берменд. Израђивао је опанке до педесетих година 20. века. Софија ми је била добар казивач за тему одевање младих удатих жена тридесетих година 20. века. Радмила Шћекић, рођена Бертић као породичне драгоцености чува два женска прслука од црног сатена. Прслуци су занатски израђени у Мајишу²⁶. Носила их је Ленка Михајловић (1912–1986) њена баба по оцу, која је рођена у том селу. Породица Михајловић се после 1918. године преселила у Бели Манастир. Прслук је уз новије делове ношње које је сашила за наступе фолклорног друштва, некада носила она, а данас у њима наступа њена кћи. Љуба Папа, рођена Дворнић, такође из Белог Манастира, чува делове ношње које је деведесетих и тридесетих година 20. века носила њена мајка Балатинац Маца (1913–1989). Поседује и делове *убраћаја* који је њена мајка носила тридесетих година 20. века и *мегу* извезену свилом. Светлана Жарковић, кореограф Српског културно-уметничког друштва *Јован Лазић* у својој колекцији народних ношњи чува и неколико аутентичних мушких свечаних момачких кошуља и једну атипичну женску прегачу. Кошуље је за свог сина тридесетих година 20. века сашила Милева Михајловић²⁷ од белог веома танког домаћег памучног платна које је изаткала њена мајка.

Богате колекције првенствено текстилног покућства и сразмерно мањи број одевних предмета у Јагодњаку чувају Анђелија Саркањац (1936) и Милица Бошњак (1942). Издвојила бих јединствен примерак женске капе типа *меге*, израђен од стаклених перлица, коју зову *кана*. *Кана* је куповна, занатске је израде, а припадала је Милицы Бошњак, баби Анђелије Саркањац. *Кана* је ношена преко косе очешљане у пунђу – *туту*, која је од косе сплетене у плетеницу кружно увијана и укосницама причвршћивана на потиљку. Милица Бошњак је капу носила недељом на јутрење и црквену службу као и у другим свечаним приликама. Анђелија Саркањац поседује и колекцију мушких прегача, деверских пешкира, марама, плахти и другог текстилног покућства који и данас израђује за продају. Анђелијина мајка Анка Саркањац, рођена Страјнић (1914–1994) је *везла златом*, металном нити, било да је била позлаћена или посребрна. За продају је израђивала мараме и друге предмете мушке и женске свечане ношње коју је украшавала још и срмом – *сребром*, белим везом – *шлингом*, који је радила ручно, *без машине*, шљокицама – *јасприцама* и стакленим перлицама – *црвићима*. Највише је радила тридесетих и четрдесетих година 20. века. Анђелија *шлингу* израђује машински. *Убраћај* – *убраћивач са машилијама*²⁸, сложено оглавље које се састоји од капе са златном чипком која уоквирује лице и вештачким цвећем на потиљку, танког белог вела и две дугачке машинске – *машилије*, према казивању Анђелије Саркањац и према фотографији коју поседује, носиле су

²⁶ Село се налази у Републици Мађарској. До 1918. године у Мајишу је већинско становништво било српско.

²⁷ Добила их је на поклон од Милевине кћерке Смиљане Бијелић, рођене Михајловић.

²⁸ Инв. бр. 15117/1-2.

жене само за време одржавања свадбе. Она и њена јетрва су *биле убрадите* у сватовима у којима је њен девер био кум, муж кочијаш, а она *кочијашница*, четрдесетих година 20. века. Милица Бошњак има колекцију мушких кошуља које су припадале њеном супругу и свекру и *оплећке* и *скуте* које је израдила њена свекрва Јустина Бошњак. Господин Милан Дворнић²⁹ чува једну сукњу – *скуте* и јединствен примерак женске кошуље – *оплећка* чији су рукави украшени златовезом. Предмети су припадала његовој баки Мили Дворнић (1889-1957), рођеној Ђурковић у Белом Манастиру. Носила их је у својој младости, на прелазу из 19. у 20. век. Израђени су од *беза* и *кавезлије*, танког памучног платна које је ткано код куће. У то време осим *беза*, било је свилених и памучник *кавезлија* од којих су се шили најфинији оплећци ношени у најсвечанијим приликама. Дворнић чува и натпис (фирму) са чизмарске радионице свог деде Влајка Дворнића (1882). Име власника фирме је написано ћириличним словима, а делатност, латиничним словима на мађарском језику. Влајко Дворнић је чизмарски занат изучио у Мохачу. Израђивао је мушке и женске чизме и ципеле, најпре у Поповцу, а од када се оженио и призетио, у Белом Манастиру. Радио је за време Другог светског рата и важио је за најбољег мајстора у Барањи. О његовом мајсторском умећу сачувала се прича да су чизме које је мајстор Влајко израђивао биле тако удобне да се чинило као да је човек у њима рођен. Милан је чуо да у Јагодњаку и Каранцу могу да се нађу чизме које је он израдио.

Боравак у Барањи сам искористила да у Болману упознам баку Десанку Дмитрић (1930), и проверим и допуним податке о покривању главе удатих жена. Захваљујући Десанкиној кћерки Милени Јевремов из Београда, Етнографски музеј је набавком делова мушке и женске ношње³⁰ и фотографија из породичног албума породице Дмитрић³¹ дошао до предмета које до тада није поседовао у својим збиркама.³²

Трагом женске капе златаре – *меге* која је откупљена у Сонти³³ и фотографије добијене том приликом³⁴, у Поповцу сам разговарала са Смиљком Мишљеновић (1930). Она је као и Десанка Дмитрић потврдила податак до

²⁹ Милан Дворнић је Етнографском музеју поклатио једне мушке гаће из Гомирја у Лици. Предмет је заведен у Централном регистру Етнографског музеја у Београду под бројем 47 612, припадао је Раду Мамули (умро тридесетих година 20. века) чија је породица после Првог светског рата из Лике колонизиована у село Козарац.

³⁰ Вера Шарац-Момчиловић, *Чија је ово капа? – Златом везена оглавља Српкиња од Сентандреје до Земуна и од Телишвара до Ђакова у XIX и првој половини XX века*, каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду 2006; предмети каталошки бр. 16 и 38.

³¹ Реплика мушког прслука са пуцадима који је носио Димитрије Дмитрић (1903-1975) изложена је на сталној поставци Музеја, а *мега* и *рогаљ* из исте породице били су експонати, јединствена сведочанства о оглављима Српкиња из Барање на изложби посвећеној женским златовезним оглављима.

³² Музеј је 1993, 1995. и 2001. године откупио двадесетседам (27) предмета.

³³ Капа инв. бр. 47600 је откупљена 2008. године од Станиславе Будимир из Сонте, без ближих података.

³⁴ Иста фотографија инв. бр. 15117 налази се у Документацији Етнографског музеја.

којег је дошао и Милан Дворнић, да је жена с фотографије³⁵ која носи капу златару њена рођака Гиница Станковић. Она претпоставља да је капу израдила Перса Станковић у Поповцу тридесетих година 20. века. Перса Станковић је живела у њеном комшилуку и израђивала је *џеге* и *рогљеве* за продају. Смиљка и њена сестра Софија саме су шиле и везле *рогљеве*, а мустре за вез су узимале од Персе. Смиљка је педесетих година 20. века, десетак година после удаје носила капе *џеге*. Имала је уз сваку хаљину по једну *џегу* одговарајуће боје, према хаљини. Те капе су куповане у радњама. Њена свекрва је све капе и мараме шездесетих година поклонила комшиници, тада девојчици Мари Бошњак *да се игра сватова*. Смиљкина свекрва је као млада удата жена носила *убраћај*, али су и њега, поклониле Мари. Смиљка ми је дала драгоцену податке о повезивању невесте *шамиијом*, о *ушамљивању*, које је обављала свекрва прво јутро након свадбе, повезујући снаху црвеном троугластом марамом – *жељинћем*.

Осим набављених предмета и прикупљене грађе за наставак рада и компаративно проучавање ношње Срба у Барањи значај овог боравка у Барањи је у наставку сарадње с Музејом Славоније³⁶ и успостављању сарадње са Српским културним друштвом *Просвјета* подбор Осипек и Савезом мађарских удруга у Хрватској³⁷. Успостављањем сарадње са Србима који живе и раде у Барањи отворена је могућност сарадње Министарства културе Србије са Српском мањином у Барањи. Ова сарадња може да се реализује као подршка у организовању истраживања других елемената српске традиционалне културе, гостујућих изложби, предавања и другом, или као помоћ (стручна и финансијска) при изградњи *Српске куће* својеврсне изложбе традиционалне културе Срба у Барањи. Оваквим видом сарадње умногоме би се допринело спознаји и очувању етнорегионалног идентитета Срба у Барањи и очувању укупне етнографске културне баштине српског народа.

³⁵ Фотографија инв. бр. 15117.

³⁶ У сарадњи с кустосима музеја Властом Шабић и Александром Влатковић поводом изложбе *Чија је ово капа?* за збирку ношњи Етнографског музеја према детаљним фотографијама предмета који се чува у Музеју Славоније, је израђена *реплика*, мараме – *шамиија* инв. бр. 46508. Видети каталог изложбе, кат. бр. 14.

³⁷ У Белом Манастиру сам посетила *Мађарску етно-кућу* – изложбу предмета традиционалне народне културе Мађара у Барањи која је реализована према пројекту невладине организације Савез мађарских удруга (СМУ) у Хрватској и финансијским средствима Министарства културе Републике Мађарске. Кустос поставке, апсолвент етнологије у Печују, Тинде Шипош поклонила је музеју каталог фотографија *Наслијеђе наших предака у сликама*. О сличном пројекту размишљају и Срби у Белом Манастиру. У Болману неколицина поштовалаца српског етнографског културног наслеђа окупљена око Љубомира Дамјановића из Јагодњака припрема отварање етнографске изложбе на којој ће бити презентовани предмети народне културе Срба у Барањи.

Закључак

Теренско истраживање и прикупљање додатне музејске грађе о народној ношњи Срба у Барањи с краја 19. и из прве половине 20. века, започето је крајем 2008. године. Циљ овог тродневног истраживања била је провера постојећих, и прибављање нових података о овом сегменту српске традиционалне културе. Осим о изгледу, структури и функцији мушке и женске свакодневне и свечане ношње, дошло се и до сазнања о начину израде и украшавања појединих њених делова. Досадашња сазнања су употпуњена подацима о називима, изгледу и функцији свечаних женских оглавља и функцији мушке прегаче. Значај овог теренског истраживања је и у томе што су збирке Етнографског музеја у Београду обogaћене са осам предмета, трајних сведочанстава о традиционалној народној култури српског народа у Барањи који потврђују њихов културни, етнички и регионални идентитет.

ПРИЛОЗИ

Карта Барање, Аутор карте: Драгутин Дероко, картограф; објављена у: Стеван Михалцић, Барања од најстаријих времена до данас, Библиотека града Београда, посебна издања 9, репринт издање 3, Београд 1992.

- Фотографије снимљене на терену
  - а. Снимио Митар Влаховић
  - б. Снимила Вера Шарац-Момчиловић
- Спискови:
  - а. казивача
  - б. дародаваца и поклоњених предмета
  - в. фотографија

СПИСАК КАЗИВАЧА

Поповац 4.12.2008.

1. Никола Дворнић, рођен 1945. у Поповцу, живи у улици Владимира Назора 89, 31303 Поповац
2. Софија Дворнић, рођена 1945. у Поповцу, живи у улици Владимира Назора 89, 31303 Поповац
3. Милица Дворнић, рођена 1921. у Поповцу, живи у улици Владимира Назора 30, 31303 Поповац

Бели Манастир 4.12.2008.

1. Смиљана Бијелић, рођена 1937. у Белом Манастиру, Осијечка улица бр. 59
2. Миленко Бијелић, рођен 1936. у Болману, од 1951. живи у Белом Манастиру, Осјечка улица бр. 59.

Бели Манастир 5.12.2008.

1. Софија Вуковић, рођена 1919. у Кнежевим Виноградима, живи у Белом Манастиру, Улица Јосипа Босендорфера 7
2. Богданка Вуковић, рођена у Белом Манастиру, живи у Белом Манастиру, улица Јосипа Босендорфера 7
3. Радмила Шћекић, рођена Бертић 1958, живи у Улици Владана Деснице 71 у Белом Манастиру.
4. Љуба Папа, рођена Дворнић 1942. у Поповцу
5. Светлана Жарковић, рођена 1970. у Белом Манастиру

Болман 5.12.2008.

1. Десанка Дмитрић, рођена 1930. у Болману, живи у улици Саве Ковачевића 80 у Болману

Јагодњак 5.12.2008.

1. Анђелија Саркањац, рођена 1936. у Поповцу, живи у Јагодњаку
2. Милица Бошњак, рођена 1942. у Бекетинцима у Славонији, живи у Јагодњаку од 1964.
3. Милан Дворнић, Николе Тесле 30, 31 300 Бели Манастир.

Поповац 6.12.2008.

1. Смиљка Мишљеновић, рођена 1930. у Поповцу

СПИСАК ДАРОДАВАЦА И ДАРОВА ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ на терену у Барањи, децембра 2008. год.

1. Софија Дворнић
  - Н. инв. бр. 47 607, марама ж. – *рогољ* из Поповца
  - Н. инв. бр. 47 608, подсукња ж. – *скуте* из Поповца

2. Милица Дворнић
  - Н. инв. бр. 47 609, подсукња ж. – *скуте* из Поповца
3. Смиљана Бијелић
  - Н. инв. бр. 47 613, пешкир из Белог Манастира
  - Н. инв. бр. 47 614, столњак из Белог Манастира
4. Богданка Вуковић
  - Н. инв. бр. 47 610, прслук ж. из Белог Манастира
  - Н. инв. бр. 47 611, сукња ж. д. – *скуте* из Белог Манастира
5. Милан Дворнић,
  - Н. инв. бр. 47 612, гаће м. из Гомирја у Лици

Карта Барање

СПИСАК ФОТОГРАФИЈА ИЗ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ³⁸

1. Момци на сватовском веселју у старијој мушкој ношњи у којој се истичу прслуци са пуцетима и прегаче – *сукнене ферте*, у Поповцу 1935. год. (инв. бр. 15114)
2. Жене у свечаној одећи – *руву*, у Поповцу 1935. год. (инв. бр. 15117/1)

СПИСАК ФОТОГРАФИЈА СНИМЉЕНИХ НА ТЕРЕНУ³⁹

3. Летња свечана ношња млађег мушкарца из тридесетих година 20. века
4. Свечана зимска ношња
5. Уобичајени начин ношења шубаре – *стригана*
6. Ношња *прикумка* из шездесетих и седамдесетих година 20. века
7. Мушка прегача – *сукнена ферта* из прве половине 20. века
8. Марама – *рогаљ* (н. инв. бр. 47607)
9. Колекција *оплећака*
10. Прслук женски (н. инв. бр. 47610)
11. Прегача непознатог порекла, без података
12. Мушка кошуља од домаћег памучног платна израђена тридесетих година 20. века
13. *Капа* типа *меге* занатске израде ношена почетком 20. века
14. Начин одлагања одеће, пешкира, плахти и других предмета од платна
15. Натпис за чизмарску занатску радњу
16. Женски оплећак украшен златовезом ношен почетком 20. века
17. Капа златара типа *меге* из тридесетих година 20. века (н. инв. бр. 47600)

Вера Шарац-Момчиловић

³⁸ Фотографије снимео Митар Влаховић, кустос, у Барањи

³⁹ Фотографије снимила Вера Шарац-Момчиловић, кустос, у Барањи 2008.

Фотографија 1.

Фотографија 2.

Фотографија 3.

Фотографија 4.

Фотографија 5.

Фотографија 6.

Фотографија 7.

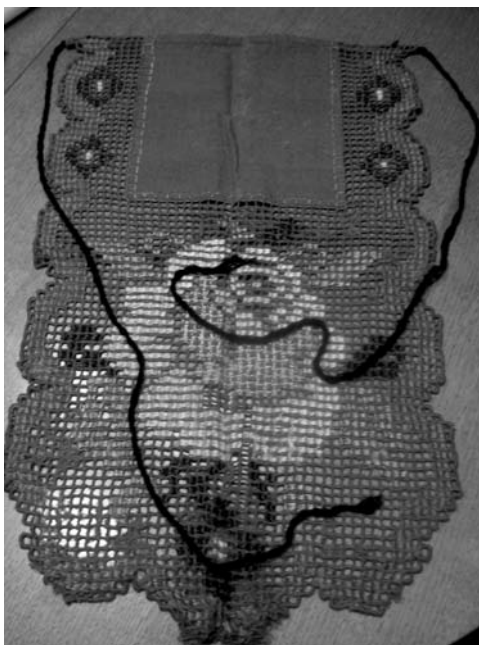
Фотографија 8.

Фотографија 9.

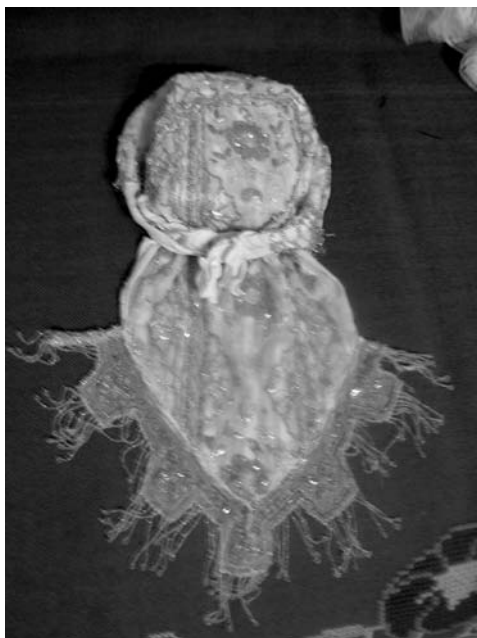
Фотографија 10.

Фотографија 11.

Фотографија 12.

Фотографија 13.

Фотографија 14.

Фотографија 15.

Фотографија 16.

Фотографија 17.

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

Lidija Nikočević, *Iz „Etnološkog mraka“, Austrijski etnološki tekstovi o Istri s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, Zavijačna naklada „Žakan Juri“, Pula 2008.

Монографија Лидије Никочевић, *Iz „Etnološkog mraka“, Austrijski etnološki tekstovi o Istri s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, са својим помало чудним насловом представља право ремек-дело савремене етнологије и антропологије на јужно-словенском простору.

Л. Никочевић, етнолог и антрополог, веома искусан музеалац и истраживач културе, приликом студијског боравка 1991. године у етнолошким институцијама у Бечу, посебно у Аустријском етнографском музеју који поседује збирке предмета с подручја Аустроугарске монархије, па и из Истре (Етнографски музеј дворца Кице (Kittsee), смештен на самој граници са Словачком, престао је с радом 2008. године након 34 године постојања), имала је прилике да уз помоћ тадашњег директора музеја др Клауса Бетл-а (Klaus Beitzl) разоткрије богатство прикупљених предмета чије је порекло с истарског подручја. Музејска грађа је прикупљена у току 19. и у почетку 20. века у времену када је ово подручје било под влашћу Аустрије а потом Аустроугарске монархије и када је Монархија имала стратегију да сакупљањем предмета за музеј акумулира на вишем духовном нивоу разноликост и комплексност које са собом доносе различити ентитети. Сагледавши из перспективе музеалца предмете, тј. симболе традиционалне културе који представљају Истру у неком другом музеју, друге државе, док на аутохтоном подручју они готово да и не постоје, Л. Никочевић је схватила и своју мисију музеалца и етнолога те је себи поставила јасан циљ да проникне у све непознанице које су се пред њом испречиле.

Дакле, након овако студиозног и вишегодишњег преданог рада настала је монографија о Истри. Књига је написана на 317 страна и поред *Uvoda, Literature, Kazala imena, Kazala zemljopisnih naziva, Kazala etnika i drugih pojmova*, сажета-

ка на немачком, италијанском и енглеском језику, *Beleške o autorici*, садржи осам поглавља. У делу – *Austrijska vladavina u Istri*, ауторка се бави питањем статуса и важности Истре у оквиру Монархије и то двострано – према хрватским ауторима и изворима и на основу виђења аустријских аутора и грађе о значају, стању и позиционирању полуострва у оквирима Монархије. У контексту ове теме представљена је на основу историјских чињеница политичка клима у развоју и инкорпорирању Истре под власт Аустрије, тј. Аустроугарске монархије. Осим тога ауторка се бави и аспектом домаћих аутора који су нарочито у другој половини 20. века били усредсређени на негативно и спутавајуће што се тумачи као негативан однос Монархије према хрватском подручју. Тако се изградио став код једног дела стручне и научне јавности да је хрватско становништво било угњетавано, без икаквих слобода. Разлог за такво стање посебно у етнолошкој литератури види у некоришћењу изворне грађе и текстова који су углавном били на немачком језику и слабо и ретко превођени. У овом поглављу разматра се и чињенично стање самог значења полуострва чији је природно-географски положај погодовао за изградњу лука, нарочито почетком 20. века. Самим тим и у културном погледу општа клима према многим местима се мења од демографског погледа до изградње неопходне инфраструктуре, развоја туризма и културних манифестација. Потом следи, *Razvoj austrijske etnologije u 19. i početkom 20. stoljeća* – у овом поглављу ауторка се фокусира на развој етнолошке мисли у оквиру Аустрије и Монархије, посебно у периоду романтизма и аспекту предмета проучавања у етнологији на *volkskunde* и *völkerkunde* и протагонистима који су се истакли у овим истраживањима и концептуализацији културе која се развија у оквиру једног ентитета и културе која не припада том ентитету. Кроз позитивистичко гледање на народну културу, аустријске, односно немачке школе такође су се у теоријама издвојила два става – један је припадао науци а други се кретао ка литерарно-уметничким доживљајима културе. Овај

други се одражавао на писање монографија села из историјског угла кроз доживљавање сопствене културе њених аутора. За разумевање и добијање јасних чињеница о истарској култури у целини веома добро је обликовано поглавље *Etnografski tekstovi o Istri suradnika austrijskih časopisa za etnografiju/etnologiju*, – односе се на представљање доприноса кроз рад три одабране особе које су кључне за развој и курс одабране етнологске теме. Истакнуте личности припадају различитим профелима и друштвеним статусима.

У поглављу *Istra u austrijskoj putopisnoj i priručnoj turističkoj literaturi krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, ауторка се бави анализом етнографских радова у формалним оквирима у којима након анализе фактографије саопштава утемељене конструкте о истарској култури заснованим на постојећим стереотипима о географском пределу и стереотипима целокупне културу становништва полуострва. У наредном поглављу – *Relevantnost austrijskih tekstova o Istri i njihova određenost širim društvenim kontekstom* – представљена је синтетичка путописна литература посвећена Istri. На крају, Л. Никчевић бави се дискурсом етнографије и путописа и утврђује обострану важност и једног и другог облика који су настајали у оквирима одређене друштвене, историјске и политичке климе времена које ауторка анализира.

Импонује зрелост и аналитичност Л. Никчевић којом је приступила обради задате теме. У

новом ишчитавању културе Истре, компарацијом акумулираног расположивог материјала и данашњих сазнања о култури Истре из прошлих времена и грађе која је настајала у оквиру хрватске етнографије и етнологије с аустријском литературом, архивском и музејском грађом ствараном у Аустроугарској монархији, ауторка је уочила да се „... radi o dvije istine o tradicionalnoj kulturi Istre, od kojih niti jedna nije bila sasvim lažna, niti sasvim točna. Obje su bile djelomične istine koje su prikazivale Istru u okvirima određenih načina gledanja, ukusa vremena i vrijeđeće ideologije“. Овом књигом отворена је димензија новог ишчитавања историје, анализе времена које је давно прошло али исто тако и сагледавање свих сплелота околности у којима су се региони јужнословенских простора развијали, живели и надграђивали, трансформисали. Кроз добро и значајки илустроване странице, квалитетну штампу читалац је вођен путањом од креирања идиличне слике, стварања стереотипа до стварања савремене слике о себи и свом идентитету.

На крају надам се да сам бар делимично приближила ово дело и заинтересовала стручну и ширу јавност и уједно подстакла размишљања на ново читање културе и у српским регионалним и културним оазима које су се развијале под одређеним страним утицајима.

Весна Марјановић

Museum and Society
Vol. 7, No 1, 2, 3 (2009)

Часопис „Museum and society“ („Музеј и друштво“) покренут је 2003. године као независни интердисциплинарни међународни часопис у коме ће се објављивати резултати емпиријских и теоријских истраживања у вези с музејима и другим просторима јавне културе који укључују сакупљање, уређивање, представљање и излагање. Часопис излази три пута годишње (у марту, јулу и новембру) и може му се слободно, и без надокнаде, приступити на Интернету, на адреси www.le.ac.uk/ms/museumsociety. Приступ, међутим, захтева регистрацију која је бесплатна, а можете се пријавити и да добијате редовна обавештења о часопису и другим научним активностима која ће вам стицати на мејл адресу.

Часопис објављује радове који се баве различитим питањима у оквиру веома широко постављене теме музејских активности, међу којима су: место музеја у друштву; музејске праксе; финансирање и менаџмент; конзервација; колекције и сакупљање; музеји, идентитет и различитост;

музеји и друштвена инклузија; истраживања публице; омогућавање доступности садржаја музеја различитим групама; музеји и образовање; политика и излагање; истраживања наслеђа; историја музејских колекција; званичне политике и музеји; прикази повремених изложби; прикази књига.

На овом месту ћемо дати кратак преглед истраживачких тема којима су се аутори бавили током 2009. године. Мартовски број (Vol. 7, No 1) отвара рад Дејвида Дина (David Dean) „Museums as conflict zones: the Canadian War Museum and Bomber Command“ (Музеји као зоне конфликта: Канадски музеј рата и командни центар бомбардовања) у коме се, на примеру дебата које су поведене поводом изложбе у Канадском музеју рата посвећеној савезничкој кампањи бомбардовања током II светског рата, говори о музеју као „зони контаката“, као месту сучељавања различитих перспектива и искустава. Следи рад „Visual events and the friendly eye: modes of educating vision in new educational settings in Danish art galleries“, (Визуелни догађаји и „пријатељско око“: начини учења гледања у новим образовним окружењима, на примеру уметничких галерија у Данској), у коме ауторка Хелена Илерис (Helene Illeris) дискутује о променама у

начину ангажмана посетилаца и њиховог „начина гледања“, као облика укључивања у изложбени догађај. Питању публице посвећен је и рад Кети Алдај (Kathy Allday) „From changeling to citizen: learning disability and its representation in museums“ (Од проблематичне особе до грађанина: особе са проблемима развоја и њихово представљање у музејима), у коме се отвара друштвено и политички осетљива тема невидљивости особа проблемима интелектуалног развоја у музејским и изложбеним поставкама, док се проблемом креирања грађанске припадности (“citizenship“) помоћу музејских активности и пројеката, бави текст „Multiplying sites of sovereignty through Community and Constituent Services at the National Museum of the American Indian?“ (Умножавање локација суверенитета кроз активности локалне заједнице у Националном музеју америчких Индијанаца, ауторке Кајли Месиц (Kylie Message). Представљене су књиге у којима су истраживане: улога представљања културе у колонијалној Индији, поновно проучавање колонијалних колекција и однос музеја према грађењу нације и националних идентитета.

Јунско издање (Vol. 7, No 2) као главну тему доноси уважавање културе различитости, како представљањем на самим изложбама, тако и уважавањем различитости социјалних позиција и искустава публице. Радови наглашавају важност инклузивнијег приступа обликовању и представљању изложби, у складу с различитим перспективама група које посећују музеј или друге изложбене просторе, као и важност различитих елемената, попут звука или дигиталних средстава у комуникацији изложбених садржаја. Развијање „звучних инсталација“ које прате изложбу, у раду Мери Хачинсон и Лее Колинс (Mary Hutchison and Lea Collins) “Translations: experiments in dialogic representation of cultural diversity in three museum sound installations“ (Превођења: експерименти у дијалогској репрезентацији културне разноликости у три музејске звучне инсталације), документовано је на примеру неколико изложби посвећених миграцијама у Аустралији, и указано је на важност сарадње композитора, истраживача, куратора/кустоса и публице. Сијан Бејн, Џен Рос и Зое Вилијамсон (Siân Bayne, Jen Ross and Zoe Williamson) у раду „Objects, subjects,

bits and bytes: learning from the digital collections of the National Museums“ (Објекти, субјекти, битови и бајти: учење уз помоћ дигиталних колекција Националног музеја) баве се децентрализацијом музеја као културне институције, које се дешава померањем нагласка с објекта на субјекат, и на његово активно учествовање у виртуелном коришћењу и сазнавању предмета. Ово доводи и до трансформације традиционалног музејског објекта, пошто се његова „конкретна“ материјалност претвара у променљиве структуре, како ауторке кажу, „битова и бајтова“. У овом броју приказана је књига посвећена музејима као местима промене, и њиховој улози у друштвеним променама.

У броју часописа из новембра (Vol.7, No 3), након текста који се односи на дебате о томе да ли треба, или не, излагати остатке мртвих тела, уколико се они налазе у поседу музеја (“Should we display the dead?”, Samuel J.M. Alberti, Piotr Bienkowski, Malcolm J. Chapman and Rose Drew), следи истраживање улоге еко-музеја у северној Италији у процесима дефинисања, вредновања и истицања локалне разлике и локалних идентитета у производњи одрживе економије (“The Role of The Ecomuseo Dei Terrazzamenti E Della Vite, (Cortemilia, Italy) in Community Development“, Donatella Murtas and Peter Davis). Посебно издвајам текст у коме је реч о интересантном пројекту Лондонског универзитета под насловом „Наслеђе у болницама“ (Heritage in Hospitals), у оквиру кога је истражено и потврђено благотворно дејство руковања музејским објектима у групама старијих и оболелих људи. Истраживање показује да је, у просеку, забележена позитивнија самопроцена животног задовољства и самопоуздања код особа које су учествовале у пројекту контролисане употребе и симболичке потрошње (додиривање, разговор о, везивање сопствених сећања и животних прича за објекте) музејских предмета. Овај текст (“Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects“, Helen Chatterjee, Sonjel Vreeland and Guy Noble), као и пројекат на коме је заснован, могли би да буду путоказ и инспирација за будуће ангажоване и примењене музејске студије.

Илдико Ердеи

О РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ XVIII МЕЂУНАРОДНОГ ФЕСТИВАЛА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

У просторима Етнографског музеја у Београду и Музеја кинотеке је одржан *XVIII међународни фестивал етнологског филма* од 22. до 25. октобра 2009. године. Због актуелне економске кризе Фестивал је трајао знатно краће него претходне године.

О програмским питањима овогодишње манифестације одлучивао је *Савет Фестивала* (Радослав Зеленовић, директор *Југословенске кинотеке*, председник, др Слободан Наумовић, професор етнологије, члан, Вилма Нишкановић, етнолог и в. д. директора Етнографског музеја, члан, Радослав Московлић, телевизијски редитељ, члан, мр Андрија Димитријевић, професор Факултета драмских уметности, члан, др Драгана Радојичић, директор Етнографског института САНУ, члан и Саша Срећковић, виши кустос Етнографског музеја, члан).

У *Селекционој комисији* Фестивала радили су: проф. Невенка Реџић-Тот, филмски аутор, мр Марко Стојановић, етнолог и Тања Феро, ТВ редитељ.

Жири Фестивала радио је у следећем саставу: Ђорђе Каћански, (Србија) филмски критичар, др Ролф Хусман (СР Немачка), етнолог и Сузан Хамакер (Велика Британија), етнолог.

Ове године су и извесној мери промењене пропозиције Фестивала у односу на претходне године. Значајна промена је у том погледу укидање секције *аматерског филма* и укључивање такве врсте филма у такмичење с другим продукцијама. Покушали смо да предвиђену тешкоћу у његовом равноправном вредновању са осталим продукцијама „премостимо“ формирањем шире конципиране категорије *нискобуџетни филм*, за коју смо наменили посебну награду. У тој категорији предвидели смо и студентски филм и први филм неког аутора.

Програм Фестивала

На отварању Фестивала наступило је КУД „Станко Пауновић“ из Панчева које је извело изворне народне песме из Србије. Фестивал је свечано отворио г. Небојша Брадић, министар културе Републике Србије.

У уводном филмском програму Фестивала приказан је ексклузивно документарни филм „Зима у Београду 1914“ из архиве Југословенске кинотеке.

Прве фестивалске вечери најпре је приказан прошлогодишњи добитник гран при награде Фестивала – филм „Крик у ветар (A Shout in the Wind)“ аутора Катје Гаурилоф из Финске, после којег је приказано још пет остварења из овогодишњег програма такмичења. За госте Фестивала је прве вечери приређен коктел у свечаној сали Етнографског музеја.

Фестивалски програм обухватио је укупно 67 филмова. У конкуренцији је приказано 29 филмова (8 домаћих и један страни), у информативној секцији је било 36 филмова. Селекциона комисија је ове године одбила свега 4 филма. Приређени су и специјални програми, и то: етнографски документарни материјал – избор из архиве хрватског етнологa Милована Гавација (уводна реч: мр Алексеј Павловски) и филмски документи о Београду из архиве Дунав Филма (уводна реч: Саша Срећковић).

На Фестивалу су представљена филмска остварења из укупно 23 земље. Те земље су: Хрватска (5 филмова), Шпанија (2), Румунија (3), Италија (5), Босна и Херцеговина (5), Словенија (1), САД (6), Јапан (2), Велика Британија (4), Грчка (2), Русија (1), Либан (1), Белгија (1), Словачка (1), СР Немачка (1), Француска (4), Норвешка (3), Индија (1), Канада (3), Иран (1), Пољска (1) и Србија (21).

Домаћа продукција учествовала је с 21 филмом, а у категорији страних филмова је било укупно 46 остварења. У табели приложеној уз овај извештај се налазе основни подаци о сваком од филмова који су приказани на Фестивалу.

И ове године је одржан *Округли сто* Фестивала, овог пута с темом „Шта чинити с немонтираним филмским материјалом?“. Уводничар је био др Нашко Крижнар (Словенија). Већи број гостију на Фестивалу је поред представника домаћина узео активно учешће.

Саопштење жирија XVIII међународног фестивала етнологског филма

Захваљујући домаћинима за организацију Фестивала, жири је истакао следеће:

Видели смо надахнути низ филмова који користе архивске фотографије и филм, што је створило аутентичан визуелан дискурс између видљиве и нематеријалне културе на креативан начин. Стога смо одлучили да посебно похвалимо три филма за које сматрамо да су нарочито иновативни по начину на који је архивска грађа и нематеријална културна баштина приказана на филмском платну.

Та три филма која добијају посебна признања су:

Умијак – чамац од коже, филмског ствараоца Јобија Виталуктука (Канада, 2008, 31 минут).

Сакупио сам храброст (италијанско-канадских аутора Ђованија Прингалија и Карла Гионија (Канада, 2009, 50 минута).

И на крају, али не и најмањег значаја, посебна похвала припада српском филму **Још само трен** Владимира Манића (Србија, 2008, 20 минута)

На крају, жири је једногласно донео следеће одлуке:

Гран при „Драгослав Антонијевић“:

Кавијар конекшн, Драган Николић, Србија / САД, 2008, 52 минута

У доброј нарацији и натуралистичком маниру, документарна садржина поприма облик истините и упамтљиве животне приче са изврсним портрети-ма чланова породице дунавских рибара, који знају да не могу једни без других. Након сазнања о забрани риболова на моруне, људи ће се декларативно одрећи онога што су радили и они и њихови преци. Одређена стилска грубост и сировост филма – али у добро одмереном ритму и темпу – очигледно је резултат нискобуџетске структуре филма.

Награда за најбољи домаћи филм:

Рапресент (Србија, 31 мин, Ивана Тодоровић)

Однос између редитељке и протагонисте, 19-годишњег Бојана, невероватно је присан. Кроз Иванино задивљујуће снимање – увек изузетно близу, али никад наметљиво – као да ми, гледаоци, постајемо део тог уличног живота.

Ивана Тодоровић има редак таленат да изгради односе узајамног поверења, што је основна вредност сваког антрополога. Комбинација овог Иваниног правог талента и изузетних вештина филмског ствараоца управо је то што овај филм чини врским.

На Фестивалу смо видели неколико веома добрих иностраних филмова, али ниједан нисмо могли да издвојимо као најбољи. Стога смо одлучили да награду за најбољи инострани филм поделе два филма, која се одликују изузетним напором у коришћењу визуелних антрополошких истраживачких приступа и истовремено теже ка стварању формата који се обраћа широкој

јавности и стога представљају значајан допринос приказивању антрополошког истраживања.

Река – сусрети на Поу и око њега

На основу доброг антрополошког истраживања, Росела Скилаћи и ко-аутор Ђанкорато Бароци направили су поетичан филм испричан низом од девет епизода. Кроз њих упознајемо реку, земљу, рибе – али пре свега људе који су нам дозволили да упознамо њихов живот испричавши нам своје приче.

Веома добро снимљен и монтиран у ритму који нам дозвољава да посматрамо и видимо, филм „Река“ представљен је класичним наративним стилем. Протагонисти нам говоре и приморавају нас да их слушамо. Ово је готово исувише леп филм, изузетно добро титлован и празник за очи и уши сваког синеасте, али и за гледаоце какви смо ви и ми.

Невидљиви град – (Шпанија, Лусија Асве Мбмио Рубио, 2008, 54 минута, производња *Anthropodocus*).

Канада Реал, на ободу Мадрида, највеће је илегално насеље у Европи. Иако нисмо увек били задовољни фотографијом и монтажом, драго нам је што смо видели пример политичке или „акционе антропологије“ где је антрополошко истраживање и документовање ставова разних протагониста уобличено у причу и које широкој публици успешно приказује антрополошке истраживачке методе.

Специјална награда за најбољи нискобуџетни филм

Опстанак, (Пољска, Лукаш Дебски, 2009, 31 минут)

Сви врло добро знамо да је ово стварност с којом се суочавају многи етнологски филмови који често немају институционалну финансијску подршку и прављени су с веома скромним средствима. Филмски ствараоци који су ову ситуацију одлично савладали јесу Лукаш Дебски и Ана Јаркијевич из Пољске. Аутори су успели да продру у свет особе која је другачија од осталих – али нити то крије, нити јој је криво због тога – и која жели да успе као и сви други људи који су другачији од њега. У први план излази топла људска прича која је веома промишљеним кадрирањем, монтажом и разборитим прилазом главном лику уздигнута на ниво модерне урбане поетике.

Каталог Фестивала

Штампан је двојезични каталог Фестивала, чији је уредник етнолог Јелена Јовчић, уз техничку сарадњу Вање Балаша. Уводни текстови каталога су реч менаџера Фестивала Саше Срећковића и Фрагменти разговора с проф. Питером Јаном Крофордом (Норвешка) из интервјуа који је водио др Слободан Наумовић.

Превод текстова на енглески језик радила је Миленка Ристић, а лектори-сала их је Александра Левнаић.

Ове године је иначе креиран и нови лого Фестивала (дизајнер Зоран Живковић), као и нови програмски концепт и дизајн каталога (Јелена Јовчић и Зоран Живковић).

Односи с јавношћу и организација

Припреме за овај Фестивал су почеле благовремено у односу на претходне године, тј. већ у току летњих месеци. Пријем филмова је углавном био завршен до краја јула и Селекциона комисија је тих дана и започела свој рад. Рад на каталогу Фестивала започео је крајем августа месеца. Умањен буџет условио је прилагођавање обима фестивала датим околностима у многим аспектима.

Изузетно сам задовољан радом и трудом до пожртвованости већег дела организационог тима Фестивала. Уз повремене пропусте, колеге су биле углавном веома одговорне и високо мотивисане.

Гости овогодишњег Фестивала су били многи филмски аутори, новинари, уметници и стручњаци, представници иностраних амбасада у Београду, принцеза Јелисавета Карађорђевић, министар културе Србије г. Небојша Брадић и др. Међу гостима из Србије били су: Светлана Парошки, Ђура Мрђа, Небојша Илић-Илке, Владимир Манић, Слађан Стојановић и Сузана Антић.

Од иностраних гостију били су: Иво Кузманич, Алексеј Павловски, Тања Буковчан и Тамара Николић (Хрватска), Елена Данилко, Евгениј Александров и Олесја Бондарева (Русија), Олац Гонзалес Абрискета (Шпанија), Јоаким Восидло (СР Немачка), Јонут Питуреску (Румунија), Тијана Радић и Јоргос Карајанакис (Грчка-Велика Британија-Хрватска), Нашко Крижнар (Словенија), Стјуарт Морган (Велика Британија), Красимима Донева (Бугарска) и Маури Пасанен (Финска).

Неке од значајних личности европских фестивала етнолошког филма, попут Сузан Хамахер и Ролфа Хусмана, ове године су биле ангажоване на нашем фестивалу.

Филмске пројекције су биле углавном добро посећене и с више бројном публиком него претходне године, а у сваком случају веома разноврсном. Њихова сатница је била ове године поново веома густа, јер је цео програм могао да се одигра у четири дана.

И овај пут је рађена специјална емисија на РТС-у посвећена нашем Фестивалу и поново захваљујући ангажовању госпође Тање Феро. Емитована је дан после Фестивала.

Фирма Мекен Ериксон је за потребе Фестивала обавила телевизијски мониторинг на основу кога смо добили извештај (CD) да се о Фестивалу говорило у емисијама: „Београдска хроника“ (РТС1, 19.10.2009), „Дизање“ (Б92, 21. и 22.10.2009), „За добар дан“ (ТВ Авала, 21.10.2009), „Београде добро јутро“ (Студио Б 22.10.2009), „Јутарњи програм“ (РТС1, 23.10.2009), „Викенд Арт“ (ТВ Арт 24.10.2009) и „Жикина шареница“ (РТС1, 25.10.2009).

На основу прес-клипинга дошли смо до податка да је Фестивалу посвећено 25 новинских чланака („Политика“ (3), „Singidunum Weekly“ (6), „Yellow Cab“ (2), „Нин“ (2), „Вечерње новости“ (2), „Blic“ (3), „Грађански лист“ (1), „City Magazine“, „Данас“ и новосадски „Дневник“).

Овогодишњи фестивал су пратили следећи електронски медији:

- <http://www.creemagnet.com/sajt/18-medjunarodni-festival-etnoloskog-filma>
- <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/16/Kultura/246001/Otvoren+Festival+etnolo%C5%A1kog+filma.html>
- http://www.glassrbije.org/info/index.php?option=com_content&view=article&id=9690:ministar-bradic-otvorio-18-festival-etnoloskog-filma&catid=40:film&Itemid=55
- <http://www.vesti.rs/Razno/Medjunarodni-festival-etnoloskog-filma-2.html>
- <http://www.filmske.com/index.php/vesti/festivali-filma/156-18-festival-etnoloskog-filma>
- <http://www.vesti-online.com/Scena/Kultura/1038/Festival-etnoloskog-filma--18-put>
- http://www.srb-rss.com/article_festival_etnolo%9Akog_filma__1572734.htm
- http://www.cgvijesti.net/izvor205239_Ministar-Bradic-otvorio-18-festival-etnoloskog-filma.html
- <http://www.trablmejker.com/whatsup/1/2867>
- <http://www.mtsmondo.com/entertainment/gossip/text.php?vest=150755>
- <http://www.kreni.com/naslovi/2345289/ministar-bradic-otvorio-18-festival-etnoloskog-filma.htm>
- <http://www.kultura.sr.gov.yu/?p=4762>
- http://www.projave.com/objava/20091031_projekcija-filma-kavijar-koneksn
- http://www.expat.rs/index.php?option=com_eventlist&func=details&Itemid=272&did=812
- <http://www.antropodocus.com/blog/?p=1165>
- <http://www.britfilms.com/festivals/browse/?id=4F65AF8918d4c1C34AXng1BDAFD3>
- <http://www.sinemagija.com/cms/view.php?id=4164>
- <http://www.insidefilm.com/europe.html>

Направљени су спот и форшпан Фестивала, а одштампано је и 50 плаката. Подељено је 1500 програма и око 200 каталога. На улазу у Музеј постављен је банер с најавом Фестивала.

Урађена је веб-презентација Фестивала у оквиру презентације Етнографског музеја (www.etnografskimuzej.rs). На њој је постављен по први пут и каталог Фестивала, у pdf формату, затим PR текст и биографије чланова селекционе комисије и жирија. Такође је Фестивал оглашен преко сајта Facebook. На сајту Фестивала је регистровано око 2.500 посета у време непосредно пре, у току и након његовог одржавања.

Позивнице су послате: бившим члановима Селекционе комисије и Жирија, колегама с Одељења за етнологију и антропологију и Етнографског института, представницима дипломатског кора (амбасада и страних културних центара), представницима Министарства културе, Скупштине града и Скупштине Општине Стари град, колегама из других музеја, многобројним пријатељима Фестивала и представницима медија.

Одржане су две конференције за новинаре, поводом најаве и поводом саопштења награда на Фестивалу.

Спонзори Фестивала у промотивном материјалу (публикације, каталози, проспекти) су поново били Туристичка организација Србије и Туристичка организација Београда, а у техничкој опреми (изнајмљивање ВЕТА-плејера под веома повољним условима) – Академија уметности. Предузеће „Ла Фантана“ је и ове године помогло Фестивал обезбеђујући аутомат за хладну и топлу воду.

У оквиру пратећег програма је за госте Фестивала (којима су се прикључили и колеге из Етнографског музеја) организована посета Дворском комплексу на Дедињу. Свакодневна дружења организована су иначе у свечаној сали Етнографског музеја.

Ауторима филмова и гостима је смештај био организован у хотелу „Ројал“, а члановима жирија у хотелу „Палас“. Ручкови за чланове жирија организовани су углавном у ресторану „Little Bay“.

Проблеми, похвале и сугестије

Основни проблем у току припреме каталога настао је због неблаговремене доставе текстова од стране спољних сарадника. То је утицало да се, иако је постојао иницијално оптималан временски период за припрему, створи ситуација у којој се ланчано скрађују рокови за поједине послове приликом припреме каталога, а што је напослетку довело до стресних ситуација.

У току пројекција на самом Фестивалу чести су били технички проблеми, а нарочито с DVD форматом.

Нередовно су били организовани разговори с присутним ауторима филмова између појединих блокова пројекција и то се показало као озбиљан недостатак.

Утисак је да ни овај пут нисмо учинили помак у погледу осмишљавања садржаја церемоније затварања Фестивала, а последње вечери је била и слаба посета. Сем тога, готово за половину награђених филмова на жалост није било присутних представника да приме награде.

Један од најважнијих нових корака на следећем Фестивалу биће истраживање његове публике.

Ове године смо спровели малу анкету о садржајима и квалитету Фестивала. Њу је попунило 11 учесника и гостију манифестације. Анкета је садржала седам питања. На основу анализе анкете дошли смо до података да су учесници највише задовољни организацијом Фестивала, гостопримством и каталогом (уз примедбу о непостојању контакт информација за ауторе и продукције), а мање су задовољни техничким аспектима, односно квалитетом филмских пројекција (на пример потребна нам је професионалнија опрема с које ће филмови бити емитовани). Сугестије су се углавном односиле на могућност другачије категоризације филмова (спорна је категорија *нискобуџетни филм*), увођење више кратких пауза и дуже време за разговоре с ауторима филмова...

* * *

Етнографски музеј је за рад у организационом тиму Фестивала ангажовао следеће сараднике: Вилма Нишкановић (директор и члан Савета Фестивала – в. д. директор Етнографског музеја), мр Марко Стојановић (селекциона комисија), Саша Срећковић (менаџер Фестивала), Александра Левнаић (шеф PR службе и организатор), Јелена Савић (шеф протокола и администрација Фестивала), Биљана Нојковић (секретар), Саша Жаревац (протокол и возач), Вања Балаша (технички уредник каталога, секретар жирија и служба за протокол), Тања Микулић (презентација на Facebook-у), Драган Миздрак (техничка оператива), Весна Миховиловић (кафе-куварица) и Нада Зорић (спремачица). Од спољних сарадника су били ангажовани: Јелена Јовчић (уредник каталога и медијатор појединих разговора с ауторима филмова), Зоран Живковић (дизајнер), Миленка Ристић, Милица Кабуру-Јовановић, Жермен Филиповић и Слободан Винуловић (преводиоци) Филип Ацовић, војник на цивилној служби у Музеју (техничка оператива) и Зоран Ђорђевић с *Академије уметности* (техничка оператива).

Право освежење овогодишњег фестивалског издања било је бројно учешће волонтера – студената етнологије с београдског факултета. Укупно их је било око 30, а отприлике исто толико младих колега етнолога је поводом

фестивала стигло и из Загреба. Један број њих је био ангажован у служби за протокол и наша искуства у сарадњи с њима су углавном веома позитивна. Њихова имена су: Милица Пешић Наумов, Сања Гроза, Лука Стојановић, Искра Беблер, Љиљана Пантовић, Јована Чебић, Дијана Симић и Аника Југовић-Спајић. Услед организационих разлога нисмо могли ангажовати и више њих, али су зато остали учествовали у спонтано насталом, својеврсном off-програму Фестивала – малој радионици визуелне антропологије, којом приликом је рађено видео-снимање и фотографисање београдских пијаца. Презентација те акције уследила је на сплаву-хостелу „Аркабарка“.

Фотографије с Фестивала радила је мр Ивана Масниковић, али и многи други учесници Фестивала. Видео-записе је радио сниматељ и филмски аутор Небојша Илић-Илке и ускоро очекујемо монтирану репортажу о догађају.

Фестивал је реализован финансијским средствима која су обезбедили Министарство културе Србије и Скупштина града Београда.

Београд, 30. 11. 2009.

Извештај поднео: *Саша Срећковић*
(у сарадњи с: *Александром Левнаић и Јеленом Савић*)

IN MEMORIAM

НАДА МИТИЋ
30. октобра 1925 – 30. децембра 2009.

Усамљена после смрти свог верног животног брачног сапутника Јована, дипломираног социолога, без посебне пажње и бриге, у поодмаклим годинама, тихо је у Београду 30. децембра 2009. године преминула Нада Митић, виши препаратор Етнографског музеја у Београду, истакнути посленик на пољу заштите музејског материјала и надасве добар човек високих етичких врлина. Коначан растанак са драгом и цењеном Надом Митић обавезује нас да укажемо на њен велики допринос у чувању, заштити, конзервацији, рестаурацији и реконструкцији музејских вредности, на њен предани рад и најпажљивији однос према драгоценим предметима текстилног покућства и народних ношњи. Осим великог искуства, знања, обдарености и вештине ручног рада, Нада Митић је при раду исказивала изузетно поштовање и љубав према народним рукотворинама, које су генерације народних стваралаца, функционално и уметнички обликовале.

Рођена је 30. октобра 1925. године у Великој Кикинди у Банату, од мајке Олге и оца Милоша, родитеља ратара, а затим радничког занимања, најчешће скромних материјалних могућности. У потрази за послом породица се преселила у Београд где је Нада уписала Женску средњу стручну школу коју је успешно похађала пет година све до 1942. године. Недуго после Другог светског рата, у периоду од 1948. до 1953. године, континуирано је радила у Планској комисији, Комитету, Народном фронту, Културно-просветном друштву, Дому културе – све у оквиру Н. О. III и IV реона града Београда и у Народној радиности. Са запослењем у Етнографском музеју у Београду од 28. октобра 1953. године и током следећих 28 година остваривао се њен пун и садржајан животни позив. У статусу помоћног препаратора, затим у звању препаратора после положеног стручног испита са одличним успехом, следиле су из године у годину званичне годишње оцене њеног рада се истиче се, нарочито се истиче. Након укидања званичне праксе годишњег оцењивања службеника, позитивно вредновање резултата рада Наде Митић се наставило и на предлог Стручног већа Етнографског музеја, Комисија музеја Србије за стицање стручних звања доделила јој је 17. марта 1976. године звање вишег препаратора. С епитетом примера за углед у стручности, оданости послу којем се посветила, предузетим и успешно обављеним пословима заштите текстилног материјала, у несебичном преношењу знања и искуства млађим сарадницима, колегијалној и непосредној комуникацији с музеалцима и другим сарадницима унутар и изван матичног музеја, Нада Митић је радни век привела крају одласком у пензију 1. јула 1981. године, оставши са срцем и душом заувек везана за Етнографски музеј и његово благо. У већим подухватима Музеја (стална изложба „Народна култура у Србији”, реконструкција делова народних ношњи и др.) и после пензионисања Нада Митић је више година активно доприносила успешној реализацији одређених музејских задатака.

Доласком у Етнографски музеј 1953. године, Нада Митић је у Одељењу за заштиту музејских предмета затекла врсне стручњаке Радула Кецојевића и Милутина Јовановића, препараторе за дрво, керамику, метал и исто тако зналце ручног рада и заштите текстила, препараторе Радмилу Ристић и Живку Новаковић. Њихов заштитарски рад, велико искуство и умеће у превенцији, конзервацији и рестаурацији музејских предмета били су новопридошлој колегиници, уз њену личну обдареност и стечено школско знање, полазна основа у овладавању и примени различитих метода заштите предмета, преваходно разних врста текстила, као и стицања преданог, одговорног односа према Музеју чије је вишедеценијско деловање радом појединаца и екипа стручњака резултирало у богате збирке свих видова народне културе са императивним задатком њиховог очувања, одржавања, презентирања, проучавања и трајања у садашњим и будућем времену.

Слободно се може рећи да нема готово ниједног предмета у збиркама народних ношњи и текстилног покућства (сабраних до осамдесетих година XX века) који у ланцу различитих фаза рада није био дотакнут Надиним

рукама и пажњом. Најпре у превентивној заштити методом ветрења свих предмета у музејским збиркама текстила које се обавља сваке године, затим у конзервацији материјала у којој се поред познатих проверених метода заштите, на иницијативу Н. Митић, отпочело с чувањем предмета од платна методом прања и штиркања кошуља, најпре оних из збирке ношњи Војводине, а затим и из других предеоних збирки с кошуљама пребогатим везом и другим украсима.

У области рестаурације – између многих експоната који су обнављањем оштећене тканине, веза, разних врста украсне апликације, плетенине, кожних хаљетака врхунским умећем Наде Митић враћени у првобитно аутентично стање – као примере за углед указујемо на зубун из Метохије (Н. инв. бр. 47904) којем су недостајали комади сукна и веза, слично као и на хаљини „аљини” из Запаља (Х. Ц. инв. бр. 648) из збирке Христифора Црниловића. После рестаураторског третмана овим веома оштећеним хаљецима враћени су целовитост облика и украсног декора, репрезентативна веродостојност за вишезначно излагање и проучавање. Репрезентативан пример код платнетних хаљетака, с постигнутим обнављањем оштећења ручним уметањем мреже основе и потке, истичемо захват на хаљини „мановил” (Х. Ц. инв. бр. 588) од конопљаног платна, с богатим вуненим везом, пореклом из Власине. Није мали број ни предмета из збирке текстилног покућства, пре свега ћилима и прекривки, код којих су потплаћивањем, фиксирањем за потплату или обнављањем оштећења, у прецизно и студиозно предузетој рестаураторској обради, заслугом Наде Митић, заустављени старосни процеси осипања или, пак, обнављањем оштећења, враћени у стање целовитости облика, поља и детаља.

Важно је и истаћи да су у Етнографском музеју у реконструкцији одевних предмета први већи подухвати остварени Надиним умећем кројења, шивења, везења: хаљина, кецеља и марама (Н. инв. бр. 33250–33258) за женски комплет из Ратече, женски и мушки комплети платнених хаљетака (Н. инв. бр. 29367 – 29371) из Беле Крајине, рађени према аутентичним узорцима за потребе експозиције ширег југословенског културног простора. После осамдесетих година XX века метод реконструкције наћи ће значајно место и у раду придошлих млађих посленика заштите, конзерватора и препаратора, махом уникатних одевних предмета од изузетног значаја у циљу замене оригиналних експоната на изложбама.

Осим непосредног рада на предметима у методама превенције, конзервације, рестаурације, реконструкције, Нада Митић у њеном домену рада, најчешће с млађим колегиницама Радмилом Трговчевић и Јеленом Шљивић-Пантелић, радила је у припремама и поставкама сталних музејских изложби („Народна уметност Југославије” 1961. год., „Народне ношње Југославије” 1976. год., „Народна култура Србије” 1984. год.) затим својеврсног музеја „Етнографске спомен-збирке Христифора Црниловића” отворене 1968. године, повремених тематских изложби остварених у Етнографском музеју, у земљи и за иностранство, обради поклон збирки музејима у Мексику,

Јапану, Милвокију у САД, на Брионима. Посебно истичемо њен сусретљив однос и корисну сарадњу с кустосима, руковаоцима збирки, у музеолошким пословима инвентарисања и реинвентарисања предмета, у ревизијама збирки, валоризацији предмета, у проучавањима кустоса и истраживача у збиркама и др. Пажљиво је упијала сазнања у непосредном контакту са специјалистима за текстил, посебно народних ношњи, стручна опажања великог znalца Митра С. Влаховића и потоњих следбеника. Пратила је достигнућа не само из области заштите музејских предмета него, и етнолошку литературу, преваходно сазнања о ношњама, ћилимарству, везу и другом.

Резимирајући истакнуте вредности стручног рада Наде Митић с драгоценим остварењима која су овде само дотакнута, упечатљива слика њене личности као стручњака и човека, неизбрисива из мог сећања, су њене руке на предметима. У свакој прилици нежно их је додиривала, гладила, као најближе наслеђе, са изразом дивљења и поштовања.

С цитатом списка из персоналног досијеа кретања Наде Митић у служби у Етнографском музеју у Београду завршићемо досадашња казивања: „НАДА МИТИЋ је најистакнутији и најзаслужнији препаратор за конзервацију текстила у Етнографском музеју, у коме је провела 28 година. Са преданошћу и најбрижљивијим односом према драгоценим и вредним делима народног стваралаштва извршила је заштиту – конзервацију и рестаурацију бројних текстилних предмета (ношње, ћилима, прекривки, тканина, веза, чипке и др.), посебно се истакла на реконструкцији појединих делова народне одеће од изузетне вредности. Преносећи своја искуства и знање на млађе сараднике дала је највећи допринос заштити текстила у Етнографском музеју и многим музејима у земљи. Изузетних је радних и моралних врлина. Стекла је углед једног од најзаслужнијих и највреднијих радника у Музеју.”

Јасна Бјеладиновић

ЕДИТ ПЕТРОВИЋ
(1959-2009)

Пријатеље и колеге Едит Петровић растужила је вест о њеном прераном одласку. У родном Београду завршила је студије етнологије 1981. године, а магистрирала 1986. године с темом *Брак и свадба Италијана у Копру*. Одмах након дипломирања, отпочела је њена универзитетска каријера. Била је сарадница професорке Сребрице Кнежевић и професора Петра Влаховића. Прошла је сва сарадничка звања и 1991. године изабрана је у звање доцента на Одељењу за етнологију Филозофског факултета у Београду, одбранивши 1990. године докторску дисертацију *Етничке особине црногорских колониста у Бачкој*.

Едит Петровић је била сарадник на пројектима Филозофског факултета у Београду, Црногорске академије наука и умјетности, Балканолошког института САНУ и Републичког завода за заштиту споменика културе Србије. Боравила је на једномесечном усавршавању у САД, а као стипендиста Британског савета, усавршавала се и на универзитету у Манчестеру. Учествовала је на антрополошким и фолклористичким скуповима у земљи и иностранству. Запажени су њени радови о миграционим кретањима италијанског становништва у Истри и браку и свадбеним обичајима Италијана у Копру. Издавају се и њен приступ у радовима о етничком идентитету на примеру

црногорских колониста у Војводини, и породичним предањима као факторима очувања традиције. Бавила се социјалном интеграцијом и акултурацијским процесима у миграцијским групама колониста. Обрадила је етничке и племенске стереотипије црногорских колониста у Бачкој. Едит Петровић је објавила и два запажена рада: *Прослава испраћаја жена у војску* и *Култура женствености*. При крају њеног боравка у Београду, имале смо и један заједнички рад о стереотипијама у народној култури.

Током деведесетих, Едит Петровић се са својом породицом преселила у Канаду. У Ванкуверу и Калгарију наставила је своју универзитетску каријеру и рад на истраживачким пројектима. Написала је 2003. године запажен рад *Re-Creation of Self: Narratives of imigrant women from Ex-Yougoslavia living in Western Canada*.

Имала је богато истраживачко искуство и у приватном сектору у Канади. У истраживачким круговима посебно се цени њено изузетно ангажовање у *ECO Canada (Environmental Careers Organization)* током 2008. и 2009. године. Ова организација установила је 2009. године „*Едит Петровић-меморијалну стипендију* у знак сећања на кћерку, супругу, мајку и сестру Едит Петровић – поштовану међу бројним пријатељима и колегама из целог света“.

С тугом и поштовањем,

Сенка Ковач

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ) је периодична научно-стручна публикација коју издаје Етнографски музеј у Београду једанпут годишње. У Гласнику се објављују научни и стручни радови из следећих области:

- етнологија
- културна антропологија
- музеологија
- етнографска грађа
- историја културе

У Гласнику се објављују и: прикази литературе из наведених дисциплина, библиографије научне и стручне литературе, прикази изложби, сећања на значајне етнологе, антропологе и музеологе, извештаји са истраживања и стручних путовања, хронике, саопштења и коментари везани за етнологију, антропологију и музеологију, научне новости, извештаји и други текстови који говоре о раду Музеја

Сви радови који се објављују у Гласнику морају бити **оригинални**, односно радови који нису претходно објављени у другим публикацијама и који се не разматрају у редакцијама других часописа. У Гласнику се повремено објављују и преводи текстова објављених у иностраним часописима.

Гласник Етнографског музеја има Редакцију коју предлаже директор Музеја а чине је:

- уредник Гласника
- чланови Редакције
- секретар Редакције

Одлуку о објављивању радова у Гласнику доноси Редакција. Одговорност за садржај радова носе аутор и Редакција.

Седиште Редакције се налази у Етнографском музеју. Адреса Редакције је:

Етнографски музеј у Београду
Редакција ГЕМ
Студентски трг 13
11000 Београд

ВАЖНО: За приложене и објављене текстове не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак Гласника, а аутори стручних и научних радова имају право на бесплатне примерке сепарата њиховог рада.

Редакција разматра сваки приспели текст и задржава право да не прихвати за објављивање оне текстове за које сматра да не одговарају концепцији Гласника. Сваки приложени текст се рецензира. Рецензије су тајне, а рецензенте одређује Редакција. Уколико Редакција одбије објављивање неког текста, дужна је да одмах о томе обавести аутора. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе рецензента и Редакције. Уколико аутор у потпуности не прихвати примедбе сматра се да је повукао текст.

Упутство ауторима:

Опште напомене

Прилози за Гласник Етнографског музеја у Београду достављају се Редакцији до **1. октобра текуће године**. Текстови се прилажу у електронској форми. Аутори су обавезни да приложе податке за кореспонденцију (е-mail адресу, бр. телефона и сл.). Гласник се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да текстове такође прилажу писане ћирилицом. Уколико аутор приложи текст писан латиницом подразумева се да прихвата његово штампање ћирилицом. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише.

Техничке напомене

Сви текстови треба да буду написани у програму Microsoft Word, на страни А4, писмом Times New Roman, величина 12 pt, проред 1,5 линија, тако да на страни буде између 28 и 32 реда. Свака страница треба да буде означена редним бројем (пагинирана).

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: име аутора, наслов, апстракт, текст рада, списак коришћене литературе, резиме.

Апстракт треба да има до 250 речи и списак од највише 8 кључних речи. Апстракт треба да представи садржај текста, проблем који се обрађује и метод који се користи и не сме да упућује на нешто чега нема у тексту рада.

Текст рада може да има највише 9.000 речи, а монографске студије и етнографска грађа могу бити обима до 15.000 речи. Аутор има пуну слободу да унутар рада издваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означи.

Редакција дозвољава два принципа навођења литературе на коју се аутор у свом раду позива: традиционалне фусноте и тзв. харвардски стил. Традиционалне фусноте се постављају на дно стране у следећем облику:

За навођење књига

¹ Име и презиме, *Наслов књиге*, Издавач, Место и година издања, број стране

Пример: ¹ Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд 1965, 51.

За навођење радова објављених у публикацијама

¹ Име и презиме, Наслов рада, *Публикација у којој је рад објављен*, број тома, Издавач, Место и година издања, број стране

Пример: ¹ Иван Чоловић, Село и град у делу Тихомира Ђорђевића, *Гласник Етнографског института*, књ. XLIV, Етнографски институт САНУ, Београд 1995, 27.

Када се нека библиографска јединица наводи први пут онда фуснота има пун облик. У сваком следећем навођењу исте библиографске јединице користи се скраћени облик:

Прво слово имена Презиме, *Наслов*, број стране.

Пример: ⁴ С. Новаковић, *Село*, с. 47. или ⁴ С. Новаковић, н. д., с. 47.

Осим тога могу се користити и скраћенице: н. д. – наведено дело; исти – исти аутор; уп. – упоредити; вид. – видети. Уколико је наслов књиге или рада веома дугачак може се користити само првих неколико речи, колико је довољно да не може да дође до поистовећивања с неким другим насловом.

Аутори треба да обратe пажњу на то да се у случају књига наслов пише курзивом, а у случају радова из часописа или зборника наслов публикације се пише курзивом. Уколико има више аутора књиге или рада, имена тих аутора се одвајају запетом (,). Фусноте се означавају арапским редним бројевима. Евентуалне текстуалне напомене аутор треба такође да унесе у облику фусноте.

Харвардски стил подразумева да се литература на коју се аутор позива наводи у заградама у самом тексту, у формату (Презиме година: број стране). На пример (Новаковић 1965: 51). Уколико има више аутора они се одвајају запетом (,). У случају употребе харвардског стила у фусноте се уносе само текстуалне напомене за које аутор сматра да су неопходне за појашњење садржаја текста али није zgodно та појашњења ставити у сам текст рада. У том

случају фусноте се означавају арапским редним бројевима, а не звездицама или другим симболима.

Списак коришћене литературе треба да садржи све библиографске јединице које је аутор употребио, поређане по азбучном реду и означене редним бројевима. Осим тога аутор је дужан да наведе и изворе попут Интернет презентација, штампе и слично.

Навођење коришћене литературе аутор врши сходно принципу који је применио у тексту. Уколико је аутор користио традиционалне фусноте онда литературу наводи у истом облику, односно:

1. Име и презиме, *Наслов књиге*, Издавач, Место и година издања.

2. Име и презиме, Наслов рада, *Публикација у којој је рад објављен*, број тома, Издавач, Место и година издања.

Уколико је аутор користио харвардски стил, онда литературу наводи у следећем облику, такође по азбучном реду:

1. Презиме, Име година издања: Наслов књиге. Место: Издавач.

2. Презиме, Име година издања: Наслов рада. У: Назив публикације том: стране од–до.

3. Презиме, Име година издања: Наслов рада. У: Име и презиме (уредник), Наслов зборника радова. Место: Издавач, стране од–до.

Примери:

1. Бандић, Душан 2002: Испит као ритуални чин. У: Зорица Дивац (уредник), Обичаји животног циклуса. Београд: Етнографски институт САНУ, 39–53

2. Новаковић, Стојан 1965: Село. Београд: Српска књижевна задруга.

3. Чоловић, Иван 1995: Село и град у делу Тихомира Ђорђевића. У: Гласник Етнографског института XLIV: 23–30.

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штампане (ћирилицом или латиницом). Не смеју да се мешају традиционални и харвардски стил у истом тексту. Уколико се користе скраћенице приликом навођења литературе аутори су дужни да пре пописа коришћене литературе наведу и значење скраћеница чак и када су оне општепознате попут САНУ, ГЕИН, ГЕМ, СКГ и слично.

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графичке, мапе и слично. **Прилози** морају бити у вези са садржајем текста. Аутор може приложени материјал да унесе у сам текст или да га приложи посебно. У другом случају дужан је да у тексту јасно означи који прилог где треба да стоји. Означавање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту.

Материјални прилози се враћају ауторима на њихов захтев.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју да стоје фусноте, напомене или прилози.

Сви остали текстови (прикази, библиографије, хронике и сл.) немају апстракт, списак литературе и резиме. Дужина тих текстова треба да буде до 3.000 речи. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене по истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Аутори библиографија стручне и научне литературе сами се опредељују да ли ће користити традиционални облик или харвардски стил.

Аутори могу уз своје радове да приложе и кратку **професионалну библиографију** до 250 речи која треба да садржи основне податке о универзитетском образовању аутора, затим податке о стручном или научном звању, о положају који аутор тренутно заузима у институцији, опште теме којима се бави и конкретну тему којом се тренутно бави.

Уколико је аутор сам унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге да и у електронском облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога.

Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg; KovacevicTabela2.xls.

Електронски медији се не враћају. Редакција може аутору да врати рад на дорату уколико значајно одступа од наведених правила.

Редакција

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја у Београду =
Bulletin of the Ethnographic Museum in
Belgrade / уредник Весна Марјановић. – 1926,
књ. 1–1940, књ. 15; 1953, књ. 16– . –
Београд : Етнографски музеј, 1926– (Београд :
Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње. – Није излазио од 1940. до 1952.
године.

ISSN 0350–0322 = Гласник Етнографског
музеја у Београду
COBISS.SR–ID 4253698